

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

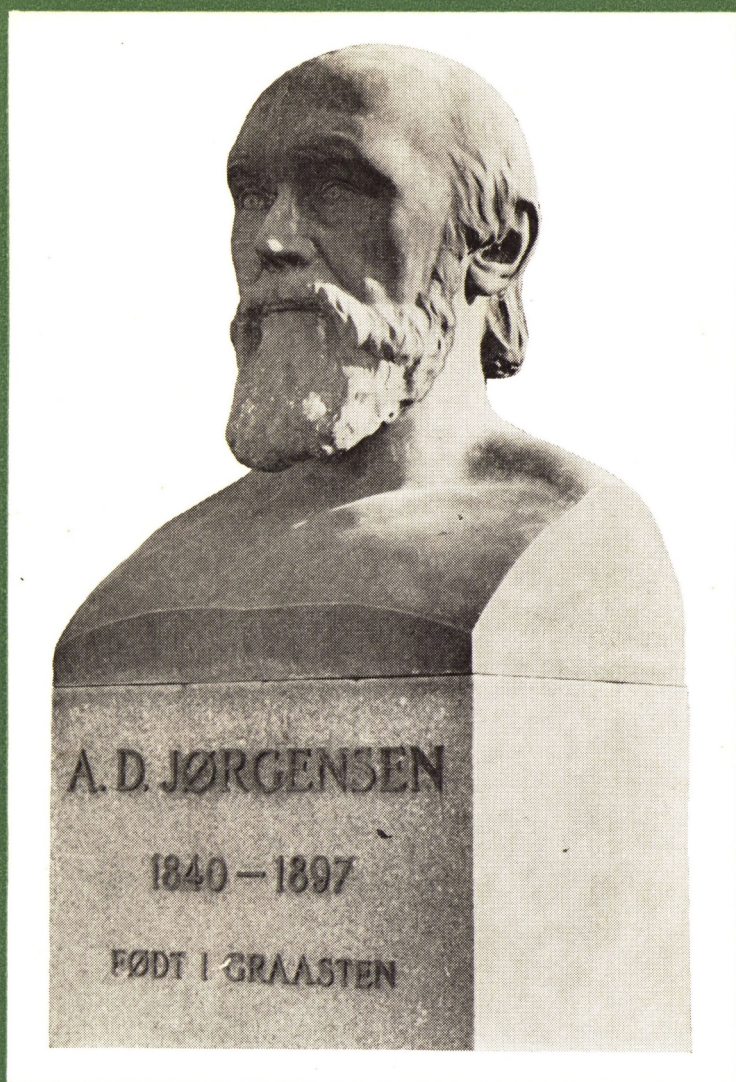
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TROELS G. JØRGENSEN

A. D. JØRGENSEN OG 1864

ARNE FROST-HANSENS FORLAG

KØBENHAVN 1964

A. D. JØRGENSEN
OG 1864

TROELS G. JØRGENSEN

A. D. JØRGENSEN
OG 1864

*Mit livs tilskikkelse er blevet den,
hver dag i det mindste én gang
at føle brådden af mine særlige
landsmænds tunge lod.*

A. D. Jørgensen i 1883 til M. Birkeland

ARNE FROST-HANSENS FORLAG

KØBENHAVN
MCMLXIV

*Til udgivelsen
er ydet støtte af Alfred Goods personalhistoriske Fond
og den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse.*

På omslagets forside er gengivet portrætbyste på hovedgaden i Gråsten udført af Gunnar Hammerich, fot. van Leeuwen.

De fire portrætter s. 120—21 er ordnet fortløbende efter alder begyndende øverst fra venstre: september 1863, uoplyst, 3. april 1876, 1896.

S. L. MØLLERS BOGTRYKKERI, KØBENHAVN

INDHOLDSFORTEGNELSE

Indledning (9—10).

I. *Aret 1864* (11—27).

Krigens udbrud og Dannevirkes rømning (11—13) — De Mezas fratræden (13—17) — Monrads holdning hertil (17—22) — Holdningen overfor kongen (22—23) — Krigen fortsat og Londonkonferencen (23—25) — Statsretlige følger af landafståelsen (25—27).

II. *A. D. Jørgensens oplevelse af 1864* (27—41).

Afstamning, ophold i Gråsten og Flensborg (27—33) — Ophold i København 1859—63 (33—35) — Ophold i Flensborg 1863—64 (35—37) — Indtryk af krigsbegivenhederne (37—38) — Beslutning om dansk historieskrivning, Lehmanns skrift (39—41).

III. *A. D. Jørgensens virksomhed som skribent, taler og arkivmand m. v.*

A. 1868—80 (42—84).

Kildestudium, Sokrates, Nordisk mytologi, Samtidens åndsliv, S. Kierkegaard (42—45) — Foredrag i Sønderjysk Samfund, Tre afhandlinger i 1868 (Strandfriserne, Hamborgske erkebisper, Dannevirke (46—50)) — Giftermål, Arkivassistent, Syv afh. i 1869 (Gunild og tyrken, Saxoudgave, Nils Ebbesen, Tovellille, Erkebispeskifte 1177 og Skånske kirkelov, Historisk-topografiske bemærkninger, Svolderslaget samt norsk kongerække), Fire afh. i 1870 (Sakse, To norske konger, Tyske bidrag til dansk middelalderhistorie, Harald Hårdråde i Limfjorden), Otte afh. i 1871 (Fr. Rostgaard om Anholt, Den danske Skueplads 1772—84, Hindsgavls historie, Til Griffenfelds fængselshistorie, Københavns Diplomatarium anmeldt, Arnakke, Sysselinddelingen på Sjælland, Dansk kristenforfølgelse), Bogen Bidrag til Nordens historie i middelalderen (1871), Karakteristik som forfatter (50—56) — Udtalelser mod Bj. Bjørnson og C. Rosenberg, 1872: Tre afh. (To stedsbestemmelser til Erik Emunes historie, Det ældste København, Bidrag til oplysning om middelalderens love og samfundsforhold), 1873: afh. Forholdet mellem sjællandske og skånske kirkelov (56—59) — Ansøgning om professorat 1872, Prisaftandling om Pytheas 1873 (59—63) — Bogen Den nordiske kirkes grundlæggelse og første udvikling 1874—76) (63—69) — 1875—76: To afh. om byerne Flens-

borg og Åbenrå, Kirkehistorisk foredrag i Maribo 1874, 1875: afh. Folkeviser om historiske personer, Foredraget Tre sønderjyder blandt Holbergs samtidige 1876, s. å.: To afh. om middelalderlige samfundsforhold, Japetus Steenstrup om Harald Hårdråde i Limfjorden anmeldt, afh. Erik Emunes drab, afh. Kristian Vs formentlige tyskhed, Medarbejde på Meddelelser fra Rente-kammerarkivet, Bogen Sønderjyderne i den danske hær (1876) (69—73) — Standpunkt til kirkelæren (72—76) — Emneskifte; plan om Sønderjyllands historie, Wielands romaner 1876, s. å.: afh. Dannebrogens oprindelse, 1878: afh. Erland Kalv og kong Valdemar, afh. Den hellige biskop Jon og Sæmund Frode, Den provisoriske Finanslov af 1877, Læsning af Dante 1877—78, Bogen Valdemar Sejr, udvalgt samling af samtidige kildekrifter og oldbreve i dansk oversættelse (1879), To afh. (Det gamle danske kongevåben, Biskop Tyge og Øm kloster) (76—80) — Under mærket En Nordslesviger 1879—80: Den nationale stilling i Nordslesvig i anledning af traktaten af 11. oktober 1878 (80—82) — Afsluttende om forhold til samtidige åndspersonligheder (Krieger, fru Heiberg, litterater) (82—84).

B. 1880—97 (84—187).

Mod Frederik Barfod om Danmarks grænse (1880), s. å.: Tre afh. (Absalon og venderne, Slesvigs gamle stadsret, Peter Kr. Koch), Bogen Georg Zoega, et mindeskrift (1881) (84—89) — S. å.: afh. Frederik Barfod og afh. Hvor blev Danebroge af? Udarbejdet manuskript til Sønderjyllands historie, 1879—81, Bogen Fyrretyve fortællinger af fædrelandets historie (1882), Biskop Martensens spådom 1883 (89—94) — Mellemand under politisk forhandling mellem Krieger og Høgsbro 1881—82 (94—96) — Designertet gehejmearkivar under professorledigheden i 1882 (96—97) — Tiltræden som gehejmearkivar (97—99) — Afh. Valdemar Atterdag og dronning Margrete (Reinhardt og Kr. Erslev) (99—100) — Wegeners fratræden (100) — Bygningskommissionens indstillinger (100—01) — En fortælling om Tyge Brahe og Arild Hvitefeld og et digt (101—02) — Foredrag 8. maj 1883 på studentermøde om Slesvig i Frederik VII's tid (delingen) og 16. februar 1884 i Studenterforeningen om Magtens tyngdepunkt (102—03) — Bogen Udsigt over de danske rigsarkivers historie (1884), Christiansborg slots brand 3. oktober 1884 (103—04) — Afh. Sønderjydernes tog til Danmark, 1884, s. å.: Egen slægtbog og påbegyndt dagbogen Gammelt og Nyt, Episoder efter slotsbranden (104—05) — Bogen om Nils Stensen (1884), afh. Danebroge (105—10) — Afh. 1885 Sønderjyllands indlemmelse i den danske krone 1721, s. å.: afh. Til Wessels biografi, Skriftet Hans Adolf Brorson (110—12) — Den provisoriske lovgivning (112—17) — Arkivmeddelelser for 1883—85, Bogen Kongeloven og dens forhistorie med kommentar (1886), Aktstykker om Hans Friis i slaget ved Nyborg 1659, afh. Den ved kongeloven fastsatte arvefølge, Foredrag i Videnskabernes Selskab om kongeloven, To afh. 1886 (Upåagtet kronike af Povl Helgesen, Helgenskrinene i St. Knuds kirke), s. å. Dagbogsudtalelser om J. Nellemann, Gave fra bønder i Haderslev amt, Polemik i Tidens Strøm om forsvarsspørgsmål (117—20) — Artikler i Biografisk Leksikon fra 1887, Bemærkninger om prof. Steenstrups kritik, Sprogrensning (120—22) — Meddelelse om Kristian II på Sønderborg slot, Avisartikler om Gulddåsens forfatter og om Gråsteneræblet, Skolebog om Sønderjylland anmeldt, Indlæg på studentermøde i september 1887 om vor fremtid som nation (J. Ottosen) (122—24) — I Småskrifter til A. F. Krieger 7. oktober 1887 foruden foredrag af 8. maj 1883 om Slesvig på Frederik VII's tid, Foredrag 13. november 1886 om Sønderjyllands særegne plads, s. å.: Foredrag 6. november

på Københavns Højskole om forsvarssagen, afh. Undersøgelser om Danebroge og det danske kongevåben, Papirkommissionens betænkning (124—27) — Sygdom, nytestamentlige undersøgelser i manuskript (127—28) — Stavnsbåndsjubilæet, Arkivernes fremstilling og akter i bogen om regeringsskiftet 1784 (1888), artikel s. å. herom i Tidens Strøm, Foredrag i Odense om stavnsbåndsløsningen, Stavnsbåndslitteratur anmeldt (128—31) — Bogen om Johannes Evald (1888) (131—33) — Den forestående indretning af provinsarkiver, opsats om norske stiftsarkiver 1889, s. å.: Tre afh. (Et højskoleskrift af N. F. S. Grundtvig, Gråstens ældre historie, Den ældste lutherske kirkeordnans i den danske kirkeprovinc), Foredrag om kampen for den danske nationalitets bevarelse i Nordslesvig, Arkivmeddelelser 1886—88, hvori medlemmer af kongens råd (1890), Året 1890 opfattet som et vendepunkt, Udgivelse af J. L. Heibergs brevveksling i Sverige 1812, Fire afh. 1890: Den svenske slægt Rudbæk fra Nordslesvig, Sognetallet i Jylland, Kampen mellem kongerne Sven og Valdemar, navnet Menved), Meddelelse s. å. om Klavs Lembeks frafald 1421, Arbejde efter fru Heibergs død 1890 med hendes manuskript, Tre afh. 1891 (Reformationen i Sønderjylland indtil foråret 1526, Ullerup sogns ældre historie, De historiske folkeviser og Nils Ebbesen), To foredrag 1889 og 1891 i Videnskabernes Selskab om Griffenfeld (133—38) — Udgivelsen af fru Heibergs Et liv genoplevet i erindringen (138—42), 1893 Replik mod amtmand C. Bille og Dagbogsoptegnelse om Christian IX og amtmanden (142—43) — Meddelelse 1892 af Villum Langes reformforslag til Christian V, afh. De danske regaler, Tekst til mindeblad om det kgl. guldrudepar 1892, s. å.: Avisartikler om Det norske Venstre og udlandet samt afh. Kong Kristian II på Sønderborg, Foreløbige bemærkninger om udarbejdelse af Fortællinger af Nordens historie, Griffenfelds biografi og Danmarkshistorien 1814—64 (143—44) — Fortællinger af Nordens historie (144—50), Afh. To sønderjyske herregårde, Digt ved Frederik VII's ligfærd (150—52) — Om udarbejdelsen af bogen om Peter Schumacher Griffenfeld I—II (1893—94) — dens plads i hans produktion — ligheden med de nationalliberale — kongeloven farlig for rådgiverne (152—55) — Referat og kommentar (155—60) — Om dommen (160—65) — Foredrag om historieundervisningen 1893, s. å.: afh. Frisernes indvandring i Sønderjylland og Tegninger til provinsarkiverne offentliggjort, Egen og hustrus slægtebog af 24. marts 1894, afh. Mårkær kloster og avisartikel om Christian IV og hans arbejdere (165—66) — Revision af bedømmelsen af Christian VII's nordslesvigske politik, Foredrag om kong Kristian VIII og den danske sag i Nordslesvig ved højskolejubilæet i Skibelund Krat 8. september 1894, 1895 afh. under samme titel og i diskussion s. å. gentaget i afh. 2. december 1842 og 29. marts 1844, samlet fremstilling Kristian VIII og Nordslesvig (Sønderjydske Årbøger, 1895), Avisartiklen Kristian VIII og Otto Moltke s. å., Dagbogsoptegnelse om Christian IX's intervention (166—70) — I 1895 endvidere: Bladindlæg overfor fredsvener om krigshelte, art. Rendsborg 24. marts 1848, Foredrag i Videnskabernes Selskab om forfatningsforhandlinger i monarkiet 1814—48, Indledningsartikel i bladet Sønderjylland, Bladindlæg mod protesten mod Wilh. Meyers monument. I 1896: Foredraget Vore nationale opgaver, afh. Grundtvigs digt Nytårsmorgen, nekrolog over tømmermester H. Kayser i almanak 1897 (170—72) — Bogen Danmarks Riges historie, afsnittet 1814—52 (1896—98 heftevis) Christian VII's periode er fremstillet afsluttende, om årene 1852—64 er udtalt en almindelig holdt dom med karakteristisk af det liberale parti (172—79) — I 1897: afh. Forliget af 11. februar 1340 (Kr. Erslev), afh. Griffenfeld på Munkholmen, afh. om Herregårdene på Als, Foredrag om fem-

hundredårsmindet om Kalmarunionen, afh. The danish view of the Slesvig-Holstein question (dansk og russisk oversættelse), afh. Ambrosius Stub (1898), Bogen En redegørelse for min udvikling og mit forfatterskab (1901). Afsluttende bemærkninger (179—87).

IV. *A. D. Jørgensen som brobygger overfor Sønderjylland (187—226).*

Virksomhed i 1865 for sønderjyske adresser til kejser Napoleon og kong Wilhelm; i Sønderjysk Samfund i København er han med fra stiftelsen i marts 1866, senere sekretær og formand, ophørt 1870. Oversigt over hans sønderjyske optræden i skrift og tale til 1883 (187—96) — Sønderjysk Samfund af 1884 dannes, s. å. de sønderjyske pigers besøg m. v. (196—201) — 1887—88 dannes de akademiske sønderjyske foreninger 4 S og To Løver, medlem af sidstnævntes bestyrelse (201—05) — De københavnske sønderjyske foreningers fællesvirksomhed (205—14) — Mindefest og anden hyldest (214—15) — P. Graus skildring (215—18) — Troels-Lunds karakteristik (219—20) — Samarbejde med H. P. Hanssen og dennes eftermæle til ham (220—26).

INDLEDNING

Da året 1864 kort efter Frederik VII's død gik ind over det såkaldte danske monarki, omfattede dette foruden kongeriget Danmark med bilandet Island og kolonier også syd for Kongeåen de tre hertugdømmer Slesvig, Holsten og Lauenborg. Men da året gik ud, var hertugdømmerne blevet fraskilt til Preussen og Østrig. Glyksborgdynastiets nye mand Christian IX havde ved at stadfæste en forfatningslov, der alene forenede kongeriget og Slesvig om fællesanliggender, fornyet den for kun 13 år siden dæmpede krigeriske spænding hos den tysksindede del af hertugdømmernes befolkning, og de tyske stormagter antog sig dens sag. Den ledende preussiske statsmand Bismarck havde om hertugdømmerne udtalt sit folkelige dat möt wir hebben, og dette mål på sejrbanen nåedes i 60'erne og 70'erne. I 1866 afstod det overvundne Østrig sin andel i det tagne dog med den servitut, at de nordlige distrikter i Slesvig skulde tilbagegives, hvis en afstemning i befolkningen udtalte sig herfor. Denne § 5 i Pragfreden syntes da at have skabt retsgrundlag for en nationalt tilfredsstillende endelig ordning. Men i 1878 var Preussen stærkt nok til at opnå Østrigs afkald på at kræve en gennemførelse, og således blev da dette den endelige ordning i første omgang. Det gik dog tilsidst efter Henrik Ibsens ord: »Just i sejren bor forliset — Preussens sværd blir Preusserriset«. Den første verdenskrigs vældige sammenstød udløste ændrede politiske magtforhold i Europa og Nordamerika og gav fornyet bærekraft til tanken om folkeafstemning. Da den kom i 1920, viste det sig, at en stor befolkning trods 56 år tilbragt under fremmedherredømmet af hjertet ønskede en genforening og derfor kunde opnå den fulde indlemmelse i Danmark.

Indeværende år vil kalde minderne frem, først og fremmest med århundredets vægt om skæbneåret 1864 og dets ufattelig store forlis. Men dernæst også om alt det, der efterhånden bragte en oprejsning for, hvad der kunde siges at have indeholdt en stor folkelig

uret, altså fredslutningens tilsidesættelse af det nationale. Herunder falder virkeliggørelsen af genforeningen i 1920 og gennem hele tidsrummet arbejdet for danskhedens sag, dette arbejde der naturligvis havde været forudsætningen for, at befolkningens valg kunde gå til den danske side.

Denne bog om sønderjyden A. D. Jørgensen, der indvandrede fra Flensborg til København og blev dansk historiker, henter væsentlig sit emne indenfor det sidstnævnte område. Han var arkivmand, dansk og nordisk historisk forfatter samt folkelig foredragsholder og lod overalt den fædrelandske betoning træde frem. Forberedelsen af en genforening med sine »særlige landsmænd« var nemlig stedse drivfjederen for ham. Han optoges derfor også i stigende grad indtil sin død i 1897 af det praktiske arbejde i foreninger om den sønderjyske sag i nøje tilknytning til den stedlige befolkning, ligesom hans tanker om den rette linie for grænsedragningen gennem hans elever fik betydning for afgørelsen. Denne livsgang var vel en eners og som personlighed havde han sit særpræg. Men alligevel kom han i vidt omfang til at stå som en folkelig generalnævner, fordi hans synsmåder opsøgte det almene og hans instinkt lod ham gribe det folkelige væsentlige. Netop i jubilæumsåret for 1864 vil en opfriskning af hans virksomhed gøre dette klart, og man vil finde ham egnet som ledsager og fører i det åndsliv, som genforeningstanken ikke kunde undvære.

A. D. Jørgensen savnede ikke påskønnelse af sin samtid. Han modtog i levende live dekorationer og videnskabelige udmærkelser derunder som æresdoktor og efter sin død er han på folkeligt særlig sønderjysk initiativ blevet hædret først ved en i 1901 ved landsarkivet i København opstillet portrætbyste (V. Bissen). I 1903 rejstes i Skibelund Krat mindesmærket Modersmålet (N. Hansen-Jakobsen) med billeder af ham og digteren E. Lembcke, hvortil i 1932 kom den på offentlig vej i fødebyen Gråsten opstillede portrætbyste (G. Hammerich). Også litterært er han blevet mindet, hvorom senere, og så megen hæder stiller krav om et mindesmærke også i litteraturen. Hidtil har dog den fyldestgørende biografi—tilstrækkelig fyldig og saglig, personlig interesseret uden at forfalde til overdrivelser—været savnet. Som hans søn mener jeg at have nogle særlige forudsætninger for at løse opgaven, hvorved jeg endnu må gøre opmærksom på en enkelt ting. Af bogens titel og overskrifterne til de enkelte afsnit fremgår den begrænsning for hele arbejdet, at det kun angår belysningen dels af betydningen for ham af katastrofen i 1864, dels af den påfølgende menneskealders stræben mod en genforening. Således vil hans skikkelse tegne sig for efterverdenen.

I dette første afsnit skal der i oversigt redegøres for, hvad 1864 bragte os militært, diplomatisk og statsretligt. De militære og diplomatiske begivenheder faldt indenfor de tre fjerdingår fra fjendtlighedernes begyndelse 1. februar til fredslutningen i Wien 30. oktober, medens de statsretlige virkninger, den gennemsete junigrundlov af 28. juli 1866, lod vente på sig. 1864 var det store modgangens år, og der hviler for stedse en dyster tone over det i vor historie.

Da Frederik VII 15. november 1863 dødeovre på Lyksborg, havde Rigsrådet i København allerede i to dage haft vedtaget den nye fællesforfatning for Danmark og Slesvig til afløsning af forfatningsloven af 2. oktober 1855 for monarkiets fællesanliggender. De nationalliberales Ejderpolitik havde dermed nået den tinde, hvorfra den straks efter skulde falde. Frederik VII's betænkeligheder af hensyn til de tyske magter, der havde fået tilsagn i modsat retning, deltes af den nye konge, der først efter 3 dages betænkning satte sit navn under novembergrundloven. I 1851 og 52 var der for at opnå Holstens rømning efter krigen givet visse tilsagn om at forlade en Danmark-Slesvig-politik, og at de havde været forudsætning for i Londontraktaten af 1852 at garantere Christian IX's tronfølge, blev nu hævdet fra tysk side. Novembergrundloven forlangtes derfor tilbagekaldt, men frist dertil gaves ikke. Den 1. februar 1864 gik de allierede, Preussen og Østrig, over Ejderen, og samme dag forefandt Dannevirkestillingen besat af den danske hærstyrke. Krigen begyndte.

Allerede i 1861 var der under den stærke spænding sydpå, der ledsagede deklarerungen af Ejderpolitiken, påbegyndt befæstningsarbejder på Dannevirkelinien. Ved denne linie fortsattes Sliens indskæring i landet, der østfra nåede til Slesvig by, idet den med sit centrum fulgte de historiske jordvolde vest for byen, medens dens højre fløj (altså regnet fra nord) fortsatte linien tværs over halvøen til Frederiksstad ved Ejderen og Husum nord derfor nær Vesterhavet væsentlig i form af oversvømmelse. Venstre fløj ved Mysunde på sydsiden af Slien med en mindre befæstning skulde afværge overgang over fjordens smalle sted. Arbejderne var fortsat også i de sidste måneder, men militært set var de utilstrækkelige. Flankestillinger fandtes ved Dybbøl i Sundeved med Als i ryggen og i Fredericia; også her var der befæstet noget men ikke tilstrækkeligt. Ifølge Generalstabsværket om krigen I (1890) 191 fik over-

hovedet manglen af betimelig trufne forsvarsforanstaltninger og forhaling med at bringe armeen på krigsfod en hovedindflydelse på krigens gang. Den 1. februar stod der ved Dannevirke 38288 kampdygtige mænd, udenfor Dannevirke (ved Lillebelt, Dybbøl, Als og Fyn) kun 3115. Styrken var altså sammentrængt i denne stilling, der imidlertid militært regnedes for en sommerstilling, eftersom dens værdi så afgjort beroede på de åbne vandflader. Men nu havde man haft stræng frost, og der måtte holdes render i isen. Den 2. og 3. februar var der blevet kæmpet dels på stillingens venstre fløj ved Mysunde dels i fortærrønet foran centrum ved Over Selk, Jagel og Kongshøj nær Hadeby Nor ved Slesvig by. Den første dag angreb preussisk fodfolk og artilleri under tæt tåge skanserne ved Mysunde men angrebet kunde ikke gennemføres; vort tab af faldne og sårede og savnede var 14 mand, fjendens 199. Under den følgende dags angreb med overlegne østrigske styrker noget vest derfor lykkedes det fjenden under vore troppers manglende kontakt bagud at trænge frem til faste punkter nær hovedstillingen, der derved svækkedes; tabet var på vor side 413 mand, på fjendens 430.

Overgeneral over den aktive armé var C. J. de Meza, der var tilstede i stillingen. Med hensyn til denne havde han 22. januar modtaget en kgl. instruks af 13. s. m., der klart lagde det i hans hånd at afgøre, hvor vidt stillingens forsvar skulde drives, idet den indskærpede den store betydning af til foråret at have bevaret en dygtig og slagfærdig hær. Dens tilværelse som hær måtte derfor ikke kompromitteres, og det måtte erindres, at flankestillingerne skulde bemandedes af mandskabet fra Dannevirke. Ledsaget af konseilspræsidenten, biskop D. G. Monrad havde kongen i dagene 1.—4. februar været ved Dannevirke med ophold på Gottorp og derfra fulgt kampene men ikke inspiceret stillingen. Den 5. afrejste han efter indtrængende henstilling til Sønderborg. Monrad havde samtale med stabschefen, oberst Kauffmann og vekslede også ord med de Meza. Til Kauffmann havde han fremhævet, at regeringen lagde vægt på, at stillingen blev holdt så længe som mulig, og derunder udtalt som et skøn, at indtil en tredjedel af styrken måtte kunne risikeres tabt på stedet, et tal som Kauffmann dog fandt meget for højt.

Efter en ridende inspektion af stillingens centrum den 4. februar afholdt de Meza om aftenen krigsråd med generaler og stabs-(sous-)chefer til overvejelse af spørgsmålet om rømning, hvis et hovedangreb udeblev. 10 stemmer deriblandt hans egen svarede ja, kun general Lüttichau den øverstbefalende artilleriofficer udtalte vistnok noget vagt, at han ikke kunde opgive positionsskytset, og han fritoges for at sætte sit navn under den af Kauffmann redigerede

angivelse af grundene for beslutningen, nemlig faren ved tilfrysning, manglende hytter for mandskabet, den utilstrækkelige og mangelfuldt organiserede besætning overfor fjendens talrigere og gunstigt etablerede styrker, at et gennembrud vilde umuliggøre tilbagetog og endelig instruksens ord om overgeneralens valgfrihed. Om at søge sanktion i krigsministeriet var der ikke tale, men der skulde naturligvis gives en meddelelse. Denne afsendtes først op ad dagen den 5. med posten, og først om aftenen s. d. telegraferedes der. Mulig indiskretion kunde da ikke længere være skadelig, og for at udelukke forsøg på ministeriel indgriben gaves der ordre til derefter at afbryde forbindelsen. Da kongen var fraværende fra København, kunde en fornøden ændring i den kgl. instruks, hævdedes det senere, dog ikke være fremkaldt. Generalerne Gerlach og Wilster, der ikke kunde deltage i krigsrådet, udtalte tilslutning, førstnævnte skriftligt, anf. v. 259. Detailler om forhandlingen fremkom først flere år efter særlig ved Kauffmann. Til denne og generalerne overlod de Meza anordningen af tilbagetoget den 5. til Flensborg, hvorhen han straks efter selv kørte i sin vogn. Den indtrådte frost gjorde dette meget besværligt men større uheld blev undgået. Ved Oversø og Sankelmark 8—10 km syd for Flensborg måtte der imidlertid kæmpes mod fjendtlige forfølgere med et tab på 783 mand.

Allerede den første uge af krigen havde da bragt en hovedbegivenhed i denne, og tilbagetoget fra Dannevirke var skønt på sin vis en bedrift egnet til at lægge mismodets skygger over hele den senere krigsførelse. Medvirkende hertil var efterspillet overfor overgeneralen: at overkommandoen efter en »undersøgelse« fratoges ham, og at regeringens derpå følgende fuldkomne tavshed overfor ham ikke kunde tydes anderledes af offentligheden end, at hans adfærd misbilligedes og vel senere vilde blive forelagt en krigsret medens forholdet dog var et helt andet. Krigens historie har her efterladt et også for den almindelige historie uomgængeligt problem til detailleret prøvelse. Der havde af regeringen været regnet med, at krigsudbruddet vilde trække ud, så at årstiden vilde give stillingen dens egentlige værdi og dens besætning blive både bedre anbragt, talstærkere og bedre indøvet, se K. C. Rockstroh: General de Meza og Dannevirkes Rømning (1930) 91 f. Set med militære øjne var der sket det, at en overvældende stor risiko for hele krigsførelsen i tide blev afværget. For befolkningen, der havde været stillet ind på at sætte sit håb til »Thyras Vold«, var omsvinget imidlertid for voldsomt. Skuffelsen og forbitrelsen refereres i pressens kommentarer, og selve disse bringer kun ved til bålet. Dagbladet (C. St. A. Bille) for 6. februar taler overdrivende om en styr-

ke i stillingen på 50000 mand (den var 38288), der burde kunne holde sig i 6 uger. Denne saglige uvidenhed svarede kun altfor godt til selve konseilspræsident Monrads, om hvem kabinetssekretær J. Trap i sine Erindringer fortæller, at han den 1. februar på Gottorp overfor generalmajor Hegermann-Lindencrone ytrede sin glæde over at vide Hegermann i spidsen for 5000 dygtige ryttere, men fik til svar, at Hegermann kun havde 1800, der manglede meget i at være dygtige. Generalen havde, åbenbart ironisk, modtaget ham med ordene »God aften, biskop Absalon«. (Utrykt).

A. F. Krieger, der i tresserne var assessor i Højesteret samt medlem af Rigsråd og Rigsdag og etatsråd, tager i sin dagbog afstand fra de natlige spektakler, men opfatter beslutningen som en politisk demonstration og en selvrådigt forbigåelse af regeringen; han konstaterer iøvrigt snart omslag i stemningen, 7., 8. og 10. februar. Han ser ikke mildt »på kongen, der kun har kunnet anbefale en fredeligere politik [med hensyn til novembergrundloven], som rejser til hæren og forlader den dagen før en sådan katastrofe«. Den 4. februar er han inde på, at kongens fredelige tendens stiltiende havde været bestemmende for generalerne, se også 17. april. Straks efter sit komme til Flensborg natten mellem 5. og 6. februar modtog de Meza krigsminister C. C. Lundbyes telegram lydende på, at denne ikke anerkendte, at instruktionen var holdt efterrettelig og forbeholdt sig undersøgelse herom: »Det er endnu min mening, at Dannevirke burde forsvares«. Den 7. februar modtog han telegram om uopholdelig at begive sig til København med stabschefen; generalløjtnant Lüttichau og major Stjernholm sættes i deres sted. I København afkrævedes der ham med frist til den 15. en fuldstændig beretning om tilbagetoget og motiverne dertil, og den afgaves som befalet. Når N. Neergaard i Dnmks R. Historie VI 232 betegner den som »i høj grad selvfølelse« og derved formodentlig sigter til udtalelsen om, at de Meza for sin beslutning venter armeens, landets og regeringens tak, må ikke overses tilføjjelsen dertil: »såsnart de meget naturlige smertelige forestillinger og følelser, med hvilke landets gamle og eneste grænseværn ses overladt i fjendens vold, har indrømmet den rolige betragtning af forholdene den plads, som den under landets alvorsfulde situation har krav på«. Bedre kunde der vistnok ikke være givet udtryk for forståelse af problemernes ikke blot militære side. Om selvfølelse kunde der tales, hvis han havde taget hele afgørelsen på sig alene, men han havde erhvervet næsten fuld tilslutning hos generaler og stabschefer. Den 18. krævede Lundbye redegørelsen suppleret med oplysning om, hvorfor ministeriet ikke var blevet underrettet allerede om krigsrådets nedsettelse og derpå straks om udfaldet samt om andre detaljer

(de Mezas mulige rekognosceringer af stillingen før 4. februar og hvilke styrker der ansås fornødne som daglig besætning, årsagen til manglen af barakker samt foranstaltningerne til forsyning af mandskab og heste under retræten). Dagen før havde Lundbye beordret nedsat 2 à 3 kommissioner af Overkommandoen til undersøgelse af indkvarterings- og forplejningsmåden i tidsrummet 1. januar til 10. februar. Ministeriet lagde særdeles megen vægt på hurtig og nøjagtig fremme af disse undersøgelser, for at resultatet med mindst tidsspilde kunde komme armeen tilgode. General Lüttichau bad sig indtrængende fritaget for at iværksætte denne formentlig i øjeblikket meget skadelige undersøgelse. Lundbye turde ikke frafalde undersøgelsen for armeens skyld, og 28. februar forelå udnævnelsen af 3 kommissioner. De Mezas kritiske udtalelser om forholdene havde åbenbart inspireret denne opgave. Ved udsigten til, hvorledes disse undersøgelser kunde udvikle sig opad, finder dog også Krieger 16. februar »hele tanken uheldig«. Efter at de Meza havde udtalt sig i to skrivelser af 20. februar, udviklede sagen sig nu så hurtigt, at man ikke erfarede, om kommissionerne bragte nyt anklagestof mod ham. Han udtalte sig under medvirken af Kauffmann udførligt om de anførte punkter, og hvad angår unladelsen af tidligere meddelelse om rømningen gør han opmærksom på, at hans beslutning først kunde ligge fast, når der 5. februar ikke kom et hovedangreb, samt at telegrafens af ministeriet var erkendt upålidelig, og planen måtte ikke røbes. I sin anden personlige skrivelse hævder han, at han nu har udtalt sig på en mere end fyldestgørende og udtømmende måde, så at berettigelsen af hans handling må stå klart for enhver. »Jeg tør således antage«, slutter han, »at Deres excellence under tilkendegivelse af, at regeringen anerkender min handlemådes fuldkomne berettigelse og betimelighed, som snarest sender mig og min stabschef tilbage til armeen, i hvilket modsatte tilfælde jeg som ærespligt og i sandhedens interesse må forebeholde mig offentliggørelse af den mellem D. e. og mig i den foreliggende anledning passerede brevveksling«.

Denne resolute replik fremmede i hvert fald sagen, idet ministeriets mænd (Lundbye og direktøren, kaptajn Ankjær) nu kunde lade spørgsmålet om rømningens forsvarlighed m. m. ligge og holde sig til respektstridigheden. Man begyndte med den 22. at underrette kongen om at have bestemt sig til at fjerne de Meza fra Overkommandoen formedelst udtalelser i brevet og tilføjede endda ikke at lægge vægt på, at de Meza ike var berettiget til at offentliggøre en tjenstlig korrespondance. Men så glat gik det ikke, kongen ønskede en udførligere begrundelse, og den leveres så 24. februar og i »fore-

stillingsform«. Det lægges ham deri til last, at han ikke allerede i januar, da der kom frost, gjorde opmærksom på, at det svækkede stillingen (som nævnt regnede man med et senere krigsudbrud, og i en kommissionsberetning af 1857 havde de Meza i almindelighed gjort opmærksom på dette forhold, Rockstroh anf. st. 51), og der ankes over, at beslutningen om rømning fattedes på en måde, hvorved »den ansvarlige krigsminister blev fuldstændig omgået«, så at ministeren og regeringen i det hele ikke fik lejlighed til at bevirke, at der muligvis kunde blive »løbet en noget større risiko« (instruksen antydede ingen pligt dertil, der også ifølge en afgørelses af lokale og personlige forhold betingede karakter vilde stride mod forholdets natur). Yderligere anføres, at tilbagetoget ikke i forberedelse eller udførelse havde været forsvarligt ledet. Dette begrundes ved omtale af nogle dispositioner, men synes afkræftet i Generalstabsværket s. 320. Det havde ikke engang været foreholdt de Meza. Endelig henvises til den respektstridige skrivelse af 20. februar. Kongen ønskede endnu nærmere dokumentation om tilbagetogets mangler. Han var enig i at tilkendegive, at brevvekslingen ikke kunde offentliggøres. Endnu hvilede sagen nogle dage, hvori der forekom det intermezzo, at der fra de højere befalende på Als, generalerne Gerlach, du Plat og Caroc samt oberstløjtnant Dreyer, indkom et af Lüttichau tiltrådt andragende til kongen om de Mezas genindtræden i funktion. Det henlagdes, og Lüttichau ombyttedes med Gerlach i Overkommandoen. Men den 28. februar faldt afgørelsen om de Mezas fratræden, altså inden den af kongen ønskede dokumentation var tilvejebragt. Som tyngdepunktet i kongens resolution udtaltes det politiske hensyn, at konseilspræsidenten havde gjort krigsministerens forbliven i ministeriet til kabinetsspørgsmål for sit vedkommende, og Lundbye havde erklæret de Mezas fortsatte funktion uforenelig med sin stilling. Den 29. fik de Meza meddelelse om at være sat fra Overkommandoen. Det tilføjedes, at korrespondancens offentliggørelse krævede ministeriets samtykke, men at Rigsrådets beskæftigelse med sagen antagelig vilde medføre en sådan. (Folketingstidende 1863/64 sp. 2348 for 15. marts indeholder meddelelse om en fremlæggelse). Til at udtale nogen dom om selve beslutningen hed det savnede ministeren endnu oplysninger, men de Mezas opfattelse af deres indbyrdes stilling afveg for meget fra hans til, at en forbliven var mulig.

Sin i det oprindelige telegram udtalte dom om rømningens militære uforvarlighed fastholdt Lundbye altså ikke. Men fremgangsmåden med at lade de Meza skrive redegørelser ovre i København var overhovedet ikke egnet til at belyse dette punkt. Nu bagefter kunde kun omfattende vidneførsler have bragt de savnede oplys-

ninger, og de Meza skulde have været detaljeret udspurgt. I følelsen deraf gled undersøgelsen ud i nye tågede ankeposter. Til gengæld burde ministeriets mænd have påvist, at instruksen krævede dets samtykke. Krieger syntes den 17. februar tilbøjelig til at anse tilbagegangen for nødvendig. Den 26. udtrykker han sig således: »ingen kan ubetinget formene ham en selvstændig beslutning om tilbageetoget; men deraf følger ikke, at han altid kan beslutte det, og endmindre at beslutningen skal forties«. Når Lundbye efter nogen tids forløb var nået til erkendelse af ingen mening at have om forsvarligheden af at bryde op, var det sikkert heldigt, at han ikke fik lejlighed til at »ødelægge tegningen« ved en overilet kontraordre. Krieger er her mere politiker end jurist, han beherskes af sit synspunkt om »politisk demonstration«. Sin stemning overfor de Meza personlig udtrykker han 30. november 1863 således: »Kongen vilde have den gale Meza« (til Overkommandoen), og den altid musicerende ensomme gamle militær, født 1792, kunde nok have sin optræden imod sig. Hans undergivne værdsatte ham imidlertid. Han var helstatsmand, medens Krieger for tiden var gået bestemt ind for Ejderstaten. I 1859 havde han som kommanderende general i Flensborg vakt en til København forplantet forargelse ved at tage ordet for at moderere festlighederne på Isteddagen noget af hensyn til de slesvig-holstensk sindede befolkningsdele, se Rockstroh a. st. 53. Han havde selv udmærket sig ved Isted.

Om generalernes sympatiadresse for de Meza er at tilføje, at det senere tilkendegaves dem, at den ikke var fundet egnet til at forelægges for kongen, og da Gerlach insisterede herpå, modtog han 1. april en misbilligelse. Lundbye havde da sejret til alle sider. Næste måned skilte Monrad sig af med ham som overarbejdet. Det her skildrede må efterlade indtrykket af, at han allerede i februar havde været tjenlig dertil, når han i disse kritiske dage vilde lade følelsen af sin formelle værdighed som »konstitutionel minister« få så stor betydning overfor den i høj grad veltjente 20 år ældre overgeneral, der stod med generalerne bag sig og var blevet utålmodig overfor den forestilling, man opførte med ham.

Monrad havde dog nok på linie med kongen formået at holde hånden over de Meza, om han havde haft vilje dertil, hvad han må antages fra først af at have indstillet sig på, da han inden tilbagekomsten til København affattede nedennævnte proklamation til hæren. I København slog han om, da han blev vidne til den store skuffelse over Dannevirkes rømning, der straks havde tilspidset sig til et angreb på ham, der så at sige havde overværet den. Sammen med kongen anklagedes han for at være gået i ledtog med den forræderiske overgeneral. Han omtalte dette i Rigsdagen, og et blad

beskyldte ham for at ville spille martyr ved at gentage disse ukvemsord fra gaden, han havde hørt i sin seng. Søndag den 7. februar var der ekstraordinære møder i Rigsdagens to ting, hvor Monrad udtalte sig om begivenheden og om sin ledsagelse af kongen til krigsskuepladsen. Formålet hermed, der ikke havde været vanskeligt at opfylde, havde, som han forklarede, været at forebygge en personlig kongelig indgriben, der ikke stemmer med grundloven. Den 9. februar supplerede han dette med omtale af en kgl. proklamation til hæren, der ifølge Kriegers dagbog for 6. og 11. februar havde vakt stærkt anstød. Idet proklamationen takkede soldaterne for deres udståede anstrengelser, føjede kongen hertil bl. a. disse ord: »Vi har kun denne ene armé til landets forsvar og Eders krigskyndige førere har forment, at vi ej længere vilde have haft nogen armé, dersom I ikke trak Eder tilbage, derfor tog de beslutningen«. Åbenbart lå det anstødelige i disse ord, der jo syntes at bifalde beslutningen. Dem berører Monrad ikke. Han begynder ligefrem med at fralægge sig andel i proklamationen, men hans nærmere fremstilling viser, at dette kun gjaldt bipunkter. Natten til 6. februar havde han i Flensborg haft en kort samtale med de Meza, der nøjedes med at henvise ham til at læse krigsrådets protokol, der var på vej til København. Monrad havde »brugt tiden« til at affatte udkast til en proklamation til hæren, som han viste de Meza og telegraferede over til Krigsministeriet med anmodning om at sende sin erklæring om den til Sønderborg, hvor kongen var. Der drøftede han den derpå med kongen, der lod ham sløjfe sætningen »landet ligger åbent for fjenden« og forandre »forskelligt andet«. I denne skikkelse, dateret Sønderborg 8. februar og alene med kongens underskrift oplæstes den for tropperne under gevær. Ved sin ankomst til København så Monrad den til sin overraskelse trykt uforandret i Berlingske Tidende under datoen 6. februar med paraféring af ham selv. Dette var foretaget af Krigsministeriet efter henstilling af politidirektøren og for at berolige stemningen (!). (Noterne til Kriegers dagbøger I 151 synes at regne med to proklamationer og angiver, at den af 8. februar ikke var »meddelt til« nogen minister, se derimod Generalstabsværket I 305 f.). Når Monrad her til føjede, at han var ganske ukendt med grunden til tilbagetoget, kan dette ikke gælde dets i proklamationen beskrevne formål men kun de momenter, der havde skabt dette formål. Det var dem, de Meza skulde detaillere og som han insisterede på at få frem, men som foreløbig ikke kom det. Af al magt formanede Monrad til rolig og besindig overvejelse af det forefaldne. Det positive oplysningsstof, der kunde tjene dertil og som eventuelt kunde være meddelt i lukkede møder, blev imidlertid ikke lagt frem. Endelig bekæmpede

han rygterne om, at der var øvet nogen påvirkning på den militære ledelse, og deri havde han ret.

Som bekendt var Monrad ikke tilbageholdende med senere udtalelser om sin politiske optræden. Om sin indgriben overfor de Mezas forbliven i Overkommandoen fremsatte han udtalelser i 1874 i Politiske Breve Nr. 1—4 s. 62 ff og 1880 i et manuskript offentliggjort 1914 af Aage Friis som D. G. Monrads Deltagelse i Begivenhederne 1864. Man finder deri ikke nogen indgående begrundelse men nogle spredte indbyrdes uoverensstemmende udtalelser om hans opfattelse af sagen. Med et skuldertræk konstaterer han tilsidst, at de Meza blev syndebuk for et ældre misgreb (befæstelsen af Dannevirke), idet dadlen for dette misgreb ikke ramte misgrebets ophavsmand men den, der ved sin færd forhindrede følgerne. Det er for tænkeren lærerigt at se dette. »Det er verdens retfærdighed og således bliver den erfarne og prøvede ligegyldig for verdens domme«. Med disse overjordiske eller måske snarere farisæiske ord lukker biskop-politikeren sig inde i den uverdslige side af sin personlighed, men sit moralske ansvar undgår han derved ikke. Hans udkast til proklamationen og hans betænkelighed ved Lundbyes første telegram til de Meza, se Neergaard: Under Junigrundloven II (1916) 1065, godtgør en billigelse af det foretagne skridt. I brevet fra 1874 hedder det også, at han overfor Lundbye ikke lagde dølgsmål på, at han anså skridtet for fuldt berettiget. Men Lundbye erklærede så, at det afgørende var hele den stilling, generalen havde sat sig i overfor ham, og hvoraf den manglende underretning om rømningen kun var et enkelt træk. Da alternativet om de Mezas eller Lundbyes afgang stilledes, måtte de politiske forhold være bestemmende. Fædrelandet havde ikke længere brug for de Meza, men derfor blev han ikke til et »offer«. Der forekommer mig at ligge en klar modsigelse i dette at godkende rømningen som forsvarlig og påkrævet og dog klage over ikke at være underrettet om den, før den var i gang, eftersom udnyttelsen af en tidligere viden til at give kontraordre, hvis denne blev efterkommet, vilde være saglig uheldig og kunde være blevet katastrofal. Monrad, der i Rigsdagen roste sig af sin medfødte upåvirkelighed af alarmerende forhold, burde have gjort Lundbye dette begribeligt og ligeledes, at respektstridighedens fremdragen var en smålighed, der ikke kunde diskuteres. I brevet af 1880 siger han i modsætning til det tidligere, at »det ikke dengang stod ham så klart som nu, at den øjeblikkelige rømning var nødvendig. Nærmere siger han, at der i krig ofte kan indtræde omstændigheder, der gør det nødvendigt, at generalen tager sin beslutning på eget ansvar. Men ved Dannevirke var der

ikke indtrådt nogen som helst ny omstændighed; stillingen, den hele tilstand var aldeles uforandret. (Der var imidlertid påvirkningen på det levende værn, fjendens fremtrængen, kampene i fortærrænet). Når krigsministerens alternativ opstilledes, fordi generalen havde handlet »uden hans vidende og mod hans vilje«, skønnede Monrad ikke og »skønner ej heller nu rettere end, at han havde fuldstændig ret«, og det var heldigt at retten stemmede så godt overens med det politisk ønskelige. Men efter det, han angiver som sit nuværende standpunkt, kunde han ikke give Lundbye ret både om rømningens uforsvarlighed og den forsømte meddelelse. Den redelige logik er altså svag, men der er politisk realitet i følgende udvikling: »Hvilket indtryk vilde det ikke have gjort, om krigsministeren var blevet fjernet og generalen havde beholdt sin stilling? Hvilken olie vilde man ej have gydt på den flammende mistanke; det vilde have været en bekendelse om ej med ord, så dog med gærning, at generalen havde handlet efter en højere hemmelig befaling. Det faldt mig i sandhed så besværligt at standse bevægelsen, at det vilde have været uforsvarligt at give den nyt tønder«. Her må vi søge forklaringen. Det moralske mod, som de Meza besad, manglede Monrad, når han følte sig angrebet på populariteten. Han gjorde ikke noget forsøg på at tale Lundbye og måske andre ministerkolleger til fornuft, men lod sig beherske af dem, der altfor meget havde stolet på misgrebet med at befæste Dannevirke, og han gjorde det for ikke at løbe nogen personlig risiko. Bortset fra, at en demissionsbegæring fra Lundbye ikke behøvede at tages til følge lige samtidig med de to officerers tilbagesendelse til deres pladser, var der at tage i betragtning virkningen af en fjernelse på befalingsmændenes tillid til loyal behandling fra oven. Udadtil kunde de Mezas fjernelse kun opfattes som den positive underkendelse af hans handling, skønt ikke engang Lundbye endsige Monrad havde den opfattelse — så grelt var forholdet.

Sidst og ikke mindst må det betones, at en fjernelse fra posten ialtfald kunde og burde have været ledsaget af officielle udtalelser fra krigsbestyrelsen om, at den respekterede og ikke havde bebrejdede at fremsætte angående overgeneralens efter korrekt afholdt krigsråd truffne bestemmelse. Dette havde ikke blot været en personlig oprejsning men havde afstivet hærens moral. Kongen søgte at varetage dette hensyn ved straks at have takket de Meza og at ledsage hans pensionering 19. december 1864 ved hærreduktionen fra 1. april 1865 at regne med stærkt rosende vendinger, idet han udnævntes til »general i armeen« (en højere grad end generaløjtnant). De Meza, der i de sidste år havde været enkemand og var barnløs, holdt sig derefter isoleret i sit hjem, hvor han døde 15.

september 1865. Ganske kort forinden dikterede han Mit sidste og uigenkaldelige votum m. h. t. krigsførelsen og dennes forhold til statsførelsen i 1864, ufuldendt og trykt hos Rockstroh anf. v. 14 sider. Det er som et musikstykke i furioso: »Arme Danmark! Ikke embedsmænd — mænd er det du mangler«. Et kortere og senere stykke: »Til medborgere« er trykt i Det nye Aarhundrede (1903—04) 592. »De mænd, hvem Dannevirkes rømning skyldes, vil, skønt den gang hånede, blive kransede af historien«, skrev Monrad anf. sted i 1880. Det er rigtigt, og biskoppens dårlige samvittighed som ophavsmanden dertil lyser ud af ordene. Hundredåret kunde gøre ordene til sandhed ved at lade en gade bære de Mezas navn eller ved at rejse et mindesmærke på hans gravsted på Garnisons kirkegård.

For bedre overskueligheds skyld omtaler jeg først nu den baggrund for Lundbyes og Monrads udslaggivende initiativ, der var fremkommet to dage før resolutionen om fjernelsen, idet kongen i statsrådsmødet 26. februar ønskede at høre samtlige ministres mening, se Aage Friis: Statsraadets Forhandlinger om Danmarks Udenrigspolitik 1863—79 (1936) 81—94. Lundbye oplæste sin forestilling men ikke de Mezas skrivelser, så ministeriets medlemmer Monrad, Lütken, Casse, Engelstoft, Nutzhorn, Quaade og Johannsen var ikke nærmere orienteret. Lundbye udviklede, at de Mezas opfattelse af rømningens nødvendighed burde have fremstillet sig for ham længe før beslutningen blev taget, og at retræten udførelse manglede omsigt og plan, hvortil kom det respektstridige brev. Han blev udførligt og dygtigt imødegået af kongen, der erkendte, at han burde tilrettevises for brevet, der dog efter situationen var ret undskyldeligt, eller der kunde nedsættes en kommission herom. Kongen erklærede kun at ville følge indstillingen, hvis alle ministre gjorde den til kabinetsspørgsmål. Dette gjordes direkte af Lütken og Nutzhorn. Quaade troede, at alle nu var enige om, at der ikke havde været andet at gøre end at opgive Dannevirke-stillingen, og når den kommanderende general handler således overensstemmende med et krigsråd, må han være fuldkommen angerløs. De andre punkter måtte krigsministeren have rådighed over. Han ønsker, at kongen vil tage hensyn til det mislige i, at krigsministeren udtræder. Det er en selvfølge, at ministeriet da ganske opløser sig. Hertil sluttede Johannsen sig. Han anså ikke insubordinationen for betydelig, kendte ikke sagens akter og vidste ikke, om generalen havde haft tilstrækkelig lejlighed til at udtale sig. Casse og Engelstoft gav tilslutning til fjernelsen. Nutzhorn mente bl. a., at alene generalens uheld ved at have måttet rømme stillingen krævede hans afgang.

Monrad endelig fordybede sig først i de omstændigheder ved re-

trætens ordning, der ikke havde været de Meza foreholdt, og i andre nye momenter (jernbanebroen over Ejderen ikke sprængt, byerne foran Dybbølstillingen (?) ikke afbrændt). Den store fejl var ikke at stillingen opgaves, men at der pludselig med ét toges beslutning derom. Her var derfor egentlig tale om det hele konstitutionelle system: om de kommanderende generaler skal ind under de sædvanlige konstitutionelle former. Det var overordentlig vigtigt at en sådan general ved, at han har nogen over sig. »Han kan ellers blive faretruende både for konge og forfatning« (!). Det afgørende for Monrad var det faktiske, at Lundbye vilde demissionere. Selv om Monrad havde fundet, at han havde uret, vilde hensynet til landets politiske tilstand for ham gøre generalens afgang nødvendig. Han sluttede stemningsfuldt: »Det som det gælder om, er at ramme fædrelandets tarv; det og Hans Majestæts tjeneste er det eneste hensyn, som det kommer an på — personen er kun biting. Det kommer her ikke an på at vise retfærdighed; general Meza har dog en stor brøde på sig, og hans ære lider aldeles ikke ved, at han ikke har en overkommando«. Nej, men derved at den toges fra ham under skin af rømningens uforsvarlighed, som regeringen ikke selv antog, medens de af den opfundne grunde var misforståede, uaf-hjemlede eller altfor små.

Generalstabsværket meddeler de Meza-akterne, og hundredåret gør en frisk analyse af denne forsmædelige episode naturlig. Erik Skram har i Sønderjydske Årbøger 1925 givet en læseværdig fremstilling af D. G. Monrad og tilbagoget fra Dannevirke.

Eftertidens kritik må også med skarphed vende sig mod holdningen overfor kongen. Lundbye vilde, som vi så, til at begynde med holde kongen helt udenfor spørgsmålet om fjernelsen, skønt han kendte kongens sympati med generalens optræden, og nøjes med at meddele ham sin afgørelse til underretning. Senere unddrager han kongen oplysning om generalernes støtteaktion og griber til det stærke magtmiddel at abdicere heri støttet af samtlige kolleger. Der forefaldt i den nærmeste tid omkring tronskiftet to andre illustrerende tilfælde dels af domineren med den vordende konge dels af vidtgående opposition mod ham som tiltrådt konge. Så meget mere som deres irregulære karakter ikke er almindelig erkendt, skal jeg ofre dem nogle ord, hvortil der senere ved omtalen af det nationalliberale parti kan henvises.

Da kong Otto af Grækenland var blevet fordrevet i 1862, og der af det beskyttende England søgtes en efterfølger, faldt øjnene på den danske prins Vilhelm, søn af tronfølgeren prins Christian, hvis samtykke efter loven var nødvendigt i egenskab af værge for den

17-årige Vilhelm. Også Frederik VII's samtykke behøvedes som kongehusets chef, og det forelå. Christian stillede derimod forskellige betingelser, som han holdt fast ved i statsrådet overfor medlemmerne af ministeriet Hall. I mødet 14. april fik kongen ham dog til at give efter ved — med ministeriets stiltiende tiltræden — at foreholde ham, at kongen efter Kongeloven var bestemmende om prinsernes forhold, se Erik Møller i *Historisk Tidsskrift* 11 r. 5 b. (1959). 564. Det gælder samtykke til ægteskab, til udrejse af landet og til fremmed statstjeneste, hertil kræves samtykke erhvervet af dem, og kongen er prinsernes dommer. Her drejede det sig derimod om at tilsidesætte tronfølgerens ret som værge. Fremdragelsen af Kongeloven var derfor højlig begrebsforvirrende, men det kan naturligvis siges, at den kun brugtes som baggrund for en indtrængende opfordring og ikke ligefrem anvendtes som lov.

Christian IX's adkomst til tronen efter den barnløse Frederik VII beroede på loven af 31. juli 1853, der atter beroede på Londontraktaten året før med magternes garanti, efter at der var givet afkald fra repræsentanter for de kvindelige arveberettigede linier efter Kongeloven. Dagbladets nationalliberale redaktør Carl St. A. Bille fremkom 13.—15. oktober 1864 med en række artikler, der med den forestående fraskillelse af hertugdømmerne for øje udviklede den opfattelse, at hele denne indretning af det nye dynasti havde til bindende forudsætning, at monarkiet bestod i sin helhed. Den arveberettigede måtte derfor efter fredslutningen blive prins Frederik af Hessen, der var kendt som tidligere dansk general. Det praktiske formål med at udkaste denne mistanke til kongens ret skulde ikke synes tvivlsom. Bølgerne var gået meget højt i hovedstaden ikke mindst under panikken ved Dannevirkes rømning og havde ikke skånet kongen, der kunde tænkes gjort ked af stillingen. Partistillingen ændrede sig imidlertid, og Bille undgik ikke tiltale for attentat mod tronfølgen. Sagen trak ud og først 6. februar 1867 faldt Højesterets dom, der modsat underinstansens domfældelse frifandt ved at tillægge artiklerne et »videnskabeligt« formål. Krieger og andre nationalliberalt sindede deltog i pådømmelsen. I Højesteret fra Grundloven til Retsreformen (1951) 111 og i Kriegers biografi (1956) 121 har jeg gennemgået og taget afstand fra denne afgørelse, for hvilken også den slappe udførelse af anklagen og et hensyn til hoffets stemning har spillet en rolle.

Jeg går derefter videre med omtalen af krigsbegivenhederne. Der hengik efter tilbagoget fra Dannevirke et par uger uden militære sammenstød. Fjenden rykkede den 8. marts ind i Jylland, og samme dag kæmpedes der foran Fredericia og ved Vejle med tab på 212

og 179 mand. En division trak til tilbage nordpå indtil Mors. Der var den 22. februar ved Dybbøl forefaldet en forpostfægtning med et tab på 382 mand, og den 17. marts tabtes 677 mand under en som uheldig betegnet rekognosceringsfægtning, der berøvede stillingen forpostterræn. Den 15. marts begyndte belejringen af Dybbølstillingen. Samme dag bemægtigede fjenden sig Femern, og der forefaldt en mindre fægtning tilsøs ved Rügen den 17. marts. Efter ministeriets ønske blev Dybbølstillingen forsvaret til det yderste, så at den først faldt ved stormen den 18. april, der siden mindes som krigens på én gang tungeste og stolteste dag. Den 26.—28. april rømmedes Fredericia uden kamp.

Endnu inden dette tidspunkt, den 25. april, var der gået over til internationale diplomatiske forhandlinger under engelsk ledelse. Det stod i naturlig sammenhæng med magternes forhandlinger i 1852 om det nye dynasti og den motivering, der nu var givet for krigen. Det skulde her vise sig, om de nevtrale magter vilde lægge noget lod i vægtskålen til mellemværendets ordening ved henstillinger eller krigerisk støtte. Storbritannien, Frankrig, Rusland, det tyske forbund og Sverige-Norge var repræsenteret foruden de stridende parter. Efter forhandling fastsattes der fra 12. maj en våbenhvile i en måned, senere forlænget til 25. juni med bibeholdelse af de militære stillinger og ophævelse af den danske blokade. Den danske delegation, udenrigsminister Quaade, etatsråd Krieger og gesandtten Torben Bille, var naturligvis ikke besluttende myndighed, det var regeringen øvre i København. Men den kunde ved sin optræden virke på stemningen under de glidende forhold i engelsk politik og orientere hjemmet. Det løb ud på et engelsk forslag om at tage voldgift af en neutral magt om en deling af Slesvig. At Holsten og Lauenborg var tabt for monarkiet også under en personalunions former, var underforstået. Voldgiftens spillerum skulde være linier mellem Åbenrå og Slien. Danskerne skulde erklære sig først, skønt denne plads synes at måtte tilkomme de magter, der forlangte en afståelse. Delegationen sagde for sit vedkommende nej, men kunde subsidiært anbefale linier nord eller syd for Flensborg. I København gav Monrad kongen udspillet, og dennes votum lød på Slililien, som England til at begynde med havde tænkt sig. Til spørgsmålet om at afvente en uforpligtende mægling eller tage folkeafstemning sagde delegationen også nej ud fra en vurdering til nul, og regeringen omgjorde ikke dette. Regeringen og ikke delegationen havde altså »sprængt konferencen«. I Helstatens Fald II (1958) 150 siger Erik Møller, at der ingen fare havde været ved som rent taktisk træk at sige ja, hvilket havde gjort et bedre indtryk på de nevtrale, og delegationen var derved på en billig måde kom-

men til at stå med palmer i hænderne. Man vidste nemlig, at tyskerne vilde have forkastet. På dette mere end skrøbelige grundlag har en opinion gennem årene vedligeholdt en bebrejdelse mod Krieger for at have »sprængt konferencen«. Mindre end linien syd om Flensborg mente han ikke, Danmark kunde være tjent med, og mod sin overbevisning vilde han ikke stemme. At Preussen ønskede så meget som muligt, og at der intet var, der kunde forhindre det i at tage alt, har Erik Møller klart påvist. Den 29. juni faldt Als, og modstanden var forbi. Kun søtræfningen ved Helgoland 9. maj havde været heldig for det danske flag. Ved siden af de Meza blev Krieger det andet eksempel på tilbøjeligheden til under modgang at tage sig syndebugke, når der mangler mod til at se sandheden i øjnene. For Kriegers vedkommende kan man ved hans holdning overfor de Meza se en Nemesis deri.

Erik Møller har betegnet 1864 som tidspunktet for »Helstatens Fald«. Da han ved Helstaten ikke tænker på det rent monarkiske fællesskab, der bestod under enevælden, men på det konstitutionelle (indskrænket monarkiske) fællesskab fra 1855 mellem kongeriget og hertugdømmerne, må dette »fald« dog siges at være indtrådt allerede i 1863 ved den forfatningsforandring, der indskrænkede det konstitutionelle fællesskab til kongeriget og Slesvig. Vil man sige, at Helstaten levede videre i denne mindre statsdannelse, må man tilføje, at dennes historiske nævn var Ejderstaten. Den fristede under de tyske magters protest og de neutrale magters kulde den korte levetid af et år til 1864. Når vi i afsnit I har stillet spørgsmålet på, hvad 1864 bragte Danmark, og vi som det første har måttet pege på, at året bragte hertugdømmernes løsrivelse, må vi som det næste pege på, at det bragte »faldet« af Ejderstaten ved udskillelsen af den ene af dennes to bestanddele. Staten, den forfatningsmæssige enhed, var dermed kommen tilbage til det område, den havde fået ved junigrundloven af 1849. Ved at give denne titlen Danmarks Riges Grundlov havde man oprindeligt tænkt sig at indbefatte Slesvig. Men da de grundlovgivende repræsentanter derfra ikke havde kunnet vælges formedelst krigstilstanden, og da man ikke vilde udsette behandlingen af grundlovssagen, for at de liberale stemninger ikke skulde blive svækkede af reaktion, nøjedes man med, at den kgl. stadfæstelse ledsagedes af henvisning til en slesvigsk ordning efter freden. Liberalismen fik frit spil, kun valgbarheden til landstinget bebyrdedes med en census (skattegrænse) og ligesom valgretten til dette ting med krav om en højere alder. Valgret og valgbarhed til folketinget havde den 30-årige uberygtede og uafhængige mand med en vis tilknytning til kredsen. Idet denne ordning natur-

ligvis gjaldt for alle kongerigets anliggender, var der, så længe fællesskabet med hertugdømmerne bestod, altså til 1864, foregrebet en demokratisk ordning af de såkaldte fællesanliggender. Men denne kunde ikke blive opretholdt, når en helstatsordning om dem skulde realiseres. Forholdene førte yderligere med sig, at det i lange tider heller ikke kunde ske efter 1864. Den demokratiske væksel, der var trukket i junigrundloven af 1849, blev først indfriet ved grundloven af 1915.

Frederik VII's regeringstid var begyndt med planer om fællestænder, altså med census for monarkiets dele i to kamre, det ene meget aristokratisk, og med en vis sammenstilling af Slesvig og Holsten. Det blev helt lagt til side, da der valgtes repræsentanter til den ejderdanske grundlov, der som nævnt endte med at blive udelukkende kongerigsk. Men man kunde efter treårskrigen ikke undgå at vende tilbage til ordningen af det fællesmonarkiske. Som indledning hertil havde udenrigsministeren i 1851 og 52 afgivet de før omtalte tilsagn til de tyske magter om ikke at knytte nogen del af hertugdømmerne særligt til kongeriget, med andre ord: opgive programmet om en Ejderstat. Efterat en plan havde måttet opgives om at lade kongen enevældigt udfærdige en helstatsordning med fornøden indskrænkning af junigrundloven til de særlige anliggender, nemlig med hjemmel i forbeholdet ved underskriften på junigrundloven, tilvejebragtes den konstitutionelle helstatsforfatning af 1855 med et Rigsråd som organ for de fælles anliggender. Holstenernes vedvarende obstruktion bragte i 1858 til at udsondre Holsten og Lauenborg, og 18. november 1863 gik man over til den ejderstatlige forfatning. Modsat forfatningen af 1855 havde Rigsrådet her et lands ting og et folketing, og i det første var der en census for valgetten.

Den tragiske udgang af året 1864 efterlod forfatningsmæssigt det isolerede kongerige i en dobbeltstilling. Skønt årsagen til at sondre mellem fælles og særlige anliggender ikke længere virkede, bestod sondringen med de dertil knyttede organer Rigsråd og Rigsdag fremdeles. Den betragtning, at det slesvigske fællesskabs bortfald uden videre måtte tage det dertil knyttede lovapparat med sig, kunde ikke vinde magt, netop fordi de ikke-demokratiske interesser havde et fodfæste i levningerne af Ejderstatens forfatning. Under presset af, at en nyordning var nødvendig, blev med dette udgangspunkt ordningen, der 28. juli 1866 lovfæstedes i »Danmarks riges gennemsete grundlov af 5. juni 1849«, kun for folketingets vedkommende demokratisk. I det dermed ligeberettigede landsting blev jordbesiddelsen det dominerende. Denne forfatning, der således var frugten af landafståelsen i 1864, blev for lange tider bestående nemlig lige til 1915. Men dens tilblivelse med det store afkald, der var

blevet pånødet demokratiet, skabte en overgang store ulemper. Det indesværrede demokrati, der ikke kunde få grundloven ændret, forsøgte at indfortolke en regel i den om regeringens overensstemmelse med folketingsflertallet (folketingsparlamentarisme). Man søgte at fremtvinge dette forhold ved ulovligheder som nægtelse af normal medvirken ved finansloven og varig lovgivnings sabotage. Regeringen på sin side frakendte disse vægringer gyldighed og handlede så selv ved benyttelse af foreløbig lovgivningsmagt. Først i 1901 oprettedes der overensstemmelse, og det folkelige liv havde lidt meget under spændingen mellem de to partier.

På dobbelt måde tegnede da året 1864 sig som et ulykkesår for Danmark. Umiddelbart skete det ved at gøre statsrådet så skæbnesvangert mindre, middelbart ved at bringe en skæv udvikling ind i den stamme der blev ladet tilbage. Den sidstnævnte virkning var den mindst iøjnefaldende. Den trådte først frem i 70'erne og 80'erne, da der var kommen samling på demokratiet og det med anvendelse af magtmidler gjorde sit store forsøg på at vinde fodfæste i kongens råd. Dette lykkedes ikke, fordi grundlovens magtfordeling hævdedes af de besiddende i sin strænghed. Kongerigetets abnorme dobbeltsidige forfatning ved udgangen af 1864 med to grundlove vedblev at kaste sin skygge over fremtidens enhedsordning. For dem, der havde oplevet eller iøvrigt var klare over dette historiske forhold, lå der en særlig grund til at sørge over 1864. Men at landet var blevet uhyggeligt lille, at der ikke længere med en ejerfølelse kunde tales om hertugdømmerne, om Helstat og Ejderstat, måtte stå alle klart. Vel var der danske som f. eks. politikeren C. C. Andræ, hvis fædrelandsfølelse var fuldt helstatlig og som patriotisk sørgede over ophævelsen af forbindelsen med Holsten. Men for de fleste begrænsede disse følelser sig til fællesskabet med slesvigerne. Dettets ophør overfor c. 200.000 danske betød den dybe landesorg og den dybe nedtrykthed. Næsten to femtedele af monarkiets befolkning var afgået. Hvad det økonomiske angår, havde de nu adskilte dele ikke i forvejen udgjort noget fast sammenføjret erhvervs-samfund, således at selve adskillelsen på grund deraf voldte tab. Men krigen havde været en betydelig udgift for staten, og mange private havde lidt tab.

II

A. D. JØRGENSENS OPLEVELSE AF 1864

Født 11. juni 1840 oplevede A. D. Jørgensen slutningen på begivenhederne i 1864 i sin alders 25. år. Hans borgerlige stilling var

som lærer ved latinskolen i Flensborg, hvor han havde været fra marts 1863. Som ikke fast ansat kunde han henvende sig til den tyske rektor om at forblive i denne stilling, men han foretrak at søge til København. Han var første gang kommen til hovedstaden allerede i august 1859 og havde haft en ansættelse som lærer ved Schneekloths skole på Frederiksberg, og den kunde han påny overtage. Fremfor alt kunde han der fortsætte sine alsidige studier.

I sin efterladte »Redegørelse«¹⁾ har han meddelt fyldige bidrag til forståelse af, hvad 1864 kom til at betyde for ham ifølge hans nationale grundlag og hele den udvikling, han allerede da havde tilbagelagt. Der kan ved omtale deraf både peges på, hvad han havde af forudsætninger og hvad han ikke havde. Skønt han i sin livsgerning fremtræder som åndsarbejderen, havde han af eksaminer kun gennemgået en afgangsprøve fra realskolen (med udmærkelse) og dette først i 1859, idet han et årstid havde afbrudt sit latinske skolearbejde i Flensborg for at lægge sig efter landvæsenet men af en gigtfeber var blevet tvunget til at vende tilbage. Studentereksamen tog han heller ikke senere. Ved Københavns Universitet havde han hørt forelæsninger i mange fag, men hans studium havde været et selvstudium også uden samarbejde med studiefæller.

Hans positive udrustning var både i den ene og den anden retning ejendommelig. Med hensyn til det nationale spørger man straks om sproget. Svaret er her, at han til at begynde med var tvesproget både dansk- og tysktalende, og i forbindelse dermed var hans danskhed aldrig ensbetydende med en indelukket anti-tyskhed. Afstamningen var her bestemmende. I sin i 1894 som manuskript trykte Slægtebog for sig og sin hustru opfører han som første slægtled på sin fædrene side bager Jørgen Jakobsen i Flensborg, død 1737. Dennes søn Jakob Jürgensen, død 1782, var ligeledes bager i byen, og blandt dennes 8 børn var Asmus Jürgensen, død 1828, der var købmand, brændevinsbrænder og tobaksfabrikant i fædrenebyen og en meget anselig borger, indtil uheldige konjunkturer indtraf. Blandt dennes 6 børn var den yngste tilvoksede søn Markus Adolf Jürgensen, født 1807, der som farversvend kom til Gråsten og forblev der til sin død i 1883. Farveriet og en klædefabrik overlod han i 1860'erne til sin ældste søn Asmus. Den yngste af hans tre børn Bartoldt blev farver i Nykøbing F. Den mellemste var Adolf Ditlev Jürgensen. Den tyske stavemåde af navnet Jürgensen ændrede han til dansk omkring 1865. Hvad der findes af slægtsoptegnelser viser til omkring 1848 tysk sprog. Mødreneslægten bar navnet Bahn-

¹⁾ En redegørelse for min udvikling og mit forfatterskab (1901), citeres som »Redegørelsen«.

sen, og som første slægtled opføres Bane Hanss en frisisk bonde i Tønderegnen, som sendte sin søn Henrik til Holland for at lære farveri. Denne Henrik Bahnsen, 1633—88, var farver i Haderslev og senere også i Åbenrå. Han fulgtes som sådan af sønnen Martin Bahnsen i Åbenrå, født 1658, denne af sønnen Henrik Bahnsen, død 1755, denne af sønnen Martin, født 1719, og dene af sønnen Bartoldt Bahnsen, 1764—1831. Han var far til Markus Adolf Jürgensens hustru Marie Elise Margrethe, født 13. oktober 1812 og død 29. marts 1844, som adopteredes af et ægtepar af slægten, der indehavde farveriet i Gråsten. En vidt forgrenet fjernere slægt på moderens side havde levet i Slesvig og talte flere bekendt mænd, og som det ældste kendte medlem optegnes Tames smed c. 1400. Til begge sider havde slægten altså dybe rødder i den sønderjyske jordbund.

Folkesproget i Gråsten var dansk i den sundevedske dialekt »Gråstener-dansk«, kultursproget, der mødte ham i skolen, det boglige tyske. Som en refleks deraf blev der også hjemme talt tysk til børnene. Men da krigen kom, hørte det op. Faderens sprog fra Flensborg havde været tysk, men under arbejde på Langeland havde han tilegnet sig øbomålet. Da A. D. Jørgensen i foråret 1853 kom til skolen i Flensborg, hørte han plattysk hos sine værtsfolk. Både moderen og faderens anden hustru havde været oplært på tysk. Henved 6 år gammel var han kommen i skole hos den tyske degn, og meget fremmelig i skolefagene som han var, avancerede han hurtig fra den »lille« til den »store« skole. Efter krigen blev skolesproget dansk, men den danske degn var mindre duelig og vilde i de 3 år inden konfirmationen ikke kunne have forøget hans kundskaber, hvorfor faderen sendte ham til Flensborg, hvor skolesproget var blandet. Fra en realklasse gik han hurtig over i latinklasserne og var nu bestemt for at studere.

»Jeg tænkte,« skriver han, »i ren almindelighed på at studere jura«, dog uden begejstring. »Faders øjne lyste, når han tænkte på, at jeg skulde komme til at forsvare ret og sandhed i større forhold end han og hans forfædre«. I videre forstand gik håbet fuldt i opfyldelse. Redegørelsen viser, at den sønderjyske retskamp havde en god repræsentant i M. A. Jürgensen, og skildringen af ham er i det hele meget oplysende for det, der her haves for øje. Han beskrives som en ideelt stræbende natur, følelse- og fantasibestemt dog i praktisk ligevægt. Af hensyn til den gamle far, der nu sad i ringe kår, havde han givet afkald på at gå tilsøs. Han havde ligesom Elise Bahnsen ivrig tilegnet sig den klassiske tyske digtnings livssyn, og i årene op mod 1848 havde han bestemt taget parti mod hertugen af Augustenborg, stedets godsejer og slotsherren, der både agite-

rede mod kongen og var hensynsløs som aristokratisk jagtherre. Med 1848 eksploderede stemningen i den lille skovomkransede flække ved søen. Kun de bondefødte og enkelte håndværkere samt apotekeren gik til den danske side. Hustruens slægtninge og Jürgensens søster med mand i Husum fulgte hertugen, men svogeren Martin Bahnsen i Åbenrå og slægtningene i Flensborg dog kongen. Gråsten lå nær ved de militære sammenstød og i byen sås soldater fra begge partier. Jürgensen måtte et par gange holde sig borte. I slægtebogen fortælles endvidere om ham: »Ved et møde i Gråsten, den 28. december 1849, fik han oprettet en forening af danske mænd, som sluttede sig til den i Nørby kro den 4. november oprettede »slesvigske forening«, hvis hovedsæde var i Flensborg. Han valgtes samtidig til formand og udfoldede nu en stærk virksomhed for at organisere den patriotiske bevægelse i Sundved og Lyngtoft herred; foreningen talte i det følgende år over 500 medlemmer. Da virksomheden efter krigsbegivenhederne 1850 genoptoges i det følgende forår, kom det på grund af det i Flensborg brugte tyske forretningsprog til en skilsmisse, og den 11. maj 1851 oprettedes »den danske forening for Gråsten og omegn«, med det formål »på enhver lovlig måde at virke for Slesvigs vel: den muligst inderlige tilknytning til det øvrige Danmark, og den fuldstændigst mulige adskillelse fra Holsten«. Ved generalforsamlingen den 6. juni 1852 trak han sig tilbage fra formandsstillingen og dermed ophørte foreningens virksomhed. — 12. november 1854 udnævntes han til Danebrogsmænd.« Hjemme og som den fortrolige ledsager af faderen blev sønnen Adolf indviet i de stemningsmæssige spaltninger i det lille samfund og i de mange vanskeligheder, tiderne bragte med sig. Faderen blev hans ideal.

Idyllen fra det fredfyldte barndomshjem var blevet afløst af krigsårenes spænding og tummel, og han havde allerede i drengesårene fået stærke virkelighedsindtryk af de statsbegivenheder, der så ofte i tiden havde haft deres forløb på slesvigske jordbund. Under sit ophold i Flensborg havde han jævnlig været tilhører ved stænderforsamlingerne, der i 1854 var henlagt til denne by, idet han var sammen med sin morbroder Martin Bahnsen, den stænderdeputerede fra Åbenrå; derfra hentede han erfaringer om sprogstriden. I 1859 fulgte han på afstand med spænding udviklingen mod Italiens enhed.

Men ved siden af alt dette udadvendte stod hans rent indre udvikling. Beskrivelsen deraf opfylder en hovedpart af Redegørelsen, og når opgaven her er at vise, hvorledes begivenhederne i 1864 virkede formålsbestemmende ind på ham, må der dvæles noget ved

barndommens og ungdommens mange grublerier, digte og udkast, hvorom han havde bevaret så tydelige erindringer. At han meddelte dem har ikke været for at gøre indtryk af at være noget særlig betydeligt i åndens verden.. Det er for det første et udslag af hele den åbenhed om egne forhold, som præger dette skrift og som var det, der havde lagt ham pennen dertil i hånden. Dernæst virker også på dette område en medfødt sans for at holde rede på den historiske orden og hans stærke vedhængen ved alt det, han havde bragt med sig i sit indre liv ovre fra hjemlandet, det der også viste sig i hans glæde ved at kunne slå over i Gråstener-dansk, når han kom sammen med landsmænd derovre fra. Han taler om sit stille pigeagtige sind og hvorledes han lille og bleg blev forulempet af de lidet fremmelige »danske drenge« i den lille skole, der ikke kunde vinde med i den tyske undervisning, men at han dog fandt beskyttelse hos en af dem. Han opgiver datoen for, hvornår han som fjortenårig nåede at bekæmpe sin tilbøjelighed til i fantasien at fortælle sig selv historier. Sin »første udvikling« tidsfæster han til årene 1855—64. Han finder attrå, tvivl og længsel som dens drivende sindsrørelser, en planteagtig stræben mod lyset i tankernes frihed og en mod røddernes mørke rettet grublen. Som femtenårig kaster han sig over de tyske klassikere: Schillers tragedier, Uhland og samtidige digte, der stadig bevarede værdien ved at være de første indtryk af denne art. Under sprogdelingen i skolen, der dog senere hørte op, fik det tyske stigende magt i de højere klasser. Skønt de fleste af lærerne var fra kongeriget, stod de landsdelens elever fjernt, dog undtager han læreren i dansk sprog og nordisk historie, kollaborator Kristian Monrad, der blev hans ældre ven. Omsider modtog han et overvældende indtryk af Ingemanns romaner og Hauchs Torvald Vidførle. Dansk historie lærte de hos Monrad i forbindelse med svensk og norsk. Desuden havde han glæde af latinen hos Ovid. Med største iver tog han udgangspunkt fra sin læsning til beskrivelser og fabuleringer af forskellig slags og indrettede et arkiv over sit materiale. Hans fortrolige ven var herved den senere præst Edvard Jessen.

En ny tankegang førtes han ind i ved konfirmationsundervisningen og ved skeptiske udtalelser fra selve rektoren og religionslæreren. Den religiøse tvivl indfandt sig. Han havde fået sin første lærdom i bibelhistorie og salmer i det tyske sprog senere også med danske salmer og fortælling, men den tyske form var for ham den stærkest virkende. Meget optaget var han også af læsningen af Klopstocks højt svungne og tunge digtning Messias, som han dog ikke førte tilende. Men, som han bemærker, tvivlen lurer bagved de store syner. Kammeraten Henning Matzen fra Angel, der var i

besiddelse af en robust intelligens, medens Jørgensen begyndte at blive skoletræt, kunde tilføre deres diskussioner stof fra et bibelkritisk tobindsværk Buch der Religion, og religionslæreren kunde ikke overbevise dem i sit forsvar for kirkelæren. Ved en kristendom uden tro på Kristus måtte han antage at stå på samme standpunkt som sine kære tyske klassikere og også som sine forældre, og det beroligede ham overfor frafaldet fra barnetroen. Men han følte, at han førtes længere. Efter middelalderens naive tro, skriver han, gik udviklingen i en dobbelt retning til filosofi og til mystik. Den frembragte en Spinoza og en Jakob Böhme. »I mig foregik begge disse bevægelser samtidigt eller skiftevis«. Til omgangen med Jessen og Matzen kom kammeraten Lüth, der var født i Athen og stærkt græskinteresseret. Det var en lettere æstetisk natur, der »spildte adskillige timer for mig ved sine daglige besøg,« men som dog, hvad Jørgensen erkender, afbalancerede en hel del af den tunge alvor, han ellers stredes med.

Påny kastede han sig ud i tilløb til digterisk produktion, emnerne hentet fra hedenold, Herodot eller græsk mytologi, og i 1857 lærte han den ældre Edda at kende i Finn Magnussens oversættelse. Han gik helt op i disse oldtidskvad og i tydninger af deres tankeindhold. Af et stort anlagt sørgespil meddeler han sangen om Nornerne, den eneste der blev skreven. Dette afløstes af læsning af nyere tysk filosofi, Kant, Schelling og Hegel, som han studerede på hanebjælke-loftet over sit værelse for at undgå forstyrrelse af vennerne.

Han gik i sit 18. år, da han under et besøg i sommerferien hos en fætter til faderen, der var landmand i Rinkenæs, fik den idé at bryde af fra skole og studium for at føre landmandens naturbestemte liv, og et par måneder derefter kunde han opnå sit ønske, da han var kendelig overanstrengt. I mellemtiden følte han afsmag fra skolen og kammeraterne og dyrkede lyriske digtere: Runeberg, Ewald og Goethes Faust. Bekendtskabet med dem gjorde ham det klart, at han ikke selv var skabt til digter. Tjenesten på Avnbølgaard i Sundeved blev i visse retninger en god rekreation, og han følte igen sine åndelige kræfter vågne, dog ikke til digtning men en Sønderjyllands historie vilde han skrive, iøvrigt tænke over tilværelsen. I andre retninger blev det en skuffelse, arbejdet blev om foråret for strængt, og han ramtes af en hård giftfeber, så en tilbagevenden til skolen blev nødvendig. Sommeren 1858 gik han ledig hjemme og dyrkede livet i skoven, og den næste sommer, da han gik om i Flensborg for hos matematiklæreren at forberede sig til optagelse på polyteknisk læreanstalt i København, havde han også megen fritid. Hans arbejde med de religiøs-filosofiske emner fortsattes med mytologisk læsning, og han faldt tilbage til det dig-

teriske ved at udforme planen om en trilogi omfattende Faust, Hamlet og Kristus; tillige beskæftigede han sig med dyrekredsen, hvorom han skrev en afhandling til et tysk tidsskrift men henlagde den. Af værker, der fik betydning for ham på denne tid, nævner han Goethes Wilhelm Meisters Lehrjahre, Vaulundurs Saga og Aladdin. Tillige skrev han en række bemærkninger om Faust på tysk, og han studerede Schillers tankedigte. Han blev tiltrukket af H. C. Ørsteds Ånden i Naturen og vilde anvende hans samtaleform på samtaler om Nordens guder. Med spænding imødeså han overgangen til de større forhold i København, og han følte forinden i en frigørende stemning et tilbageslag om ikke til kirkelæren så dog i retning af det tidligere religiøse sindelag.

Hurtig kom der en svingning i hans planer bort fra læreanstalten, hvor han begyndte. Den videregående matematik interesserede ham ikke, og tegnestuen var ham af flere grunde imod. Naturfagene hørte han forelæsninger i og videreførte det i naturfilosofisk retning (Steffens, Schelling, Humboldts Kosmos). Han fandt tillige på at forfatte et skrift om Nordens Guder og søgte i den anledning professoren N. M. Petersen, der læste islandsk med ham. Denne var den ene af de »tre gamle mænd«, der i København gjorde det stærkeste indtryk på ham, nemlig foruden ham geologen Forchhammer og litteraturprofessoren Hauch.. Han kastede sig over læsningen af nyere danske litteratur og nåede til en højere vurdering end før af denne i forhold til den tyske. Det nordiske fik for ham en særlig opgave overfor det tyske. Efter N. M. Petersens råd tænkte han sig at blive student og senere tage en magisterkonferens. Da Monrad i 1860 fik ham ind som lærer hos Schneckloth og Milo, var det et økonomisk rygstød, og bl. a. lærte han selv derved at udvikle sit sprog mod det rigsdanske, hvor han nåede det fuldkomne. I nogen grad blev han tiltalt af Thorvaldsens kunst og af tragedien på teatret (Nielsen og fru Heiberg) men han fulgte navnlig ivrigt med i det politiske liv i Rigsdag og Rigsråd og følte sig som nationalliberal. Efter en fodtur i Nordsjælland med nogle kammerater i pinsen 1860 planlagde han en encyklopædisk oversigt over verdenslivet og menneskelivet (makro- og mikrokosmos) foreløbig med en nærmere uddybning af begrebet om kunst. Han skitserer denne, som det synes af Hegels metode påvirkede systematik og konkluderer: »hermed var jeg da i grunden kommen til at forherlige historien som den ypperste blandt Muserne«. Hjemme blev han i sommerferien hæmmet af en hidsig feber.

Tilbagevendt til København efter ferien kom han i forbindelse dels påny med Jessen og Lüth fra Flensborg dels med Henning Mat-

zens 10 år ældre broder M. Matzen, senere skoleinspektør, en dygtig og belæst mand, med hvem han gjorde et nyt og stærkere tilløb til at tage artium. Som sit studium tænkte han sig nu ikke naturfagene men historie. Professor L. Oppermanns forelæsninger over den tyske litteraturs historie var meget belærende for ham ved deres realistiske anlæg. Selv var han, også i historien, tilbøjelig til at holde sig til de store linier. Han begyndte straks i efterårets løb på alle de epoker, der i de nærmeste år kom til særlig at interessere ham: græker og jøder, Norden og den kristelige verdensudvikling. Læsningen af latin og græsk med artium for øje interesserede nu levende fra indholdets side. Han hørte Bröchners forelæsninger om græsk filosofi, fordybde sig som modsætning dertil i jødefolkets ejendommelighed og læste Herders tyske skrifter om åndslivet. En prisopgave¹⁾ om Stærkoddersagnet fristede ham også for derigennem at forny forbindelsen med N. M. Petersen. Denne blev dog ikke dommer, og han opnåede ikke prisen. Men han var bleven ført til at studere Saksers sagnhistorie på latin og Grimms store mytologi m. m. Efter forskellig læsning satte han sit første historiske forsøg op i en fremstilling af Omvæltningernes Tidsalder: 1300—1648.

Næste år 1861 bragte det politiske røre overfor det tyske forbund med udsigt til fjendtligheder, der førte ham til sammen med slesvigske studenter at melde sig som frivillig. Han omtaler sit første indtryk af klippenaturen ved synet af Kullen og sin begejstring for Bjørnsons digt Længsel mod Havet. Foråret inspirerede til planen om trilogien Skjoldungerne: Hadding, Rolv Krake og Harald Hildetand, og med stærk fordybelse genoptog han læsningen af Johannes Ewald, hvem han sætter som indleder til hele den nyere litteratur i national og poetisk forstand. »Græske Myter som Paralleler til de nordiske« udgør et hæfte i rigsarkivet med dateringen 29. august 1861 til 2. sept. På 27 sider foretages en indgående sammenstilling efter Preller. Skolearbejdet som lærer i naturhistorie bragte ham til at »lægge sig efter småting«, hvad han følte, han trængte til, og han søgte at opøve dette ved flittige iagttagelser af dyrene i zoologisk have. 1. november flyttede han ud i et pensionat på en af det landlige Frederiksbergs veje, hvor han kom til

¹⁾ For 1860—61, Universitetets Meddelelser 1857—63 s. 510. Dommerne — Werlauff, Velschow, Schiern og Allen — fandt, at afhandlingen vistnok i visse henseender vidner om en poetisk opfattelse af vore oldtidssagn og har adskillige åndrige sammenstillinger men lader derimod savne ikke blot et nøjere kildestudium men også i det hele en klar og sindig historisk behandling af emnet. Navnet kom ikke frem. En besvarelse af den senere politiker Frede Bøjsen blev belønnet.

at undervise sin senere hustru Ida Marie Pedersen, der var 7 år yngre og som året efter vendte hjem til sin fødeby Randers. Det år, han var der, skriver han, var et af de lykkeligste i hans liv, og han meddeler som udtryk derfor nogle digte. I 1862 blev det Søren Kierkegaards tur at optage ham fuldstændigt med bogen Begrebet Angest og forskellige andre. Enten—eller havde tidligere ikke interesseret ham synderlig. Han taler om »hans bedårende tale« og de »gådefulde skrifter« men også om en stadig og stærk følelse af en uforligelig modsætning i livsopfattelsen, som han blot ikke kunde blive klar over. Det lykkedes ham dog omsider »at bryde gennem tryllekredsen« og få et overblik. Hvorledes det så lå, udtaler han sig ikke om på dette sted. »Græsk Filosofi, Sokrates« er titlen på et hæfte i rigsarkivet, 84 sider, dateret september 1862 til januar 1864. Læsning af Frygt og Bæven med den geniale skildring af Abraham bragte ham til et fornyet studium af jødedommens førende skikkelser. Overfor Abraham stillede han Savl og som baggrund for dem præsteskabet og kongedømmet, pagten og frafaldet, troen og forargelsen. Som forsonende led opstilledes David, salmedigteren, der indleder profeternes række. Gudsforholdet bliver åndeligt og Kristus er slutstenen. Det drejer sig for ham om den grundige tilegnelse af kulturarven. Kristendommens udvikling af jødedommen er ham en vigtig historisk kendsgerning. Han følte sig i en hvileperiode. Den lykkelige stemning gav sig udslag i teatergang til komedier og ivrig læsning af Don Quixote og Holbergs stykker med Peder Pårs. Atter var nu Monrad virksom på hans vegne. Overfor departementschef Regenburg anbefalede han ham varmt til en ledig plads som hjælpelærer, vordende adjunkt, ved Flensborgskolen med udsigt til tillige at blive bibliotekar i et udvidet skolebibliotek. Han vilde være fornøjet med denne løbebane og 1. marts 1863 begyndte han som lærer i Flensborg ved sin gamle skole som sprog- og historiekundig. Som før meddelt varede ansættelsen til den tyske tid. Kollegerne modtog ham med velvilje, men han følte sig mest knyttet til de halvvoxne elever. I byen iagttog han klassemodsigninger mellem embedsmænd og borgerskab, og en bededagsprædiken af pastor Evaldsen, senere provst på Frederiksberg, følte han som en skarp personlig advarsel mod at forfalde til hovmod og selvoptagethed. Han arbejdede med monografiske skildringer af litterære og historiske personligheder. Sokrates vilde han ikke med Kierkegaard betragte som »den indholdsløse ironiker«, han havde dermed på et væsentligt punkt frigjort sig for trykket af Kierkegaards overlegenhed. Tildels til dette tidsrum hører et hæfte i privatarkivet i rigsarkivet mærket Græsk Filosofi; Sokrates, Sept. 62—jan. 64. Efterat de første 10 sider er fjer-

net, omfatter det 84 sider og viser hans grundige tilegnelse af studiegenstandene.

I 1863 rullede de politiske begivenheder frem. Man var opsat på gennemførelsen af forslaget om Ejderstatens forfatning hos de danske bønderfolk, han traf sammen med hos Matzens gamle forældre, landsbyværerens i Adelby sogn i Angel. 13. november døde Frederik VII på Lyksborg ved Flensborg fjord, og endnu dagen efter ligfærden gennem byen til dampskibet flød M. A. Jürgensens tårer hjemme i farveriet i Gråsten. Et digt af Jørgensen blev efter Monrads råd ikke sendt til bladene, da det ikke var almenfatteligt (Sønderjydske Aarbøger 1893). Begyndelsen lød således:

Hil være dig, Frederik Folkekære,
vi Sønderjyder til Graven dig bære.
Som Skjold vi føre dit Lig af Land,
du var os en Frelsens Konge for sand.

Han skildrer i Redegørelsen de danske troppers og dagen efter de tyskes indmarch og sammenligner det med oplevelsen i Gråsten ved tilbagetoget efter slaget ved Slesvig. I frastand så han med Monrad sammenstødet ved Sankelmark. Skolen lukkedes og brugtes til lasaret. Han opholdt sig tildels i Gråsten, hvor faderen som sognefoged var stærkt optaget og senere gentagende blev fængslet. 6. marts tog han over Hamborg til København. Regensburg, hans øverste foresatte, vilde ikke høre tale om hans indmeldelse til krigstjeneste. Han mente, at krigen blev ført uden kraft og den rette vilje og ventede en snarlig fred. Jørgensens helbred var desuden skrøbeligt. Han gav sig til at læse svensk litteratur og tænkte på at komme til Stockholm. Det afløstes af andre emner som fødebyens og -egnens historie og politisk historie fra 1830 m.m., men som han siger, det hele havde ikke nogen ret art. Han gjorde bekendtskab med en svoger til Monrad, urtekræmmer Verdelin, der med sine litterære kundskaber kunde oplyse ham om betydningen af de konkrete forhold og omstændigheder for det historiske forløb, og det lagde han sig på sinde.

Jeg har i min besiddelse en halv snes småbøger, der i nogen grad illustrerer det foranstående. Interessantest er Collectanea mærket Graasten 1852 Adolph Jürgensen, 96 sider, Collectanea mærket A. D. Jürgensen, Flensborg 1856, 153 sider, og Sange mærket København, Sept. 1860 Adolph D. Jürgensen, 82 sider. Indholdet er i dem alle blandet dansk og tysk, afskrifter af digte eller dramatiske brudstykker. Der findes også noget på latin (katolske hymner og Ovid) fransk og italiensk og navnlig norsk og svensk, af Runeberg 8 digte i 1857. Udvalget må siges at være godt, for en del er det

komiske viser. I disse ting fra 1850'erne og 60'erne findes allerede de fine skrifttræk, der efterhånden udviklede sig til det ekstraordinære, trods alt meget tydelig. Hånden var uhyre fintmærkende og hurtig men ikke stærk. To af bøgerne har været moderens. Hendes konfirmationssalmebog er på samme dato tilskrevet ham på hans konfirmationsdag 30. marts 1856 som »ein Erbe seiner verklärten Mutter«. Der findes en tysk ABC Buch og en Kort Underviisning i Christendommen af 1849, Schillers Gedichte med påskrift A. D. Jürgensen 57 og Chr. Winther Hjortens Flugt i udgaven 1858. Uden datering har den navnet Adolf Jørgensen og citatet »O, Frihed! slip mig ikke, / Men lad, saa rig som god, / Mig ved dit Hjerte drikke / Til hele Livet Mod!«

Jeg begyndte med at sige, at hans forudsætninger, da han mødte begivenhederne i 1864, var ejendommelige. Han var en af tidens unge, åndsarbejder på humanistisk felt, af politisk anskuelse nationalliberal men uden endnu at have kunnet afgive stemme. Nationalt er han dansk og har været det bestandigt og meget positivt, men hans første skolelærdom, tildels også den senere, tilgik ham i tysk dragt. Også sin fritvalgte dannelse fik han først gennem tyske kilder. Som han nu levede i hovedstaden var han så grundigt som nogen kongerisk indfødt inde i dansk åndskultur. Samtidig gav hans fortrolighed med det tyske samt hans slesvigske oplevelser ham ligesom et bredere kulturgrundlag. Man kunde sige, at han nationalt var ejderstatlig udrustet, dannelsesmæssigt helstatlig. Psykologisk er han anlagt på åndsudvikling uden sociale aspirationer. Han er polyhistorisk indstillet ved interesse for matematik og naturfag såvelsom for filosofi og historie. Religiøst har han forladt kirkelæren men bevarer veneration for kirken som kulturmagt og interesse for dens gammeltestamentlige grundlag. Overalt hvor han har modtaget belærende eller begejstrende indtryk, inspireres han til en gendigtende fremstilling eller en systematisering af tankeindholdet i reglen dog kun som en planlægning. Hans tilegnelse har en udpræget aktiv karakter, og han har opøvet megen fremstillings-evne. altid med dansk som sit personlige sprog. Tyngdepunktet for hans samfundsbetragtning er det nationale i nøje tilknytning til de alvorlige indtryk fra hjemmet. Han har ved alt dette været i fuld harmoni med sine omgivelser. Uden at lukke sig inde har han dog selv fundet sine veje, idet han har forenet modtagelighed med selvstændighed, og denne frihed er ham dyrebar.

Efterhånden indtraf de krigsbegivenheder, der fulgte efter Dannevirkens rømning. Herom hedder det i Redegørelsen: »Dybbøls fald gjorde det stærkeste indtryk på mig, det var for mig Sønderjyllands tab. Da jeg læste telegrammet i Studenterforeningen, var jeg

som bedøvet; da jeg henad aften sad ene i mit halvmørke værelse, fik jeg lindring i en tårestrøm; intet før eller efter gjorde et lignende indtryk på mig.« Han blev grebet af en utålelig uro og rejste planløst til Jylland. Hvad der indtraf ved Fredericia og Als, betød mindre for ham, da han følte sig forberedt. En overgang lå landets fremtid for ham i det dybeste mørke. Så lysnede det atter, og idet han tænkte sig som Danmarks historieskriver, følte han det som sit kald at resignere og lade den simple jævne sandhed komme til at råde overfor alle indbildninger. I januar 1865 fik han en særlig opgave, der — skønt et resultat ikke var synligt — lod ham give sit bidrag til mulig at opnå noget for landet. Der forelå en dansk-fransk plan om en henvendelse fra danske nordslesvigere til kejser Napoleon. Underskrifter på en adresse skulde indsamles i Nordslesvig af nordslesvigeren, cand. jur. H. C. Steffensen, senere generalauditor, og i Mellemslesvig af Jørgensen. De rejste ud sammen 28. januar, først tredje dagen derefter kunde han begynde i Flensborg. Også hjemrejsen, der endte 20. februar, var meget langsom. Han havde ved det hele fået et nedslående indtryk af de politiske forholds håbløse forvirring og af de personlige interessers overvægt over hensynet til selve sagen. Det forekom ham, når han i de mange ledige timer overvejede tilstanden, at grundmanglen var slægtens blødagtighed og drømmeri, og han mindedes et tysk sagn om den blødagtige landgreve, der i skovsmedjen hærdes til stål under smedens sang om at blive hård som stål. Han gentog ofte senere dette som motto for sin gerning. Skønt han, som han skriver, havde en overvældende følelse af, at store brøst i vort folk kun havde været dækket for ham af de lykkelige år, i hvilke hans ungdom faldt — uden at han dog kunde gøre rede for, hvori det lå — kunde han ikke deltage i stormløbet mod det national-liberale parti men blev et nidkært medlem af Dansk Folkeforening, se Breve (noten nedenfor) nr. 5.

A. D. Jørgensens smertelige følelse ved Slesvigs udskillelse var ikke blot den foran omtalte, som alle kongerigets indbyggere måtte nære ved rigets formindskelse, men det, han oplevede, var at se sit sønderjyske hjemland løsrevet fra Danmark og tilknyttet Tyskland. Personlig mistede han den fremtid, der havde tegnet sig for ham i forfædrenes by Flensborg, og han så talrige slesvigere ligesom han selv nødte til at emigrere til kongeriget. Han så de andre deriblandt slægt og venner gå genvordigheder imøde under et tysk åg. Denne bitre følelse kunde ikke ophøre, før en genforening fandt sted, medmindre sønderjyderne skiftede sindelag, og for hans vedkommende kom følelsen af at leve i en art udlændighed ikke til at ophøre, så længe han levede.

Når han ud fra denne følelse efter sin sædvane også følte trang til at klare sig sammenhængen i det skete ved en opgørelse af, hvad der havde ført til denne landets status, var han i overensstemmelse med mange andre. I Dansk Månedsskrift 1865 I fremkom i foråret under mærket V. S. Nogle betragtninger i anledning af skrifterne om årsagerne til Danmarks ulykke, og der opføres 7 sådanne, af hvilke Orla Lehmanns fra 1864, der havde brugt den anførte betegnelse, allerede forelå i 7., kort efter i 8. oplag. Redegørelsen s. 113 tillægger Krieger forfatterskabet og sikkert med rette, se min Kriegerbiografi (1956) s. 171 (urigtigt står der her Dansk Tidsskrift og 28. i stedet for 26. februar 1865, se endvidere noterne til Kriegers dagbøger for nævnte dag). Det var ejendommeligt, at han på dette tidlige trin skulde møde disse ret fyldige udtalelser fra Krieger, der glimtvis afslørede, hvad han mange år senere fik at læse i hans dagbøger. Anmeldelsen går kun noget nærmere ind på Madvigs pjece, der skønt den skulde omtale »den nationale politik og det danske monarki« slet ikke gik ind på det skandinaviske. Forskellige andre punkter, hvor der ønskedes større udførlighed, bringer Krieger til at lægge til at sit eget, og han stiller sine opgaver for »en kommende historieskriver«; han selv ønskede jo ikke at løse denne opgave. Den skulle angå den konstitutionelle helstat, hvor han ønskede gransket, om det havde været muligt at skabe en sådan samtidig med et nyt dynasti. Jørgensen skriver, at den med ånd og overlegenhed affattede anmeldelse gav det bedste, som kunde gives fra den side. »Men dennes ledende mænd kunde umulig skrive deres egen historie«. Ud fra hans forudsætninger måtte sikkert den naturlige opgave for en historieskriver være at granske mulighederne for at have undgået det danske Slesvigs løsrivelse fra monarkiet. For mig, skriver han, stod det som en stor opgave at bringe lys i dette mørke; jeg magtede dog selvfølgelig ikke nu at give det mindste bidrag til det. Men idet jeg nu gik til at studere dansk historie, kritisk efter kilderne, blev det mit mål ad denne vej, langsomt men sikkert, at modnes til denne opgave. S. 110 skriver han, at han straks efter 1864 lagde alle sine samlinger og udkast til side for at begynde et kildestudium i dansk historie. »I den stærkeste mod-sætning til alt tidligere begyndte jeg i januar 1865 ved år 800 for i samtidige kildeskrifter at komme til bunds i, hvad der kunde vides om vort lands historie; jeg var nu fast bestemt på at være dansk historiker«. I Breve¹⁾ findes to bidrag til belysning af hans synspunkter. I brev nr. 6 til Monrad af 5. maj 1865 aflægger han sin be-

¹⁾ A. D. Jørgensens Breve, udgivet af Den danske historiske forening ved min søn Harald Jørgensen (1939). Citeres som »Breve«.

kendelse og ytrer trods alt håbet. »Foråret,« skriver han, »har været en underlig Blanding af Haab og Frygt, snart har man tænkt sig lige ved Maalet, Slesvigs Deling, snart længere derfra end nogen-sinde.« Han foragter de »stærblinde Karle, der nu kommer frem med, at de i sin Tid godt indsaa, at vi fulgte en gal Vej. Der er intet andet at gøre end at vedgaa sine Fejl og sin Brøde og ligesom Job at overgive sig. Der kan diskuteres længe og langt om, hvem der er Aarsag til Krigen, til Nederlaget hist og Tabet her, men det er en Sag for Videnskaben.« Som del af det danske folk erkender han sig skyldig, og han ser i det skete »en Prøvelse, der tilvisse vil medføre rig Velsignelse«. Kærligheden må altid være smerteblandet, som det er udtrykt i et antikt billede af Eros, der rækker nattergalen føde på en pileod. »Hvilken Kjærlighedens Gift lader vor Moder, det gamle Danmark os ikke indsuge! hvilken Smerte, hvilken Harme og hvilken Lyst i denne Kjærligheds Vished. Jeg tror ikke, De eller nogen kongerigsk kan fatte den positive,aarvaagne Kjærlighed, en Slesviger, der først blev udviklet ved tysk Aandsføde, kan eje, hvor levende denne Lidenskab er, der aldrig kan trættes, men higer efter at tilegne sig og vinde dette Sprog, dette Folk, dette Land, dette Hav, denne Historie! — Naar min Fader ret er nedtrykt i denne Tid, saa tager han min Kjæreste med sig ned i et afsides Kammer af Farveriet, lukker Dørene og forbereder sig til sin Andagt. Han tager et Blad ned fra en Hylde mellem Varekasserne, og saa maa hun synge: »Jens var aldrig bange!«, »for han vil lære den«. Dette Billede er overvældende for mig. Da Frederik VII var død, sad han her paa samme Sted i mange Dage og grød som et Barn; han skammede sig derved for Folk, men han var for svag til at tvinge sig. »Vor Tid er nu forbi,« sagde han, da han talte med mig om det, nu må I andre tage fat.« Brev nr. 8 ligeledes til Monrad af 25. s. m. drøfter dennes tanke om muligheden for at nå til genforening gennem kamp. Det ender med at opstille to alternativer: »enten faar vi vor Lykke, vi vinder igen (»vinder« som i Spil ikke som en Sejr af egen Kraft), fordi Forsynet vil det saa; og det tror jeg med al den Overbevisning jeg har om noget Jorderisk, eller vi gaar tilgrunde i en trodsig Dødskamp eller, hvad der er værre, i en langsom Forraadnelse.« Det »vi«, der tales om, er naturligvis den sønderjyske befolkning. Den kunde tænkes at bukke under nationalt, men det første alternativ var det, der indtraf i 1920, og som han stolede på.

Lehmanns skrift om årsagerne til Danmarks ulykke er skrevet som et »historisk tilbageblik« særlig på det nationale parti i Frederik VII's tid med forsvar for det og med angreb på, hvad der havde stået det imod som »Preussens eroblingslyst«, »absolutismens

synder« og »Europas retløse tilstand«. Den afhandling, Jørgensen begyndte på men ikke fuldførte, var »i modsætning til Orla Lehmanns bekendte og beundrede skrift« betegnet som »grunden til Danmarks ulykke«, og heri kan vel indlægges, at han vilde søge dybere årsager og måske i højere grad finde dem i brøst hos de styrende. Men vi ved altså ikke, hvorledes han tænkte sig at krydse klinge med denne mangeårige hovedskikkelse i dansk politik, der iøvrigt i de kommende grundlovsforhandlinger skulde vise sig at have forladt sin tidligere demokratiske holdning. Breve nr. 8 af 25. maj 1865 taler om »det forfærdelige« i en valgalliance til Rigsrådet, der med nationalliberales tilslutning var på vej til det, der blev grundlov. Men når 1864 på den ene side blev bestemmende for Jørgensens valg af historikergerningen — ved siden af lærervirksomhed som brødsyssel — var på den anden side dette kald ikke noget, der straks førte ham ind på den arena, over hvilken Lehmann havde ladet lyset skinne: Frederik VII og hans to nærmeste forgængere på tronen. Denne arena skulde også engang blive hans, var allerede udset dertil, men den måtte vente, til han følte sig moden til at betræde den. Han fører derfor sine læsere ud på en Æneides lange omflakken, inden han nærmer sig sin gransknings mål, som han dog ikke på noget tidspunkt havde tabt af sigte. Han vilde begynde forfra og nærme sig målet i kredse, der også vilde udløse den følelse for de ældre mere usammensatte livs- og samfundsformer, som han var opfyldt af.

Denne skribentvirksomhed m. v. har P. Lauritsen (ikke at forveksle med historikeren P. Lauridsen) skildret i sin velmente, noget følelsesbestemte bog A. D. Jørgensen, Sønderjyllands historiker (1947), her citeret ved forfatternavnet ¹⁾).

¹⁾ Disse citater vil ikke blive hyppige, og jeg agter hverken at tage standpunkt til de mange gange, P. Lauritsen betegner A. D. Jørgensen som profet eller de ikke få gange, hvor han vil påpege fejl som unødigt skarphed i ord. Det sidste ikke blot, fordi mit sønneforhold gør mig inhabil men også, fordi beskæftigelsen dermed ikke er i min fars ånd. Det vilde heller ikke have smagt ham at blive omtalt som profet. For mit vedkommende har jeg søgt at give læserne den orientering i arbejderne, der kunde overkommes, at belyse hvert enkelt arbejdes plads i den samlede produktion og at karakterisere det ud fra den hovedlinie, der er anlagt for bogen.

III

A. D. JØRGENSENS VIRKSOMHED SOM SKRIBENT, TALER OG ARKIVMAND M. V. A. 1868—80.

Under denne overskrift er det meningen at samle alt, hvad der ikke falder ind under afsnit IV, der skal omfatte hans praktiske brobyggende virksomhed for danskheden i Nordslesvig. Der tages derfor også sigte på hans virksomhed som sekretær og rådgiver for fru Heiberg, som forelæser af Kriegers dagbøger og breve eller som mellemmand i politiske forhandlinger mellem ham og venstremænd. Disse virksomheder lå nær op ad historikergerningen og bæres af samme formål.

Det strænge kilestudium af den ældre middelalders danske historie, der var begyndt straks efter nytår 1865, fortsattes, dog med afbrydelser, til foråret 1866 og omfattede rigets almindelige historie indtil 1200 og derpå kulturhistorien efter lovbøgerne og de kinkelige kilder. Det var et lykkeligt studium, skriver han, Redegørelsen 114, overalt gjorde jeg nye iagttagelser både i enkeltheder og i opfattelsen af personer og forhold, og det interesserede mig selv så meget mere, som jeg jo alt forhen havde dyrket denne tidsalder med stor forkærlighed men på grundlag af tidligere forfatteres fremstillinger. Nu var det mig om at gøre til det yderste at gå i rette med hver overlevering og undersøge dens værd og betydning, idet jeg fulgte den metode, jeg så anvendt i tyske kritiske afhandlinger; særlig mindes jeg med glæde Wedekinds *Noten zu einigen Geschichtsschreibern*. I samme tidsrum havde han taget fat på Sønderjyllands historie og da særlig det store vendepunkt i 15de århundrede, Erik af Pommerns kampe og Kristian Is valg til hertug. I begge disse spørgsmål kom han ligeledes til selvstændige resultater, i det væsentlige således som han senere fremstillede det, se Breve nr. 8 til Monrad af 25. maj 1865. I rigsarkivet findes et den 19. september 1866 afsluttet hæfte om »Hertugdømmerne 1440—1536«.

I sommeren 1865 faldt han imidlertid efter længere tids ildebefindende i en gentagelse af sin giftfeber. Han lå en 14 dage hjemme på sin kvist derefter 6 uger på Frederiks hospital. Da feberen var overstået men sygdommen endnu ikke hævet, kunde han i sengen på fællestuen igen læse, og hans emne blev, hvad han kunde overkomme om Sokrates og hans lærlinge. I 1862—63 havde han som foran nævnt læst Kierkegaards opfattelse af Sokrates og ikke været

tilfreds med dens ensidighed. Det uddybede han og beundrede overalt den græske vismand. Den modsætning, han iagttog i Symposion mellem Sokrates samtale med Diotima og hendes efterfølgende platoniske udvikling, bekræftes af M. Cl. Gertz i dennes oversættelse 2. udg. 1928 s. 24. Han udkastede en middelalderhistorie med samlet behandling af Italien fra romertiden til 1250.

Megen tid har han også ofret på et arbejde, hvis eneste spor nu findes i Redegørelsens omtale s. 123, nemlig en fremstilling af Nordisk Mytologi, som han begyndte i foråret 1866 og efter en afbrydelse fortsatte fra efteråret i over et år. Fra drengsårene i Flensborg havde denne oldtidens romantiske billedtale fængslet ham. Nu kom han med kildekritikens erfaringer og så det i historisk belysning. Arbejdet kom til at bestå af tre afsnit: Tor, Odin og Loke, og udviklingen gik ud på, at Tor oprindeligt havde været Nordens hovedgud, om hvem en hel stor mytekreds var samlet deriblandt også guderne Odin og Frej. I vikingetiden var Odin trådt i forgrunden dels med kampens myter dels med det højere åndsliv, der vakttes ved berørelsen med den romerske kultur. Derefter fremstilledes dels denne gud med heltelivet dels Loke med de myter, hvis slutsten er ragnarok. Hans tanke var at lade denne skildring indlede en stor samlet fremstilling af den ældre middelalders historie, når forskellige andre studier var tilendebragt. Den blev altså foreløbig lagt hen, men den samlede middelalders historie kom ikke. Og senere »kunde han ikke afvinde den interesse« som selvstændigt værk. Skønt der i de følgende år fremkom andre behandlinger af mytologien — han nævner Bugge, Rydberg og Vodskov samt Henry Petersens disputats — vendte han ikke tilbage til emnet. Mundtlig har han udladt sig med, at faget efterhånden var blevet for stort til, at han længere kunde være med.

I december 1876 altså c. ti år efter, at Jørgensen havde fået og hengemt denne mytologiske idé, disputerede arkæologen Henry Petersen på denne tanke om Tors oprindelige fortrin i guderækken. Herfra hentede nordmanden Sophus Bugge inspiration til sin historiske betragtning af Eddadigtene alder (1879), se Norsk biografisk Leksikon II 362. Svenskeren Viktor Rydbergs mytologiske arbejder fremkom 1886—89. Den særprægede og fremragende religionsforsker H. S. Vodskov, der dog ikke særlig dyrkede nordisk mytologi, havde Jørgensen i mange år personlig berøring med, se Breve. Vodskov var beslægtet med min mor og barndomsbekendt af hende fra Randers. Af hans planlagte trebinds værk udkom kun Naturdyrkelse og Sjæledyrkelse i 1890—97. Han havde i skriftet Guder og Gloser satirisk vendt sig mod Bugges filologisk prægede arbejder. I denne forbindelse kan citeres Th. A. Müllers omtale i Bio-

grafisk Leksikon af den kreds, Vodskov tilhørte. »Slutningen af 1860-erne var i meget en åndelig bevæget tid i dansk åndsliv. De synsmåder, der senere i 70-erne fik deres stærkeste udtryk hos Georg Brandes, opfyldte allerede da flere af de bedste unge i kampen mod den romantiske epigonlitteratur, krav om større realisme, naturvidenskabelige synspunkter, fri tænkning og fri forskning«. En bekræftelse heraf leverede Jørgensen, da hans produktion begyndte. Georg Brandes optræden i 1871 var således ikke igangsætning af et åndsliv, der ikke selv evnede at komme af stedet. På Jørgensen var hans optræden sporløs, for Vodskov var den altfor forceret. I brev af 27. november 1867 til B. Dunker i Norge karakteriserer Krieger, der havde lagt mærke til Brandes' begyndte produktion, ham selv som »et forkælet, begavet jødebarn« og skriver: »Endnu er det et bon enfant, glad, med et åbent blik for mangt og meget; han er opdraget i Bröchners [den filosofiske professors] negative skole, men har æstetiske anlæg, som Bröchner savner; han er letsindig, hvor Bröchner er tungsindig; han er uden tvivl hidtil ærlig og oprigtig men ikke sjælden noget kåd og lapset, såre lidet beregnende«, Danske Magasin 7 r VI (1957) 306, min Kriegerbiografi (1956) 183. Krieger repræsenterede national-liberalismens samfundssyn og Heibergs åndskultur med sympati for det nyere norske, han kunde åbenbart ikke blive imponeret af Brandes gennembrud.

I tiden indtil påsken 1868, da hans historiske produktion begyndte, var han endvidere beslaglagt af studier, der bundede i trangen til en personlig udvikling af livsanskuelsen og et endeligt opgør med kirkelæren. Herom beretter han s. 124 i korthed: »I sommeren 1866 læste jeg igen flere af Kierkegaards skrifter, især Johannes Climacus og Vigilius Havniensis, særlig med hensyn til hans opfattelse af »syndefaldet« og evangeliets betydning, og i efteråret 1867 genoptog jeg dette og fortsatte dermed indtil påske, da Monrad fik mig ind på forfatterbanen. Jeg fulgte Kierkegaards henvisning til Lessing og hans religiøse skrifter og fordybde mig nu i disse og i den forunderlige modsætning mellem de to forfattere; jeg troede at kunne udrede denne bedre, end det var lykkedes Kierkegaard, og overfor begges opfattelse af kristendommen at kunne påvise en tredje, både sandere og dybere end deres. Det fornyede studium af kirkens kildeskrifter bragte mig til en særlig sysselsættelse med Markus som det formentlig ældste evangelium, medens jeg i fadervor så det ældste og mest ægte grundlag for Kristi egen lære eller vort kendskab til den.« I det første af de nævnte skrifter Philosophiske Smuler eller en Smule Philosophie af Johannes Climacus havde den veltalende og åndfulde forfatter taget udgangspunkt fra Sokrates' anskuelse, at al læren er erindring fra menneskets fortid.

Han udvikler i modsætning dertil, at kristendommen regner med 1) et nyt organ: troen, 2) en ny forudsætning: syndsbevidstheden, 3) en ny afgørelse: øjeblikket og 4) en ny lærer: guden i tiden. Det eviges forbindelse med det historiske, der er genstanden for troen, er paradoksalt ligesom selve troen, der er udtryk for en lidenskab. Afhandlingen *Begrebet Angest af Vigilius Haufniensis* har undertitlen *En simpel psykologisk-påpegende Overvejelse i Retning af det dogmatiske Problem om Arvesynden*, 160 sider. Den dybtgående undersøgelse går bl. a. ud på, at mennesket vel er frit men ved angesten kan komme ud for en svimlen, der i springet fører det til fald i afgrunden eller til frelsen ved troen, og den supplerer for så vidt den første. Begge kom i 1844. To år efter kom af Johannes Climacus *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift til de filosofiske Smuler*. Det er en fortsættelse og uddybelse af den første afhandling, hvis c. 100 sider nu suppleres med 600. Han havde på den første sat mottoet af Shakespeare: »Bedre godt hængt end slet gift« og syntes i forordet, at det var kommet til at passe, da pjecen, som han kalder den, ikke var blevet påagtet og ikke anmeldt. Dette forklarer det store fremstød, hvis indhold der kun ved foranledningen i ovenstående citat af Redegørelsen er grund for mig til at komme ind på. Indhylllet i udførlige udviklinger om den subjektive eksisterende tænkens holdning ved meddelelsen af sine tanker — udviklinger hvori Kierkegaard fremlægger sin eksistentielle filosofi — nærmer denne sig de udtalelser af Lessing, hvorom han først har ytret sin glæde som en tilslutning, men tillige med forbehold overfor Lessings virkelige mening. Dette gælder den udtalelse, at tilfældige historiske sandheder aldrig kan blive bevis for evige fornuftsandheder og i forbindelse dermed, at denne overgang måtte ske ved et »spring«. Endvidere ytringen, at han for besiddelsen af den rene sandheder vilde foretrække den stadige omend fejlede stræben efter sandheden. Det er karakteristisk, at Jørgensen fra de abstrakte tanker gled over til studium af Lessing, der fordyber sig i de historiske forhold ved tilblivelsen af de evangeliske beretninger. Derunder drøfter Lessing også tilstedeværelsen af en oprindelig trosbekendelse, men dette grundtvigske problem ses ikke at have vakt særlig opmærksomhed hos denne hans læser. Havde han for sit eget vedkommende gjort »springet« bort fra den historiske anskuelse, vilde Jørgensen vel på dette sted ikke have tilbageholdt en udtalelse derom. Som det senere skal omtales, har han i manuskriptform indgående drøftet kristendommens lære og oprindelse med udførlige skriftfortolkninger, men han lod ikke noget deraf trykke. Det findes i rigsarkivet.

Den virksomhed, han i et par år fra marts 1866 udfoldede i Søn-

derjysk Samfund og som skal omtales i afsnit IV, kan ses som en overgang til hans opræden som forfatter, forsåvidt som han ved denne forenings sammenkomster havde holdt sine første foredrag ialt fem, bl. a. om Erik af Pommern og Christian VI. Derved måtte han ikke blot vænne sig til at udtrykke sig forståeligt for tilhørere, der nok mødte med interesse men ikke med megen viden. Han måtte også begrænse sig om et enkelt emne, medens de manuskripter, han havde liggende, gik ud på store samlede fremstillinger. Ved omtalen af sin indtræden i litteraturen s. 115 f holder han sig netop til denne forskel i emnevalget. Tilskyndelsen dertil kom fra hans ældre venner departementschef Regenburg og C. Monrad, nu bestyrer af en pigeskole i Flensborg, der stadig holdt øje med ham. Regenburg, der var medlem af Historisk Forening, lod Monrad foreslå ham mindre studier som emner for tidsskriftet. Han greb straks denne tanke og kunde i løbet af nogle få dage skitsere 5—6 spørgsmål, så at den stærke reaktion nærmest syntes at forskrække Regenburg, der tøvede med at fremme det, og noget efter tog han ferie. Hans venner ved Universitetsbiblioteket, Gundorph og Birket-Smith, rådede ham til at prøve Holger Rørdams Ny kirkehistoriske Samlinger med et kirkehistorisk emne, og fra Rørdam henvises han yderligere til arkæologen Engelhardt, hans tidligere lærer og kollega ved skolen i Flensborg, der var sekretær i Oldskriftselskabet. Det blev da ikke i Historisk Tidsskrift, at han fik sin debut, men i Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie med afhandlingen De sønderjyske Strandfrisers foregivne selvstændighed i middelalderen, 24 sider. Denne fulgtes hos Rørdam 31 sider stor af De hamborgske erkebispers forsøg på at generhverve primatet over den nordiske kirke, der findes i A. D. Jørgensens Historiske Afhandlinger (1898—99) I. Denne samling I—IV citeres her som »Afhandlinger«¹⁾. Til disse to sluttede sig endnu i 1868 en tredje i Årbøgerne: De historiske efterretninger om Danevirke, 30 sider. Det var da med god medbør og ikke med umodne arbejder, han sejlede ind i den videnskabelige litteratur, og hans manglende studentereksamen udgjorde ikke nogen hindring. Det var jo også bekendt, at han som tilhører havde modtaget Universitetets under-

¹⁾ Den fortjenstfulde af A. D. Jørgensens efterfølger som rigsarkivar C. F. Bricka besørgede udgave omfatter det væsentlige af de ikke-selvstændige skrifter, ordnet i 4 grupper. I stort omfang var der af forfatteren efterladt notater med ændringer og tilføjelser, der nu er indføjet. Listen over dem findes i udgiverens efterskrift i IV s. 502—10. Drejer det sig om mere betydningfulde, har udgiveren ved overskrifterne gjort bemærkning derom. Sammesteds har han leveret en fuldstændig fortegnelse over A. D. Jørgensens litterære arbejder.

visning, og hans besvarelse af Stærkodder-opgaven havde vist, at han kunde latin. Ved tanken på den ret korte tid, han havde anvendt på kildestudiet, udbryder han alligevel s. 116: »Havde noget andet det!« Det kan jo også nok være, at de ældre fagfolk ikke havde tænkt sig, at så megen tid som sket havde været ofret på mytologi og Søren Kierkegaard, men Jørgensens arbejdsmåde var mere end almindelig intensiv.

I Brev nr. 9 af 8. november 1867 udtalte han sig forbeholdent til Monrad om nu at optræde som forfatter: »At jeg vilde kunne præstere adskilligt i videnskabelig Henseende allerede nu, troer jeg selv men dertil har jeg ingen Tid og ingen Lejlighed. Enhver, der har sin Smule Mælkemad at sætte for Folk, kan få den serveret på Sølvfad af vore Boghandlere; jeg er overbevist om, at jeg selv kom til at betale Lerfadet, jeg vilde sætte det på, jeg skulde traktere med, og det vil jeg dog betænke mig på. Om ikke for andet, så fordi jeg tror, det er en god Kødret, og den kan have godt af at stå længe over Ilden. Deres forslag om at skrive et og andet til en historisk Lærebog, ved jeg ikke, om jeg nogensinde kan få mig selv til, jeg tror ikke, jeg kan præstere det Arbejde, hvor underligt det end måske lyder for Dem. Der skal mere til at køre end at sige »hup!«, og der skal andet til at skrive en let Stil for børn end at udarbejde en Afhandling.

I alle Tilfælde må vi dog tale nærmere derom, og jeg ved ikke, om jeg da vil kunne vove et Forsøg.«

I det følgende brev nr. 10 til samme af 8. februar 1868 altså kort før beslutningen toges, udtaler han sig udførligere og temmelig tvivlende: »Jo mere jeg kommer til erkendelse af livets daglige forhold, og jo mere det at komme frem taber sin tiltrækningskraft for mig, des mere synker alt omkring mig, og jeg selv synker med. For andre tager det sig måske anderledes ud, det er netop i det sidste års tid, jeg har indladt mig på ting, jeg tidligere afholdt mig fra, være med i bestyrelsen for et lille samfund, holde foredrag o.s.v., men jeg føler godt, at der deri ligger netop et afslag på fordringen; thi til samme tid undlader jeg at optræde som forfatter, skønt jeg har et skrift liggende næsten fuldt færdigt, fordi jeg er for fejt til at indlade mig på var litteraturs vilkår i pennefejder, åndige åndløsheder o.s.v.¹⁾ Jeg ved sandt at sige ikke, hvad der mere holder mig tilbage fra at udgive den mytologi, jeg har skrevet så godt som færdig; men vist er det, at da jeg efter just et års uafbrudt arbejde var så vidt, at jeg kunde ligesom se enden, så afbrød jeg og lod det ligge. Når jeg ser på det og tænker mig som læser, væmmes jeg ved

1) Her kan være tænkt på den Rasmus Nielsenske strid om Tro og Viden.

det, og det skal ingen anden komme til. Hvad udbytte har jeg da deraf? intet uden det at have haft følelsen af at se tanker og billeder spire frem og udfolde sig som ingen anden før mig har set, og ingen anden måske nogensinde skal se. Da jeg var ifærd med det og midt i slagets hede, bragte jeg Regenburg den første halvdel, der rydder alt det stofagtige tilside og derved baner vej for de åndelige myter, — fordi det jo var umuligt for mig at få et sligt skrift udgivet uden anden hjælp; men der lå det da en rum tid, og så hørte jeg tilsidst, at det var synspunkter, han vel ikke delte, men som dog var berettigede til at komme frem o.s.v., noget N. M. Petersen alt sagde til mig 1859. Når jeg nu ser hen til, at det kun ad den personlige vej vil være mig muligt at få en videnskabelig understøttelse, og jeg uden den ikke kan drive det ret vidt i historien, så mistvivler jeg om nogensinde at komme i den stilling at udgive noget af mine arbejder i dansk historie, og det er det, der har gjort vinteren lang for mig, eller dog har gjort, at jeg har ondt ved at finde mig tilrette med mig selv. Jeg har naturligvis ikke så lidt liggende af studier, og jeg er fast overbevist om, at der er talrige punkter, både i vor ældre og vor nyere historie, jeg kunde belyse langt klarere, end det er sket hidtil, ligesom jeg tror, at jeg har den personlige dannelse, der er den ufravigelige betingelse for en historieskriver, — og dog står jeg ingenlunde som den, der er skilt ved sit emne, som en bevidst kunstner, der ikke kan komme til at øve sin kunst og må gå tilgrunde. Dertil er jeg gudskelov, endnu i det mindste, for sund en natur. Der er mangfoldige andre ting, jeg kan fylde min sjæl med og udvikle min personlighed gennem. Dersom jeg følte mig fuldt moden, vilde jeg vel træde frem for at optage en kamp med det, der står imod, men jeg ser bedst selv, hvor det skorter, og jeg kunde ikke et øjeblik falde på at give andre skyld for, hvad der alene ligger hos mig selv.«

Medens Jørgensen endnu i 1873 lejlighedsvis ses at benytte store bogstaver i et brev, har han i disse trykte afhandlinger gjort overgangen til de små og fra aa til å, således som hans i 1862 afdøde forbillede N. M. Petersen havde været talsmand for. Dette valg har formodentlig været bestemt af tilslutning til norsk og svensk skrivemåde og afstandtagen fra tysk. I håndskrift havde han altid efter drengearene anvendt latinske bogstaver. Sit forfatternavn skriver han som A. D. Jørgensen og ikke som i ældre breve af og til A. Jørgensen eller Adolf D. Jürgensen. Hvad hans form angår, er den klar og jævn, tilgængelig for almindelige læsere og uden fremmedord. Latinene i citerede kildesteder forbeholder han de sagkyndige og oversætter dem ikke. Afhandlingen om friserne indledes med en kritisk bemærkning overfor brugen af analogier, der kun støt-

tes på lighederne men overser væsentlige uligheder. Dette anvendes på ældre forfatteres sammenstilling af friserne med ditmarskerne i henseende til politisk frihed uanset forskellen mellem det samlede rige Danmark og det splittede Nordtyskland. Derefter følger en udførlig gennemgang af alle foreliggende oplysninger, og det fastslås, at friserens indlemmelse i det danske rige falder forud for al historie, og at afbrydelser deri ikke har haft anden karakter end, hvad borgerkrig eller oprør kunde medføre for andre landsdele.

Medens forfatteren ikke her giver udtryk for den stemning, der for læseren vil knytte sig til omtalen af disse ældre træk af fædrelandets liv og historieskrivning, kan han ikke tilbageholde sin følelse, idet han fremfører emnet Danevirke. I hans indledende ord dirrer erindringen om 1864, og ved at påpege volden som grænsskellet mellem dansk og tysk tunge har han allerede her angivet sit program for genforeningens udførelse. Han forkynder også sin egen opgave for alle de kommende år som den at vække lysten til at modtage historiens berigelse: »Intet af den nordiske oldtids talrige mindesmærker kan i historisk betydning eller i umiddelbar storhed måle sig med Danevirke. I århundreder dannede det en fast mur mod Saxernes og Venderens angreb, og i over et årtusind var det grænsskel mellem den danske og tyske tunge. Vidt adskilte og højst forskellige tidsrum anvendte deres bedste kraft på at rejse dets kæmpevolde, at tømre dets pæleværker og at bygge dets mure, og alle Danmarks egne, siger sagnet, sendte deres mænd til at opføre det fælles værn. Alligevel blev det brudt ligeså ofte som det rejstes; Saxerne brændte det, Venderne trådte det under fod, og det blandingsfolk af dem begge, der har arvet de sidstes troløshed tilligemed de førstes rå vælde, fravristede os det i vore dage.

Vel er nu den tid forbi, da de levende folk følte deres *tilværelse* knyttet til fortidens ydre mindesmærker; men i vor *historie* vil Danevirkes navn stå uudsletteligt med sine store og smertelige minder; thi det er et uforkasteligt vidnesbyrd om vort folks trofaste kamp gennem lange tider mod fremmed herredømme, fremmed sprog og fremmed udvikling. Derved har dette navn fået en betydning i vort sprog og i vor folkebevidsthed, der ganske vist ikke er afhængig af historiske tildragelser i deres enkeltheder, men som dog netop må vække lyst til så meget som muligt at kende dem i deres mest uforvaskede skikkelse«. Derefter går han over til gennemgang af beretningerne om Danevirke, hvoraf nogle må udskilles som uhjemlede. Dette gælder bl. a., når den såkaldte Margrethevold henføres til Erik Glippings moder Margrethe Sprænghest

eller til Valdemar I' enke. Han vil henføre betegnelsen til kong Niels' enke Margrethe kaldet fredkulla som Knud Lavards støtte. Der sluttes med en beskrivelse af virket med dertil knyttede formodninger om oprindelsen.

Disse to emner var begge sønderjyske. Det træffer sig så, at slesvigeren Andreas Hojer, Jørgensens frænde, i Frederik IVs tid havde gjort disse samme emner til genstand for sit interesserede studium, se min Hojerbiografi (1961) s. 97.

Når den tredje af afhandlingerne blev kirkehistorisk, var det ingen tilfældighed. Kirkehistorien kom i de første år af hans forfattervirksomhed til at indtage en meget fremskudt plads for ham. Ved siden af interessen for Sønderjylland — dels umiddelbart dels som del af Danmark — var åndshistorien alle dage hans store interesse. Om sit eget åndelige liv udtalte han sig ikke på tryk. Redegørelsens omtale af hans standpunkt til kirkelæren i de første ungdomsår er meddelt foran. De udførlige udtalelser i manuskripter af senere dato vil jeg komme til. Her kan noteres, at han i et brev til Monrad af september 1861, som det fremgår af modtagereens udførlige kommentar i rigsarkivet, har udtalt sig »som kristen til kristen«. Oprettelsen i 1104 af det nordiske erkebispesæde i Lund med Asger som Nordens primas, et vigtigt skridt i retning af Nordens selvstændighed, formindskede området for de hamborgske erkebisper, og under to af dem udfoldedes der visse bestræbelser for ved pavens hjælp at genoprette den tidligere orden. Under Adelbero opnås også en underkendelse af Lunds stilling, men den tages tilbage og Asger efterfølges af Eskil. Under Hartvig anvendes indblanding i rigets skiftende magtforhold men uden held. Eskils tilfangetagelse i Tyskland havde en forbigående betydning. Der kastes lys over en række enkeltheder, og hovedpunkterne sammenfattes sluttelig.

Året 1869 bragte to vigtige forandringer i hans borgerlige tilværelse. Efter nytår fik han ansættelse som assistent i Ministeriernes Arkiv under Indenrigsministeriet og dermed i løbet af et par år væsentlig bedre økonomiske kår end ved undervisningen, som han dog ikke opgav. Dels hans afhandlinger dels egenskaben af fordrøven slesviger bragte ham måske fortrin for viderekomne ansøgere, hvorom oplysning dog ikke haves. Det var bekendtskabet fra Flensborg skole med A. Asmussen, den gang assistent senere departementschef i Kultusministeriet, der gjorde, at han blev opmærksom på denne mulighed. Den anden begivenhed var hans giftermål 24. marts, der afsluttede en flerårig forlovelse. Litterært bragte året 7 bidrag, hvoraf de 4 kom i det nystiftede tidsskrift *For Idé og Vir-*

kelighed¹⁾, citeret »I. og V.«. Udgiverne var professor Rasmus Nielsen, forfatteren Rudolf Schmidt og kritikeren Clemens Petersen, der straks efter ombyttedes med digteren Bjørnstjerne Bjørnson. I dette tidsskrift kom under »Kulturmeddelelser«: Gunild og Tyrken (Peder Paars 2. b. 2. s.) 2 sider og En påtænkt udgave af Vedels Saxo under Christian V, 2 sider, endvidere Niels Ebbesen, 26 sider, og Tovelille, 22 sider. I de kirkehistoriske samlinger kom Erkebiskopskiftet i Lund 1177 og den skånske kirkelov (Afhandlinger I) 21 sider, og i Årbøgerne Historisk-topografiske bemærkninger og Svolverslaget og tidsregningen i den norske kongerække (Afhandlinger IV og I), 8 og 26 sider.

Den lille meddelelse om nogle tilfælde kort før Holbergs tid af tyrkiske sørøvers optræden i nordlige farvande er en første frugt af Jørgensens arkivstudier, som det fremgår af en fælles note til meddelelsen om en i 1692 påtænkt Saxoudgave ved et oldebarn af Vedel, hvortil papir måtte indføres toldfrit. Om Eskils afløsning som erkebiskop af Absalon havde professor C. Paludan-Müller fremsat den teori, at baggrunden derfor kun var de to slægters medbejlerskab til de høje kirkelige stillinger. Eskil vilde have sin slægtning domprovst Asger til Absalons sæde i Roskilde, hvad Absalon var imod. Saxos gribende skildring af brydningens ideelle karakter er da forfalsket eller misforstået. Med megen varme og gode grunde går Jørgensen ind for at opretholde traditionen. Et led heri er tidspunktet for kirkelovens affattelse. I indledningen til afhandlingen om Niels Ebbesen erkendes det mislige i at rette kritiske undersøgelser mod historiske tildragelser, hvis forløb nidkært fastholdes af det beundrende folk i en vis hævdvunden skikkelse. Væsentlig for folkevisen er skildringen af Niels Ebbesens undsigelse af greven i lighed med marsk Stigs undsigelse af Erik Glipping og hele opfattelsen af bedriften som en enkeltmands foretagende. Krøniken beretter om en samlet rejsning mod greven fortsat med Ebbesen som fører til hans fald 7 måneder senere ved Skanderborg, og denne må historisk foretrækkes. Bedriften har ikke derved mistet sin glans som redningsdåd for landet. Afhandlingen om Tovelille begynder med ord, der viser forfatterens modtagelighed for folkevisens romantik: »Der er vel kun få eller ingen af de danske kongesagn, som i poetisk ynde eller i tragisk storhed kan stilles ved siden af det om Volmer og Tovelille. Bøgeskovens duft og falkejagtens kække færd, skovsøens stilhed og den store kongegerning lægger sig som en gylden ramme om billedet af den aldrig mættede attrå, der drog hin sejrsæle konge til sin lønlige

¹⁾ Dette gennemførte brugen af store bogstaver.

brud«. Men han fortsætter med at hævde, at videnskaben har den opgave at prøve digtningens sandhed. Folkevisens psykologisk gripende emne er, at dronning Sofie i skinsyge kvæler kongens elskede Tovelille i badstuens damp, og at kongen angrer sit forsøg på at forbinde de to kvinder i venskab, hvortil også Tovelille havde været rede. At hun rettelig måtte sættes i forbindelse med Valdemar I og ike med Valdemar Atterdag, var allerede erkendt af tidligere historikere. Nu redegøres der for tilknytningen til Gurre, for den politiske og kirkelige side af ægteskabet med Sofie, for Toves stilling og sønnen Kristoffer og for Saxos karakteristik af Valdemar I og indirekte af Sofie. De kortfattede historisk-topografiske bemærkninger indeholder nye synspunkter om de sønderjyske byer Flensborg og Nordborg og om byen Slesvigs virker i middelalderen. Sagaernes tidsbestemmelse af Svolderslaget, hvori Olav Trygvesson faldt, til det runde årstal 1000 samtidig med kristendommens antagelse på Island, tages op til en prøvelse, hvori der udfoldes megen lærdom og skarpsindighed. Tillige gives der en bestemmelse af stedet for slaget og af den politiske baggrund derfor. Det rette tidspunkt, der også får betydning for tidsregningen i den norske kongerække, formenes at være 1002.

Året 1870 bragte 4 tidsskriftsbidrag. I I. og V. I og II kom Saxe, Absalons klerk, 33 sider, og To norske konger, 20 sider. Nyere tyske bidrag til den danske middelalders historie, 93 sider, kom i Historisk Tidsskrift, 5. r 1 og Harald Hardråde i Limfjorden i Årbøgerne, 8 sider (begge Afhandlinger I). Med udpræget forkærlighed er forfatteren gået igang med en fremstilling af vor store middelalderlige historieskriver. Det er et let stof, og den omtale af Snorre, det førte ind på, bragte ham til at ledsage det med fortællingen om de to norske konger, også meget egnet for læsekredsen. I Brev nr. 15 af 27. september 1870 til Rud. Schmidt udtrykker han det således, at han tror, »at den vil være en vellugt i de bedre nordmænds næse«. Han tænker vel herved på medudgiveren Bjørnson, når han ender sin sagaberetning om kongerne Olav den hellige og Sigurd Syrs fælles kamp for Norges krone med ønsket om lignende overgange for det norske folkeliv mellem vinter og vår. Den store anmeldelse af tysk litteratur havde professor Edv. Holm på Historisk Forenings vegne anmodet ham om at levere, og han kom ved denne lejlighed første gang i berøring med A. F. Krieger, Redegørelsen 117. Emnet lå i forlængelse af, hvad han allerede havde skrevet om. Det var de hamburgske erkebispens primat over Norden og dets grundfæstelse i Venden. Dette havde i de sidste år fremkaldt en hel litteratur — fra vendernes efterkommere, som han bemærker — der bl. a. drejer sig om en udstrakt brug af forfalskede

diplomer. Anmelderen kom derved længere ind i det kirkehistoriske stof, der snart skulde optage ham så stærkt. Den korte artikel i Årbøgerne om Harald Hardråde i Limfjorden skyldes en artikel sammesteds i 1868 af Japetus Steenstrup og går ud på, at der ikke er grund til at forkaste sagaernes fortælling om, at det var over »ejdet« mod vest overfor havet og ikke over grunden ved Løgstør, at denne konge trak sine skibe på flugt for de danske. Den interesse, Jørgensen overalt viser for det topografiske i det historiske, kan ikke miskendes og viser hans virkelighedssans.

Af litterære bidrag i 1871 kan først nævnes to i I. og V.: »Fr. Rostgaards uforgribelige underretning om Anholt (2^{1/2} side) og Den danske Skueplads i årene 1772—84 (Afhandlinger III), 10 sider. I Danske Samlinger 1. r. VI findes Bidrag til Hindsgavls historie i det 17. århundrede og yderligere bidrag dertil, 12 sider. Sammesteds findes Et bidrag til Griffenfeldts fængselshistorie, 2 sider. I Dagbladet for 11. februar anmeldtes anonymt O. Niensens udgivelse af Københavns Diplomatarium, 1. h. Ny kirkehistoriske Samlinger, 5. b. omhandlede Arnakke (Avernaki) kirke, 8 sider. Sammesteds var der Om sysselinddelingen på Sjælland, 5 sider, og i Årbøgerne Om kristenforfølgelser i Danmark, 34 sider (begge i Afhandlinger I).

I bogform udkom Bidrag til Nordens Historie i Middelalderen med tillæg, 288 sider, trykt i 650 eksemplarer.

I det ovennævnte aktstykke fra arkivet klager øens herre på Holbergs tid beboernes nød og berører diskret indtægten af stranding, det som i Peder Paars udtrykkes således: Hver lever christelig og nærer sig af vrøg. I opsatsen om det gamle teater beklages det, at teaterhistorikeren Overskou ikke har benyttet arkivets righoldige materiale. Der meddeles en del oplysninger derfra for at illustrere Ewalds og Wessels sceneheld. Disse to små bidrag blev af grunde, hvortil jeg kommer tilbage, de sidste, der tilgik I. og V. Dette måtte beklages, da Jørgensen her ved siden af de videnskabelige tidsskrifter havde et villigt aftagende organ, der samlede et udviklet publikum. Det havde muliggjort for ham at dyrke en noget lettere genre. Ved hjælp af aktstykker, forefundet i arkivet, kunde der gives et nøjagtigere billede af Hindsgavl slots ødelæggelse end det af historikeren Vedel Simonsen meddelte. Aktstykker fra arkivet om understøttelse til fangen Peter Schumacher meddeles uden kommentar. På lignende måde oplystes den Arnakke menighed på reformationstiden tilståede ret til selv at antage deres præst. Overfor dr. O. Nielsen undersøges forholdet mellem de sjællandske sysler og herrederne. På baggrund af en almindelig undersøgelse af Adam af Bremens karakter som historieskriver gennemgås udførligt hans fremstillinger om såkaldte kristenforfølgelser i Danmark under kon-

gerne Hårek, Hardeknud, Orm (Gorm) og Sven Tveskæg. De prøves overfor andre traditioner og vidnesbyrd, og der frakendes dem hjemmel.

11. februar 1871 havde han undtagelsesvis en (anonym) anmeldelse i Berlingske Tidendes Tillæg af det af hans gode ven, rådstuearkivaren O. Nielsen påbegyndte Københavns Diplomatarium til 1728, som han imødeså med store forventninger og påskønnelse af Kommunalbestyrelsens interesse derfor. Han udtaler med stort eftertryk, at historieforskningen må have løst sine opgaver, inden historieskrivningen kan løse sine.

Spredt over 22 bidrag af forskellig størrelse havde Jørgensen nu i årene 1868—71 offentliggjort 430 sider historisk litteratur. Når han forinden havde tvivlet på, at han vilde kunne få noget historisk arbejde frem, var dette ikke kommet til at gælde. Tidsskrifterne åbnede sig for ham, og han fandt påskønnelse hos fagfolk. Forfatteren Frederik Barfod, hvem han kun meget flygtigt kendte, havde allerede henimod jul 1869 opfordret boghandler Fr. Hegel (Gylden-dal) til at komme med en samlet udgave af sådanne afhandlinger. Dette, hvortil Hegel stillede sig velvillig, skød han foreløbig fra sig, men vendte næste år tilbage dertil. 13. oktober 1871 udkom hans Bidrag. Dagen var en personlig mindedag: hans tidlig afdøde mors fødsels- og bryllupsdag. Indholdet deles i afsnittene Nordens sydgrænse, Danske folkeviser, Den nordiske historieskrivning i den ældre middelalder. I Danmark samt tre tillæg. Det bemærkes i forordet, at titlen kunde have været mindre omfattende (Norden stod i stedet for Danmark). Den var valgt i håb om en fortsættelse med nordisk eller norsk indhold. Det bemærkes også, at det tidligere trykte nu er gennemset og mere eller mindre forøget. Endelig bemærkes, at forfatteren vilde anse det for den største personlige tilfredsstillelse, om også læsere uden kendskab til kildernes sprog kunde føle sig tiltalt af fremstillingen. Dette havde han fra først af sat som sit formål.

Afsnittet om Nordens sydgrænse rummer afhandlingerne om Danevirke, Friserne, her med titlen Utland (Friselagen), og som ny om Ejderen, 29 sider). Det første stykke af denne imødegår ældre anskuelser om, at halvøen Ejdersted blev afskåret fra Sønderjylland af flodarmen Nørreejder. Resten omhandler landet mellem Ejder og Sli (vandløbene Rejdå og Frejå) hvorom der også havde hersket forvirrede anskuelser. Ved siden af visen om Tovelille sættes som ny den om Marsk Stig, altså folkevisen om den krænkede fru Ingeborg og Erik Glippings drab i Finnerup, ifølge det ægteskabelige emne et modstykke til den første om Tove, Sofie og Valdemar. En

flerhed af behandlinger foreligger, hvori emnet dels ses fra den kongelige side dels fra stormændenes. Om den form, hvori den store vises 100 vers sammenstilles i Tillæget med udførlig fremstilling af dramaets forskellige led, siges det, at visen om Marsk Stig betegner højdepunktet af middelalderens folkelige digtning, højdepunktet lige før dens hurtige fald. Emnet er i den grad ideelt til-dannet og gennemarbejdet, opfattelsen så beåndet, behandlingen så dristig og sikker, fremstillingen så plastisk og farverig, at man trøstigt kan påstå, at den episke poesi overhovedet ikke formår noget ud over dette. Kongens tilnavn Glipping tydes som forfører (glepja er forføre). Derefter følger Nils Ebbesen også med visen formet i Tillæget og sluttelig som nyt Middelalderens folkeviser om historiske personer (17 sider), en oversigt over disse folkeviser med den for dem ejendommelige poetiske frihed overfor det historiske emne; tidsrummet er bestemt som det 12. århundredes begyndelse eller midte til det 14. århundredes midte. Forfatteren, der gerne ønskede at blive læst af et almindeligt dannet publikum men samtidig lagde vægt på at forelægge dette publikum en kildemæssig bevisførelse for sine antagelser og formodninger, har følt sig opfordret til i en litteraturoversigt at orientere om tilstanden i de ældste lag af historiens studium. Med afhandlingen om Saxe, Absalons klerk sluttede Bidragene, og mindet om Valdemarernes fremgangstid faldt godt ind i de øvrige emner. Saxes evner som historieskriver ser forfatteren som forenet med et på oplevelser grundet kald dertil, hvorved hans tanker uden tvivl vender sig mod hans egen oplevelse af krigens ulykke og stærke indleven i landets ånds-liv: »Thi til at blive historieskriver er det ikke nok at have evne og lyst til boglige sysler, at være udrustet med skarpsindighed og veltalenhed, tålmodighed og flid; dertil udkræves først og fornemmelig en indvielse af historien selv: kun den, der har været greben af folkesjælens dødsangest og henreven af dens mægtige attrå efter liv og udvikling, vil kunne vinde dens fortrolighed og formå at tolke dens fortid med myndighed«.

En snes indheftede sider i forfatterens eksemplar af bogen indeholder rettelser og tilføjelser.

Vi vil kaste et blik på hans produktion, som den til dette øjeblik forelå. Det var en ret sen forfatterdebut, den 28-årige A. D. Jørgensen havde haft, men af alle de ting, han havde fået trykt, kunde ikke et eneste betegnes som begynderarbejde. Formen er fast, ikke tynget af overflødigheder men tilstrækkelig fyldig, der er anlagt et frit blik på kildestederne og afvigende opfattelser omtales hensynsfuldt. Stoffet kan aflukke ham stemningsudbrud, men de får ikke plads til at brede sig. Emnerne er fritvalgte og rummer normalt

problemer for en individuel undersøgelse, men det fører ikke til at lægge en jeg-stemning over arbejderne. Interessen hos læseren drejes om til noget dybere, så at stemningen bliver den fædreland-ske. Således også ved vurderingen af folkevisernes poesi, idet de ses som befolkningens åndelige næring. »Æstetiker er jeg ikke«, skrev han i Breve nr. 4 af 25. januar 1863. I *Historiens Studium i Danmark* i det 19. Århundrede (1943) 205 karakteriserer Ellen Jørgensen på dette tidspunkt — uden at gå nærmere ind på arbejderne — forfatteren som »en ung mand med en erfaring, som syntes ud over hans år, en intuitiv historisk forståelse, dertil en formende evne, et rent og purt dansk mærkeligt hos den, der var opfostret på grænsen mellem dansk og tysk«. Det rygstød, der både havde givet ham erfaring og formende evne, lå i den brede humanistiske dannelse, han havde erhvervet sig og endnu stadig indsamlede, idet han i sine uddrag og udkast, der ikke så lyset, fuldførte sin til-egnelse. Inden han begyndte de middelalderlige kildestudier, havde han studeret menneskelivet i almindelighed.

Idet jeg fortsætter med listen over litterære bidrag i året 1872, vil det dog være rigtigst først at omtale den med Breve nr. 17 åbnede brevveksling med Rud. Schmidt angående medarbejderskabet ved I. og V. Brevet af 10. april 1872 indeholder nemlig forklaringen på, at der intet bidrag til tidsskriftet vilde fremkomme, uagtet Jørgensen var midt i forberedelsen af en større historisk afhandling med denne bestemmelse. Han har samme dag modtaget sidste hæfte, hvori medudgiveren Bjørnstjerne Bjørnson havde artiklen Nogle ord til ungdommen, og han kan herefter ikke »noget øjeblik mere give den tanke rum« vedblivende at være hans medarbejder. Dette meddeler han med tilkendegivelser af beklagelse og sympati samt varm tak. Begrundelsen var ret kort og ønskedes også af Schmidt nærmere forklaret (»et kolossalt fejlsyn på Bjørnsons egen person og gerning såvelsom på hele samtiden og i sine enkeltheder opfyldt af råheder og tåbeligheder — han mindedes ikke at have været så oprørt af noget fra en ikke-tysk forfatter«). Man vil her straks tænke på Bjørnsons kendte forslag om at forandre signaler overfor Tyskland og hengive sig til fælles-germansk folkeånd, men derpå går artiklen ikke ind. Dette forslag fremkom først på det grundtvig-ske vennemøde i september s. å. efter åndshøvdingens død. Så forlod også Bjørnson tidsskriftet, der året efter gik ind. Sandt at sige forekommer udslaget mig noget kraftigt, og når der i brevet nr. 19 af 26. oktober tales om »en udtalelse, der efter min mening alt indeholdt spiren til den vanvittige holdning, han nu indtager«, har jeg vanskeligt ved at finde en enkelt sådan og må lade det forargende

gælde det hele. Der kunde måske tænkes at være sigtet til bebrejdelsen mod Ploug s.218 for en blind bitterhed i den slesvigske ulykke, hvori han »ofte slår til det, som skulde redde«, men det forekommer mig for ubestemt. Bjørnson begynder med at erklære Ploug for sin anledning til at skrive. Han trængte til at udtale ikke længere at have tillid til hans skandinavisme (der altid kun var ude efter våbenhjælp) eller frihedsfølelse (negativ med hensyn til Slesvigs deling og mod bønderne i 1866). Han taler om, at den slesvigske fare og de deraf avlede projekter er endt med udvortes og indvortes forræderi og tab for Danmark og Norden. Han vender sig mod den »gamle intelligens« med Ploug som repræsentant og iøvrigt også mod det overfladiske »Københavneri«. Som modstykke taler han om den nye folkevækkelse, der i Norge samler sig om Johan Sverdrup, i Danmark om det forenede Venstre, hvortil de gammelgrundtvigianske burde slutte sig. Han gennemgår en række programpunkter: en forsvarsordning uden garnisonering, ophævelse af examen artium og anden eksamen, kirkens løsning fra staten, juryen, almindelig stemmeret. Han taler om Nordens opgave og om republikken som en mulig ordening en gang i tiden. Slutningen angår åndslivet med afstand fra fransk indflydelse. Norden og kristendommen skal overalt være vejledningen. Længere nede i brev nr. 19 tales der mere positivt om manglende respekt for den historiske sandhed ved at forvanske den grund, vi står på, den fortid, der ligger bagved os og bærer nutiden, og han mener, at Schmidt har erklæret sig solidarisk dermed. (Han og Rs. Nielsen havde dog i en note til artiklen taget et personligt forbehold overfor medudgiverens tanker). Grunden må da søges her. Jørgensen havde i 1867 i Sønderjysk Samfund hørt Bjørnsons sønderjyske begejstring, Redegørelsen 121 og brev nr. 19, se også foran om brev nr. 15. Hans sympati fra disse indtryk har ikke slået til overfor Bjørnsons voldsomhed mod Ploug og de nationalliberale. Til belysning af Jørgensens politiske holdning som nationalliberal har episoden derfor sin betydning. Et nyt brev nr. 20 af 29. oktober synes at følge samme spor. Overfor Schmidt betoner brevsriveren sit stærkere »fædrelandske instinkt«. V. Birkedal og Bjørnson vekslede ord i I. og V.

Fra samme tid har vi også betegnende udtalelser i denne retning i Breve nr. 18 af 27. juli 1872 til redaktør C. Rosenberg, den ideelt stræbende litteraturforsker, der stod for at måtte opgive udgivelsen af dagbladet Hejmdal. Jørgensen havde, skriver han, altid læst bladet med skiftende bifald og forargelse. Grunden til det sidste forklarer han således, at Rosenberg vel har ytret men ikke altid gjort alvor af det synspunkt, de deler, nemlig at patriotismen bør være det i dybeste mening partidelende. »Dette holder jeg urokkelig fast,

jeg har aldrig kunnet fravige dette synspunkt et hårsbred, jeg følger det i sine sidste følgeslutninger og våger over det hos alle partier. Det er det eneste, som har gyldighed i alle forhold, det eneste, der har ret til at kræve livet af os. Ved siden af det blegner alle andre spørgsmål, intet forlig er mulig mellem patrioter og farveløse«. Det der ligger til grund for delingen i Højre og Venstre, som Rosenberg arbejder med, er jo ikke patriotisme; eksempelvis nævnes den flygtige omtale i bladet af en borgerlig jubilæumsfest for redaktør Bille som et partimøde, der ikke vedkom andre partier. Hvad der ligger til grund for delingen i et Højre og et Venstre, har dog sin store betydning. »Efter min mening har det gamle national-liberale parti begået et stort fejlgreb ved ikke at følge en virkelig frisindet retning... Jeg indrømmer, at en hel række personligheder i en forargelig grad modsætter sig hvert fremskridt, følger en forkastelig slendrian i administrationen, nepotisme osv. — kort sagt jeg vilde anse det for en velgerning, om vi kunde få et ministerium af yngre folk — men hvilke?« Rosenberg mener, at der kun findes én sundhedsdrik i Danmark nemlig grundtvigianismen, men tilhængerens anskuelse spalter sig. Kun to partier er stærke ved deres fortid nemlig de to rigsdagstings flertal »fremgået af hver sin vælgerklasse med en slags naturnødvendighed«. Det nationalliberale partis ære er i fortiden og i nutiden at have holdt fædrelandets fane højt. Denne afgørende tanke har også Hejmdal haft men har ikke haft mod til at vedkende sig den, bladet har formindsket partiets ære. De unge bør drive de ældre frem men ikke forlade dem. Jeg citerer endnu brevets slutning: »Ønsker vi nu, hvad vi jo gør, først og fremmest et stærkt værn, lad os sige: et befæstet København, — så lad os gøre os det klart, hvem der kan skaffe os det. — Kan det nuværende ministerium? måske vilde det kunne, dersom alle patrioter sluttede sig til det. Vil det? måske kunde det ville, dersom det så nogen mulighed for at sejre. Lad os derimod tilstå, at intet andet (nu) muligt ministerium vil eller kan ifølge sin fortid gøre det. — Lad os være enige om, at det er en skandale, at ikke lovene om præstevalg o.s.v. er udkomne; men lad os så tillige være enige om, at mange slægtled har levet som gode danske mænd uden at vælge deres præster; men ingen slægt har endnu levet uden et beskyttende værn til lands eller til vands. Også i politiken hedder det: et er fornødent — søger først det; den kraft, der udvikler sig under kampen derfor, vil let skaffe alt det andet tilveje. Men vor fejl, også Hejmdals efter min mening utilgivelige fejl er det, ikke med selvfornægtelse at have fremholdt dette tiltrods for folkestemningen; thi også *utålmodigheden efter reformer* efter at forandre og forbedre formerne for det åndelige og samfundslivet, er en svag-

hed, en leflen med velværet, om end i en ædlere betydning, der svækker og bortleder opmærksomheden fra det væsentlige, selve det åndelige liv og dets indre spændighed.«

Jeg fortsætter derefter med omtale af det, der tryktes i 1872 og 73, for dermed at afslutte den i 1868 begyndte linie af spredte offentliggørelser i tidsskrifter. Der blev ikke gjort den i Bidragene bebudede overgang til nordiske emner men fortsat indenfor den ældre danske middelalder. I 1872 kom i Danske Samlinger 2. r. I To stedsbestemmelser til Erik Emunes historie (5 sider). Det ældste København og Bidrag til oplysning af middelalderens love og samfundslorhold kom i Årbøgerne (14 og 19 sider). I 1873 kom sammesteds Om forholdet mellem den sjællandske og den skånske kirkelov, 10 sider. Alle disse findes tillige i Afhandlinger I (København dog i IV). Den første af de nævnte stedsbestemmelser er knyttet til betegnelsen Arnakke. Denne fandtes ikke anvendelig på det i 1871 omtalte sted men på en borg tæt ved det senere Nyborg. Stedet hvor kong Erik blev dræbt antages at have været Urnehoved lands-ting. Artiklen om København er skrevet i tilslutning til det året før anmeldte Diplomatarium med forklaringer bl. a. om »endebød«. Af de middelalderlige love og samfundsforhold skildres dels »Oldinge« dels »Lagkøb« og »Ed af højeste lag«. Han anbefaler området til de særlig lovkyndiges omsorg. Afhandlingen om kirkelovene indeholder forskelligt om sproget, om dateringen og om Absalons anvendelse af loven.

Isprængt den siden 1868 støt fremadskridende række af afhandlinger om middelalderlige emner har man bemærket korte opsatser eller blotte meddelelser om stof fra enevældens dage. Det var frugter af hans daglige arbejde i arkivets rentekammerafdeling. Sit derved erhvervede kendskab til denne tid skulde han foreløbig ikke få litterær anvendelse for. Men at han havde lyst til at udsende disse glimt, var tegn på, at han ikke for stedse vilde samle sig om den tidsperiode, hvortil hans program til at begynde med havde henvist ham. Arkivstillingen havde straks bragt ham historisk tilfredsstillelse, der kunde stige ved en overflyttelse i Gehejmearkivet. Der er derfor ingen grund til at antage, at han af sig selv skulde ønske at blive professor i historie og betragte sine afhandlinger som dygtiggørelse dertil. Alligevel blev han ført ind derpå og det på et forbausende tidligt tidspunkt.

I de sidste dage af 1871 blev en professorpost i historie ledig ved Allens død. Den besattes uden konkurrence men dog først 29. juni 1872 altså efter et halvt års forløb med rektor i Nykøbing F, professor Caspar Paludan-Müller, den fremragende nu 67-årige histo-

riker. Kultusminister Hall havde gennem stedets biskop Monrad betydet P.-M., at han ønskede en ansøgning fra ham, men den udeblev. Først da H. ifølge akterne den 17. juni personlig tilskrev P.-M., at hans H. bekendte betænkeligheder: alder og tunghørighed ikke for ministeriet havde afgørende vægt og at det økonomiske efter undersøgelse var tilfredsstillende, hvorfor det var hans »bestemte ønske« at få ansøgningen uden ophold, kom den under 21. (den er betegnet januar i stedet for juni — måske i distraktion måske som bevidst udtryk for, at sådan burde det have været). P.-M. skriver som motivering, at den i loven af 1. april 1871 forestående skole-reform vil stille sådanne krav, at han måtte opgive enten skolen eller videnskaben. Ved under 17. d. m. at opfordre ham til at søge ansættelse har ministeriet »gjort valget for mig«. »De betænkeligheder, der efter professor Allens afgang afholdt mig fra et sådant skridt efter egen tilskyndelse, må jeg betragte som hævet ved indholdet af denne opfordring«. Akterne oplyser intet om andre ansøgere. Forestillingen taler om »yngre mænd, som efter indbydelsen til en konkurrence måtte melde sig«. Dem vilde P.-M. utvivlsomt være overlegen, derfor havde man givet ham opfordring og indstillede ham nu. Ifølge Redegørelsen s. 128 havde P.-M. sagt nej med en henvisning til Jørgensen som ansøger. Dette kan jo være sket overfor Monrad og fortalt Jørgensen. Men, hedder det videre, H. vilde have et arrangement med Herlufsholm, hvis forstander han var, og da dette forudsatte P.-M.s fjernelse fra Nykøbing, blev den fremtvinget under trusel af afskedigelse på grund af døvhed. Endnu i pinsen opfordrede P.-M. under møde med Jørgensen denne kraftig til at være beredt på en konkurrence. Efter Biografisk Leksikon ønskede rektor Listov at komme bort fra Herlufsholm, fordi embedet var ham for besværligt, og 1872 fik han Nykøbing. Ordningen heraf kunde tage nogen tid. Den omtalte trusel er naturligvis ikke åbent udtalt, men Redegørelsens opfattelse er dog nok rigtig. P.-M. udtrykker sig, som om brevet af 17. juni havde givet ham en ny oplysning. Men det var ikke tilfælde. Han vidste, at man ønskede hans ansøgning trods kendt alder og døvhed, og hvad loven af 1. april 1871 arbejdsmæssigt betød, var ingen nyhed. Men rigtigt var det efter meningen, at der stillede ham et alternativ, og vendingen, at ministeriet har valgt for ham, var træffende.

Fremfor at eftergå dette stykke administration (herom Danske Magazin 7. r. 5. b. s. 51), har det interesse at se, hvordan Jørgensen var kommen til at optræde som ansøger. Så langt tilbage som til slutningen af 1868, da han havde fået trykt sine første to afhandlinger og havde ansøgt om assistentposten, meddelte den altid hjælpsomme bibliotekar for Universitetsbiblioteket P. G. Thorsen

ham, at han havde talt med professor N. Westergaard om at få ham til Universitetet og opfordrede ham derfor til at blive student. Det samme skete senere med professor Svend Grundtvig efter tilskyndelse af Madvig og i juni 1870 med bibliotekar Bruun på Kriegers vegne. Opfordringen slog han hen. Ved sit første komme til København som 19-årig havde han begyndt på denne læsning men opgivet den. Iøvrigt var han på denne tid af Kultusministeriet blevet opfordret til at søge en ledig stilling i Gehejmearkivet, men fik den ikke. Som ansøger i 1872 gav Hall ham gode løfter. Krieger, der for tiden var justitsminister, lod ham derimod kalde til sig og forklarede her i unødvendig kraftige ord, at det var at gøre nar ad Universitetet at ville være professor uden at være student. Dette må være ment som et forsøg på at ombestemme ham, men overfor en given ledighed og hvis manden iøvrigt anses kvalificeret, synes det bornert at stille denne kundskabsprøve op som et vilkår, da den kun kan være en formalitet. Herom var Krieger vist også ene, når det uden forbehold siges, at Madvig, Westergaard, Thorsen, Worsaae, Fr. Hammerich o. fl. uopfordret udtalte de varmeste ønsker for Jørgensen, og E. Holm udtalte sig på lignende måde. En smuk anerkendelse indenfor det lærde lav havde han i hvert fald erhvervet. Det kan nævnes, at han fra 1871 modtog videnskabelig understøttelse, begyndende med 200 rdl. Han anstiller iøvrigt s. 129 den overvejelse, at sagens negative udfald uden tvivl var et stort held for ham, da han foreløbig vanskelig vilde have kunnet udfylde pladsen. I de senere år fik han at se langt mere af de uheldige end af de lysere sider ved professortilværelsen, set fra hans standpunkt. Lærervirksomheden og den historiske undervisning hele landet over tror han vilde have optaget ham stærkt. 1. juni 1882 døde Paludan-Müller i embedet, og 6 ansøgere meldte sig som hans efterfølger. Af disse blev dr. jur. Johannes Steenstrup foretrukket, men Jørgensen var ikke iblandt dem; en biograf har derfor kun med urette kunnet tale om, at han ikke kunde glemme forbigåelser efter Allens og Paludan-Müllers død.

Den usikre situation i første halvdel af 1872 kom følelig til at gribe ind i hans arbejder. Han havde efter udgivelsen af Bidragene i efteråret 1871 gjort afbrydelse med det middelalderlige for i rentekammerarkivet og tildels Gehejmearkivet at samle stof til Frederik IIIs historie. Også dette afbrød han nu for med en konkurrence for øje at læse verdenshistorie efter større historiske værker. Da så afgørelsen var truffet, var det atter Thorsen — den hjælpsomme — der var vejleder, denne gang med forslag om at levere en besvarelse af Videnskabernes Selskabs i 1870 udsatte prisopgave om oldtidsgrækeren Pytheas' i fragmenter foreliggende beretning

om hans rejse til Norden: Jørgensen skulde have oprejsning for skuffelsen. Besvarelsen indleveredes, men udfaldet blev en ny skuffelse. Den bedømmende komite, der bestod af Japetus Steenstrup (naturhistoriker), J. L. Ussing (sprogkyndig), d'Arrest (astronom) og P. Schiern (historiker), så sig på mødet den 27. juni 1873 »med al agtelse for forfatterens interesse for opgaven og hans i flere retninger udviste flid, der var parret med en vis fremstillingsevne«, ikke istand til at indstille til belønning, Oversigt over Forhandlinger 1873 s. 44; håndskriftet er bortkommet i forfatterens bo. Emnet var behandlet mere alment udover de tre af Selskabet særlig fremhævede punkter og rigtigt ledsaget af fragmenterne i originaltekst med god dansk oversættelse. Positivt siges det, at forfatterens fremstilling er livlig, at hans varme interesse for emnet undertiden gør ham veltalende, og at han med umiskendelig flid har søgt at samle det betydelige litterære stof, opgaven krævede. Mangler findes i utilstrækkelig litteraturviden navnlig på det astronomiske område ligesom på det geografiske og naturhistoriske, og også behandlingen af navnene var gennemgående uheldig. Forfatteren syntes i visse afsnit snarere at berøre end at udtømme spørgsmålene. Det lyder måske ikke helt overbevisende, når det som udtryk for det »strengt videnskabelige« krav siges, at Pytheas ikke på en gang kan være den eksakte astronom og den tågede drømmer, forf. vil gøre ham til (opdagelsesrejsende turde netop forbinde fantasi og praktisk sans), og hans beskrivelse af den såkaldte havlunge kan ikke på én gang være en skildring af et virkeligt fænomen — af havets tidevande, som forf. antager — og tillige et poetisk billede. Og det lyder spidst, når det hedder, at forf. »ikke synes at besidde hverken sådant talent eller sådanne kundskaber, at han kunde undvære sine forgængere«, når man lige har rost hans flittige indsamlen. Det fremgår, at forf. har anset Pytheas for en opdagelsesrejsende, og afhandlingens motto af Polybios: »Allerede den omstændighed, at Pytheas var en privat mand og uden formue, gør det utroligt, at han skulde have overkommet så store strækninger til lands og til vands«, tyder på, at besvarelsen er gået ind for, at Pytheas' fragmenter var reelle og ikke af karakter som Frederick Cooks journal om Nordpolens opdagelse i 1908, således som hans landsmand Polybios åbenbart mener. Det kan antages, at dette punkt har været grunden til den bredere behandling. I Redegørelsen s. 129 siges det, at Thorsen under indtrykket af manglende velvilje fra anden side undslod sig fra deltagelse i bedømmelsen, og at Steenstrup og Schiern bestandig havde indtaget en sådan stilling overfor Jørgensen, at han ikke kunde have tillid til dem, skønt de muligvis havde ret i deres dom. Han trøster sig med, at selve udarbejdelsen alli-

gevel kunde have været ham til nytte og i alle tilfælde var bleven en gavnlig fortsættelse af det foregående halvårs arbejde med verdenshistorien. At afhandlingen var uden navn, der i det hele ikke kom frem, udelukker naturligvis ikke, at forfatteren var kendt. Om grundene til hans anførte vurdering af de to professorer kan jeg intet udtale. Emnet havde åbenbart på altfor mange områder ligget udenfor det egentlig historiske.

Tidsrummet fra efteråret 1871 til juni 1873 havde, som det ses, delvis sigtet mod andre mål, end Jørgensen havde sat sig i 1868. Men nu kom han med sin fulde arbejdskraft tilbage til det middelalderlige felt, nemlig det kirkehistoriske, hvorfra han allerede to gange havde sendt bidrag til de Samlinger, som Holger Rørdam holdt igang med så ufortrødent arbejde. Holger Rørdam var medlem af bestyrelsen og fra 1877 formand for Selskabet for Danmarks Kirkehistorie, og Jørgensen var trådt i forhandling med dette om et større foretagende. I Breve nr. 23 af 31. oktober 1873 meddeler han herom at være færdig med 13 ark (208 sider) og leverer en plan over inddelingen, idet han anslår størrelsen til det samme som et bind af Samlingerne. Den blev større, og udgivelsen, der foregik i 5 hefter, strakte sig over årene 1874—78 med VIII + 906 sider + tillæg 111 sider, oplaget 1000 eksemplarer. Som titel foreslås Den nordiske kirkes grundlæggelse og første udvikling. Brevene bærer ikke spor af, at der er grebet ind i udarbejdelsen fra Selskabets side. Det er forfatteren, der fortæller, hvorledes han vil løse opgaven. Hvornår Pytheas-afhandlingen indleveredes, vides ikke, men selv om kirkehistorien er begyndt nogle måneder før juni 1873, må affattelsen af de 13 ark siges at have været hurtig. At han har været betænkt på at give bogen et vindende udseende for de ulærde læsere samtidig med at sørge for, at den saglige ballast var tilstede, ses af samme brev: »Fremstillingen har jeg tænkt mig gjort så fyldig som mulig, ikke ved at omtåge hvert fænomen med betragtninger, men ved at drage beslægtet stof til og navnlig overalt at knytte det særlige til den almindelige kirkes historie og de større forhold, der er den egentlige grund til dem. For ikke at tynde fremstillingen for meget har jeg søgt at undgå citater og henvisninger, hvor de ikke er nødvendige. Derimod har jeg anset det for uomgængeligt nødvendigt at optage forskellige spørgsmål til en udførligere drøftelse i *mindre tillæg* (tyskernes excursions), ligesom jeg holder det for nødvendigt, at der her meddeles de nødvendigeste pavebuller, der ikke er tilgængelige i vor litteratur i en nogenlunde tilfredsstillende form. Imidlertid tror jeg, at vi vil have en fælles interesse i at indskrænke dette til det mindst mulige.«

Ved denne nordiske kirkehistorie indfrieede han til overmål det løfte, der havde været indeholdt i hans Bidrag af 1871 om en nordisk fortsættelse af dem, og at hans emne blev åndslivet, det mest centralt samlende i folkenes liv, stemte så vel med alle hans ungdomsbestræbelser. Det måtte derfor betragtes som en stor lykke for ham som forfatter at få lejlighed til at tale ud på dette område og at blive mødt med så stor tillid af det kirkehistoriske Selskab.

Første bog: Indtil Harald Blåtands fald går ud fra den vesterlandske kirke med pave Gregor den store som grundlægger ca. 600 og omtaler den romerske mission op til Karl den stores tid. Kirkens organisation og det kristne menighedsliv skildres som de var, da missionen første gang gik over Ejderen. Derpå indlededes den frankiske mission med Ebo, Ansgar og senere Rimbart og Unne. Den foreliggende levnedbeskrivelse af Ansgar bringer beretning om hans lange virksomhed i Slesvig, Ribe og Bjørkø og skildring af hans sjældne personlighed. Medens Harald Blåtand længe forbliver udøbt, har missionen fremgang under erkebisp Adaldag i Bremen med bispedømmer i Slesvig, Ribe og Århus. Under Harald Hårfager kulminerer hedendommen i Norge med oftere forekommende tilbagefald til denne af døbte. Der nævnes bispesæde i Odense og kirker i Roskilde og Lund. Jellingestenen er mindesmærke. Torvald Vidførte virker på Island.

Programmet at indordne det nordiske i de større historiske helheder, hvorfra påvirkningen kom, er gennemført. Synspunkterne er upartiske. Om Gregor den stores længsel efter klosterets ro siges det s. 7: Den dybere natur vil jo altid være tilbøjelig tilm at foretrække sin indre udvikling for den ydre gerning; i livets vilkår fører det imidlertid med sig, at hint vanskeligt kan fremmes uden denne. Ved den udførlige skildring af klosterlivet siges det s. 53: Vor tid, der er stærk i at anvise den enkelte sin plads og at sætte samfundet sine formål, glemmer altfor let, at hver enkelt har sin egen udvikling, sit ansvar og sit gudsforhold, og at hver enkelt engang skal blive eneboer og gå den mørke vej uden andet selskab end sine egne tanker og sin egen gud. Mod Ansgars åndelige anspændthed retter han s. 160 den anke, at han altfor stærkt hengav sig til sine religiøse syner, hvad han også selv nåede til erkendelse af. Angående kvinder udtaler han s. 47, at apostlene havde haft den østerlandske fordom, at kvinden ikke egnede sig til ordets forkyndelse og sjælesorgen. Han finder det sandsynligt, at man straks var betænkt på at oprette samboer (klostre) for kvinder jævnsides med for mænd, da den religiøse trang ofte får sit livligste udtryk hos kvinden, s. 232. Det tiltrækkende ved sagatiden, der fængsler ved sin

oprindelighed, berøres ved omtalen af Torvald Vidførte, s. 275: Til disse slægter, som levede og handlede i deres egne livsformer, svarer andre slægter, som bevarede mindet derom, og atter andre, som skabte en ejendommelig litteratur, der kunde udtrykke og gengive det ypperste deraf. Dette er islændernes historiske bedrift, det er Islands historie. Fremhæves må stedsbeskrivelserne, der overalt er fyldige og gør stoffet levende også ved tydingen af de nedarvede navne. Dette gælder ikke mindst omtalen af Sydslesvig med Daneivrk og Ejderen s. 286 ff, hvor forfatteren vender tilbage til sine tidligere undersøgelser.

Anden bog går fra Harald Blåtands til Hellig Olavs fald, 985—1030, og de indledende ord s. 307 om denne tid må citeres som prøve på A. D. Jørgensens historieskrivning, der har plads for begejstringen. »Denne tid,« skriver han, »hører til de skønneste slægtsaldre i Nordens historie; Danmark, Norge og Island kappes om at tildrage sig størst opmærksomhed, at give beskueren det rigeste billed af mandig dåd og åndelig vækst. Det var den tid, som så sagaheltene færdes vidt og bredt, fra gård til gård, fra herred til althing, fra hjemmet til alle verdens egne; Kjartan og Gudrun, Gunløg Ormstunge og Helga den fagre, Gunnar fra Hlidarende og Njål fra Bergthorshvol, og hvad hele den lange række hedder af udmærkede mænd og kvinder, drager hen over skuepladsen, gennem et bevæget liv, medens alle ydre forhold efterhånden omdannes; sæderne skifter og kristendommen sejrer på thinge. Det var de år, som så Håkonjarl falde, Olav Trygvesøn og Olav Haraldsøn bære Norges krone, Svend Tjugeskæg og Knud den store vinde kongedømmet i England; den kraft, der før havde været spredt og spildt i de talrige vikingetog, samler sig nu, kæmper sin kamp tilende og vender tilbage til moderlandene med kampens frugter.« Som enestående for alle Nordens lande fremhæves dernæst den engelske indflydelse i dette tidsrum. For Norge fremhæves, at alle de førende mænd vender hjem fra udlandet medførende dettes kultur, der derfor hurtig trængte igennem i hvert fald på overfladen. Olav Trygvesøn var i sine 5 år som konge nidkær for at påtrykke folket den nye lære i Norge såvelsom på Færøerne, Island og Grønland, herom udførlig sagafortælling. Ligeledes om jomsvikingerne og Svolderslaget og derefter om Svend Tjugeskægs fredelige virksomhed, hvorpå følger Knud den store. Overalt føres fortællingen frem med en mængde enkeltheder efter kilder, der underkastes en fornyende prøvelse af troværdigheden.

Som træk af indholdet kan nævnes omtalen s. 309 af »den bratte lidenskabelighed, der i den norske karakter ligger side om side med så megen trofasthed«. Han skildrer s. 352 tilbagegangen for de nor-

diske nybyggere ved opholdet på det afsides, snævert begrænsede opholdssted Færøerne: »Disse slægter sank hen i den lydløse tilværelse, som er betegnende for enhver af verdenslivet glemte almue; den finder sin tungsindige glæde i sangene fra fortiden, medens døgnets liv er småligt og kun den større inderlighed i de personlige forhold vidner om, at der her findes en gren af en rigere stamme.« Når det religiøse moment i hedendommen efterhånden forsvandt, troede de bedste mænd »på sig selv og deres gode lykke«. Han opfatter det ikke som en hindring for overgang til kristendommen men snarere som det modsatte, s. 359. Han tager s. 395 afstand fra en overvurdering af sagaernes betydning som historisk kilde. I sagaskrivningens karakter ligger, at den ikke får de rent politiske eller kirkelige forhold med, fordi de ikke fremtræder i en ydre karakteristisk handling. I stedet for henfører den begivenhederne til tilfældige stemninger, personlige egenskaber o. l.

Anden bog afsluttes med en fyldig oversigt over den første »kristendom« i Norden, Der redegøres for kirke og sogn, for præstens indtægter og for biskoppens stilling. Dernæst betragtes læren og det spørgsmål stilles, om dens væsentlig forskellige opfattelse skyldes folkeejendommeligheder, så at der kan tales om en græsk, en romersk og en germansk, således Fr. Hammerich efter hvem den germanske er Kristus som heltekongen, hvem der skyldes troskab. Hertil siges, at det kulturelle standpunkt først og fremmest kommer i betragtning. Dette var i Norden højere. Ved siden af de ligegyldige og de barbariske afgudsdyrkere fandtes mange, der tvivlede på guderne og derfor holdt sig til troen på sig selv, men var modtagelige for et nyt åndsliv. En vanskelighed var udformningen af de nødvendige nye ord. Under betegnelsen kristendommens betingelser omtales dåb, børneudsættelse, gudslægtskab og kristendomsbrud. Genstanden for tro er Kristus. Folketroen bliver en blanding af hedendom og kristendom. Der kendes prædiken i modersmålet, skriftemål og gode gerninger, kirken indvier og helliggør, kristne »øl« afløser hedenske.

Tredje bog rækker indtil den endelige stadfæstelse af en særegen nordisk kirkeprovins d. e. til 1134 altså godt 100 år. Foredraget er fremdeles ved siden af den ræsonnerende redegørelse for enkelthederne præget af en løftet stemning, fremkaldt af det fængslende emne, der meddeler sig til læseren. Det er ikke en kreds af fagfæller, forfatteren tænker sig som læsere, men et bredt lag af fædrelandsk interesserede. Over Hardeknud og Magnus den gode går der til kampen mellem kejser og pave, begge på et højdepunkt af udfoldelse. Den myndige erkebiskop Adalbert i Bremen er samti-

dig med Svend Estridsøn. Det første tidsafsnit til 1066 viser forøgelsen af bispestolene i Danmark fra 4 til 9, i Sverige fra 1 til 13, på Island findes 2, på Ørknøerne 1 og i Norge 4.

Det næste afsnit indtil 1095 optages af Svend Estridsøn og hans sønner indtil Knud den hellige. Adalbert udsendte sin klerk Adam, der blev dansk historieskriver. Kirken under Gregor VII ønskede reformer i præsternes lønning og i valget af gejstlige. Knuds kamp for tiendens indførelse og hans fald skildres med sympati. Et mindeskrift til forelæggelse for paven er det ældste kendte skrift fra de nordiske riger, ligesom kongens gavebrev til Lund er det ældste kendte aktstykke. »Således er navnet på denne civilisationens martyrer for bestandig også i det ydre stillet i spidsen for vor historieskriftlige mindesmærker.«

Sidste afsnit er Korstogstiden 1095—1134. I Danmark lever Erik Ejegod, der skrinlægger Knud den hellige og opretter erkesædet i Lund 1103 med Asger. Overfor tyske historikeres bemærkninger om manglende nordisk modenhed til denne udvikling hedder det s. 817: »Når vore tyske frændefolk engang lærer at anse os for jævnbyrdige, da vil også de komme til at vurdere de mænd efter fortjeneste, som hævdede Nordens frihed og vor kirkes selvstændighed, grundvolden for det nationale opsving i Valdemarernes tid; vi for vor del behøver ingen betænkningstid for at holde de navne i ære, som knytter os til Bremen, de har bestandig været nævnedes som den nordiske kirkes fædre.« Eriks kamp mod venderne og hans valfart omtales endvidere; den norske Sigurd Jorsalfarers færd til Jerusalem, kong Niels, Margrethe fredkulla og Knud Lavard. Der gives en oversigt over bispedømmerne. Skildringen af kirkens første udvikling klinger ud i den pavelige stadfæstelse år 1134 af en særegen nordisk kirkeprovins overfor Bremen. I forvejen er der dvælet ved den begyndende historiske litteratur med modsætningen mellem Snorres værk på folkesproget og Saksens på det europæiske kultursprog latin. Hertil knytter sig de ord, som forfatteren satte som bogens motto, s. 878: »et folk kan blive gammelt men det ældes ikke, sålænge det hævder sin plads i verdens udvikling, og det kan ikke dø, sålænge det bliver sig selv tro.« Her ved skulde være peget på det almenkulturelles betydning for udviklingen.

Mottoet anbragte han på et blad foran i bogen med ordene »Tilægnet min fader, Danebrogsmand M. A. Jürgensen i Gråsten«. I Brev nr. 46 af 25. maj 1878 til H. Rørdam foreslår han dette med disse ord: »jeg skylder min fader så overordentlig meget netop som forfatter, fordi han har opdraget mig dansk, vakt min sans for historie og i en sjælden grad ladet mig udvikle mig frit og fri for be-

kymringer. Jeg kan desuden ikke nægte, at jeg vilde sætte pris på at lade denne bog være et lille vidnesbyrd om sønderjydernes danskhed og danskhedens levedygtighed blandt dem.« Tilegnelsen siger bl. a. så meget som så: også jeg er sønderjyde, og jeg formaner alle mine landsmænd til at holde fast ved det sønderjyske fællesskab. Bogens formål havde for ham været det fædrelandske at styrke tilliden til de folkelige kræfter ved at oprulle billedet af den frivillige overgang fra en kraftig nordisk til en overlegen europæisk kultur. Sat i forhold til mindet om 1864 skulde dette bringe trøst for det foreløbige tab ved at begrunde håb om ny udfoldelse gennem ny anstrængelse. Tillæggets over 100 sider med undersøgelse af omtvistede problemer, pavebreve ægte eller falske, fortegnelse over nordiske bisper m. v. giver læseren indtryk af, hvilket arbejde forfatteren for sit vedkommende havde underkastet sig. Ellen Jørgensen, anf. st. s. 207, betoner, at der regnes med et nordisk fællespræg, skønt man befinder sig »i skandinavismens nedgangstider«, men den nordiske opfattelse af Danmarkshistorien havde han haft fra drengeårene. Der anlægges, skriver hun, nye synspunkter og afstikkes nye veje, som forskningen endnu ikke fuldt har draget nytte af, anlæget er dristigt og den kirkehistoriske horisont vid. En anmeldelse af C. Rosenberg i Fædrelandet for 11. januar 1879 anerkender fuldt det nordiske synspunkt men vilde have taget afstand fra romeråndens tvang i kirkeordningen og på Saksens brug af latinen. Selv skrev han ved begyndelsen af udgivelsen, Breve nr. 24 af 10. marts 1874 til H. Rørdam, at der helst måtte komme et større parti frem med det samme for at undgå en ensidig bedømmelse: »ikke fordi jeg tror overhoved at kunne finde nåde for de egentlig »kompetentes« øjne, men jeg tænker på den læsekreds, der tager et historisk skrift i hånden for at se det gamle i et nyt lys og glæde sig over, at granskningen stadig går frem.« I brev nr. 35 af 4. marts 1877 til samme glæder han sig særlig ved at se opmærksomheden rettet på bogen i Sverige og Norge og navnlig ved, at enkelte opmærksomme læsere har været fængslet af fremstillingen og tiltalt af betragtningen. Se også Breve nr. 53. Således også i Breve nr. 48 af 8. juli 1878 til samme, hvor han kommer ind på deres oprindelige plan (som han også havde ofret et par måneders arbejde) at fremstille en større monografi af Absalon, d.v.s. årene 1134—1201. Den skulde efter hans plan fortsættes til Valdemar IIs tyske politik. Dels af en (forbigående) lede ved denne tid dels og især af hensyn til den påtrængende opgave at få skrevet en dansk Sønderjyllands historie var denne fyldige skildring af Absalons tid trådt i baggrunden til at komme efter Sønderjyllandshistorien. Til denne opgave, hertugdømmets historie fra Valdemar IIs tid til nutiden, vil

han gå med meget blandede følelser, skriver han, men han mener ikke, det bør opsættes længere, hvis det endnu skal ske og muligvis gøre gavn. Arbejdet med opgangstiden under Absalon vilde have været et sidestykke til den lysfyldte skildring af kristendommens indførelse, medens Sønderjyllands beklagelige tilknytning til det tyske Holsten og endelige forlis sammen med dette vilde have kaldt andre følelser frem. Men det kom til at gå anderledes. Af hensyn til sammenhængen i den store bog er vi kommen noget ud over året 1876. Tilbage står at omtale andre mindre arbejder op til dette år.

To små afhandlinger om byerne Flensborg og Åbenrå fra årene 1875 og 76 viser hans ønske om at sætte sig i forhold til nordslesvigske læsere og hans lyst til at sysle med disse to byer, hvortil han var knyttet ved sine slægtsforbindelser og hvis stedlige forhold var ham bekendt. Den første af dem kom i Flensborg Almanakken for 1875, den anden i Ny Almanak for Nordslesvig for 1876 (Afhandlinger IV), 24 sider. Den første retter på stedbeskrivelser i Traps Slesvigbeskrivelse, den anden giver en mere omfattende beskrivelse af Åbenrås forhold gennem tiderne, fuld af nye synspunkter.

Breve nr. 25—30 oplyser om, at han under udarbejdelsen af den store bog søgte og fik føling som forfatter med nye kredse. H. Rørdam fik ordnet, at han 1. september 1874 på det kirkehistoriske Selskabs møde i Maribo stiftskirke holdt foredrag om de danske bispedømmers oprindelse. Desuden grundlagde han nu sin forbindelse med højskolerne. Forstanderen for skolen i Vallekilde i Nordsjælland, den ildfulde Ernst Trier, skriver han til i juni 1875 om nærmere anvisning på en historisk fodtur på Sjælland med muligt besøg på højskolen. Dette kom istand, og han havde stor glæde af at gøre bekendtskabet. Det ses også, at Trier kraftig har tilskyndet ham til at arbejde med hans næste litterære arbejde om folkeviserne. Dette kom frem i grundtvigianernes Nordisk månedsskrift for folkelig og kristelig oplysning, 2. halvbind 1875 (Afhandlinger I), 68 sider. Titlen Folkeviser om historiske personer dækkede seks emner: Valdemar Sejrs og hans dronninger, Roskilde-Knud, To viser fra Valdemar Sejrs tid, De fredløse, To »historiske« dansevise, Linden Kirsten. Ved enhver af viserne kunde der anstilles betragtninger over, hvor nær digteren personlig og saglig havde været begivenheden, og i hvilket omfang han har ladet fantasien arbejde med stoffet. Begge sider har deres tiltrækning, og ligeså omhyggelig forfatteren gør rede for det historiske ligeså modtagelig er han for de stemninger, der kommer til orde i viserne. I Breve nr. 31 af 27. fe-

bruar 1876 til redaktør Carl Ploug fremsender han et særtryk med henvisning til dennes interesse for behandlingen af folkeviser i »Bidrag«. Den ringe deltagelse, som denne bog fandt, havde bragt ham til helt at opgive en fortsættelse. I højskolelærere og -elever troede han nu at have fundet et publikum. Han beder Ploug lejlighedsvis skænke højskolen en venlig tanke. I Breve nr. 27 af 27. juni 1875 til Trier havde han ønsket højskolefolks besøg i København.

Året 1876 bragte adskillig flere arbejder. Af foredrag omtaler han det senere i 40 Fortællinger indførte om Tre sønderjyder blandt Holbergs samtidige nemlig H. A. Brorson, Enevold Ewald og Andreas Hojer, holdt 15. febr. 1876 i »Dansk Samfund«, den af Fr. Barfod stiftede foredragsforening. I Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie kom to afhandlinger om de middelalderlige samfundsforhold: Witherlogh. Worthhæld og Våbened. Våbentag (Afhandlinger I), 62 sider. Den første, der iøvrigt oplyses at have foreligget allerede i december 1874, bringer skarpsindige sproglige og historiske fortolkningsbidrag til bestemmelserne vedrørende kongens hærmænd. Den anden tager udgangspunkt fra undersøgelser af S. Grundtvig og K. Maurer, som den supplerer. De forskellige former analyseres og deres bortfald ved kristendommens fremtrængen vises.

Spørgsmålet, om Harald Hårdråde trak sine skibe over en Limfjordsbarre mod Vesterhavet eller over en barre ved Løgstør, som han i 1870 havde skrevet om mod Japetus Steenstrup, var denne vendt tilbage til i et skrift, indeholdt i Fra videnskabens verden, 3. r. 1875. Dette anmeldte Jørgensen med protest mod skriftets videnskabelige karakter, og denne anmeldelse kom i det kritiske tidskrift Det nittende Aarhundrede 1875—76 (12 sider) (Afhandlinger I).

Også afhandlingen i Danske Samlinger 2. r. 4. b. (Afhandlinger I), 14 sider: Om stedet, hvor Erik Emune blev dræbt, var en tilbagevenden til en tidligere nemlig den foran nævnte fra 1872 om denne konge. Kort efter fremkomsten var den gjort til genstand for en kritik af Johs. Steenstrup, der af forskellige årsager først nu besvaredes. Det sker med grunde, der synes lige så stærke som de overfor den ældre Steenstrup (faderen) fremførte.

Kong Kristian den femtes formentlige tyskhed er titlen på en lille opsats, der ligesom den nylige afhandling om folkeviserne kom i det populære Nordisk månedsskrift for folkelig og kristelig oplysning, 2. halvårgang 1876 (Afhandlinger III), 12 sider. Den vender sig mod den hos historiske forfattere som G. Baden, N. M. Petersen og F. Barfod gangbare lære om enevoldskongernes tilsidesættelse af det danske sprog sammenhængende med den almindelige ringeagt

for disse konger. Han skitserer en oversigt over dem således, at de fire første fortjener anerkendelse for dygtigt arbejde, Frederik V og Kristian VII går tilgrunde i udskejelser og fornøjelser, medens det sidste tidsrum betegnes af en række ulykker og misgreb under velmenende men udygtige og overordentlig vanskeligt stillede kongers og statsmænds hænder. For Kristian Vs vedkommende anskueliggøres det anførte om danskheden ved at afskrive en lang række af hans egenhændige resolutioner på rentekammerkollegiets forestillinger, en meget oplysende tildels munter læsning.

Det var naturligvis en frugt af hans arbejde i arkivet. En større frugt afsattes i hans andel i Meddelelser fra Rentekammerarkivet indeholdende bidrag til Danmarks historie af utrykte kilder, udgivne af Joh. Grundtvig: 1873—76, 144 sider, 1877, 129 sider og 1878, 106 sider under den samlende overskrift Bidrag til Rentekammerets historie 1660—84 (gengivelse af forordninger, instruktioner, reskripter og resolutioner) med 57 sider registratur. Grundtvigs fortale oplyser, at oversigten er samlet og redigeret af »Archivfuldmægtig Adolf Jørgensen«. Der forelå her en smuk frugt af hans årelange virksomhed med at ordne rentekammerarkivet. Man kunde ikke tænke sig nogen bedre vej til at trænge ind i enevældens historie end fordybelsen med en afskrivers fordringsløshed i dens arkivaliske efterladenskab på et så vigtigt område som netop rentekammerets. Og for hans videbegærlige øjne blev arkivstoffet levende. Han kunde ikke undgå at fængsles af, hvad det bragte bud om, og, som vi har set, af og til bringe et glimt deraf ud til publikum. Derved blev hans situation som granskende og fremstillende historiker ganske ejendommelig. Samtidig var han jo ligeså grundigt fordybet i den ældre middelalder med dens særprægede samfundsforhold og åndskultur og med dens på latin eller gammeldansk affattede litteratur. På begge områder stod han overfor fortiden, og i begge ikklædninger var det for ham Danmark, der trådte ham imøde. Foreløbig var det kun middelalderen, han havde fået lejlighed til at skildre. I kirkehistorien havde han helt kunnet hengive sig til granskning og fremstilling i forening. Enevældens tidsrum var blevet oplagret i hans bevidsthed, til at fremstille det havde der ikke været tid og lejlighed. Det kunde forudses, at hans drift til at fremstille ikke vilde lade hele dette erfaringsstof hvile i ro men vilde kaste sig over det for at levendegøre det også for andre.

Endelig udsendte han i efteråret 1876 bogen Sønderjyderne i den danske hær, 138 sider. Den var særlig beregnet på Sønderjylland og højskolerne, se Breve nr. 32 til Trier, og var oprindeligt tænkt som led i en række, hvorfor den fik overtitlen Af Sønderjyllands Historie. Hans ældre ven, tømmermester og landstingsmand H. Kay-

ser, der var stærkt sønderjysk interesseret, skaffede penge til udgivelsen i 1000 eksemplarer, og den var med et anstrængende arbejde samlet og udarbejdet i løbet af 5 uger, for en væsentlig del efter et værk af O. Vaupell. Han var da så medtaget, at han inden trykningen måtte tage et lille ophold i Blekinge, Redegørelsens s. 136, hvor det iøvrigt siges, at den måske nærmest var en overilelse, da fremstillingen i det hele var for tør og stoffet for tungt behandlet, men at den dog i den døde tid gjorde nytte ved at bryde tavsheden og i nordslesvigske blade vakte diskussion om danske bogsamlinger. Man kunde måske efter titlen have ventet en personalhistorisk skildring af sønderjyder i hæren. Der mangler heller ikke navne på sådanne, men det er den almindelige krigshistorie, der er emnet på baggrund af en almen skildring af den militære organisation fra middelalderens dage til nutiden, en skildring der med samvittighedsfuld grundighed berører de talrige efter hinanden følgende overgange mellem udskrivning og hvervning, mellem tjeneste indenfor riget og som auxiliærkorps i udlandet. Under alt dette vises sønderjydernes stadige deltagelse i ethvert led i udviklingen. Fra tysk side var det hævdet, at de først havde vundet våbenhæder ved at deltage i krigen mod Frankrig i 1870. Ved omtalen af fredsperioden 1720—1801 hedder det, at folkene hengav sig til den idelig tilbagevendende illusion, at krig og kultur ikke kan forliges ved siden af hinanden. Denne illusion, der også kom frem i det yngre slægtled, nærede forfatteren altså ikke. I 1807 holder han ikke fordømmelsen af England tilbage, se s. 72: »Englands røvertog mod København — thi med denne betegnelse er det gået ind i historien! — vækkede folket af sin trygge hvile; man havde netop haft så stor tillid til denne verdensmagt, der ved enhver lejlighed bar sit venskab til skue, man havde gjort alt for at vise sin upartiskhed, Napoleons tropper havde end ikke fået lov til at sætte en fod på holstensk grund, medens engelskmændene frit provianterede deres flåde i de danske havne og det lige indtil den dag, da de uden krigserklæring kastede en hær iland og samtidig tilegnede sig alt hvad der fandtes af danske handelsskibe i alle verdenshave; — i sandhed, ingen politisk skændselsdåd kan overgå denne, og selv om vi har oplevet usædvanlige ting i den retning og sikkert vil opleve adskilligt endnu, så vil dog mindet om overfaldet 1807 bestandig være en uaftvættelig plet på det stolte flag, der behersker alle have.« Hans fødselsår lå kun en menneskealder senere end dette år, og på den anden side har to verdenskrige, der placerede England mod Tyskland, stemt os mildere iøvrigt også formindsket verdensmagten. Om Treårskrigen udtaler han en opfattelse, som han senere kom til at uddybe: at man fejlagtigt troede at kunne gen-

vinde monarkiets tyske undersåtter ved hjælp af de ved revolutionen sønderbrudte statsretlige bånd: »det trofaste Nordslesvig blev sat i vove — og tabt,« s. 122. Om den udholdende modstand fra Dybbølskanserne siges s. 129, at det må være fjenden et varsel om, hvorledes det vil gå i den stille folkekamp om modersmål og danskhed. Om forhandlingerne i London udtales det behersket s. 133: »Hvad der dér blev forhandlet og måske forspildt, vil ingen nordslesviger nogensinde kunne tænke på uden den dybeste smerte; nok er det, at underhandlingerne blev afbrudt og krigen genoptaget.« Freden i Wien, siges det tilsidst, har udellukket sønderjyderne fra den danske hær undtagen forsåvidt de opgiver hjemlandet. »Imidlertid går verdensbegivenhederne deres gang; statsmænd og hærførere indlægger sig »udødelig« berømmelse hernede og så kaldes de for den store dommer, ham der altid vinder de sidste slag og lægger de dybeste planer. Han vil ihukomme den, som venter i troskab, thi han er selv trofast!« L. Schrøder anmeldte bogen anerkennende i Nordisk månedsskrift for folkelig og kristelig oplysning, 1. halvårgang 1877.

Foran s. 54 er omtalt hans religiøse overvejelser i tilslutning til Søren Kierkegaard i tiden op mod påsken 1868, da hans forfattervirksomhed begyndte, og det er nævnt, at der i rigsarkivet findes manuskript herom. Dette stof, som vi nu må undersøge, går videre til 1876. Det findes i to hæfter påtegnet Adolf Jørgensen Febr. 68. Det første af disse med titlen Kristendommens Lære udgør 76 sider, det andet med titlen Kristendommens Oprindelse har 33 sider og bærer påtegning: Heri udkast fra 1874—76. Redegørelsen har unægtelig spændt forventningerne ved at hævde, at forfatteren ved sit studium af Lessing og Kierkegaard havde fundet en både sandere og dybere opfattelse af kristendommen end deres. Efter mit skøn skuffes disse forventninger heller ikke, og det kunde måske interessere en skriftkyndig teolog at stifte bekendtskab med manuskriptet. Men en fuldstændig gengivelse deraf vilde føre for vidt. Vi må begrænse os til et sammentrængt referat af tankegangen. Altså først kristendommens lære! Efterat have fastslået, at Jesus' trosbenedelse alene findes i den bøn, han lærte fra sig, og hvis led analyseres, og efterat have omtalt den jødiske menighed som hans uundværlige tilbehør behandles Lessing som foregangsmanden for rationalismen, der gjorde det af med ortodoksien ved at gøre evangelierne til genstand for historisk kritik. Vi fødes, siger han, i et vist folk og går til begyndelse i kirkens skole. Men det højeste er at være et menneske, der frigør sig fra skolen for at nå til tankens herlighed. Lutherdommen hviler på troen på et historisk faktum,

men der er noget uholdbart i at støtte de evige sandheder på historiske kendsgerninger, da de to ting er inkommensurable. I digtet om Nathan den vise er Lessing efterat have gennemgået fritænkeriets skærsild vendt tilbage til en med kristendommen forsonet fornuftreligion, for hvilken de forskellige positive religioner står lige, men dog synes han at give kristendommen et fortrin ved dens lære om kærligheden. For Kierkegaard er troen på det historiske faktum midtpunktet i det religiøse forhold, og han gives Lessing ortodoksiens svar. De evige sandheder må bibringes af et menneske eller af en gud. Iøvrigt er troen paradoksal.

Under overskriften Det historiske fremlægger forfatteren så elementerne i sin opfattelse, som han sætter ind mellem de to anførte. I modsætning til deres individualisme er hans psykologi af social støbning. Menneskets trang til samliv og kærlighedsliv er uadskillelig fra dets trang til tankens frie historiske samliv. Det er elementære sider af levetrangen, og der ligger deri noget religiøst. Kristendommen, der må være skabt i et enkelt menneske, kommer til os som en historisk beretning om frelsen. Historie synes her at være taget sammenfaldende med oplevelse.

Vendt mod Lessing siger han: »Det der for mig bliver hovedsagen, er dette, at de historiske sandheder er de evige tillige, at de er de første og de sidste; det er dette, at kristendommen, evangeliet, er tankens højeste mål, som det er troens genstand, at det altså ikke modstrider, men træffer [?] sammen med vor erkendelse. Hvorledes det kan være så, det forstår vi ikke, men vi forstår, at det er så, ligesom vi forstår, at det er så, som det er med avling, fødsel, med naturens orden osv. osv. Der er ingen modsætning mellem tanke og tro, men der er en forskel: tanken forstår evangeliets fornuftighed, troen tilegner sig det, hengiver sig til det.«

Vendt mod Kierkegaard siger han: »At kristendommen ikke er troen på det paradoksale ligger for mig i, at det historiske er det absolut menneskelige (ved siden af det personlige), så de kristnes samfund og kristendommens oprindelse ifølge sagens natur får deres plads ved siden af den enkeltes tro på gudsforholdet.« Dette dateres 29. februar 1868.

Herefter kan han s. 72 slutte således: »Altså: Den personlige religiøse erkendelse viser sig ifølge menneskets natur som en trang til religiøst samfund (dette kan jo godt finde sted f.eks. mellem mig og Sokrates el. l.). I denne trang ligger spiren til en religiøs videnskab; thi al erkendelse af andres meninger, andres liv er en videnskab, videnskabelig erkendelse. Gennem den religiøse videnskab danner, udvikler den enkelte nu sin egen religiøse erkendelse, ikke udvortes men ud af den indre trang. Nu findes den religiøse erken-

delse historisk potenseret i en enkelt person, Kristus, i hvem gudsforholdet når en fylde, som hos ingen andre før ham eller uden ham. Til ham stiller jeg mig altså i et personligt forhold; jeg lærer ham at kende, hans liv og lære, og når nu samme dybde i gudsforholdet eller dog forståelsen af det. Dette er kristendommens hemmelighed, det hvorfor den altid vil være den ypperste religion, midtpunkt for menneskeslægtens religiøse erkendelse, den kilde af hvilken slægterne vil drikke livets drik.« Dateret 18. december 1871.

Resultatet er altså, at forfatteren på den menneskelige tankes grundlag erklærer sig for tilhænger af en gudstro, der styrkes ved modtagelighed overfor den mands historiske lære, hvorpå siden kirkerne byggedes op. Men tilhænger af en rettroende kristologi er han ikke.

Der findes endvidere spredte udviklinger om skabelsesmyte og syndefaldsmyte samt om hedenskab og kristelig religion, hvorunder det personlige gudsforhold og udødelighedstroen opstilles som det centrale men uden nærmere uddyben. Det nævnes, at tankeudviklingen kunde tænkes fremstillet i form af en samtale mellem to venner, og der er antydninger om at offentliggøre afhandlinger om Sokrates og om kristendommen. Formålet for det sidste skulde kun være at støtte dem, der føler en religiøs trang uden at kunne følge kirkelæren. Endelig er der bemærkninger om sakramenterne, dåb og nadver med dato 7. maj 1874. Inden det ovenanførte »Altså« var der s. 61 vendt tilbage til Lessing og Kierkegaard i en længere udvikling, der går ud på at tage afstand fra deres sondring mellem historiens tilfældighed og de evige sandheder. Dens resultat er altså indlemmet i afslutningen. Kun dette socialt betonede resumé skal anføres: »Min erkendelse er altså tredobbelt: sanselig, videnskabelig (d. e. granskende, ræsonnerende), religiøs. Den søger overalt tilknytningspunkter i andres erkendelse: i gensidig meddelelse af de sanselige indtryk, i videnskabeligt samarbejde, i religiøst samfund.«

I et hæfte, der iøvrigt indeholder stof fra 1887, er optaget en meget udførlig kommenterende gennemgang af evangelierne, begyndende med Markusevangeliet. Heri findes datoen 23. januar 1868. Det er vidnesbyrd om, at hans overvejelser ikke begrænsede sig til at udforme en systematisk tankebygning, men at de jævnsides hermed intensivt fordybede sig i evangelierne som historiske kilde-skrifter.

Hæftet om Kristendommens oprindelse indeholder under datoen 8.—9. juni 1874 en detailleret 11 sider stor plan til en fremstilling i bogform om kristendommen, hvortil der — med omvendt benyttelse af hæftet — slutter sig nærmere udførelse af forskellige afsnit

formentlig svarende til tidsangivelsen 1876. Hermed har han altså syslet samtidig med udarbejdelsen af den nordiske kirkehistorie.

Da manuskriptet til kirkehistorien i februar 1876 var færdigt, følte Jørgensen, der nu i tre år omtrent ikke havde haft andet i tanken, som foran berørt, at han trængte til at skifte emne. Ikke blot opgav han at levere en fremstilling af den gamle gudetro, som han oprindeligt havde tænkt sig forbundet med kirkehistorien, og hvorved han vilde have fået anvendelse for sin henliggende udarbejdelse, se s. 43 og 47, men også skildringen af Absalon, der skulde udgøre fortsættelsen, udskød han til fordel for sønderjysk historieskrivning. Allerede i efteråret 1875 havde han samlet efterretninger om sønderjyske byer udover de først trykte om Flensborg og Åbenrå. Efter bogen om Sønderjyderne i den danske hær begyndte han et omfattende kildestudium til Sønderjyllands historie. Men endnu nødtes han i nogen tid til at sysle med det middelalderlige, da partier af kirkehistorien skulde skrives om og andet måtte gøres færdigt. Planen til historien formede sig nærmer som en dobbelt udarbejdelse dels en større videnskabelig dels en kortfattet populær. Han har her i Redegørelsen s. 134 et indskud om den berigelse han på dette tidspunkt følte ved at gøre bekendtskab med den tyske klassiker Wielands filosofiske romaner og deri at finde fremstillet, hvad han selv var nået til, at den værdifulde tankebygning bør have udtryk i tænkerens liv. Den stille sorgløse hengivelse til en livsførelse uden anstrængte samfundsopgaver så han her vakt til live: at sidde ved Sokrates' fødder og blive gammel. Det var ungdomsidealet, der viste sig for ham og i Wielands fængslende sprogdragt. Det lod et øjeblik historien falme, men kun som en overgang, og han tænkte ikke på at desertere.

I Historisk Tidsskrift 4. r. 5. b. (1876) fik han optaget afhandlingen Om Danebrogens oprindelse, en historisk hypotes (Afhandling II), 40 sider. Emnet havde været behandlet af flere forfattere. Den hypotese, der nu fremsattes, gik ud på at give en nærmere forklaring af korsflagets tilknytning til kampen med esterne i 1219. Når hedningerne antog biskop Theodoriks telt for kongens og derfor overfaldt dette men atter sejrrikt fordreves derfra, kan forklaringen i begge retninger ligge i det af ham førte banner, dels forvekslingen med kongens dels den banneret tillagte særlige kraft. Hvis johaniteriddernes kendte mærke med hvidt kors i rød bund antages at være taget i tjeneste af den energiske Theodorik, vil det kun være i lighed med den livlandske missions brug af tempeltjenernes røde kors.

I S. B. Thriges kortlevende Historisk Aarbog 1878 (Afhandling II), 8 sider, fremkom Erland Kalv og Kong Valdemar, hvori

der historisk redegøres for den fra Christian Winthers digt kendte anekdote om kong Valdemars skæmt med Kalv. Kongens udbrud »des Dages« forklares som et udtryk for forundring over, hvad man alt må opleve. Det smukke illustrerede ugeblad Ude og Hjemme for 26. maj 1828 bragte med billeder af L. Frølich stykket Den hellige biskop Jon og Sæmund Frode, senere optaget i Nordiske Fortællinger I, 14 sider. Det var holdt som foredrag i Vallekilde, Helsingør og Lyngby, se Breve nr. 44 til Trier, og giver et indtryk af den islandske sagas beundringsværdige evne til i sin rolig fremadskridende beretning at skildrede forskellige personligheder. De to præstevener fremtræder i deres modsætning den ene som en mere folkelig den anden som en mere intellektuel type, og idet der sluttes med ønsket om forståelse mellem to sådanne retninger, synes der deri at være lagt en forsigtig appel til samdrægtighed i dagens politik, en ting der lå ham stærkt på sinde. De to højskoler, den landlige grundtvigske og den bymæssige akademiske, kunde nok ses som paralleler til Jon og Sæmund og tillige som repræsentanter for hovedgrupper i befolkningen. Men mellem dem bestod der ufred.

Den 12. april 1877 gaves finansloven af regeringen med benyttelse af den foreløbige lovs form, efterat overensstemmelse ikke havde kunnet opnås mellem landsting og folketing, der beherskedes henholdsvis af Højre og Venstre. To ikke videre betydningsfulde venstreforslag om nybevillinger på finansloven havde ikke kunnet opnå Højres tilslutning, hvortil kom folketingsformandens ukorrekte nægtelse af at give konseilspræsident og finansminister Estrup ordet (hvorefter forhandlingen om en midlertidig ordning vilde kunne være fortsat). Breve nr. 40 af 8. juli 1877 til Trier oplyser om Jørgensens opfattelse af sensationen: »Jeg vil ingenlunde tage den midlertidige finanslov i forsvar, jeg er tværtimod overbevist om, at dens udstedelse var en unødvendig foranstaltning, og derfor bør misbilliges, medens jeg på den anden side er overbevist om, at også de yderliggående venstremænd med fuld bevidsthed har arbejdet henimod dette mål, og ved denne halsbrækkende adfærd har muliggjort, at det kom så vidt. Vore anliggender styres af to udskøjede partier, der behersker hver sit flertal, som i grunden ikke ønsker at gå til yderligheder.« Man kan ikke heri finde udtalt den mening, at udstedelsen var grundlovsmæssig ulovlig. Men når Venstres adfærd kaldes halsbrækkende, må den vel menes at have været formelt ukorrekt. I Breve nr. 52 af 2. november 1878 udtaler han sig tvivlende. At regeringen skulde have undgået eksplosionen ved at give efter eller have fortsat forhandlingerne, er en politisk vurdering. I mange år, skriver han, har han næret den anskuelse, at de to partier må rive sig mod hinanden indtil det går

op for alle fædrelandsvenner, at intet af dem har betingelser for en fremtid, men de må først løbe linen ud. Forstander L. Schrøder i Askov havde i Sofus Høgsbros blad Dansk Folketidende meddelt, at han som følge af den provisoriske finanslov ikke vilde søge bidrag af den bevilgede støtte til højskolerne, og Høgsbro ønskede eksemplet fulgt. Da Høgsbro kun lever for politik og betragter verden som en politisk skueplads, skriver han videre, er det klart, at han ønsker en demonstration, som ikke koster ham en skilling, men dertil ser Jørgensen ingen grund. Skal vi som følge af partiernes strid tage kniven og sprætte maven op på os selv? Men gør nu som De vil og som Deres krøllede hoved og dito hjerne tilsiger Dem, slutter han humoristisk. Jeg kan ikke vide, havde han indskudt, om Termansen skulde have med denne demonstration at bestille. Den grundtvigske vestjyde, der i folketinget havde en anset stilling som uafhængig venstremand, havde udtalt sig i et foredrag trykt i Nordisk månedsskrift for folkelig og kristelig oplysning, 1. halvårsbind 1877. Efter hans besindige holdning var hans tilslutning ikke sandsynlig. Termansen mente også, at der var fejl på begge sider, men statsretligt regnede han ministerskifte til de midler, der skulde forsøges, da en provisorisk finanslov som grundlovsstridig kun kunde forsvares i en nødsituation. Han kendte Holcks forfejlede grundlovsfortolkning men ikke Matzens modskrift fra 1873. Trier og Termansen var Jørgensens hovedforbindelser med højskolekredsene. Af Breve nr. 41 ses, at Trier gik med til nægtelsen men åbenbart med en særegen begrundelse, som Jørgensen foreholder ham ikke vil blive opfattet. Om sin egen opfattelse af de to islændinge udtaler han i Redegørelsen s. 141, at emnet forekom ham anvendeligt på modsætningen mellem den lærde og den folkelige oplysning og ydede hver af dem sit. »Det blev dengang næppe modtaget med synderlig forståelse fra nogen af siderne, men det er mig en tilfredsstillelse så tidlig at have ført ordet for gensidig anerkendelse og forståelse.« Hans personligt medlevende måde at betragte historien på gjorde det nærliggende for ham at se fortiden som parallel til nutiden og at hente forbilleder fra den.

Foran måtte der fra foråret 1876 berettes om en eskapade fra historien til poesiens land for at læse Wieland. I vinteren 1877—78 var der en lignende fremkaldt af Dantes guddommelige komedie. Denne kristelige digtning »i dens sydlandske halvt serafiske halvt fanatiske form« greb ham stærkere end nogen anden siden hans første ungdom og tilegnedes af ham i en udarbejdelse. Han gik videre og planlagde udarbejdelsen af en dialog mellem Nils Stensen og ungdomsvennerne Torfæus og Griffenfeld, hvori hver af dem udvikler sin livsopfattelse i tilknytning til henholdsvis den kriste-

lige, nordiske og græske religionsform og som et højeste udtryk til Dante, Sæmund frøde og Sokrates, Redegørelsen s. 139 f. Han tilføjer at planen senere ofte har sysselsat ham og i grunden aldrig er blevet helt opgivet.

Af rektor i Viborg H. H. Lefolii med flere var der i 1875 stiftet Selskab for historiske kildeskrifters overførelse på modersmålet, og Breve nr. 42 og 45 fra 1877—78 oplyser, at Jørgensen brevvekslede med Lefolii om egnede opgaver for Selskabets virksomhed. Nr. 47 af 29. maj 1878 er imødekommande svar på en direkte opfordring til at påtage sig et sådant arbejde, og det ses da, at han ikke altfor stærkt holdt på at have sagt farvel til det middelalderlige. Men når opgaven kommer udefra, virker den anderledes, og her var tale om et mere tilbagetrukket udgiverarbejde. Han skitserer dettes art, og i en efterskrift henstilles det at begynde med at udgive såvidt mulig alle kilder til f. eks. »Valdemar Sejr«. »Undskyld at jeg har så mange vilde fjer i hatten!« slutter han, og så blev det Selskabets tur at akceptere. Inden et års forløb, se Breve nr. 58, forelå manuskriptet, der 1879 udgaves af Selskabet som Valdemar Sejr, udvalgt samling af samtidige kildeskrifter og oldbreve i dansk oversættelse, 223 sider, bl. a. indeholdende partier af jordebogen og landsloven. Bogen ledsagedes af et forord, der indskærpede betydningen af, at undervisningen i historie særlig af voksne altså i højskolerne nøje sonderer mellem, hvilke oplysninger selve kilderne byder, og hvilke betragtninger der kan knyttes dertil, således at den kritiske sans øves. Der slås til lyd for en sådan ædruelig prøvelses betydning for hele folkeopdragelsen. Allerede i »Bidragene« af 1873 og i Kirkehistorien havde han vist interesse for at belære sine læsere om kildestoffet. Sikkert vilde benyttelsen af »Valdemar Sejr« ved dette afsnit af historien som et eksempel betyde et kraftigt fremstød fra den traditionelle højskoleundervisning. I Breve nr. 62 af 24. november 1879 til Lefolii drøftes bogens velvillige modtagelse i højskolen, se også nr. 69, og et norsk forslag om at fremstille en lignende samling angående kong Sverre må han afslå, i første række fordi udførelsen tilkommer en nordmand, men desuden, skriver han: »har jeg fattet forsæt om så mange arbejder, at det er mig aldeles gådefuldt, hvorledes jeg skal få dem tilendebragte.« Her kan tænkes både på bogen om Nils Stensen, udkommen 1884, som siden januar 1877 optog ham, se Breve nr. 35, og på bogen om Georg Zvega, udkommen 1881, som han tog fat på i sommeren 1879, Redegørelsen s. 140. I tilslutning til den udviklede tanke om historieundervisningens saglige grundlag holdt han, se Redegørelsen s. 142, i februar 1879 foredrag i Højskoleforeningen om granskningens ret i historien. Da han efter sin sædvane

ikke havde benyttet manuskript, kunde han ikke efterkomme pædagogen Herman Triers ønske om at få det til Vor Ungdom. I Breve nr. 56 af 19. februar 1879 udtaler han iøvrigt til Trier: »Efter min overbevisning skal historieundervisningen opleve genfødsel blandt det menige folk, der møder med en eminent modtagelighed i den retning, medens latinskolen, såvidt jeg kan se, arbejder på en højst uheldig, for ikke at sige aldeles forkastelig måde i dette fag.« Han vil hellere »tage fat, hvor høsten er så stor,« end at »komme i konflikt, hvor man dog aldrig vil anerkende min berettigelse til at tale med« men vil gerne drøfte det mundtlig.

Afhandlingen *Det gamle danske kongevåben*, der med talrige afbildninger kom i *Årbøger for nordisk oldkyndighed og historie* i 1879 (Afhandlinger II), 27 sider, går ud på at påvise, at den oprindelige betydning af de såkaldte hjerter i våbnet er at være søblade, åkander. Medens der ikke anføres nogen særlig foranledning til denne undersøgelse, er dette tilfældet med den følgende fra samme år, der ligeledes optoges i *Årbøgerne*: *Striden mellem biskop Tyge og Øm kloster* (Afhandlinger II), 40 sider. Den er imødegåelse af en tysk historikers behandling af et mellemværende fra 1263 om ret til gæsten af klosteret, idet denne behandling formentlig lider af iøjnefaldende ensidigheder til ugunst for klosteret. Der kan ikke gås nærmere ind på det sammensatte ofte meget dramatiske hændelseforløb.

Bort fra middelalderen til nutiden bevægede han sig i afhandlingen *Den nationale stilling i Nordslesvig*, i anledning af traktaten af 11. oktober 1878, der fremkom i det af Vilh. Birkedal i forening med højskoleforstander Rasmus Hansen i Ryslinge begyndende blad *Dansk Folkeblad*, en røst fra og til folket, fra nr. 1 af 1. oktober 1879 til 15. januar 1880 i 8 afsnit. På grund af emnet betegnede han sig som *En nordslesviger*. Han oplyser i *Redegørelsen* s. 142, at han i 1878 havde udarbejdet en fremstilling af forholdene for den tidligere redaktør C. St. A. Bille, der tænkte at bruge den til engelske forhandlinger. Men begivenheden med *Pragfredens Art. V om Østrigs opgivelse af krav om nordslesvigsk afstemning* var kommen imellem. Da Rs. Hansen søgte ham til medarbejde på sit blad, leverede han ham den i ændret skikkelse. Et optryk i *Kolding udkom* 1880 i 2000 eksp. og solgtes for den sønderjyske sag, se Breve nr. 68 af 16. august 1881. »Jeg havde til hensigt,« skriver han i Breve nr. 61 af 24. august 1879 til denne, »ikke blot at give vore landsmænd et klart billed af det folkeliv, som ligger i sin kamp med døden, men derved tillige at henvise til vor egen opgave: enighed.« Han indleder med at sige, at de velvilligere følelser overfor

Tyskland, der var begyndt at udvikle sig, herefter er ophørt, da stormagterne synes at ville udslette begrebet Nordslesvig. Han ofrer ikke ord på en fortolkning af traktaten i retning af, om Art. V kunde have stiftet en selvstændig ret for Danmark eller den nordslesvigske befolkning, som Østrig ikke kunde opgive. Et vendepunkt er indtrådt. Det opfordrer på den ene side til at erkende vidnesbyrdet om folkets åndelige kraft og udholdenhed på den anden side til at gøre bekendt med landsdelens lidelsesfulde skæbne. Administrativt mødte den en ordning, der var dybt forskellig fra den bestående, og som det mest fremtrædende led deri stod den 3-årige værnepligt. Det har været overvejet, om det ikke var bedre, at ungdommen bevarede hjemstedsretten ved at underkaste sig værnepligten. Hertil bemærker han, at man synes endnu ikke at have forsonet sig med tanken. Han gennemgår sagkyndigt de forskellige samfundsforhold: retsplejen, presseforhold, kirke og skole og påviser den stadige tvang og danskfjendtlige tendens, der kan ventes at tage til. Endnu har tyskerne dog kun opnået lidet og hjemmet er danskhedens faste borg. Det første valg i 1867 overraskede ved sit danske resultat. Senere har udvandringen medført tilbagegang. To forhold kan tænkes at ville give tyskerne sejren: værnepligten og folkeskolens fortyskning. Han trækker problemet således op: »Når man spørger, har dette land en fremtid? svares: det er umuligt at vide, hvad en kraftig selvbevidst befolkning kan bære, men det er dog kun et tidsspørgsmål, og det vilde være overmenneskeligt at forudsætte en udtømmelig modstandskraft. Men »endnu er fremtiden vor«. Nordslesvigs håb hviler sikkert på den nuværende slægt, der er stærk ved sin fortid, der er på det rene med, hvad overgangen under tysk herredømme har bragt og fremdeles vil bringe, der føler det som en national ulykke at skulle regeres af tyske embedsmænd, at dømmes af tyske dommere, sende sine børn i en tysk skole og lade sin ungdom sværge til den tyske fane. Den danske nationalitet er for denne slægt en hellig arv, som den vil gøre alt for at lade gå uforvansket til sine børn.« Spørgsmålet er altså om børnenes stilling. »Der vil komme en dag, da verdensbegivenhederne vil kræve Tyskland til regnskab for sine angreb mod et værgeløst nabofolk. Denne dag kan måske være fjern endnu, men den kan også være nærmere end nogen aner; den vil ikke for os være en hævnens og gengældelsens men den bør kunne blive en national genfødselsdag. Denne tanke pålægger alle danske en alvorlig og uafviselig pligt.«

Til dem, der bor i Nordslesvig, rettes den formaning ikke at tabe tålmodigheden, de bør fremfor alt væрге modersmålets ret og overveje, om de ikke kan bringe endnu større ofre. Det er ingen yd-

mygelse at bøje sig under tilskikkelsen, hvor modstand er umulig; bedre er det at bøjes end at brydes. De der bor i kongeriget, bør overveje, at et frit og selvbevidst folk bør kunne samle sig om fælles opgaver og holde de stridige meninger indenfor de grænser, som fædrelandskærligheden foreskriver. Der arbejdes ufortrødent på de materielle opgaver, men også de åndelige hjulpekilder bør udvikles om mulig i højere grad end hidtil. Det er af særlig betydning for Nordslesvig, for at dettes førende mænd og kvinder kan bevare en urokkelig tro til Danmarks fremtid.

Det var første gang, han vendt mod hele landet formede programmet for de forenede sønderjysk-kongerigske nationale bestræbelser. Det skete i tilknytning til højskolen, og da udsigterne 14 år efter 1864 formørkedes. Det kunde ikke være gjort bedre.

Åndsarbejderen har trang til at møde overlegent udrustede repræsentanter for åndslivet, hvis bifald vil holde hans kræfter vedlige og forøge dem. Den i 1862 afdøde professor N. M. Petersen havde for A. D. Jørgensen været en sådan støtte. På sin senere forfatterbane mødtes han i samarbejde med to så betydelige personligheder som A. F. Krieger og Johanne Luise Heiberg, og denne forbindelse kom allerede i stand i det her behandlede tidsrum. Om den ved professorat-ansøgningen barske Krieger er talt foran. Breve i rigsarkivet fra 70-erne viser, at Krieger med sin promotor-indstilling holdt øje med den unge historiker. Den 15. maj 1874 gør han ham opmærksom på et for kirkehistorien betydningsfuldt fremmed værk, efter at han med megen interesse havde læst bogens første hæfte. Den 3. marts 1876 takker han for afhandlingen om folkeviser og tilføjer: »Skulde De engang have Tid og Lyst til at se ud til mig i min Ensomhed, vilde De meget forbinde Deres hengivne F. Krieger«. Den 17. november s. å. takkes for skriftet om Sønderjyderne i den danske hær med tilføjelsen: »Det har dog noget Opmuntrende, hvortil man nok kan trænge«. Senere er der indbydelser, der fører ham sammen med nordmændene Sars, Bjørnson og L. Daae. I 1879 taler han om, at Jørgensen har hjulpet ham med at ordne hans bogrække og tilbyder ham at aftage en del bøger. I Breve nr. 52 af 2. november 1878 skriver Jørgensen til arkivmedhjælperen V. A. Secher, at han efter Kriegers anmodning er begyndt at læse historie med fru Heibergs tre døtre, der er aldeles uvidende. Hans indtryk af fruén i deres indledende samtale er interessant. På den ene side taler han om »det stødende i hendes væsen«, på den anden side vedgår han, at hun »imponerede ham så temmelig«, og at hun »utvivlsomt er et ualmindeligt kvindemenneske«. Tonen er ikke helt kriegersk.

70-erne og de to sidste år af 60-erne var nu forløbet på hans forfatterbane. Ingen vilde kunne nægte, at der var gjort et betydeligt arbejde henimod det mål, som katastrofen i 1864 uklart men indtrængende havde tegnet for den unge til hovedstaden indvandrede sønderjyde: at virke fædrelandsk ved at bringe oplysning om det slesvigske hjemlands særlige forhold og ved ad denne vej at bøde på skaden, så uoprettelig den end syntes. Han havde samlet sig om et historisk kildestudium og var begyndt forfra på dansk og nordisk historie, hvori den sønderjyske er indledt som noget væsentligt. Arkivstillingen, som velvillige fortalere skaffede ham, lod ham samtidig i mange år syse med enevældens forhold gennem tiderne, men den førte ikke til nævneværdigt forfatterskab. Dette kom i gang med en vis voldsomhed og under gode ydre vilkår først i en lang række mindre afhandlinger så i den store bog om den nordiske kirke, alt indenfor den ældre middelalders ramme. Privatarkivet oplyser jævnsides hermed om et omfattende religiøs-teologisk studium. Han udviklede sin arbejds- og skrivemåde og vandt faglig anerkendelse. I 1872 var det kun et tilfælde, der medførte, at han ikke blev professor i historie, og dette tilfælde betragtede han senere som et held. Sønderjyske forhold behandlede han i stedbeskrivelser og i bogen om sønderjyderne i den danske hær. Den nutid derovre, der var baggrunden for det hele, behandlede han i 1879—80. Efter kirkehistoriens afslutning i 1878 var der endnu nogle arbejder indenfor det ældre tidsrum særlig tekstudgaven om Valdemar Sejr, men han følte nu trang til at arbejde med de senere tiders historie. Helt igennem havde han ønsket ved sine arbejder, der altid udtrykte tillid til folkets evner og kræfter, at træde i forhold også til de ulærde læsere. Han knyttede derfor forbindelse med højskolerne som foredragsholder og var i det hele opmærksom på, at folkegrupperne ikke burde afsondre sig fra hinanden. Politisk og kirkeligt stod han selv mellem grupperne. Han følte, at han herved kunde have en særlig opgave, men han var ikke opsat på at vise det.

Til illustration heraf tjener en lille opsats blandt hans papirer, der netop må dateres til nytårsskiftet 1880, og som jeg i 1950 lod se lyset i det svenske tidsskrift Ord och Bild. Stykket fik overskriften Den litterære nytårsfejde 1880. Den 66-årige Carl Ploug, der i 40 år som redaktør af det nationalliberale, senere højresindede Fædrelandet altid havde ført et kraftigt sprog overfor politiske og litterære modstandere, havde i efteråret 1879 i artikler gennemgået det brandesianke litterære Venstre og fik derefter svar på tiltale af forfatterne Drachmann og Schandorph holdt på vers, hvad han meget behændigt besvarede på samme måde, Carl Plougs Digte

(1901) II 205. Senere kom der en række indlæg af andre. Jørgensens opsats er formet som et overblik efter slaget mellem to hære. Plougs parti var blevet angrebet for nederlaget i 1864, men havde svaret godt igen. Og det litterære mellemværende fandt Jørgensen var det væsentlige. »Den nye retning har ikke blot ungdommen, den har tillige talentet og produktionen på sin side. Dr. Brandes henregner mig til »den ældre gruppe« af historikere og kalder mig for »en ivrig grundtvigianer«, så jeg er vel ikke mistænkt for at hælde til hans side; men det er klart, at kampen i denne jul er frembrudt af, hvad han for en halv snes år siden råbte til våben for«. Han bemærker videre, at en udvikling som samler Brandes, Drachmann, Schandorph, de yngre novelleforfattere og dygtige videnskabsmænd med de to norske digtere, ikke kan stoppes af Ploug og Kaalund med deres lille følge. Den er en magt, der vil rykke frem, selv om den er brutal og uvorn. Alligevel har Ploug hævdet den gamle skanse, og det mislykkedes for den unge hær at tilintetgøre den i forbifarten, men den må så ordne sig til fremrykning ad andre veje. Men også de ældre borge vil kunne forstærkes både indenfor Universitetet og det grundtvigske Vartov. Så spørger han: hvorledes er min plads indenfor de tre retninger den nationalliberale, grundtvigske og brandesianske? Mellem disse retninger kan han ikke vælge, men må arbejde og samtidig være beredt. Flere og flere giver den tanke rum, at der er ret og uret på begge sider, og når modsætningen har tilspidset sig, vil der være brug og trang til en mægling. »Det forekommer mig under disse forhold og udsigter som det sandsynligste, at min Sønderjyllands historie, og hvad der kan komme samtidig med den, vil være det sidste historiske arbejde for mig«. I Breve nr. 59 af 8. juni 1879 til Gustav Johannsen siger han, at den vistnok bliver på 3—4 bind og vil tage lang tid.

B 1880—97

I Redegørelsens gennemgang af forfatterskabet er der trukket skillelinier ved 1876, 1883 og 1890. Jeg har her foretrukket kun at drage en enkelt skillelinie ved 1880, således forstået at kun den lille tidsbetragtning ved nytåret 1880 kom med til det første afsnit, der stort set har det ensartede præg af at omhandle ældre middelalder. Forfatteren havde ikke lagt skjul på, at han ønskede at forlade denne tidsalder for at komme til andre sider af historien, således som det krævedes af hans hovedformål, der var at tegne den årsagsrække, der — foreløbig — havde udskilt Sønderjylland af Dan-

marks rige. Det middelalderlige var ikke dermed banlyst af emnelisten, men denne gjorde utålmodige spring fremover til enevældens tidsrum og længere til den frie forfatnings, og mere og mere skulde det 19. århundrede optage opmærksomheden.

Jævnside med artikelrækken Den nationale stilling i Nordslesvig i Dansk Folkeblad, se foran, kom der 1. januar og 15. februar 1880 sammesteds til at gå stykket Danmarks grænse, undertegnet En Nordslesviger. Det indeholdt en indsigelse overfor historikeren Frederik Barfod, der i bladet havde hævdet, at Danmarks grænse vedblivende var den tusindårige ved Ejderen (Afhandlinger IV). Med skarphed afvises den tanke at stræbe efter en generhvervelse af denne statsretlige grænse, som aldrig var folkegrænse hverken overfor friserne i vest eller sakserne i øst, der efterhånden trængte længere frem, og hvis ret i nutiden ikke bør krænkes. Kun folkegrænsen, hvor den så ligger, bør tilstræbes. Det forarges nordslesvigerne, at det skulde være jordbunden, der ønskes generhvervet, så at befolkningens tilbagevenden kun skulde være et afdrag. Den mening udtales iøvrigt, at kampen i 1864 burde være fortsat. Her til Breve nr. 64 og 65 af januar 1880 til Barfod.

Afhandlingen Absalon og venderne fremkom i Småskrifter udg. af Foreningen i Fyns stift til forsvarssagens fremme, nr. 1, se senere 40 Fortællinger af fædrelandets historie, 14 sider, og Biografisk leksikon.

Større er afhandlingen om Slesvigs gamle stadsret i Årbøger for nordisk oldkyndighed og historie (Afhandlinger II), 41 sider, der udgør et sidestykke til den tidligere omtalte om biskop Tyge og Øm kloster. Ligesom denne gør den nemlig indsigelse mod den behandling, som tyske historikere underkastede danske middelalderlige forhold, da den formentlig savnede forståelse af vore ejendommelige forhold. Sydtysskeren Konrad Mourer nævnes med anerkendelse i modsætning dertil. Indholdet, der tildels angår Jørgensens egne undersøgelser, er for specielt til her at gennemgås.

Den tidligere redaktør af bladet Danevirke i Haderslev Peter Kristian Kochs død på Frederiksberg i november 1880 var anledningen til artiklen om ham i Dansk Folkeblad (Afhandlinger IV), 25 sider. Med en karakteristik af den ejendommelige begavede mand leveres der en udsigt over den gryende danskhed i Sønderjylland i 1830erne og 40erne med navnene på »det første slægtleds« mænd og med begivenheder som festen på Skamlingsbanke, dannelsen af Slesvigsk Forening og Rødding Højskole. Koch havde i 1856 forladt landsdelen som utilfreds med styrelsen dernede. Om modstanden fra regeringens og embedsmændenes side gøres den sunde bemærkning, at den i virkeligheden blev en mægtig drivfjeder til det gode:

»vi danske er ikke af naturen så virksomme og så udholdende, at vi kan undvære nogen tvang og trang, når det skal blive til noget rigtigt«.

Så kom i 1881 Georg Zoega, et mindeskrift, 230 sider, trykt i 1000 eksemplarer og udgivet af Samfundet til den danske litteratur fremme. Dermed begav Jørgensen sig første gang i et større arbejde bort fra de gamle tider og over til det enevældige tidsrum nemlig tiden omkring århundredets begyndelse. Med Zoega åbnede han rækken af sine mange levnedsskildringer af enkeltmænd og optog biografiens litterære form. Denne kræver både redegørelse for den almindelige historie og for personens ejendommelighed. Ved sammenspillet mellem disse to sider fremkommer det livsbillede, der ønskes fastholdt, og utvivlsomt var det den stærke følelse af, at en personlighed havde fortjent et vist eftermæle, der satte ham i bevægelse med et sådant arbejde. Men idet den lagde farven over hans skildring, lod det ham dog ikke miste det kølige overblik. Foran er nævnt, at han allerede i sommeren 1879 havde taget fat på bogen, og dertil havde han haft den tilskyndelse, at han efter sin morbroder farver, rådmand og stænderdeputeret i Åbenrå Martin Bahnsen havde fået dennes slægtsarkiv ihænde, hvori han blandt den fjernere slægt Ambders og Fabricius havde fundet de to fremstående mænd Andreas Hojer og Georg Zoega. Han tænkte nu på at skrive om Zoega i forening med Nils Stensen, hvis biografi beskæftigede ham siden januar 1877. Men en ny impuls til at gøre bogen om Zoega færdig fik han derved, at der foran Thorvaldsens museum påtænkte rejst en statue af kunstneren A. J. Carstens som dennes lærer. Kunstmæcenen brygger Carl Jacobsen skænkede 1880 hertil den billedstøtte, udført af Th. Stein, der 1894 opstilledes ved Glyptoteket. Carstens (1754—98) var født ved Slesvig, blev efter uddannelsesår i København professor ved akademiet i Berlin og levede sine sidste 8 år i Rom som den begejstrede foregangsmand for klassicismen på tegningens område. Hans betydning for Thorvaldsen kan absolut ikke afvises, men Carstens stod for publikum som den tyske kunstner, og Zoega havde formentlig langt større adkomst til at stå som læreren. Hertil Breve nr. 67 af 29. april 1880 til Carl Ploug som formand for Litteratursamfundet. Krieger, der var formand for museets bestyrelse, tilskriver 23. april 1881 Jørgensen (privatarkivet), at bestyrelsen enstemmig havde frarådet Carstensmonumentets opstilling udenfor museet, og det skete altså ikke. Zoega fik sit mindesmærke i bogen, der kunde skrives på grundlag af flere værker navnlig Welckers fra 1819 i 2. bind og meget arkivstof, og iøvrigt rejste Carl Jacobsen også ham en statue (ved L. Brandstrup).

Den italienske adelsmand Mathias Zoega skal i sidste halvdel af det 16. århundrede efter udøvet drab i en duel være borttrømt til Tyskland fra sit gods ved Verona. Efterkommere af ham dannede i Sønderjylland en af disse præsteslægter med fader og søn i samme kald i henved 100 år og sønner og døtre spredt til nabokaldene; derefter kom sønnen Vilhad som præst i et andet kald (Daler senere Møgeltønder ved det grevelige slot Skakkenborg) og endelig som hans ældste søn Jørgen, der senere kaldte sig Georg, født 20. december 1755. Moderen af slægten Clausen, der døde i hans 8. år, var besvogret med H. A. Brorson. Disse familiers slægtregistre viser mellem præsterne mænd som historikeren og juristen Andreas Hojer (1690—1739), naturforskeren J. K. Fabricius (1745—1808) og arkæologen Georg Zoega (1755—1809). Under gunstige ydre forhold kom han som 16-årig til gymnasiet i Altona og derefter 3 år til universitetet i Göttingen, der indtog et højt standpunkt. Det næste år bragte ham ophold i Schweiz, Italien og Leipzig. Hans studier var humanistiske uden teologi, skønt han som dreng havde været optaget af Klopstocks Messias. Professor Heyne var fremragende lærer i hans senere fag. Sommeren 1777 var han i Møgeltønder, derpå i København til næste år. Omgivelserne var gode men valget af levevej voldte vanskelighed. Tanken om Universitetet afviste han, da han »ikke var pedant og smigrer«. Efter et halvt år i Kerteminde som huslærer rejser han ud som ledsager af en 20-årig kammerjunker, er påny i Göttingen og påvirkes af Heyne; derefter er der ophold i Rom og Neapel, hvorpå rejsen afbrydes. Han har nu valgt banen som møntkender, beskæftiges som sådan en tid i København af statssekretæren Guldberg, der skaffer ham rejsestipendium, og hans bortrejse i maj 1782 blev livsvarig, idet halvdelen, 27 år, af hans ikke lange levetid tilbragtes væsentlig i Rom som arkæologisk forsker og dansk repræsentant. Den energiske og udholdende fordybelse i nøjagtig iagttagelse af studiegenstandene var hans særkende. Den lærdom, der stod til hans rådighed, var meget betydelig, og hans kundskaber omfattede et sprog som koptisk. Han arbejdede meget selvstændigt og opgav intet på halvvejen. Ligeså fremskudt var han som æstetisk smagsdommer med særlig forkærlighed for skulpturen. Skønt flittig skribent var dog ikke den litterære fremstilling hans bedste område. Hans temperament var nervøst med anfald af modløshed og arbejdslede; hans fordringsløse fremtræden skjulte selvfølelse, men han var overalt den åbne og velvillige, åndelig interesserede mand indlevet i det antike liv og med stærk sympati for det ægyptiske, hvis endnu ulæste billedskrift var omgivet af mystik. Zoegas fag kunde glæde sig ved medbør i samfundets højere lag ved sin forening af historisk oplysning

med billedlig fremstilling ofte af monarkens person, og der fandtes mange samlere. Materialet trængte til at studeres for at blive ordnet og beskrevet og om muligt udgå til offentligheden gengivet i kobbertryk med latinsk beskrivelse og kommentar. Fra mønterne bredte Zoegas arbejdsmark sig særlig til hieroglyferne og basreliefferne. Den senere kardinal Borgia blev ham herved hans store støtte, ligesom paven var ham bevågen. I 1787 udkom under stort bifald det værk om de ægyptiske kejsermønter, hvortil Borgias impulser havde været væsentlige. Han var da igang med undersøgelser om obeliskerne, der fremkom 1800 i en foliant, der samlede al tidligere viden før tegnenes tydning. Flere år ofrede han på udgivelse af Borgias koptiske dokumenter, og bogen tryktes 1805, men en proces med Borgias arvinger udskød udgivelsen til efter Zoegas død. Heller ikke et mangeårigt arbejde om Roms topografi kom frem i hans tid. Mange var hans udarbejdelser om de antikke basrelieffer, men kun en mindre del af dette hovedværk fik han frem.

Personligt var hans livsløb ejendommeligt og fuldt af vanskeligheder, som hans sindsbeskaffenhed forøgede. Han forelskede sig i malerdatteren Maria Pietruccioli, »den skønneste kvinde i Rom«, men vejen til ægteskabet i august 1783 gik over antagelse af katolicismen, og af de senere 8 levendefødte børn nåede kun tre voksen alder. Megen sygelighed mellem dem stillede store krav til Zoegas omsorg, da moderen »efter sydens skik« overlod den til ham. Hans eget helbred var mærket af feberanfald og var i flere år stærkt nedbrudt. Hans økonomiske forfatning var dog ikke dårlig. Man læser med fornøjelse om, hvorledes han støttedes fra Danmark, hvortil han ofte længtes tilbage med tilløb til en tilbagevenden. Udnævnt til professor og overbibliotekar i Kiel overlodes således 1804 titlen og lønnen til ham uden at skulle give møde, og i hans bo tillagdes der hans tre børn pensioner som vederlag for efterladte håndskrifter. Han var medlem af Kunstakademiet og Videnskabernes selskab og blev 1798 agent i Rom og konsul i Kirkestaten. For landsmænd havde han altid været den sagkyndige vejleder i den evige stads mindesmærker. Kun hos dem og tyskerne hedder det s. 165 fandt han den fulde forståelse og påskønnelse. »Når det øjeblik engang kommer, da vi igen med glæde kan mindes vort nære slægtskab, og de mange fælles minder, som knytter os til dette folk, da vil samlivet i Rom, således som det begyndte i Zoegas og fortsattes i Thorvaldsens tid, blive et af de smukkeste blade af vor fælles fortid, et af de betydningsfuldste vidnesbyrd om vort indbyrdes slægtskab i modsætning til de romanske folk.« De 12 år han var sammen med Thorvaldsen, betød for denne stadig oplæring og ret-

ledning. De var venner, og kunstneren aftegnede sin afdøde ven som grundlag for et senere relief (A. Paulsen). Bogens slutningsord understreger, at Zoega var sønderjyde. Fra fru Heiberg modtog Jørgensen 13. marts 1881 følgende (privatark.): »De er virkelig altfor god imod mig. Med stor Glæde har jeg nu læst Deres interessante Bog om Zoega. Det er rørende at see en begavet Natur som hans kjæmpe Livet igjennem med saa stor Udholdenhed, uagtet Lønnen for hans aandfulde Virken blev ham saa knapt tilmaalt. Hvad Jacobsen vil sige til de Oplysninger, De giver om denne Mand, er vel tvivlsomt, men godt, at disse Oplysninger ere komne så betids, at man heraf kan erfare, hvem Thorvaldsen især skylder sin første aandelige Uddannelse. Det er ikke ualmindeligt i denne Verden, at Een har Arbeidet, og en Anden faaer Lønnen; hvem Lønnen nu bør tilfalde, har De nu Æren af at have oplyst for dem, der vil see og høre.«

Ved det derpaa følgende større arbejde Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie, der udkom i 1882, kommer vi til at minde historikeren Frederik Barfod. Ikke blot fordi hans i 1850erne udsendte folkebog i to bind Fortællinger af Fædrelandets Historie ubestridelig var forbilledet for Jørgensens, men de to forfattere kom netop i tiden kort forud for udgivelsen til litterært at beskæftige sig med hinanden. I Dansk Folkeblad for 7. april 1881 bragte Jørgensen den 70-årige Barfod en varm hyldest for hans forfattervirksomhed: De samstemmede fuldtud i, at historieskrivningen skal være de henharnes eftermæle. Barfods værk vil blive fortsat. Når Jørgensen i den henseende vender sig formanende mod en efterfølger, er det klart, at han i dette øjeblik endnu ikke ser sig selv som den nye mand. Barfod havde præget stoffet på sin meget personlige måde bl. a. sin stærke modstræben mod det tyske. En bekræftelse på dette sidste kom han senere på året 7. juli og 29. september til at levere i bladet i artiklen Hvor blev Danebroge af? Barfod havde i bladet hævdet, at den gamle fane efterat være erobret tilbage fra ditmarskerne fik en karkluds skæbne i et køkken i Kiel. Tyskervreden lå bagved denne fortælling. Jørgensen bringer et, som det synes, uforkasteligt vidnesbyrd om, at den ophængtes i Slesvig domkirke og dér fortæredes af tiden. Endnu i Breve nr. 70 af 8. februar 1881 til V. A. Secher beretter han om sine fortsatte forberedelser til at skrive Sønderjyllands historie. Han tænker sig at lade sit ældre stof fra 1866 gå sammen med det siden til 1544 indsamlede som Sønderjyllands historie i middelalderen. 1544—1721 skulde så være et og 1721—1864 to bind. I privatarkivet findes 20 hæfter og 2 tillæg med dette manuskript under datoen 1879—81.

Han tilføjer filosofisk: »Der mensch denkt.« Og endvidere dette: »Men hvad det hele skal blive til uden en ganske anderledes adgang til Gehejmearkivet, aner jeg ikke.« I dette vågede den gamle C. F. Wegener over skattene, og han synes at have gjort det nidkært. Det kom altsammen, men anderledes end tænkt. Sønderjyllands historie blev indsmeltet i en Danmarks historie og denne gjort til en populær bog. Manden, hvem denne virkeliggørelse i foråret 1881 skyldtes, var den ældre brygger J. C. Jacobsen, der var varm for at skaffe sønderjyderne fædrelandsk læsning og af 1. oplag på 15000 ekspl. bekostede 10000 sendt til dem. Det blev således, at bogen, 483 sider, oprindeligt kun bestemt for Nord-slesvig, udgaves af Udvalget for Folkeoplysnings Fremme som mere uskyldig overfor preusserne med billeder og kort, se Breve nr. 250. Nogle enkelte af fortællingerne var gentagelse. Den fuldførtes ifølge Redegørelsen s. 143 i løbet af et fjerdingår, idet nogle af fortællingerne blev nedskrevet i få timer, medens andre krævede omfattende undersøgelser og gentagne tilløb. Bogen var letløbende men absolut ikke nogen let morskabslæsning, og de statsretlige linier var trukket skarpt op. Til at fortsætte med en selvstændig Sønderjyllands historie blev der herefter ikke plads. I Breve nr. 75 af 8. januar 1882 til Udvalgets sekretær Mathias Steenstrup påpeger Jørgensen, at visse punkter for ham er absolut nødvendige led i en bog om Nord-slesvig, men iøvrigt er han overordentlig villig til at drøfte ændringsforslag af Steenstrup og medlemmet Termansen. Krieger godkendte de statsretlige afsnit. Brevet nr. 79 til samme er ikke uden nogen irritation over mange småforslag, som han ikke havde lyst til at følge. Her tales iøvrigt om 8 måneders anvendelse til at skrive fortællingerne med tilsidesættelse af alle andre arbejder.

Medens Barfods fortællinger i første bind fordelte sig med 290 punkter på 593 sider og, da de var uden anden overskrift end sideoverskriften, omtrent fremtrådte som en enkelt fortælling, er de 40 fortællinger gennemsnitlig af c. 12 siders længde og udstyret med overskrift. Forfatteren anså dem selv for en række brudstykker og anslår i Breve nr. 78 det manglende til 20 yderligere fortællinger.

Fortællerens kunst breder et romantisk skær over de danske kongesagn, og ganske af sig selv kommer beretningen om de første kampe til at dreje sig om grænselandet. Det samme bliver tilfældet ved kristendommens indførelse med de første bispedømmer i Slesvig og Ribe. Vikingetogene ses som en barbarisk udfoldelse, der senere bliver til en kulturbevægelse. Knud Lavard og biskop Absalon er samlende skikkelser, den ene i det slesvigske jarledømme den anden som foregangsmand i kampen mod venderne. Valdemar

Sejr vinder og taber igen den store udenrigs magt. Sønderjylland bliver hertugdømme med to blå løver i våbnet, dog ikke arveligt len. Der dvæles ved de tre Valdemarers halvhundredårige opgangstid med jyske lov og Saksens bog om Danskernes Bedrifter. Under fejder i kongeslægten når Abels slægt et så at sige arveligt hertugdømme med Als, Langeland og kronens eje syd for Slien. Nils Ebbesen prises for at have fældet den magthavende holstenske greve, og Valdemar Atterdag samler atter rigets dele sammen, fulgt af Margrete der tilslutter Norge og Sverige. Den holstenske greve, der sidder med Slesvig, vil ikke påtage sig lenspligten. Erik af Pommern fører sin mangeårige kamp for lenshøjheden, den holstenske greve forlenes arveligt med hertugdømmet. Christian I blev ved arv og valg hertug i Sønderjylland og greve i Holsten, og disse må ikke deles; dette var frugten af Erik af Pommerns kamp. Kong Hans var med broderen Frederik hertug i Sønderjylland og Holsten (nu hertugdømme) først i fællesskab siden delt efter amter. Christian II arver denne stilling og vælges til konge. Han opsiges, fordrives og fængsles men ikke strængt, dør samtidig med Christian III. Den lutherske reformation vinder først frem i Sønderjylland (hertug Christian), i kongeriget efter grevefejden på rigsdagen 1536; i hertugdømmet amtsprovster, gejstligt embedssprog tysk og brug af tyske universiteter. Under Christian III deles Sønderjylland i tre parter mellem ham og brødrene Hans (nordligst) og Adolf (sydligst) og Holsten ligeså. Adelen med dens gods, adelige klostre og tildels stæderne bestyres af dem i et fællesskab, der også er centralorgan for det hele. Landdagens to halvdele blandes sædvanlig; den dannes af prælater, ridderskab og købstadfolk. En union hjemlede voldgift i tvist og krigshjælp. Holsten var len af den tyske kejser, Sønderjylland og Femern anerkendtes 1579 som dansk len med arveret i mandsstammen. Ved Hans' død deltes hans part mellem de andre. Frederik II's broder hertug Hans den yngre får tildelt en del gods og slotte i hertugdømmerne, udvikler det økonomisk med undekuelse af befolkningen. Hans hertugdømme Sønderborg var uden politisk magt og deltes efter hans død i 4 hertugdømmer: Ærø, Sønderborg, Nørborg og Glyksborg. Christian IV skildres med megen sympati trods tabene. Derefter skildres udenrigsstyrelsens forløb under Frederik III og regeringsmagtens omdannelse, der betegnes som velgørende bl. a. overfor Sønderjylland men altfor vidtgående. Hertugen af Gottorp var blevet fritaget for dansk lenshøjhed. Lignende afkald gaves derefter for den kongelige del, så at hertugerne var suveræne. Der redegøres for omordninger med Sønderborgerne. Ernst Gynther blev guvernør for Als (Augustenborg), hertugen af Pløn fik Nørborg. Efter nederlaget overfor Sve-

rige kom der som tidligere i historien et opsving, hvori man kan finde enevældens historiske adkomst til at bestå. Som repræsentanter herfor skildres Peder Griffenfeldt og Nils Juel. Den første opnår bl. a., at Sønderjyllands hertugelige del atter skulde være et len, men dette mistedes ved den skånske fejde. Frederik IVs krig med Sverige medfører, da hertugen af Gottorp tager fjendens parti, at de gottorpske lande toges i besiddelse; fællesregeringen bestod stadig i Holsten. I 1767 gav Gottorperne afkald og ved mageskifte forenedes hele Holsten under kongehuset.

Med det nysomtalte har læseren tilbagelagt en ret krævende redegørelse for vore hertugdømmers fortid. Der kommer nu lettere tilgængelige fortællinger om Holberg som litteraturens foregangsmand og talsmand for vesterlandsk påvirkning, medens de tre sønderjyder A. Hojer, E. Ewald og H. A. Brorson er påvirket af tysk åndsliv. Tysk påvirkning er mangfoldig og møder tilsidst en kraftig modvirkning, der dog lader Sønderjylland i stikken. Bondens frigørelse var i et halvt århundrede den store sociale opgave, der løstes af de enevældige regeringer. Fra en nøje beskrivelse deraf går der over til det lokkende tema: det åndelige opsving i Danmark og Norge fra slutningen af forrige århundrede; det er J. Ewald, Baggesen, Wessel, Oehlenschläger og Grundtvig; de træfsikre bemærkninger viser forfatterens fortrolighed med dem. Begivenhederne 1801, 1807 og 1814 kaster dels lys dels mørke over billedet. Holsten blev medlem af det tyske Forbund. Påny vender fortælleren sig til åndslivet, således som det blomstrede efter adskillelsen fra Norge. De syv sidste fortællinger samler sig om Sønderjylland. U. J. Lornsen og Chr. Paulsen omtales som dem, der i 1830erne indledede den politisk-nationale litteratur, Lornsen i slesvigholstensk Paulsen i dansk ånd; stænderforfatningen og indretningen af en slesvigholstensk regering på Gottorp var ikke gunstige for danskheden; hertug Christian August af Augustenborg hævdede sin slægts arveret til begge hertugdømmer. Dansk folkeliv vågnede i Sønderjylland ved mænd som Flor, Nissen, Koch, Hjort-Lorenzen og Fischer, danske blade udkom, dansk retssprog indførtes jævnsides med kirke- og skolesproget. Skiftende nationale begivenheder kendetegner Christian VIII's tid: dansk retssprog, prinsen af Nørstatholder og kommanderende general, Hjort-Lorenzens demonstration, slesvigsk forening, højskole i Rødding, det åbne brev af 1846 der overførte Holsten indeholder et overgreb. Det holstenske oprør udbrød og fik støtte af det tyske forbund. Krigsbegivenhederne skildres her af en forfatter, der havde dem i sine erindringer fra barneårene, men efter freden kom opgaven at ordne det statsretlige. Fremstillingen giver tilslutning til Ejderpolitikken men

mener, at et krigerisk opgør skulde være taget i 1861. Tildragelserne skildres med fremdragen af den sønderjyske deltagelse i krigsbegivenheder og styrelse for at slutte med 1864. Den halve menneskealder, der allerede i 1882 siden da var forløbet, lades altså uomtalt. De 40 fortællinger havde været det danske Sønderjyllands historie, men den var endt i 1864 og blevet forvandlet til et håb imod håb.

Senere kom han til i sammenhæng at behandle landets historie fra 1814—52, men fortællingernes brudstykkevis behandling af den samlede historie — ti år efter suppleret med fortællinger af Nordens Historie — var det mest fuldstændige, han ydede som Danmarks historieskriver. Hvorledes må han da karakteriseres som sådan? Når fortidens tildragelser blev undergivet hans nøgterne og tillige sindrigt forbindende overvejelser, blev også hans vurderende følelse sat i bevægelse, så at han følte trang til tillige at bedømme, hvad han omtalte. Og uden tvivl stod det især for ham som ønskeligt med sandhed at kunne fremdrage noget mindeværdigt. Den stærkeste drivfjeder hos ham som historiker var nemlig ikke tilfredsstillelsen ved den forstandsmæssige udforskning af historiske sammenhæng men ved samfølelse at bekræfte og bestyrke det nationale i dets sammenhæng og ejendommelighed. Hans fremstillingsform, der var simpel og ædel som Thorvaldsens skulpturer, satte ham istand dertil. Spørges der videre om grundlaget for denne indstilling, er svaret: 1864, der gav ham målet at virke for national højnelse. Bogen fik en god modtagelse. Til 1941 var den kommen i 6 oplag på ialt 46 000 eksemplarer. De Unges Forlag optrykte den to gange med 6000 ekspl., ialt kom der altså 58 000 ekspl. Af udtalelser kan nævnes en meget anerkendende og forstående anmeldelse i Politiken for 17. september 1892 af J. A. Fridericia. I Historiens Studium (1943) skrev Ellen Jørgensen: Bogen vandt sin plads som en ægte folkebog, en bog med indre glød men stilfærdig i udtryk, på dansk vis, på A. D. Jørgensens vis. En i Brevudgaven s. 438 gengivet optegnelse omtaler, at biskop Martensen, der som kras helstatsmand ellers stod Jørgensen fjærnt, under en middag hos fru Heiberg i februar 1883 roste bogen »i høje toner« for dens forståelse af åndslivets betydning. Man drøftede derhos spørgsmålet om Slesvigs deling, som Martensen overfor Krieger var imod. Men det var på den måde, at han hævdede troen på Tysklands kommende sammenbrud ligesom for øjeblikket Frankrigs, og dette vilde medføre, at ikke blot Slesvig men også Holsten kom tilbage! Han gjorde altså overbud til en deling. Optegnelsen illustrerer, hvorledes biskoppen under de tre herrers samvær slyngede denne opfattelse ud: »Martensen lå tilbagelænet tværs over en

chaiselongue med hænderne i lommen og cigar, hans sorte benklæder var gleden op over støvleskafterne; Krieger gik ivrigt men dog med stor sindsro frem og tilbage på gulvet og standsede hvert øjeblik for enden af chaiselonguen, jeg sad i en lænestol overfor biskoppen.« Se Breve nr. 97. Så forskellige var anskuelserne! Og den »sidste slesvigers« ord har nok gjort indtryk på »Nordslesvigeren«.

Når udarbejdelsen af fædrelandshistorien ses som en bestræbelse for at bringe en fædrelandsk påvirkning ud til de videst mulige kredse, står det i en indre harmoni dermed, at han samtidig udenfor bogernes verden påtog sig en rolle i praktisk politik som mægler mellem partierne. I december 1881 var der af oppositionen grebet til den skæbnesvangre visnepolitik, d.v.s. systematisk sabotage af regeringens lovforslag, og der var fare for, at en normal finanslov ikke vilde komme istand til april. Brev nr. 78 af 11. april 1882 til Rs. Hansen optrækker træffende den politiske stilling: »Tingen er den, at begge parter vil et brud. Højre (*godsejerne*, ikke de besindigere og dygtigere national-liberale, de er villige til et forlig) mener gennem et provisorium i et par år at myge befolkningen, Venstre tror ved det samme middel at kunne ægge den til voldsom modstand og derigennem tvinge kongen til at give efter. Det er et farligt spil fra begge sider, og der er gjort meget for at forebygge det; både i Højre og Venstre er der megen god vilje; men de yderliggående har fuldstændig magten. Estrup-Scavenius er urokkelig på at drive sin sag igennem, skønt det synes at mislykkes for dem; Matzens udfald mod Krieger, der både åbent og i al stilhed har gjort meget for at forebygge krisen, viser hvorledes det står til på den kant. De enkelte virkelig besindige mænd i Venstre formår intet mere. Berg fører an for hele flokken, og selv han synes at have tabt herredømmet over sine handlinger, medens Hørup og Brandes, vore ånds-nihilister, styrer ham. Hvorfra skal hjælpen komme? Alt er forsøgt; et ministerskifte er den eneste mulige udvej, men det vil ikke komme, medmindre der sker aldeles uventede ting. Blot Venstre havde gnist af tålmodighed og selvbeherskelse, så vilde det have alle kort på hånden; så længe dette ene mangler, kan det kun vinde ved — et spil. Men muligheden af, at det kan gå godt, er en uovervindelig fristelse for de mænd, der har sat deres liv på politik... Men det er uforvarsomt at tie under sådanne forhold, hvor så meget står på spil og hvor tilfældigheden spiller en så stor rolle.« Om den nævnte mæglerrolle findes under overskriften En politisk episode hans dagbagsmæssige beretning i

Brevudgaven s. 419—37. En samtale med folketingsmand S. Høgsbro var udgangspunktet for forligsforhandlingerne, men det udtaltes iøvrigt s. 420, at han i virkeligheden længe havde forberedt noget i den retning, skønt han ikke hidtil havde turdet håbe at kunne vinde enten Høgsbro eller Krieger for en tilnærmelse. Han fortsætter: »I løbet af et par år var jeg jævnlig i mine samtaler med Krieger kommen ind på det nationale Venstres stilling, grundtvigianernes tendens og personligheder, den folkelige bevægelse i alle dens former, højskolen o.s.v., noget han fuldstændig savnede blik for og kendskab til. Min hovedtanke var stadig at vise ham, at dette parti var ideelt det nationalt-liberales naturlige efterfølger og arvtager. Om Høgsbro havde jeg ligeledes haft lejlighed til at tale og at fjerne den sky af bagtalelse, som det efterhånden er lykkedes Ploug at indhulle ham i. Ligeledes havde jeg alt før omtalt Krieger med al den sympati, som han fortjener, særlig for Termansen og andre venstremænd også for Høgsbro selv.« Efterhånden som Venstre og Højre mere og mere krystalliserede sig under en skorpe af fjendtlighed og uvidenhed om hinanden, blev der brug for neutrale og dog interesserede folk. I brev nr. 71 af 11. februar 1881 udtaler han for sit eget vedkommende, at han hverken kunde gå med grundtvigianerne eller de national-liberale, »således som de nu er«. Forhandlingerne, der ikke bragte de to politikere i personlig forbindelse, varede med stor ihærdighed fra 30. december 1881 til 17. maj 1882 og drejede sig først om rekonstruktion af ministeriet med venstremænd, senere om finansbevillinger. Jørgensens minister J. Scavenius, der holdt hans avancement i hånden, vilde ikke have takket for hans virksomhed, om den var kommen frem; den risiko løb han. Bestræbelserne lykkedes og krisen drev over. Også et andet arbejde havde knyttet ham til Krieger. 10. juli 1879 var der med denne som formand nedsat en kommission på 9 medlemmer om tilvejebringelse og omordning af forskellige offentlige bygninger. Til sekretær i denne var Jørgensen udnævnt, senere medlem. Den sluttede 1883. Samtidig forøgedes deres samarbejde derved, at Krieger gennemgik stoffet i 40 Fortællinger, regnet fra 1848, med ham og derved kom ind på at orientere ham i den store politiske tradition, der var oplagret hos ham. I ikke få år var han hver 14. dag hans gæst i denne anledning. I landstinget var Kriegers indflydelse aftagende, sine dagbøger efter 1880 har han, hvis de har været fortsat, ikke opbevaret. Man kunde spørge, om Jørgensen ikke må antages selv at have følt sig tiltrukken af dette politiske spil, hvori han en overgang behændigt bevægede sig. Hans foresatte i arkivet, kontorchef Joh. Grundtvig havde nogle år været rigsdagsmand.

Men allerede manglen af et partistade udelukkede ham, og han havde sikkert forståelsen af, at dette overhovedet ikke lå for ham.

Året 1882 — hans fyldte 42. leveår — var betydningsfuldt for ham. Det havde for alvor gjort ham til folkelig historisk forfatter. Dertil havde hans politiske forligsinitiativ sluttet sig som et overskud af hans higen efter at fremme det nationalt værdifulde. Endvidere betød året afgørelsen af, om hans 14 arbejdsår ved arkivet skulde fortsættes eller afbrydes af en gerning som universitetslærer i historie, således som det 10 år før havde været på tale. Om døren dertil havde været uafåbnet, blev ikke oplyst, da han ikke prøvede på at åbne den. Han valgte at fortsætte i arkivet som leder og fik hertil yderligere 15 leveår. I betragtning af denne opgaves art og omfang, og da han kunde skrive som før, synes valget ikke at kunne have været tvivlsomt. Brev nr. 83 af 15. april 1882 til Regenburg bekræfter dette. Han skriver deri, at gehejmearkivar C. F. Wegener til nytår skulde afgå som 80-årig, og det var da ministerens mening at udnævnte ham til efterfølger, hvorfor han ikke har søgt professoratet. Om sit eget valg er han altså ikke i tvivl. Imidlertid havde Wegener som protegé assistent F. J. Krarup, født 6. marts 1841, og rygtet gik, at Wegener overfor Kongen vilde prøve på at få ham udnævnt udenom ministeren ifølge dette embedes »gehejme« natur (!). »Om han kan nå iland hermed, eller hvad ellers kan ske, må tiden vise«, slutter han i brevet ¹⁾.

Men det kunde naturligvis have ligget anderledes og navnlig var kontorchefen, den 60-årige Joh. Grundtvig en alvorlig konkurrent. Han havde fortjenester både som arkivmand (proveniens-systemet for opstillingen) og som historisk forfatter. Han var reformvenlig og havde et par år før taget ordet for at samle ministeriernes arkiver i et rigsarkiv. Da han ikke fik ansættelsen, tog han afsked (fra udgangen af 1884) og blev kommunal bibliotekar. Med ham eller en anden som chef kunde Jørgensen have foretrukket at søge ud altså til Universitetet. I Redegørelsen s. 147 taler han om sine chancer i så tilfælde og mener, at cand. jur. Joh. Steenstrup stod stærkt ved Universitetet. Ved Paludan-Müllers død 1. juni 1882 var professoratet blevet vakant, og som det ses var allerede da bestemmelsen vedrørende arkivembedet truffet. Først den 22. december 1882 satdes den dog i værk, og da var professoratet 23. september blevet

¹⁾ At han »sprang forbi en mængde akademisk dannede ældre arkivfolk« (professor Aage Friis: Året 1864 og dansk historieskrivning, særtryk (1923 s. 22) er ikke rigtigt, hvis man tænker på folk med embedseksamen; der var af sådanne kun Grundtvig (cand. teol.).

besat med Steenstrup. Jørgensen kunde altså være gået glip af begge dele²⁾. Efter hans mening var Steenstrup kritisksyg overfor ham, og da Steenstrup 17. juni skulde disputere for den juridiske doktorgrad med afhandlingen Danelag, greb han lejligheden til et lille videnskabeligt opgør, idet han mente at kunne vise, at Steenstrup på en 5—6 steder havde citeret ham galt eller haft uret i sin kritik. Der opponeredes ved handlingen officielt af professorerne Matzen og Jul. Lassen og fra auditoriet foruden af Jørgensen af cand. jur., notarius V. A. Secher og docent, dr. phil. Vilh. Thomsen; varigheden var fra kl. 11—3³/₄. I bogen hedder det her: »Dermed håbede jeg at være færdig med denne mand, som én gang for alle havde set sig forarget på mig og til gengæld havde vakt min mest levende antipati«. Som jeg andetsteds har meddelt, fjernede hans efterladte ved trykningen i 1901 ordet »lidenskabelige« mellem »denne« og »mand«, naturligvis i den hensigt at mildne udtrykket, men dette ord kan jo udlægges forskelligt. Når den kyndige Ellen Jørgensen i Biografisk Leksikon skriver: »En lidenskabelig forskerdrift og en modsigelsens ånd var fremtrædende træk hos S.«, synes hans opfattelse nærmest her at være godkendt. I brev af 3. oktober 1882 (privatarkivet) skrev Krieger: »Det har glædet mig at høre, at Deres Opposition mod Steenstrup almindeligt er blevet fundet særdeles urban og fri for enhver personlig Bitterhed«.

Ligesom da han ansattes ved nytår 1869, tilsmiledes han da nu embedsmæssigt af heldet, men han fik lejlighed til at vise sig til liden værdig. Den 18. september 1882 blev han samtidig med Bricka og J. Steenstrup medlem af Det kgl. danske selskab for fædrelandets historie. Dette arbejdede dengang kun med skriftlige opgaver, og der var ikke lejlighed til foredrag.

Da han ved nytår 1883 fik stillingen som øverste arkivar, havde bestræbelserne for en arkivreform længe været i gang, og samtidig med udnævnelsen nåedes der frem til den principielle planlægning. I 1880 havde han gennem Grundtvig fået gennemført, at der foretoges et eftersyn af alle de lokale embedsarkiver som grundlag for en fremtidig indretning af provinsarkiver (landsarkiver). Disse tan-

²⁾ Dette belyser tilstrækkeligt professor Knud Fabricius' udtalelse om A. D. Jørgensen i Historisk Tidsskrift 10. r. 5. b. (1940) s. 393: »Det lykkedes ham ikke at blive knyttet til Universitetet, hvad han heller aldrig tilgav dette«. Samme tradition lanceredes i Biografisk Leksikon af en anden historiker (Ellen Jørgensen). P. Lauritsen s. 107 finder det »sandsynligt«, at han havde ventet at få pladsen tilbudt, hvorfor ikke hellere at få oprettet et nyt professorat specielt for sig? Udtalelsen i Redegørelsen går jo på tiden før løftet i 1882.

ker fik deres rygstød, da Jacob Scavenius i august 1880 afløste Fischer som kirke- og undervisningsminister. Gennem kontorchef i ministeriet Asmussen, hans skolekammerat fra Flensborg, opfordredes han til at gøre udkast til en nyordning, der skulde bundfælde sig i en ny lønningslov. Forslaget om denne kunde på grund af visnepolitikken ikke gennemføres, men da det i 1881 og 1882 var blevet henlagt af folketinget, begrænsede ministeren sig til den administrative side af sagen, og der udfærdigedes 22. december 1882 en grundlæggende kgl. resolution samtidig med embedsmandsskiftet. Det drejede sig om det københavnske arkivvæsen med det formål for øje senere dertil at lægge de andre af statsadministrationen fremgående lokale arkiver. Gehejmearkivaren blev gjort til den fælles bestyrer og arkivar for de tidligere adskilte arkiver nemlig det gehejme, hvorunder bl. a. hørte kongehusets sager fra århundredets begyndelse, og kongerigets arkiv med ministerielle arkivalier efter 1848. Ved en omfordeling af arkivalierne skulde der sondres mellem dem, der var ældre end 1660, dem der vedkom afståede lande og kolonier, og dem, der vedkom udenrigspolitik, forsvarsvæsen eller krigsforhold, hvilke alle skulde henhøre til Gehejmearkivet, medens de civile kollegiers og ministeriernes sager efter 1660 (undtagen udenrigsministeriets) gik til kongerigets arkiv.

Det har sikkert været med dyb tilfredsstillelse, at han placerede sig i Wegeners værelse øverst oppe, konfronteret med rækkerne af den ældre tids forsvarlige lukkede egetræsskabe med jernhåndtag til at bære i. Når Wegener havde tøvet længe med at vige pladsen, var Grundtvig til gengæld rykket så højt op i årene, at han blev lovlig gammel til det nye. Som før berørt, havde Wegener været tilbageholdende med at give adgang til skattene og oplysning om dem; dette havde nu givet plads for en friere adgang. Og at han var blevet en skatmester af højere orden, en vogter af fædrelandets historie, følte han dybt, smgn. Breve nr. 88. Han havde været så heldig under hele sin tjeneste at have været beskæftiget med den historiske del af arkivalierne, og han var fortrolig med deres dobbelte natur. På den ene side er det historiske dokument det medium, der sætter forskeren i en mystisk forbindelse med den hånd, der i fortiden nedskrev det, og hele landets historie har gennem arkivalierne sin sælsomme beståen, der bliver levende, når dokumentet tydes, og forsvinder, når dokumentet går tabt. På den anden side ligger arkivpakken der, og den er en tung, besværlig og brandfarlig genstand, som arkivaren skal skaffe plads til. Det er den materielle og tekniske side af virksomheden, og den måtte for tiden træde i forgrunden. Han var i besiddelse af udpræget ordens-

sans med vægten lagt på de principielle linier. Hans meget fine håndskrift, hvor den forekommer i arkivalierne, er i og for sig tydelig nok men ikke af skolemæssig karakter.

En afsluttende efterslæt til sin Sønderjyllandshistorie fik han afløb for i afhandlingen Synspunkter for opfattelsen af Valdemar Atterdag og dronning Margretes historie i Nordisk Tidsskrift (Letterstedt) for 1883 (Afhandlinger II), 43 sider. Breve nr.72 af 15. marts 1881 til Julius Lange viser, at både denne for nævnte tidsskrift og Krieger for Historisk Tidsskrift havde ønsket en anmeldelse af C.Reinhardts bog om Valdemar Atterdag (1880). Det havde altså været noget, og den kom på nævnte sted i forbindelse med en omtale af professor Kr. Erslevs i det andet tidsskrift foretagne anmeldelse af bogen og af professorens egen bog fra 1882 om Dronning Margrete og Kalmarunionens Grundlæggelse. Reinhardt var invalid siden 1873 som overanstrengt i Islands ministeriums tjeneste (under Krieger) og ved udarbejdelsen af sin bog. I fortsættelse af en ihærdig virksomhed som patriotisk forfatter efter 1864 så forfatteren i Valdemar Atterdags kongegerning et patriotisk forbillede for nutiden, og han ledsager overalt sine udviklinger med skarpt dømmende udtalelser. Der anstilles til indledning interessante overvejelser om det tryk, enevælden havde lagt over dansk historieskrivning med hensyn til dens frimodighed og dens grundige oplysning, idet der i sammenligning dermed henvises til Sverige. Dernæst gøres bemærkninger om periodens pantsætninger som ensbetydende med en opløsning af tidligere tiders begreber om rigets integritet. Fra Reinhardts stærkt subjektive opfattelse er begge anmeldere enige om at tage afstand, men når Erslev vil skyde enhver moralsk vurdering tilside og i hvert fald forsvare kongens handlinger med modparternes optræden, peges der på en mand som Absalon, der formentlig fulgte andre linier. »En sanddru og alsidig fremstilling af den historiske personlighed udelukker ikke en udtalelse om, hvad der i hans liv var af det onde«. Som personlighed sammenstilles kongen med grev Gert. Udførligt redegøres der for de sønderjyske forhold. Med hensyn til Erslevs skrift om dronning Margrete påpeges emnets skarpe begrænsning til det politiske, og der tages forbehold overfor, at det ikke kunde være kommen til at indeholde »en tanke«. At han ved denne afhandlings afsluttende karakter, Redegørelsen 146, kun tænkte på tiden til den yngre middelalder, fremgår af Breve nr. 94 af 15. juli 1883 til M. Birkeland, hvor han taler om sin pligt til at skrive Sønderjyllands historie: »I grunden er dette og kun dette historie for mig; det var min plan, da jeg var 16 år, og bliver den engang udført, da er jeg med det

samme færdig med historien«. Forskellen mellem Jørgensens og Erslevs personligheder kommer frem i anmeldelsen.

Slutningshæftet (syvende bind) af de 1852 af Wegener påbegyndte Årsberetninger fra det kgl. Gehejmearkiv indeholdende bidrag til dansk historie af utrykte kilder udsendtes med Jørgensens forord af 27. april 1883. Det rummer på 72 sider afslutning af Christian Vs dagbøger og desuden arkivefterretninger for 1882. Forordet meddelte, at disse årsberetninger, »hvis plan og anordning formentlig er forældet,« ikke vil blive fortsat. Årsberetningen til H. M. Kongen hedder det, er affattet »i den traditionelle Form af Gehejmeråd Wegeners mangeaarige Medarbejder Hr. Registratør Krarup. Dette Hefte vil saaledes, som jeg haaber, kunne slutte sig nær til de mange foregaaende med samme Titel og i Forening med dem være et varigt og karakteristisk Monument over den fortjente Videnskabsmand, som i en lang for vort Fædreland skjæbnsvanger Aarrække har staaet i Spidsen for det Kongelige Gehejmearkiv.« Således toges der afsked med manér fra en repræsentant for ældre dage. Personlig berøring med sin forgænger havde den nye chef kun haft lejlighed til at erhverve ved besøg på læsestuen. Træk fra virksomheden på denne i Wegeners senere år er meddelt af A. Thiset i *Fra Arkiv og Museum* 2. s. I (1925). Resolutionen af 22. december 1882 om arkivets omorganisation havde endnu ikke hejst rigsarkivets flag. Endnu i nogle år skulde begrebet om det gehejme ved arkivvæsenet — der dækkede over en for forskningen skadelig tendens — være det gangbare endda udvidet, forsåvidt som kongerigets arkiv nu underlagdes gehejmearkivaren. Scavenius gik i den henseende varsomt frem. Den under enevælden bestående stilling som kgl. historiograf havde Wegener, dengang lektor i Sorø, opnået i 1847. Året efter blev den hans introduktion til at blive gehejmearkivar, og den fri forfatning omdannede den til embedet kgl. ordenshistoriograf under Ordenskapitlet. Dette beholdt Wegener til sin død 1893. Det besattes nogle år senere med historikeren Troels-Lund, men blev heller ikke siden forbundet med embedet som rigsarkivar.

Som foran omtalt afsluttedes i 1883 ved betænkning af 24. september den kommission om det offentlige bygningsvæsen, som Krieger i flere år havde ledet. Jørgensen, der som gehejmearkivar var blevet medlem, havde som sekretær affattet de første 42 sider af betænkningen, hvortil medlemmerne Meldahl, Worsaae og Bruun havde føjet nærmere forslag om problemernes løsning for rigsdagen, museerne og det kgl. bibliotek. Hertil havde han som bilag føjet Udsigt over Centraladministrationens, Domstolens og de offentlige Samlingers Bygningshistorie fra 1660 til Nutiden (Afhand-

linger IV), 115 sider, et arbejde som ifølge Breve nr. 83 Krieger »havde afnødt ham«, men som er særdeles interessant, og som han senere for arkivvæsenets skyld var glad ved at have fordybet sig i. Udsigten viser bygningshistoriens sammenhæng med statens hele tilstand i de skiftende tider, først de store fremstød, som enevælden havde bragt, siden en stilstand der virkede uheldigt tilbage på den virksomhed, der skulde udfoldes i bygningerne, eller den belæring og nydelse, de skulde rumme betingelser for. Den frie forfatning havde derpå skabt Rigsdagen, der i meget mangelfulde omgivelser var anbragt i Christiansborg, og kommissionens tildels sønderlemmende kritik ramte i det hele alle de nævnte bygninger, hvis brandfarlighed også fremhævedes. Selv om det måtte tilstræbes at bevare tilknytning til det eksisterende, behøvedes der mere end en nødtørftig afhjælpning af de nærmeste mangler. For centraladministrationen foreslås udvidelse ved tilbygning til Kancellibygningen og ombygning af denne. Arkivet kunde på lignende måde udvides på stedet navnlig ved overtagelse af bibliotekets rum. For Rigsdagen projekteredes fortsat forbliven på slottet ved tilbygninger eller flytning af lokaler forbundet med Højesterets anbringelse på Amalienborg. Et nyt Rigsdagshus måtte dog foretrækkes, hvortil plads kunde fås ved flytning af våbensamlingen og geværfabrikken på Slotsholmen. Her vilde også være plads til biblioteket og til museerne, for hvilke Prinsens Palæ ansås uanvendeligt. Bilag IX viser, at folketinget i 1871—72 havde plan om et rigsarkiv, og der var af Wegener og Grundtvig opstillet beregninger over lokalebehovet for et sådant, hvortil Jørgensen gør bemærkninger. Det hele var altså ret storstilet, således som sagligheden måtte se på det. Men det politiske klima var afgjort ugunstigt overfor ministerønsker, og året efter var der skabt en ny uheldsvanger faktor ved den kæmpemæssige slotsruin. Den syntes at måtte stille den første byggeopgave.

To små solglimt falder her i øjnene på den dystre baggrund. I Louise Fengers Nytårgave til danske kvinder (1883) findes en senere i de 40 fortællingers andet oplag optaget omtale af Tyge Brahe og Arild Hvithfeld, de to adelige kulturpersonligheder, som burde have været med straks. Og dernæst — noget overraskende — et digt Med Frithjofs saga, undertegnet U N V, hvilket Bricka rigtigt forstår som u(bi)n(ihil)v(aleo), ibi nihil volo: hvor jeg intet gælder, vil jeg intet, et motto Jørgensen, som vi skal se, anvendte andetsteds. Digtet står i hans Collectanea fra 1856 og oplyses at have ledsaget en brudegave til tømmermester Kaysers søn Olav Kayser og Nanna Monrad. Det meddeles i hans egen retskrivning. Datoen er 26. oktober 1883.

Fra oltids nat, fra heden muld
vi arved sagnets rige guld
i mangt et sjældent smykke —
om heltefærd og heltemod,
om trofast dåd og ydmyg bod,
om kærlighedens lykke.

De drømme byder tiden trods,
de syner lever end blandt os,
det guld skal længe skinne;
er tiden sløv, er tiden gold,
er kærligheden bleven kold,
og går vort folk i blinde:

De gamle dages dyre skat
skal varsle gennem nutids nat
en dag med sejrens smykke —
med sine kvad om heltemod,
om trofast dåd og ydmyg bod,
om kærlighedens lykke.

Med Studenterforeningen kom han i berøring ved 8. maj at holde foredrag om Den danske regerings politik overfor Slesvig i Frederik VII's tid på et af foreningen foranstaltet offentligt møde i Arbejderforeningens festsal. Diskussionen drejede sig mest om delingstanken; blandt en halv snes aktive deltagere deri var J. N. Madvig og Kr. Edslev.

Næste år var han påny foredragsholder i foreningen (hvori han blev ekstraordinært medlem), idet han 16. februar talte om Den historiske udvikling i Danmark i henseende til »magtens tyngdepunkt« (Afhandlinger IV efter Dagbladet), 12 sider. Som det vil forstås, drejer det sig om nogle almindelig holdte overvejelser, hvori bestemte historiske begivenheder indgår som eksempler. Af sådanne berørte han kirkens fortrængning af den gamle høvdingevælde, bispemagtens fald ved reformationen, adelsvældens ophør ved enevælden og dennes senere ophør ved forfatningen, alt skildret meget fængslende. Tyngdepunktet flytter sig ved en organisk vækst ifølge skiftende behov, ved aftagen og tiltagen af værdifuldt indskud. Der udtales tilsidst en tillid til, at hvor det værdifuldeste arbejde for samfundet udføres, vil også tyngdepunktet aflejre sig. Foredraget holdtes altså for akademikere, men derfor var det egentlig ikke at opfatte som en neutral forelæsning over historiens filosofi. Som Redegørelsen s. 152 viser, var det ment som et mæglende

indlæg under den stigende politiske spænding. Venstres »utrolige brutalitet« i 1877 havde stillet ham på Højres side. Nu syntes dette parti ham på vej til lige så brutalt og goldt at styre mod forfatningens sprængning. Ved at betegne den katolske kirkes brug af interdiktet — hvorved den altså for at nå sit mål opgav at øve sit kald — som en »visnepolitik«, der også standsede dens fremvækst, havde han straks berørt døgnpolitikens spændte strænge. Og i oversigten over den fri forfatnings opkomst gik han i et tag fra 1848 til 1866 som kongemagtens endelige løsning af problemet uden at berøre tvangssituationen, som hertugdømmernes afståelse havde skabt, og som var udnyttet til at placere tyngdepunktet som sket. Den sluttelige advarsel mod at forrykke forfatningens grundtanke ved at efterstræbe magten for fremme af særinteresser — ja, den har denne konservative tilhørerkreds kun kunnet opfatte som god højretale vendt imod Venstre. Han noterer da også, at det advarende ord var uden virkning.

Arkivet optog ham naturligtvis stærkt, som han skriver s. 148. Arkivalierne skulde omfordeles, lokalerne tildels omdannes, personalet efterhånden fornyes og indøves efter en anden arbejdsmåde. Som bebudet i resolutionen af 22. december 1882 skulde der tilstræbes centralisation i provinsarkiver, hvilket var en ikke ubetydelig bygningsforanstaltning og det under den herskende politiske modvind! Gehejmearkivet var stemmende med sin benævnelse noget for offentligheden ganske ubekendt. Der måtte slås til lyd, ligefrem gøres reklame for foretagendet. Ministeriet måtte fremskaffe en bog om de danske statsarkivers historie, og dette var også forbedret. Støttet på betænkningen i den Krieger'ske kommission kunde han som »udgivet af de under Kirke- og Undervisningsministeriet samlede arkiver« udsende Udsigt over de danske rigsarkivers historie, indeholdende på 147 sider hans sammenhængende i hans egen stil skrevne fremstilling med fortegnelse over arkivembedsmænd 1523—1882, aktstykker, registre og en plan ialt 329 sider. Hermed indleddes en ny række meddelelser. Årstallet 1582 for samlingen af kongerigets arkiver i hvælvingen på Københavns slot var sat ved det rigsvåben fra denne tid, der skulde anvendes som fælles-vignet. Betegnelsen rigsarkiv brugtes for første gang, her generelt. Skildringen af arkiverne kan kun gives i forbindelse med omtale af den almindelige historie og dens personligheder. Der er derfor kommen en levende fremstilling ud deraf. Et første afsnit rækker som nævnt til 1582. De gamle brevkister var transportable; derpå samledes arkivalierne i hvælvingerne på Vordingborg og Kalundborg (Folen), senere Københavns slot og atter senere Gottorp. Betegnelsen Gehejmearkiv knyttedes fra 1720 til de nuværende loka-

ler. Arkivalierne fra Danske Kancelli m. v. holdtes fra 1660 udenfor dette. Navnene Gram, Langebek og Schiøning betegner en blomstring for Gehejmearkivet, senere kan nævnes Thorkelin og Finn Magnussen. Efter 1848 gjorde hensynet til offentlighedens adgang sig stærkere gældende; reformer indførtes i begyndelsen af C. F. Wegeners embedstid fra 1848. Uheldige var dog dels udvidelsen af Gehejmearkivets område til sager indtil 1750 dels registreringens specificerede karakter, der havde gjort denne vigtige opgave ganske uoverkommelig. Der var i bogen fremskaffet fyldig oplysning om, hvilken betydning for forskningen de pågældende hovedarkiver havde haft, og hvilke behov der nu knyttede sig til dem. De lokale embedsarkiver, hvis problemer kun kunde løses ved oprettelse af provinsarkiver, lå udenfor. Men just da denne budbringer om en ny og forbedret udvikling af arkivvæsenet så lyset, drog en mørk og truende sky henover himlen og satte det hele i fare. I natten den 3. oktober 1884 var den unge chef som leder af sikringsforanstaltninger på stedet stillet overfor en katastrofes muligheder. I en kendt udtalelse til en højskoleven (af denne trykt i Højskolebladet 1885 sp. 1864) nogle dage derefter, Breve nr. 104 af 22. oktober 1884, omtaler han sine oplevelser. Under arbejdet gav han sig ikke tid til betragtninger over, hvad der stod på spil. »Men da slottet sank sammen, og luerne blev trætte, så det var øjensynligt, at mennesket igen var herre, da hørte jeg ligesom en mangetunget takkesang fra de mange, mange henfarne slægter, hvis minde var frelst, og fra de mange, mange ufødte slægter, som skal drage næring af disse minder«. Ordene viser, hvori han så historikernes, derunder arkivfolkernes, opgave: at bringe de henfarnes redelige eftermæle til eftertiden, og de viser hans sambevidsthed til begge sider.

Om sønderjydernes tog til Danmark skrev han i Illustreret Tidende for 29. juni 1884 i anledning af nylige rejser til Varde og Ringkøbing og de sønderjyske pigers besøg på Sjælland straks efter. Han giver ret indgående oplysninger om de første sådanne, navnlig det tog til København, der mindedes ved den slesvigske sten i Dyrehaven med datoen 30. juli 1861, og næste år fulgtes af et tog herfra til løvemønumentets afsløring i Flensborg. Senere var der en række andre, deriblandt det andet i 1865 til Dyrehaven. Han fremhæver disse besøg i hjemmene fremfor dem på et fælles mødested udenfor. Artiklen var forsigtigt uden underskrift. I »Vort forsvar« for 28. december 1884 skrev han ganske kort, hvad han tidligere havde oplyst om danebrogene. Trykt som håndskrift fremkom Markus Adolf Jürgensens og hustru Marie Elise Margrete Bahnsens slægtebog, 48 sider.

Samme år begyndte han i en lille bog at nedskrive optegnelser

under titlen Gammelt og Nyt med motto *Ubi nihil valeo, ibi nihil volo* af Geulinx' etik, se foran. Den førtes af ham i dagbogsform til 8. december 1896, og jeg offentliggjorde den i uforandret skikkelse med noter i Danske Magazin 7. r. 5. b. for 1950, 40 sider. Her betegnes den »Dagbog«. Indholdet er spredt, nærmest det offentlige liv, kongehuset og embedsanliggender, ting som forfatteren må antages at have tillagt oplysningsværdi. Kongen forsynede ham med den indledende tilførsel af 11. august om de udtalelser til karakteristik af Frederik VII, som han ved forfatterens overrækkelse af Rigsarkivernes Historie ikke tilbageholdt: at hans far, der som generalmajor havde ledsaget den daværende prins Frederik på hans studierejse til Geneve, frasagde sig stillingen som utålelig og i Slesvig forbød sine sønner at omgås prinsen. »Er ist keinen schuss pulver werth,« sagde han. I december beretter Dagbogen om en efterslæt af slotsbranden, da man i et møde på Universitetet skulde stifte et frivilligt redningskorps. Den ærværdige J. N. Madvig kom tilstede og var ved at vælte hele planen om korpset, idet han anbefalede militærets overlegne brugbarhed: Jørgensen fandt da anledning til at fortælle om erfaringer fra brandnatten, der gik i anden retning og også omfattede tyvagtighed hos menige. Korpset blev da stiftet, og han kom mellem repræsentanterne, men de højere militære reagerede på senere møde med heftighed mod udtalelsen, der krænkede etatens ære. De krævede ordene tilbagekaldt eller undersøgelse, eventuelt udmeldelse. Jørgensen, der havde støtte hos assessor P. F. Koch, gik skarpt imod, og pludselig blev man klar over, at der ikke var nogen fornærmelse, så alt klarede op. En oplysende episode for en historiker og også oplysende om ham selv!

Dette samme år bragte efter en udarbejdelse, der var begyndt over syv år tidligere, hans anden biografi, den om Nils Stensen, »et mindeskrift«. Samfundet til den danske literaturs fremme havde formidlet den, 231 sider, 1250 ekspl. Et par år var dog medgået for at afvente udarbejdelsen af et tysk skrift om ham, men den havde krævet meget alsidige naturvidenskabelige og sproglige forstudier. Dens udgangspunkt havde været fund i arkivet af et kongebrev til ham, men ellers var der intet personligt og intet sønderjysk, der kunde virke som tændende gnist, som det havde været ved bogen om Zoega. Det videnskabelige liv i det 17. århundrede har noget særlig bedårende ved sig, skriver han i Breve nr. 35 af 4. marts 1877 til H. Rørdam. Foruden dette var der at sysle med de store filosoffer i brydning med katolicismen, og dette med andet fandt han ikke hidtil tilfredsstillende oplyst. Ligesom Zoega havde Stensen levet sit væsentlige arbejdsliv udenfor fødelandet men måtte dog hæv-

des som dansk personlighed. Det vilde være en nyerhvervelse i litteraturen at få hele dette stof samlet i læselig fremstilling, og det vilde falde fuldstændig ind under hans forfatteropgave, der ved siden af det sønderjysk oplysende og kritisk prøvende var det fædrelandsk opbyggende ad historisk vej. Den litteratur, der allerede dengang forelå om Stensen, er siden stærkt forøget i begge de retninger, hvorved han vakte opmærksomhed: som naturvidenskabsmand og som sandhedssøgende kristen. Der har i en årrække indenfor den katolske kirke været udfoldet bestræbelser for hans helgenkåring, der må antages at stå foran gennemførelsen. Den mand, der har været sjælen i arbejdet herfor, pateren dr. G. Scherz, har 1958 med nogle supplerende noter besørget udgivet en iøvrigt uforandret anden udgave af bogen med nogle nye noter af forfatteren på Ejnar Munksgaards forlag, 1500 ekspl.

I Frederik IIs senere år var der herhjemme indledet et opsving i naturvidenskaberne, derunder lægevidenskaben: Kasper Bartholin, Ole Worm, Jørgen Fuiren og Kristen Longomontanus — indbyrdes besvogrede — var knyttet til Universitetet, Bartholin særlig som anatom, og i næste slægtled var 4 brødre Bartholin professorer; udbredt ry som anatom vandt sønnen Thomas Bartholin. Dette fag samt matematik og klassisk litteratur havde Nils Stensen, født nytårsdag 1638, studeret i fire år, da han i foråret 1660 forlod fødebyen København for at fortsætte studierne i Holland. Svenskekriegen havde de sidste år lagt meget øde, og også på anden måde: ved en epidemisk blodsot og senere ved hærgende pest havde han mærket livets alvor. Som barn var han nogle år hæmmet af sygdom. Udover hans deltagelse i den første omgang af tjenesten på byens volde kender vi intet om hans ungdom. Stedfaderen var guldsmed og vintapper på hjørnet af Købmagergade og Klareboderne, en anset mand og senere kgl. møntmester.

Opholdet i verdensbyerne Amsterdam og Leiden var udviklende, og hos professor Blasius gjorde han hurtig en opdagelse i anatomi af spytkirtlernes gange og kort efter også af tårekirtlerne. Han disputerede om de første; men Blasius vilde have æren og angreb ham heftigt; Stensens ret anerkendtes dog almindeligt. 1662 udgav han et skrift om forskellige af hovedets kirtler. Så afbrød han for at dyrke et geometrisk studium og gjorde derfra overgang til filosofi. Han blev omgangsfælle af den 5 år ældre Spinoza, der fortsatte Cartesius' filosofi. Sidstnævntes anatomiske udtalelser efterprøvede han, og udfaldet gjorde ham skeptisk. Tidlig på året 1664 kaldte stedfaderens død ham hjem, og kort efter døde moderen. Hans næste bog om muskler og kirtler kom både i Amsterdam og København. Ud på efteråret afrejste han. Han var efter Jørgensens op-

fattelse med føje skuffet over, at den dominerende Thomas Bartholin protegerede den ubetydelige Mathias Jakobsen, så at en ledighed som anatomiprofessor ikke kom Stensen tilgode¹⁾. I Frankrig fandt han venner i Paris, hvor hans foredrag om hjernen gjorde lykke. I 1665 kommer han til Firenze, hovedsædet for kunst og videnskab, og knyttedes til storhertugen, der gav ham beskæftigelse. Efter halvandet års ophold der, i Pisa og i Rom udgiver han i foråret 1667 et skrift om muskellæren og om dissektion af en haj. Han føjede dertil en udvikling om den rette geometriske metode til ordning af de naturhistoriske erfaringer og en geologisk teori støttet på fund af forstenede hjattænder i jordlagene. I tiden derefter til 7. november s. å., da han optoges i den katolske kirke, forløb hans omvendeshistorie. Han påvirkedes i stigende grad i samtaler med den ældre nonne Maria Flavia og patricierfruen Lavinia samt dennes skriftefader og var længe tvivlende, indtil klarheden med et indfandt sig og ikke efterlod vaklen. Samtidig modtog han kongebrev om at vende hjem med en årlig pension på 400 rdl. Først samlede han sit geologiske materiale i en afhandling om faste legemer indesluttede af naturen af andre faste, i virkeligheden rummende et helt geologisk system; den tryktes i 1669. Rejsen hjemad foregik langsomt og med mange standsninger. Over byer i Italien kommer han gennem Østrig, Bøhmen og Tyskland til Amsterdam, hvor omgangslivet optoges meget af kirkelige debatter. Storhertugens sygdom kalder ham til Firenze, hvor han tilbragte to år 1670—72; han ordnede den nye storhertugs mineralsamling og botaniserede. Han skrev uden svar til Spinoza om at forlade sin filosofi.

I februar 1672 gentoges hjemkaldelsen, og i juli var han tilbage. Han virkede som anatom dog mest i den første halvdel af sit toårige ophold og skrev et polemisk skrift; ved jul 1674 var han på ny i Firenze. Han underviser prinsen og andre, udgiver breve om trosspørgsmål og blev præsteviet. I 1677 modtog han kald til titulær biskop i det omtrent helt protestantiske Hannover, hvor han i 3 år virkede for troens udbredelse. Senere havde han stillinger i Münster, Hamborg og Schwerin. Askese og selvopofrelse prægede

¹⁾ Overfor dette oplyser Axel Garboe: Thomas Bartholin II (1950) s. 53—63, at J. H. Paulli, der 26. maj 1662 var udnævnt til professor i anatomi foreløbig med tilladelse til på nogle år at studere i udlandet, og som, da R. Winding den 29. august 1664 fritoges for at holde forelæsninger i historie og geografi, »fik overdraget forelæsningerne i historie, medens Mathias Jakobsen skulde have sæde efter ham« og overtage de geografiske, den 1. november 1664 som professor i anatomi fik tilladelse til på tre års tid at fortsætte sine studier i udlandet. Om Jakobsen ikke var kommen ind i billedet, var Paulli, der faktisk ikke senere beskæftigede sig med anatomi, mulig blevet tilfredsstillet ved i sin helhed at sukkedere Winding.

i stigende grad hans liv, hans død indtraf 25. november 1686. Han bisattes i krypten til kirken San Lorenzo i Firenze, og i 1953 i det sammesteds indrettede Stensenkapel.

Dette var i korte træk rammen om det sjældne ånds liv hos denne personlighed, der — med bogens slutningsord — »er så nær i slægt med det bedste i vor folkekarakter«. Det frie og stærke blik som naturforsker og den fuldkomne religiøse hengivelse og lydighed kom begge til udtryk hos ham, således at den sidste retning med hans stigende omvendelsestrang overfor andre efterhånden ikke levnede plads for den første virksomhed. Denne havde haft de bedste betingelser i Holland og Italien, det var som kirkens mand, han tog mod en virkeplads andetsteds. Forfatteren er inde på at regne med en kristen vækkelse hos ham, der kunde være indtrådt også, om han var blevet i hjemmet, og da kunde have tilført det protestantiske trosliv en tiltrængt fornyelse. Det faktiske var, at han valgte mellem protestantisk splittelse og katolsk fasthed. Denne sidste side af sagen er det vel, der fra begyndelsen holdt forfatteren fast ved emnet, der mødte ham allerede, da han skrev om den nordiske kirkes grundlæggelse, idet bogen i det væsentlige var udarbejdet i 1877 endda i betydelig udvidet skikkelse: dette at romerkirkens fasthed havde magt til at tiltrække det 17. århundredes naturforsker og gøre, at han ikke kunde slå rod i hjemmet. Spørgsmålet om kanonisation ses ikke dengang at have været fremme. Det periodiske skrift *Stenoniana Catholica, Berichte über Leben, Bedeutung und Prozess Nils Stensens, des Anatomen, Geologen, Bischofs und Diener Gottes* bragte i 7 årgange til 1961 et stort historisk stof tilveje i forbindelse med anbefalende udtalelser fra kirkelige autoriteter. Med stærk fordybelse udvikler forfatteren det psykologiske drama og hans fortællekunst tegner billeder af »den sygelige dreng i guldmedeboden på Købmagergade, studenten på Københavns volde, den flittige gransker i Hollands læresale og i Spinozas stue, den geniale opdager i Toskanas bjerge, den fint dannede omgangsven af Italiens mest åndfulde mænd, den ydmyge konvertit, den fattige vejrslagne biskop på en holstensk fragtvogn, fortæret af sin gløddende iver og dog strålende af den indre glæde i troens forvisning.« I beskrivelsen af datidens milieu gør også hans sans for stedbeskrivelsen sig gældende¹⁾. Bogen modtoges med megen påskønnelse.

¹⁾ I den iøvrigt stærkt anerkendende omtale af A. D. Jørgensens forfatterkab og virksomhed, som professor Aage Friis fremsatte i *Nordisk Tidsskrift* 1900 (inden Redegørelsens fremkomst) tales der s. 319 noget svævende om svigtende evne til at skildre de almindelige ikke nordiske kulturområder og siges sammenfattende: »Ikke alsidig og gennemtrængende kultur, ikke religiøs betagethed eller filosofisk genialitet blev for A. D. Jørgensen den højeste

Den gav overfor kritikeren Hans Vodskov anledning til en mere almindelig holdt udtalelse af Jørgensen om hans skrivemåde, der har sin interesse, nemlig i Breve nr. 38 af 7. november 1886. Udgiveren af disse har ikke fundet Vodskovs anmeldelse, hvortil der sigtes; den havde ifølge påtegning på et udklip stået anonymt i Dagbladet for 12. januar 1885. I slutningen af den både forstående og anerkendende omtale kritiserer Vodskov lempeligt bogens lærde præg: Med omhu er alt samlet, som på nogen måde kunde belyse emnet, og forfatteren er inde i byernes topografi og personalhistorie. Trods den derved vundne pålidelighed og anskuelighed tør man dog nok mene, siger Vodskov, at der er gjort lidt for meget af det gode, det lærd historiske får af og til for meget råderum. Selve denne brydning mellem det historiske og det kritiske giver dog både bøgerne om Stensen og Zoega en ejendommelig tiltrækning, og man bør ikke lade sig skræmme af det lidt lærde tilsnit. Jørgensen finder heri æstetikerens kræsenhed overfor »almindelig menneskeføde«. (Og naturligvis ser en forfatter nødigt sit indsamlede stof gå tilspilde; her havde han oven i købet beskåret bogen). Han udtrykker det således: »I en tidsalder, da de mest bedårende penneførere jævnlig eller stadig røber den største uvidenhed om det, de skriver om og sætter fernis på, bliver det efter min opfattelse dobbelt nødvendigt i alle tilfælde kun undtagelsesvis at skrive blot ræsonnerende og skildrende. Det, som har varigst betydning, er den simple, vederhæftige fortælling af granskningens resultater, således som de interesserer én selv og derfor må forudsættes også at interessere andre. Fører fortællinger da med sig, at fortællerens sind bevæges, da vil det let kunne høres på hans stemme og hans ordføjnig, og fremstiller der sig alt imens større syner og billeder for hans øje, da vil de let trænge sig frem, ind imellem de flittig udarbejdede studier. Jeg har nu den tro, at slige arbejder forældes ikke så let som de glimrende komponerede vuer; der er mere i dem

åndsfrugt. En altbeherskende aktiv fædrelandskærlighed var ham det væsentligste«. Til støtte citeres det foran s. 57 nævnte brev til Rudolf Schmidt angående Bjørnsons germanske ideer. Hvad han her udtaler er dog kun, hvad vistnok de fleste vil indrømme, at den, »der mangler patriotismens umiddelbarhed«, ikke skal »skrive love i fædrelandets højeste anliggender«, ligesom »den, der mangler religiøsitetens inderlighed«, ikke skal fastsætte andres gudsforhold. I sin skildring af Stensen, Zoega og andre åndslivets mænd er hans anerkendelse og beundring uden forbehold, og han vil opfatte deres ydelser også som patriotisk værdifulde. Han vilde beklage og dadle, hvis nogen af dem viste ligegyldighed eller fjendskab mod det folk, de tilhører, men kan det med Aage Friis betegnes som »en ikke ubetydelig begrænsning« hos ham? Den »højeste åndsfrugt« for ham selv tog han ikke andre til vidne på.

af det daglige brød, og forfatteren griber og bevæger dybere ved sit eksempel end ved sine præstationer.« I Vort Forsvar skrev han 1884 ganske kort om Danebroge.

Hovedbidraget for næste år, 1885: »Sønderjyllands indlemmelse i den danske krone 1721, var ikke som bogen om Nils Stensen et ældre arbejde men dog heller ikke et nyt emne for ham, eftersom det var ret indgående fremstillet i 40 Fortællinger, således som dets store betydning krævede. Hans behandling af det fremkom i Historisk Tidsskrift 5. r. 5. b. (Afhandlinger III), 69 sider. I Redegørelsen nævnes som anledningen udtalelser af professor Kr. Erslev på det før omtalte studentermøde 8. maj 1883 (urigtigt betegnet 18. maj), gående ud på at bestride den ældre danske opfattelse i det åbne brev af 1846. Da de ikke forelå trykt, er der ikke henvist til dem¹⁾.

Afhandlingen betoner den betydning overfor den offentlige mening i Tyskland, som problemet endnu på denne tid kunde tænkes at få; den kritiserer drøftelserne derom i 1844—64 og går igang med en omhyggelig tidsmæssig undersøgelse, begyndende med arvehyldingens planlægning. Der var et fortilfælde i 1684, da en lignende tilegnelse af fyrstedelen havde været påtænkt men atter måtte opgives. Fast stod det, at Sønderjylland skulde bort fra Holsten, der beholdt det gamle fællesskab mellem konge og hertug. Det var en magtoverdragende hyldingsed af medlemmerne af en til den fælles landdag svarende forsamling (adel, uadelige godsejere og provster), der var tale om. Edsaflæggelsen skete skriftligt i henhold til det udstedte patent, der påberåbte besiddelsestagning af fyrstedelen efter krigens ret til restitution af tidligere løsrivelse fra kronen. Man skulde tilbage til tilstanden før 1326, da det bestemtes, at samme mand ikke måtte være hertug og konge. Og eden hyldede kongen med efterfølgere ifølge kongeloven. Det var hensigten at nå — og garantimagterne England og Frankrig gav frie hænder dertil — at Danmarks konge som sådan var Sønderjyllands hertug. Heri lå anerkendelsen af arvefølge efter kongeloven. Dette fandt symbolsk udtryk i våbenskjoldet, hyldingsbægeret og kirkebønnen samt i sagkyndiges udtalelser.

¹⁾ Erslev skrev først om emnet i universitetsprogram 1901: Frederik IV og Slesvig. Ifølge noten s. 2 var hans udtalelse på mødet kun fremsat »rent i forbigående« som en tvivl om den almindelige menings rigtighed. Jørgensens udtalelse til Krieger i Breve nr. 106 af 26. oktober 1884 må sigte til et senere samvær i Studenterforeningen, hvor man har drøftet 1721. Her skulde Erslev have godkendt Jørgensens opfattelse (kendt fra 40 Fortællinger), erklæret sig enig og forsåvidt foretaget »et tilbagetog«. I Videnskaberne Selskab, hvori han siden 1883 var medlem, holdt Jørgensen foredrag om emnet 4. april 1884; Erslev blev først medlem i 1886.

Krigen mellem den gottorpske hertug og det dansk-norske monarki havde ved nederlaget annulleret hertugens retsstilling i hans to tværs over halvøen strakte jordbælter m. v., og det stod til Frederik IV at bestemme denne fyrstedels stilling. At hans disposition i så henseende var at søge i patentet og ikke i hyldingseden, hævdes med rette i Erslevs skrift endvidere, at der med sikkerhed i patentet kun tales om en forening med kongens del. Samtidig må det dog indrømmes, at eden går ud på en inkorporation i kronen. Disse to af kongen udformede aktstykker hører imidlertid nøje sammen og fortolker hinanden, når det skal udfindes, hvad kongen har ønsket at udtrykke som sin vilje, altså det retstiftende. Når patentet også bruger ordet »inkorporere« bliver det derfor — som det åbne brev antog — berettiget deri på grund af meningen i eden at indlægge »i kongeriget«. Til ganske samme slutningsresultat med hensyn til arvefølgen kommer Erslev ad en anden vej nemlig den, at kongeloven gjaldt i kongedelen, hvori fyrstedelen jo gik op. Der ved udløstes den spænding, hvori han til indledning havde sat sine læsere ved at understrege sin modsætning til A. D. Jørgensen uden foreløbig at afsløre sit eget slutningsresultat. At problemet har vakt interesse, skyldes naturligvis kun det arveretlige, og når Jørgensen tog det op, var det for at prøve, om slesvig-holstenerne skulde have ret i deres benægtelse af Slesvigs arveretlige tilhør til Danmark, når mandsstammen her uddøde. Erslevs universitetsskrift var udførelse af en i 1898 påtænkt historisk seminariøvelse uden nogen interesse for slutningsresultatet men med interesse for at fastslå, hvad der *isoleret set* kan udledes af patentet (understreget ved motto af en kendt tysk historiker om at »vise, hvorledes det egentlig er gået til«), hvilket formentlig har bragt ham til at lukke øjet for patentets sammenhæng med eden. En af hans elever, Holger Hjelholt, har dog i en afhandling om Inkorporationen 1721 (1937, gentaget som bog 1945) fremsat visse indvendinger. En anden elevbedømmelse er Poul Nørlunds i Biografisk Leksikon: »en mesterlig undersøgelse, hvis resultat radikalt bryder med hidtidig opfattelse og synes at ligge ganske fast«. En mand, der havde både forståelse og interesse for problemet, var A. F. Krieger, den fhv. udgiver af Antislesvigholstenske Fragmenter. Han skrev 14. maj 1885 (privatarkivet): »Kjære Geheimearkivar. Særdeles Tak for Deres 1721. Jeg har alt faaet den hele Afhandling forelæst for mig og med stor Tilfredshed seet, hvorledes det er lykkedes Dem at samle det store rige Stof, der er fremdraget, i en tætsluttende og gennemskuelig Fremstilling.« En udførlig gengivelse af afhandlingens indhold i Dagbladet for 8. juni 1885 har ifølge Jørgensens påtegning på et udklip in extenso været optaget i Danevirke og Flensborg Avis. Det lagde han vægt på!

En bagatel var To bidrag til Wessels biografi, Illustreret Tidende 27. december 1885 i anl. af hundredårsdagen for hans død. Den bekendte anekdote om W.s audiens hos Guldberg som ansøger om et embede uden forretninger suppleres med oplysning om en ansøgning fra ham af 23. oktober 1779 om at blive toldkontrollør i sit hjemland i Christiania. Lidt senere blev han oversætter ved teatret. For 6 oversættelser og 2 (3) originale stykker fik han ialt så meget som 9161 kroner. Der gøres indsigelse mod, at han med sin væremåde burde være anvendt i større omfang. Bidraget svarer til hans teaterhistoriske oplysninger i 1871 fra rentekammerarkivet.

Det sidste lille bidrag for dette år Hans Adolf Brorson var blevet til allerede i begyndelsen af 1875 som en afveksling i arbejdet med kirkehistorien. Anledningen til at gribe dette emne må søges i dets sønderjyske betoning. En kurre på tråden med kollaborator C. F. Monrad bevirkede, at denne først i 1885 lod det trykke i Nord-slesvigsk Søndagsblad, folkelig del. Med nogle forandringer optrykkes det 1887 i Småskrifter til oplysning for kristne ved Frederik Nielsen, 62 sider. Der redegøres for hans udspring af sønderjyske præster og hans egen virken blandt dem og som biskop i Ribe. 1732 udsendte han 10 danske julesalmer. Det var en julegave til hele det danske folk, »det skal aldrig glemmes, at den først blev given til en sønderjysk menighed og at det for den var den første sang i modersmålet«. Han sammenstilles historisk med Johannes Ewald, hvis sønderjyske far som han var blandt pietismens præster og supplerede Holberg. Mange af Brorsons salmer er oversættelser af Schraders store tyske salmebog. Der var toner i hans originale digtning, som ikke blot tolker det religiøse men som på en særlig måde lod sig sætte i forhold til den sønderjyske befolknings nutidige stilling, som tålmodigheden i den uforlignelige Her vil ties, her vil bies og frejdigheden i Vor trængsel er vort våben og adelig skjold.

I den nutidshistorie, han gennemlevede, tegnede året 1885 sig med mørke farver, derom vidner Breve og Dagbog. 1. april kom der som berettiget modvirkning mod folketingsvenstres årelange ubeføjede visnepolitik en foreløbig finanslov, hvorved en niårig række af sådanne provisorier indleddedes ledsaget af de provisoriske såkaldte urolove. I februar var det forgæves forsøgt at få vedtaget en midlertidig bevillingslov gældende til 30. april; 18. marts indgav folketinget en adresse til kongen, og landstinget fulgte efter med en mod-adresse. Om sit politiske stade udtaler han sig i Breve nr. 109 af 16. februar 1885 til Monrad med indsigelse mod at være venstre-

mand. Han har været medlem af Dansk Folkeforening (stiftet 1865 af nationalliberale og ophørt 1870) og underskrevet en takadresse af 7. december 1884 til Chr. Rimestad (nationalliberal eller højre) ved hans udtræden af tinget. Dagbogen for 22. marts oplyser om Høgsbros henvendelse til ham i erindring om deres samvirken i 1882. Man sætter sit håb til Krieger som formand i fællesudvalget. Begge mener, at provisoriet vil betyde bortfald af lovlige tilstande i denne konges tid. Jørgensen finder ulykken i, at Berg og Høgsbro ikke tør skille sig fra de radikale af frygt for ikke at »opnå« noget hos Højre. »Hvad skal man egentlig sige til det?« 25. marts har han dagen før haft en samtale med Krieger, der vilde tale med Bojsen, hvis han kom. Samme dag har han forgæves søgt denne kl. 8^{1/2} morgen. 3. april hører han, at det var fordi mødet hos Krieger formentlig ikke havde ført til noget, og han udbreder sig over denne skæbnsvangre forpasning af muligheder. 7. april er han dog klar over, at der ingen muligheder havde været. I samtale med Krieger indrømmer denne, »at det hele var nonsens fra begge sider.« 9. april anføres, at Scavenius havde besluttet at bruge det mindst mulige på den provisoriske finanslov. Hvad får vi da i vederlag for den lovordnede tilstand, vi har forladt? spørger han. Ikke engang en regering, som formår noget! Som det bedste anser han et alvorligt forsøg på at vinde bondestandens repræsentanter for den bestående ret, vinde dens medarbejde og fulde tilslutning. Men kan dette ikke nås, »fordi vor forfatning ulykkeligvis tillader obstruktion,« og er der ikke forstand nok til at overvinde vanskeligheden, så er det næstbedste, at regeringen tager magten og udretter, hvad der bør udrettes for folket om ikke ved folket. Et tredje er ikke blot mindre godt med utilladelig slet. Obstruktionen, der tales om, må være visnepolitikken, og den menes altså at være tilladt af grundloven. Under 11. marts er i Dagbogen noteret »hvem er uansvarlig?« og foruden kongen nævnes Rigsdagen: »hver rigsdagsmand er uansvarlig for sine ord og sin afstemning.« Det er rigtigt, at tinget kan dække mod tiltale for ord, og at der ikke straffes for afstemninger. Men almindelige retsgrundsætninger tilsiger, at overlagt og betydningsfuldt misbrug af en formel kompetence til at stemme medfører, at afstemningen ikke kan kræves respekteret.

Grundlovsdagen 5. juni omtaler han det lammende i den tanke intet, slet intet at kunne udrette overfor vor ulykke. Han nævner to projekter, han omgås med. Det ene er at skrive en række digte »Folkedødsangstens nætter« efter Runebergs Svartsjukans nætter, men han har ikke kunnet forme det i ord. Det andet skulde være sammen med mænd af Højre og Venstre (han nævner Deuntzer, L. Schrøder og Bågø) at slå til lyd for et mellemstandpunkt. »Men

det vilde vel falde helt til jorden«¹⁾). Breve nr. 112 af 23. august og 113 af 15. oktober til Herman Trier og Carl Ploug afslår at holde foredrag i Studentersamfundet og Højres arbejder- og vælgerforening på grund af deres politiske stade, overfor den første tillige travlhed. I efteråret kom han igen i berøring med praktisk politik. 4. november fortælles om politisering ved hans regelmæssige besøg hos Krieger. »De gode nationalliberale brister af kritik.« 6. oktober var Krieger inde på, at kongen kunde formås til at antage et ministerium Liebe. Men den tilsyneladende ligegyldige ting, at man fandt på at forkaste den foreløbige finanslov ved privat initiativ, kaster ham ind i nye overvejelser. »Krieger er for svag en natur, magelig og uden selvstændig fuldt uafhængig avtoritet. På den ene side drukner han i dialektiske betragtninger, på den anden side omsvæves [?] han, uden at vide af det, af tusinde personlige hensyn og fordomme; psykologisk er hans begavelse en ren ynk.« Efter at-tentatet på Estrup fandt han det i højeste grad interessant, hvordan det vilde udvikle sig med de foreløbige love, hvis opretholdelse efter rigsdagens hjemsendelse han anså for grundlovstridig. Det er interessant. Ja, selve denne betragtning er også interessant for mig som bidrag til den tids historie, som afsluttedes i London 1864. De to direktører i Handelsbanken Martin Levy og tidligere minister grev Sponneck var beskæftiget med planen om en regeringsdannelse med grev Frijs. Af Jørgensen skulde Høgsbro formås til at opsøge denne på godset. I stedet for dirigeredes han til Levy. Under dette var der tale om, at Jørgensen kunde gå ind som kultusminister, men den tanke afviste han. Over dagene 6. og 14. november oplyses, at der ingen fremgang er for planen. 24. november findes en længere udvikling. Krieger er så omtrent udenfor det hele. Han mener, at Venstre burde foreslå to grundlovsforandringer: en begrænsning af retten til at opretholde foreløbige love og en afgørelse af finanslovskriserne. Efter gennemførelse deraf skulde Klein, Liebe m. fl. danne regering uden venstremænd. Modsat Krieger mener han, at Venstre står stærkt, det viser sig ved, at man nærer håb til rigsretten og opponerer mod de tidligere førere. Han anser øjeblikket for særlig gunstigt for forlig: begge parter er i opløsning. »For Venstre er det en retfærdig Nemesis; de har været blinde i deres hovmod og ødelagt sig selv hundrede gange; lad dem nu engang være blinde i deres forknythed og gøre noget for at komme ud af en stilling, der i dygtigere hænder vilde sikre dem en stor sejr.

¹⁾ Han omtaler ikke som rekreerende sin på arkivvæsenets vegne foretagne rejse til Tyskland i sommeren 1885, hvad den dog nok har været. Sydligst var han i Berchtesgaden, og på hjemvejen besøgte han Prag. Det var første gang, han var udenfor Norden.

Efter min mening har Nellemann været blind og ualmindelig uheldig i de foreløbige foranstaltninger. Gid øjeblikket ikke måtte gå tabt!« 28. november har dyb nedslæthed afløst forhåbningerne. »Hvor dog denne vor samtid er væmmelig! Ja, væmmelig er det rette ord; man væmmes ved den som ved stanken af rendestenene og stillestående råddent vand. Hvor længe er det nu siden jeg har bestilt noget ordentligt; episoden »Evald« var kun en kort afbrydelse for at lade tomheden komme så meget tydeligere frem [bogen Johannes Evald udkom først 1888]. Kun de få timer, jeg tilbringer i arkivet, er jeg glad i et arbejde, og det endda med store indskrænkninger af de kære aviser og politiske samtaler.. Alt er flovt, væmmet, ledt. Brutalitet, råhed, — underfundighed, usandfærdighed — løjhed og kraftsløshed, — tvivl, mistvivl. Jeg gennemtænker alle muligheder; jeg vugger mig i forhåbninger og drømme, fordi dog altid noget synes at skimte frem; jeg væmmes over de agerende personer, og jeg overvejer alle de sørgelige, forfærdelige fremtidsmuligheder. Er der håb for os eller ikke? hvorfra skal stødet komme? hvilke forfærdelige tilskikkelser har ikke truffet os slag i slag i et par menneskealdre, i kongeslægten ynkelighed, folkekarakterens fortvivlede blanding af blødhed og stridighed og så meget andet. Skal det blive ved således? Er det nok for mig at dyrke historie og ordne arkiver? Kan jeg gøre andet og mere? Og er ansvaret ved at gribe ind ikke større end det at lade være?

Dolor patriæ [fædrelandssorg], det er en forfærdelig syge.«

Så går det atter opad. 1. december konstateres efter udtalelser i et selskab af venstremænd, at der er stor nedslagenhed og bitterhed også mod Venstres førere. Det er aldeles åbenbart, at der ligger en ypperlig situation for den, som kan tage den. Hos Krieger ser han 8. december et af ham og Klein forfattet grundlovsudkast om de før omtalte to punkter, og i det følgende er der tale om at vinde stemning for dette hos Holstein Ledreborg o. a. Han har langvarig samtale med Christopher Hage, der bliver ret imødekomende. Breve nr. 117 af 26. december til Ernst Trier opfordrer ham til at virke for tilslutning til forslaget. »Desværre føler en del af Venstres førere, i hvilken grad det vil stække dem ved at berøve dem de usande frasers våben og ved at tvinge dem til at gøre gavn for den ære og indflydelse, de nyder og som de nu har gratis eller for et antal rabaldermøder.« Den 27. december sluttet året med denne sentens: »Historien er en læremester; men at forstå og anvende dens lærdomme læres kun ved selvundervisning.« Endnu anføres fra det nye år et par udtalelser. Breve nr. 118 af 11. januar 1886 til Krieger udtaler: »På mig personlig har de sidste ugers forhandling virket beroligende; jeg skal med langt større sindsro

end forhen se på udviklingen af det provisoriske regimente. Er der intet forlig muligt, så er det i alle tilfælde en beroligelse at vide, at den ene part er svag og ynkkelig nok til at fortjene og finde sig i fortsatte tilsidesættelser og nederlag.« I Dagbogen for 1. februar skrev han: »Jeg er heldigvis kommet langt mere til ro for mit vedkommende; oppositionen føres så miserabelt, så der i grunden intet håb er om andet end en udgang til højre. — Hvad der dog vistnok rent personlig beroliger mig mest, er, at jeg har kunnet tage fat på et arbejde igen. Det var rent utåleligt med dette intet at bestille og så se på den nedværdigende politik. Nu er jeg fuldt optaget af fortællinger af Nordens hist.«.

Nærværende bog blev indledet med at betegne forfatningsændringen af 1866 som en ulykke, der havde rod i 1864, fordi krigens fraskillelse af hertugdømmerne medførte nødvendigheden af at sammenarbejde de to gældende forfatningslove (af 1849 og 1863) for den bevarede del af riget, hvorved den aristokratiske del af repræsentationen fik nejrettens fordel overfor den demokratiske og under forhandlingerne gjorde så rigelig brug deraf. Det viste sig, at demokratiet ikke kunde forlige sig med den stilling, grundloven anviste det, og gjorde desperate forsøg på at komme bort derfra. Da disse forsøg mødte modstand, fik man den forbitrede borgerstrid, der lagde så meget øde. Den, der går ind i partirækkerne, indsnævrer sine medborgerlige sympatier, men føler sig ikke svækket, fordi han kæmper for sin sag. Dette mangler manden udenfor partierne, han har kun at se på og sørge over den gensidige indsnævring. Dette var i det væsentlige blevet Jørgensens stilling. Han havde, Redegørelsen s. 152, øje for det gode og berettigede men også for skyggesiderne ved begge partier, og det forekom ham fortvivlende, at man ikke kunde enes. Hvis han som Krieger regnede de provisoriske uroloves opretholdelse efter rigsdagssamlingens udløb for grundlovstridig, sejrede i 1886 en modsat opfattelse i Højesteret, men det var ikke den juridiske side, han lagde vægt på. Han havde gjort sig det til sin opgave, samlende og fædrelandsk at påvirke gennem historien, så at der kunde blive bod for den tabte landsdel. Udviklingen gik i den modsatte retning, og samtiden havde ingen Absalon. I Breve nr. 94 til Birkeland (rigsarkivar i Norge) skrev han: »De hidsige forfatningskampe i vore lande har aldrig forurolet mig synderligt, uden forsåvidt som de sløver blikket for de store nationale opgaver og de farer, som truer os fra den store verden. Mit livs tilskikkelse er blevet den, hver dag i det mindste en gang at føle brådden af mine særlige landsmænds tunge lod.« Men dette brev er skrevet 15. juli 1883, før det egentlige politiske sammenstød, og Dagbogen viser, at der ved dette afsattes en lig-

nende stemning. Begge disse stemninger forplantede han til sine børn. I Breve nr. 110 af 30. april 1885 til Monrad, hvor han beklager, at Flensborg Avis (fra et højrestandpunkt) holder sine sønderjyske læsere underrettet om »vor elendighed«, kommer det meget tydelig frem, hvad dette betød for ham: »Jeg kan uden overdrivelse sige, at det er dette, som for mig gør målet fuldt. Forfatningens tilintetgørelse ved de to tings ubændige personlige had er tilvisse en plet på en hel menneskealders politiske gerning; den tropiske frodighed, hvormed provisoriet vokser fra dag til dag, langt udover dets ophavsmænds [Venstres] oprindelige forsæt, indeholder meget betænkelige tegn for fremtiden; men det forekommer mig dog at være endnu sørgeligere, at alt dette skal fremstilles for den ulykkelige befolkning, der er under et så stærkt tryk i tysk retning, som det væsentlige i det danske folks liv. Er det muligt, at dette kan knytte dem til moderlandet med tillid og forhåbning? Mig forekommer det uforståeligt.« Det værste var altså, at det gjorde skår i genforeningshåbet. Hvad hans personlige berøring med provisorierne angår, så var tilstanden, der allerede før hans tiltræden som arkivernes chef havde hæmmet en reform, i flere år til skade for dennes fremme. Den selvundervisning i historien, hvorom han taler den 27. december, fik han vel noget af ved sin omgang med mænd af rigsdagspartierne. Med sin store følsomhed hørte han sikkert ikke hjemme blandt dem, og hans medfødte utålmodighed måtte kunne spille ham puds under forhandlingerne. At han var en udenforstående, nærrede han ikke tvivl om.

Om en stor og beslaglæggende virksomhed i arkivets tjeneste aflægges der vidnesbyrd i Meddelelser fra det kgl. Gehejmearkiv og dermed forenede Kongerigets arkiv for 1883—85. Hovedparten er Vejledende arkivregistraturer I Danske Kancelli ved V. A. Secher, medens Jørgensen — i sin personlige form — har forfattet beretningen, 62 sider. Disse første år havde bragt indgående fornyelse både med lokalerne, arkivsagernes fordeling og personalet. Et stort ordningsarbejde måtte udføres af chefen personlig ved kongehusets arkivalier. Med interesse læses den detaillerede beretning om forløbet af slotsbranden 3. oktober 1884, da næsten hele personalet »var i ilden« med forebyggende flytninger af de historiske skatte. Trangen til indretning af provinsarkiver bliver påvist. Rækken af litterære offentliggørelser i ny form var iøvrigt i 1886 blevet åbnet med Kongeloven og dens Forhistorie, en samling aktstykker på 72 sider med Jørgensens kommentar side I—VIII. I Danske Magazin 4. r. 6. b. lod han trykke en række dokumenter til oplysning om oberst Hans Fris' militært forargende forhold i slaget ved Nyborg

1659. Den er set som typisk for den danske adels ringe standpunkt, da forfatningsændringen fandt sted i 1660. I tilslutning til udgivelsen af Kongelovens aktstykker skrev han i Historisk Tidsskrift 5. r. 6. b. afhandlingen Om den ved Kongeloven fastsatte arvefølge (Afhandlinger III), 34 sider, med imødegåelse af ældre forfatteres kritiske indvendinger mod P. Schumachers på hans påny fremdragne latinske forarbejde støttede lovtekst. Den 26. marts holdt han foredrag om Kongeloven i Videnskabernes Selskab, fortsat den 9. april. (Det første foredrag har titlen: Bemærkninger om Kongelovens forhistorie, det sidste: De formentlig utydelige bestemmelser i Kongelovens arvefølge). En mindre afhandling var En upåagtet krønike af Povl Helgesen, Historisk Tidsskrift 5. r. 6. b. (Afhandlinger III), 10 sider. Den gottorpske bibliotekar Espold Lindenbrug udgav i 1595 en de danske kongers historie fra de ældste tider til Christian II, skrevet på latin af en ubekendt og af Lindenbrug fortsat til Christian IV. Tildels på grundlag af Sakse nås der til før Oldenborgerne et antal af 100 konger. Der argumenteres i afhandlingen for, at manuskriptets forfatter må være den samme som Skibykrønikens, og på denne baggrund findes den rolige og ligevægtige fremstilling at frembyde interesse som et ældre arbejde af ham. Der tages afstand fra C. Paludan-Müllers bedømmelse af Helgesens historiske virksomhed som altfor stræng. Det sidste skrift, her skal omtales, munder omvendt ud i en varm anerkendelse af denne ældre historiker. Det drejer sig om Helgenskrinene i St. Knuds kirke, og det fremkom i Årbøger for nordisk oldkyndighed og historie 1886—87 (Afhandlinger II), 62 sider, altså ret omfangsrigt. Kirkeministeriet havde som pragtværk udgivet en fremstilling med nævnte titel, hvori der redegjordes for undersøgelser i 1833 og 1874 af de to skrin. At det ene rummede levningerne af Knud den hellige, var fastslået af kommissionerne, og det gentoges formentlig med rette, hvørimod den sidste kommission formentlig med urette var gået mod det historiske medlem, professor Paludan-Müllers votum for, at det andet skrin var brugt for Knuds bror Bent kongesøn (Benediktus), og samme vej gik nu ministeriets fremstilling. Når Jørgensen her forlod enevældens tidsrum for at ofre arbejde på et middelalderligt emne, skyldtes det, at han 10 år før i sin kirkehistorie efter egne undersøgelser var kommen til samme resultat som Paludan-Müller og derfor ikke kunde forlige sig med, at skrinet skulde indeholde levninger af den engelske St. Alban eller rettere var fingeret at gøre dette. I en mindre udvikling på 9 sider benægtede han, at der skulde være nogen »tradition« for dette og fremlagde vægtige historiske udtalelser for, at det i skrinet indeholdte mandsskelet var af Bent kongesøn. Et fra arkæologen Henry Petersen i Årbøgerne fremkom-

met modindlæg nødvendiggjorde imidlertid en genoptagelse af udviklingen i det ovenfor angivne omfang. Forsåvidt der heri indgår en engelsk middelalderlig beretning om, at danske vikinger havde bortført relikvier af St. Albans knogler og skrinlagt dem i Odense, men at en engelsk munk ved at skære hul i skrinet var i stand til at tømme dette, der så er blevet forsynet med et forlorent indhold, synes de to forfattere — med alvorlige miner — at bevæge sig i eventyrets land. Det på længste led tre tommer brede hul i det henvend fem fod lange skrin kan ikke skabe realitet i billedet. Iøvrigt fremdrages og drøftes en mængde enkeltheder, og den fremsatte anskuelse fastholdes med overbevisning. Fra kongedrabet råhed i 1086, hvorom knoglelevnet vidner, til udplynningen i Christian III's tid af skrinets kostbare belægning, er kong Knuds helgenskrin, siges det, et minde om de barske kamptider i landets historie.

Dagbogen for 1886 beskæftiger sig i årets begyndelse med rygter om forligsforhandlinger mellem Klein og venstremænd og om, at der i landstinget er en del røre bort fra provisoriet hos centrum og de yngre godsejere. Nogen bestemt begivenhed er der ikke tale om. 21. juni er noteret træk om justitsminister Nellesmann, der skal vise, »hvor vel funderet vor officielle statsret er i de hænder«. De antyder altså en vis skepsis med hensyn til provisoriets juridiske berettigelse, men heller ikke mere. Det ene er, at N. bebrejdede Frederik VII ikke at have sikret A. S. Ørsted mod en Rigsret, og den tanke ytres, at N. personlig har »sikret« sig (?) Det andet var, at N. efter foredraget i Videnskabernes Selskab om Kongeloven havde drøftet et tilfælde med ham fra lensstyrelsen, hvor Kongelovens regler skulde anvendes. De var da enige, men 8 dage senere tilskrev J. ham, at han nu så anderledes på forholdet. Han erfarede siden, at N., der havde underrettet den i sagen interesserede godsejer om sin overensstemmelse med J., ikke havde givet ham ny meddelelse. Der sluttes deraf, at N. ikke har sin styrke i grundlovens fortolkning (N.s mening havde J. nemlig kun kunnet følge i resultatet, ikke i begrundelsen) og ikke er synderlig tilbøjelig til at indrømme sin svaghed. Dette sættes i forbindelse med ytringen »det gælder ikke så meget om, hvorvidt noget er ret, som om at det kan gå,« der brugtes af N., da der var tale om at flytte grevinde Danners breve fra det kgl. bibliotek til arkivet. Spørgsmålet vil jo altid være, hvor langt den praktiske betragtning strækkes overfor den teoretiske.

»Fra Bønder i Haderslev Amt« modtog Jørgensen i 1886 en smuk gave, som glædede ham og opstilledes i et bogskab i dagligstuen. Det var en kaffekande med indskrift og 12 skeer (af sølv), flødekande, sukkerskål og bakke, desuden en porcellænsbakke med 12 par kopper med original dekoration af Gråsten slot og slesvigske

løver. Jeg husker ham forevise det for kolleger og for A. F. Krieger. Udover at det var en påskønnelse af oplysninger af praktisk interesse, blev anledningen ikke nærmere klargjort. Gaven er nu på museet i Sønderborg.

Med hensyn til hans stilling til det politiske gik det ham således, at hans positive og stærke interesse for forsvarssagen forsonede ham med tilstanden. Vindingen ved, at den kom forsvarer til gode, anså han for sit vedkommende for større end selv tabet af de konstitutionelle former, Redegørelsen s. 153. Dog stod han køligere overfor »selvbeskatningen«, som han fandt førtes frem med en utiltalende bombast, og det »patentpatriotiske« behagede ham ikke. Han havde i længere tid søgt at vinde sine venner af Venstre, F. Falkenstjerne (sammen med Morten Pontoppidan, udgiver af Tidens Strøm) og J. Marstrand for sit syn, og sidstnævnte havde under mærket Klint forsigtigt vendt sig mod Hørups forsvarsnihilisme. Overfor et angreb fra denne side mærket H. (cand. jur. Staal) søgte Marstrand støtte hos Jørgensen, der så i bladet skrev artiklen Et par ord i striden mellem hr. H. og hr. Klint (Afhandlinger IV) 1887, 8 sider. H. havde rejst kritik af ældre dansk udenrigspolitik, havde udbredt sig om landets forsvarsløshed og havde stillet på »et blomstrende nationallivs« evne til at hævde sig. Hertil peges der på de historiske realiteter. Hvad Sønderjylland angår, vilde et 1864 uden kamp have kostet os ikke blot landet men også dets befolkning. Hvad der knytter sønderjyderne til Danmark, er nemlig ikke i første linie det blomstrende nationalliv men blodet på vore valpladser. Deres modstand mod fortyksningen er kun mulig, fordi Danmark er et selvstændigt rige, på hvis fremtid de tror. Om forsvarrets ordning udtaler han ingen mening men i én henseende var der for ham ingen tvivl, og han fattede ikke andres tvivl: at vi bør indrette os på et virkeligt forsvar. I Breve nr. 149 af 13. april 1887 skrev han, at det var hans første og sidste politiske artikel. Helt kom dette ikke til at holde stik. Det havde endda kun været det helt principielle, han havde været inde på.

På dette sted i sin litteraturfortegnelse nævner C. F. Bricka hans medarbejderskab ved Biografisk Leksikon, dette betydningsfulde litterære værk, som Bricka gennem Gyldendals forlag fra 1887 med mange dygtige medarbejdere kunde udsende ganske regelmæssigt med et bind om året. Bricka anfører for Jørgensens levetid til 1897 ialt 115 biografier, c. 160 sider; hans specielle område var slesvigske personligheder, af andre kan nævnes Absalon, Nils Ebbesen, Johannes Ewald, Frederik VII, Ove Malling. Når de 6 første år bragte 105 bidrag, de sidste 5 kun 9, bringer Redegørelsen s. 160 en

forklaring ved at omtale professor Johs. Steenstrups »misbrug af hans stilling som medlem af Historisk Forenings bestyrelse, der fordrev mig fra dens tidsskrift.« Det tilføjes: »På lignende måde gik det med biografisk leksikon«¹⁾). Bricka, Steenstrups nære ven, lod denne se Jørgensens manuskripter eller korrekturark, og denne indskrethed stødte ham, da de som tidligere omtalt litterært var på krigsfod. De 9 bidrag kan skyldes speciel anmodning eller forudlevering. Af Breve kan her anføres nr. 22 af 22. maj 1873: en ven-skabelig holdt henvendelse til Steenstrup, hvori brevsriveren dog mener at kunne tale om kulde og uskånsomhed i kritiske bemærkninger, og nr. 54 af 27. decbr. 1878 til norsk professor Gustav Holm, der havde besværet sig over Steenstrups kritik. Hvad der også irriterede, var Steenstrups recensioner af historisk litteratur til et fransk tidsskrift med deri indeholdt personlige karakteristik. I *Revue historique* 1880 I 126 skrev han om Jørgensen: »Son style est plein de verve, mais sans être exempt pourtant d'une certaine monotonie; et quoique empreint de grundtvigianisme, il n'a pas ce ton humoristique qui characterise les grundtvigiens.« At være grundtvigianer var antagelig i Steenstrups pen alt andet end en kompliment. Men Jørgensen var ikke grundtvigianer, og det personlige i hans stil, som der altid havde været, var ikke hentet fra den side. En, der ikke kunde lide grundtvigianerne men som havde psykologisk sans, var fru Heiberg. Hun skrev 14. februar 1886 (privatarkivet) efter modtagelse af et skrift: »Atter ved dette Skrift som flere Gange tidligere er jeg forundret over, i hvilken Grad Forfatterens Personlighed kan træde Læseren imøde og vise En sit noble Physiognomi. Ifald man var rigtig klartseende, måtte man i Grunden skarpt og bestemt kunne kjende enhver Forfatters private Liv gennem hans offentlige. Naar jeg læser noget af Dem, staaer De lyslevende for mig, og jeg synes, at jeg kan gennemskue Dem, som man gennemskuer en Krystal, hvori der ingen Pletter findes. Det er et misundelsesværdigt Talent at kunne skrive saaledes.« I sin sprogbehandling, hvori han naturligvis undgik fremmedord, var han i nogen grad men dog ikke meget inde på særegne ordformer. Han skrev Elbe i stedet for Elben, han sløjfede et sluttende e i ord som billede, embede, hypotese, anekdote, skrev midpunkt for midtpunkt og fremst for fremmest; mere end almindelig anvendte han ordene forarge og lidenskabelig. Han havde straks sluttet sig til de forfattere, der anvendte små forbogstaver, å og enkelttalsformen. Men en sprogrensning gående ud på at at ombytte gængse ord med helt

¹⁾ Denne sidste ytring sigter måske kun til Steenstrups unødige kritiseren i leksikonartikler.

nye, selvlavede eller f. eks. svenske gav han ikke tilslutning. Herom findes der i Breve nr. 184 og 194 fra 1888—89 til sprogrenseren pastor Hans Dahl meget bestemte udtalelser. Det væsentlige i dansk er for ham ordstillingen, tonefald og »vor sprogånd« langt mere end de enkelte ord, og Dahls forslag til sådanne stødte hans sprogsans. Han kunde tænke sig en gennemført kritik af lovsproget, hvis en dertil egnet personlighed kunde findes. Kultusminister Scavenius havde i en samtale indrømmet det ønskelige men henvist til Justitsministeriet. Også den almindelige litteratur kunde påvirkes men med stor vanskelighed. En speciel henvendelse til sønderjyder tror han ikke på. Sin praktiske sprogsans havde han godtgjort ved af sit eget talesprog at fjerne enhver mindelse om opvæksten i Sønderjylland både i ord og tonefald. Hos hans samtidige professor Matzen og departementschef Asmussen var den flensborgske udtale umiskendelig.

Kong Kristian II på Sønderborg slot var titlen på en fremstilling i Danske Magazin 5. r. 1. b. bilagt med udskrift af regnskaber for 1533—43, 26 sider. 4. marts 1887 fremlagdes et særtryk heraf i Videnskaberne Selskab, hvor foredrag derom var holdt 7. januar s. å. Overfor ældre besvarelser af spørgsmålet om kongens stilling under dette ophold dokumenteres det, at han — naturligvis under hensyntagen til bevogtningsformålet — er blevet holdt overensstemmende med sin stand. Jørgensen fortæller herom i Breve nr. 143 af 11. januar 1887 til Regenburg, at han forrige sommer i ferien ved at gennemløbe nogle arkivpakker fandt disse hidtil uomtalte regnskaber. Da han spurgte arkivsekretær Matthiassen (ansat i 1850), hvordan det kunde være, at historikerne Allen og Paludan-Müller ikke havde kendt dem, svarede han, at Wegener havde forbudt ham at henvende sig til nogen opmærksomhed på, hvad der fandtes i arkivet. Hvis jeg selv for en tid skulde blive mindre produktiv, skriver han, er det også min trøst, at jeg her baner vej for andre. Men han finder det mærkværdigt, »i hvilken grad min formand har forholdt historien dens kilder«. I Morgenbladet for 2. april 1887 udtalte Kr. Erslev glæden over de påbegyndte trykte registraturer: den, der selv i tidligere tid har måttet slide sig igennem de uklare håndskrevne fortegnelser og har måttet gennemlede den ene pakke efter den anden for at udfinde, hvad der kunde skjule sig under påskrifter som »diverse dokumenter«, »adskillige breve« e. l., han ved, hvilken uendelig lettelse der er ydet videnskabsdyrkeren ved den trykte oversigt.«

Små bidrag til publikums oplysning, nævnt i Brickas fortegnelse, var i Dagbladet for 15. november 1887 nogle meddelelser fra arki-

vet om forfatteren til »Gulddåsen«, hvorom der førtes diskussion: nogen mening om spørgsmålet fremsattes ikke. I Nationaltidende for 19. april 1887 efterkom han i Havetidendes feuilleton en anmodning om at give historisk oplysning om Gråsteneræblet for at bekæmpe betegnelsen Gravenstener, der nu er opgivet: Den gule Gråsten dansk og Gråsten mørkerød hævder sig, navnlig på det indenlandske marked. Jørgensens fars have ved palæet i G. antoges for æblets hjemsted her i landet i Grev Ahlefeldts tid.

Der fremkommer på dette tidspunkt i tale og skrift en række udtalelser fra ham, hvori han med stigende styrke fremholder betydningen af det nationale og maner til den rette opfattelse deraf. En baggrund derfor afgav den politiske strid. Af al sin evne søgte han at få synspunkter frem, der kunde hæve op over striden, og han fandt dette i forsvarssagen, i den og i forholdet til sønderjyderne under fremmedherredømmet.

I Vort Forsvar for 10. juli 1887 skrev han om »Kortfattet Sønderjyllandshistorie til skolebrug« af H. Jacobsen (Afhandlinger IV), 3 sider, og udtalte sin glæde over, at der var forståelse af denne »mærkelige og sørgelige« histories betydning for os nu og i fremtiden og for, at den opvoksende slægt får indprentet dens hovedtræk særlig i den nyere tid. Men der var ting i bogen, han måtte advare imod, nemlig gentagelsen af den stærke fordømmelse af falskheden bl. a. i den af Universitetet i Kiel udfoldede virksomhed. Oprøret i 1848 kan man fordømme, men den gennem 4—500 år foregåede fortyskning kan ikke stemples som en løgn, men den må erkendes og beklages. Et blik på samtidens spaltning i retsopfattelsen overfor det grundlovsmæssige burde værne mod at betragte folk af modsatte anskuelser som kæltringer. Sønderjyllands historie skulde ikke bruges til at sætte meningskampe i denne belysning, hvorimod den opvoksende slægt skulde lære noget af sønderjydernes vedhængen ved det danske trods fordele ved det tyske. Det kunde virke tilbage på dem i kongeriget, der ikke af sig selv kan få øje på det værdifulde i fællesskabet, som dog må være tilstede, siden det kan øve denne tiltrækning.

På et af Studentersamfundet foranstaltet almindeligt studentermøde på hotel Fønixs 10. september 1887 fremkom han med et indlæg overfor kand. Johan Ottosen, der indledede emnet om Vor fremtid som nation. Han gengav efter opfordring sine udtalelser i Vort Forsvar for 10. s. m. (Afhandlinger IV), 7 sider. Det var altså ikke et historisk foredrag med aktuelt nationalt indhold, men han tog ordet fra forsamlingen til indledning af debatten. For ham selv betød det, at han flyttede pælene for sin offentlige optræden et stykke fremad, og det kom også til at vise sig i den følgende tid.

Ottosen, der anså befæstningen af København for en fare og påpegede, at den skete mod flertallets vilje, holdt på et mellemstandpunkt mellem chauvinisme (revanchetanker) og alliance med Tyskland. Han antog, at det kraftige og sunde nationale liv kunde holde danskheden oppe, selv om vi en tid kom under fremmedherredømme. Jørgensen begyndte med at henvise til et foredrag for et årstid siden, hvori han havde skildret den nationale forringelse ved de gentagne formindskelser af vort område, noget der kunde afhjælpes ved nordisk fællesskab og samkvem med sønderjyderne. Nu skulde man altså forestille sig fremmedherredømmet. Han gør dette med gribende realisme og forestiller sig, at det fremmede tryk i løbet af nogle år har bøjet det meste. Men så kommer der, som man kan se det i Prag, uimodståelige rejsninger, der dog atter fornyer trykket, der kæmpes, og sindene bliver hårde. Han så da alvorligere end Ottosen på denne mulighed. Ikke blot gennem undervisning, lavere og højere, må det nationale styrkes, men vi må udvikle en alvorlig vilje til at forsvare os. Bevægelsen herfor har vokset sig stærk. Personlig nærer han mange betænkeligheder »ved bevægelsens sidste stadier«, men han forstår den og savner ikke selv at kunne være med. Der er ikke nogen mere demokratisk bevægelse oppe for tiden end netop denne. Der skulde ikke være noget til hinder for, hvis nogle venstremænd trådte op, at få udbytte af en samlet drøftelse ikke fra et ensidigt militært men heller ikke fra et ensidigt finansielt standpunkt. Opgaven er beskyttelse mod overrumpling. Han er overbevist om, at man i højskolekredse i virkeligheden brænder af begærlighed efter at være med. På mødet optrådte også digteren J. Chr. Hostrup, der fastslog forskellen mellem befæstning og forsvar. Mødet ses ikke refereret i konservative blade.

I henved et år havde Jørgensen, da Krieger 7. oktober 1887 fyldte 70 år, syslet med en plan om at bringe ham en samlet nordisk forfatterhyldest som påskønnelse af hans aktive interesse for deres og andres virksomhed. I Småskrifter tilegnede A. F. Krieger på nævnte dag samledes bidrag fra 12 forfattere, hvoraf 3 norske og 2 svenske. Forsåvidt der i Breve nr. 172 af 10. oktober 1887 til Krieger tillige som motiv nævnes »at vedkende sig et fællesskab i grundopfattelsen af de offentlige forholds udvikling i de senere år,« fik dette ikke udtryk i tilskriften, men det kan regnes for underforstået. Deuntzer var dansk juridisk bidragyder men hverken Goos, Nellemann eller Matzen, skønt alle havde relationer til Krieger. Dette heldig gennemførte foretagende må med hensyn til Jørgensens værdsætning af Krieger lægges ved siden af tidligere anførte skarpe

dagbogsudtalelser. Hans eget bidrag var To foredrag om Sønderjylland, begge manuskripter til afholdte foredrag.

Det første er Den danske regerings politik overfor Slesvig i kong Frederik VII's tid, emnet på det før omtalte almindelige studentermøde 8. maj 1883, der gav stødet til afhandlingen om arvehyldingen 1721. (Afhandlinger IV), 22 sider. At få behandlingen af dette emne frem i trykt form var af interesse både for foredragsholderen selv og for hans tilhørere, der gerne vilde tage imod ham som autoritet. Det indledes med en refererende fremstilling, der dog ikke mangler karakterisering af tingenes gang til 1864. Også tilstanden, som den forelå i 1848, omtales. At det åbne brev fra 1846, som med rette holdt på Slesvigs med kongerigets sammenfaldende arvefølge, udtalte sig svævende om Holstens derfra forskellige, kan måske undskyldes med diplomatiske forhandlinger. Derimod var det et misgreb, at stænderordningen i 1834 havde skabt administrativt og judicielt fællesskab mellem de to hertugdømmer. Kundgørelsen af 28. januar 1852 betegnes som et statskup, den hidsige opposition mod den første Ørstedske form for helstaten dadles, og den konstitutionelle forbindelse mellem Slesvig og kongeriget menes at burde være opgivet. Dernæst fremsættes nogle almindelige betragtninger. Først denne, at den udenrigspolitiske opgave var overordentlig vanskelig. Med hensyn til den almindelige administration af Slesvig efter treårskrigen gælder noget lignende, og tilstanden bedredes i løbet af de 13 år. Sprogordningen, der i Angel og vestpå indførte dansk skolesprog og blandet kirke- og øvrighedssprog uden at spørge befolkningen var et overgreb mod denne og politisk uklog, selv om det danskes tilbagegang ikke lå så langt tilbage i tiden. Spørges der, hvad der nåedes i Frederik VII's tid, illustrerer han det ved sin egen opvækst fra tysk til dansk: der opnåedes væksten i dansk nationalfølelse, og afgørende betydning herved havde det, at der var blevet kæmpet for Slesvig. »Var adskillelsen indtruffen uden kamp i året 1848, da havde Slesvig nu været tabt for bestandig.« Foredragets emne rakte ikke udover 1863, men det kunde være tilføjet, at samme »ofrets lov« også virkede i 1864.

Det andet i Studenterforeningen 13. november 1886 holdte foredrag om Sønderjyllands særegne plads i vor historiske udvikling (Afhandlinger IV), 13 sider, er det, hvortil han hentydede på mødet 10. september 1887 (Ottosen)¹⁾. Som allerede nævnt skildrer han det danske monarkis mange landafståelser og ser det som nationale

¹⁾ Der savnes iøvrigt en fortegnelse over de foredrag, han på mange forskellige steder holdt. I Breve nr. 146 tales således om et i begyndelsen af 1887 i Rømersgade, hvorom intet vides.

forringelser og brustne strenge. Han er endda tilbøjelig til at ville anse bevarelsen af de fortyskede dele af Slesvig som et gode. Fatigdommen ved formindskelsen betones og bringer hans nedtrykt-hed ved den politiske udvikling i erindring. Når Sønderjyllands historie gås efter, viser den landsdelens dobbelte rolle som en for-midlende bro for fremmed kultur og som beskyttende dæmning overfor fremmed magt. Med større sympati, end han i 1883 havde lagt for dagen, se foran s. 93, taler han i denne forbindelse om bi-skop Martensen som »den sidste slesviger« med den dybe indleven i tysk åndsliv. Nutidens intolerance og partivæsen udtrykker han på den måde, at vi er en rig slægt i fattige kår. »Hvorledes har det kunnet gå til, at årene er gået med en sønderlidende splid, med udfoldelsen af et overmål af kræfter for at ægge og ophidse dan-ske imod danske i sløv forglemmelse af alle vore fælles opgaver?« Tabene er ikke uoprettelige, når vi vender os til de andre nordiske folk og Sønderjylland. Dette må fordrive vor indre ufred.

Dette var de to historisk prægede foredrag. Som bemærket drev den aktuelle situation ham videre, og 6. november 1887 holdt han det indledende foredrag til en forhandling om forsvarssagens stil-ling for tiden. Det var ved efterårsmødet på Falkenstjernes Køben-havns højskole, se Tidens Strøm for 11. s. m. (Afhandlinger IV), 8 sider. Tiden mentes at være gunstig derved, at finanslovforslaget var frit for militære nybevillinger. Han fastslår, at spørgsmålet ikke er det Monrad'ske, om der overhovedet skal være et forsvar men kun om, hvorledes det skal anlægges. Idet der må regnes med an-greb af en stormagt under eller som indledning til en verdenskrig, må der regnes med angreb på hovedstaden, hvorfra også forsvaret bedst kan føres, og altså tænkes på dennes befæstning. Dermed er ikke sagt at en »uindtagelig« fæstning skal projekteres, en fæstning af begrænset forsvarsevne vil ikke friste til politiske eventyr. Til forsvarskrigen synes danskerne efter historiens vidnesbyrd bedst egnet. Af de farer ved befæstningen, der er fremhævet, lægger han ingen vægt på faren for handelslivet. Derimod må det overvejes, om Dyrehavens bevarelse vil komme i strid med de militære for-mål. Skulde det, hvad han forudser, vise sig at være tilfældet for en halvdels vedkommende, mener han ikke, at man kunde tage an-svaret for at undlade at bringe dette offer. Ny skov måtte da plan-tes andetsteds ved Sundets bredder, og digterne vilde finde ord til at prise denne skovens vandring. Mod den indvending, at de poli-tiske forhold hindrer den forhandling, han tager ordet for, opstil-ler han en anden påstand, at undladelsen af at gå til forhandling kan blive skadelig. I Valdemarernes tid og da enevælden dannedes, viste det sig, at den stand, der unddrog sig forsvaret, gik tilbage i

magt. Omvendt indførte de liberale almindelig værnepligt, da de tog magten i 1848. 20. november havde han i Morgenbladet en indsigelse uden større betydning mod en artikel Fæstning og Handelssted underskrevet B. i bladet for 19. s. m. sigtende til foredraget.

I en vis modsætning til årets iøvrigt nutidsprægede bidrag stod de ved dets udgang i Historisk Tidsskrift 6. r. 1. b. optagne Undersøgelser vedrørende Danebroge og det danske kongevåben (Afhandling II), 38 sider. Om disse to emner havde han i tidligere år, 1877, 1879, 1881 og 1884, gentagne gange udtalt sig. Dels var der nu fremkommet nyt materiale dels var der fremsat indvendinger fra dr. Henry Petersen, med hvem han året før havde diskuteret om helgenskrinet i St. Knuds kirke. Undersøgelsen bevæger sig gennem talrige lærde enkeltheder med fastholdelse i alt væsentlig af det tidligere.

Sidst på året, 13. december — der var hans fars 80-årsdag — fremkom Betænkning fra kommissionen af 8. marts 1886 angående forslag om statens papirforbrug m. m. Jørgensen var formand for denne kommission, hvorom han 11. august 1885 havde gjort indstilling til ministeriet, og dr. jur. V. A. Secher var dens energiske sekretær. Ved kgl. resolution af 19. januar 1888 reglementeredes statens forbrug af papir og blæk til afhjælpning af en i disse henseender meget mangelfuld tilstand, som særlig havde vist sig for arkivvæsenet. Artiklen Vort Papir i Nationaltidende for 13. januar 1888 er oplysende bemærkninger i anledning af det i fagkredse rejste røre.

Jørgensens helbred havde hidtil været godt; giftfeberen fra de unge dage var ikke kommen igen. Men fra foråret 1886 kom der en række sygdomsanfald; det var en let blindtarmsbetændelse med idelige tilbagefald i hele det følgende år. I Redegørelsen s. 153 er han tilbøjelig til at finde årsagen dertil i den nedtrykte stemning, den politiske tilstand havde fremkaldt hos ham. En række af Brevene nr. 132, 136, 143, 146, 155 og 157 viser, hvorledes det hæmmede ham. I foråret 1887 havde han et sengeleje på en 5—6 uger; efter et sommerophold i Hellebæk kom han dog fuldstændig til kræfter. Under det »lange sygeleje uden sygdom« behøvede han ikke at være uvirksom. Han tog fat på nytestamentlige kildestudier, der fortsattes i den følgende sommer. Han erklærer, at de blev af allerstørste betydning for hans selvstændige opfattelse af kirkens ældste udvikling. Der er i privatarkivet opbevaret materiale udover det tidligere omtalte fra 1870erne. Foruden et hæfte mærket Skriftfortolkning, der har dateringer fra 1877 og 1882, er der tre hæfter mærket henholdsvis Plan af 1887, 1887 A og 1887 B. I det første angives s. 1—33 at være skrevet i dagene 24.—27. marts 1887 »i

sengen«. Overskriften er Evangeliet om J. Kr., en historisk undersøgelse. Der begyndes med De enkelte vidners særstilling og skrives derefter om evangeliet om Guds rige og om opstandelsen. Derpå gås der over til oversættelse af Markus m. v. med kommentar. Det erindres, at han i prisopgaven om Pytheas havde oversat de græske fragmenter. I de to andre hæfter på tilsammen 120 sider bevæger teksten sig fremad i kommentarer til punkter i evangelierne, sluttende med en indholdsoversigt. Uden nærmere at dokumentere det ved citater kan jeg fastslå, at formålet for det ikke ubetydelige kildekritiske arbejde tydelig nok har været at godtgøre modsætningen mellem den helt igennem historiske beretning om den personlighed, der var evangeliernes emne, og de i disses hulspejle skabte uhistoriske traditioner om ham. Der er ingen grund til at antage, at han har tænkt sig at udgive noget derom; det hele er kun sat skitsemæssigt op. Resultatet er blevet en bekræftelse af, hvad han formulerede i 1871¹⁾. Det væsentlige har ikke været det negative at forkaste traditionerne men det positive: i tilid til en historisk kerne i evangelierne at oprette »et religiøst samfund« med hin personlighed — således som historien overhovedet muliggør at træde i ideelt samfund med de hedengangne i kraft af deres virken — til styrkelse af gudsforholdet, der forudsættes uafhængigt deraf at være erkendt. Han har ikke følt trang til skriftligt og ej heller mundtligt at uddybe denne gudstro. I sine kommentarer henvises han til B. Weisz og danske teologer. Det er interessant at se, at denne forfatter, der så stærkt havde bundet sig til at dyrke de nationale emner, da sygdommen gav ham lejlighed dertil, med voldsom energi kastede sig ud i et universelt kritisk studium af den kristne kirkes skriftgrundlag. For at overbevise sig selv om rigtigheden af sit antikierkegaardske syn — sin afstandtagen fra paradoksideen og sin tilslutning til det realistiske historiske syn — havde han sikkert ikke behøvet at begive sig ud på denne videnskabelige ekspedition. Man tør antage, at han har følt det som afhjælpning af en national begrænsning at udøve kritisk historieforskning på et internationalt område og delvis med benyttelse af »gudernes sprog«, det græske. Det kan ikke antages, at han har indviet andre i dette studium.

Det følgende år, 1888 — særpræget ved sine tre fortløbende otte-taller — var fremfor andre et jubilæumsår. Indenfor kongehuset var

¹⁾ En nekrolog i Aarhus Stiftstidende, 6. oktober 1897 (Engell) skrev om hans religiøse stade, at han blev stærkt påvirket af pastor Frimodt i København og »endelig nærmede sig den grundtvigske kreds«. Dette mangler al hjemmel.

8. april dagen for Christian IXs opnåelse af 70 års alderen, og 15. november var 25 års dagen for hans regeringstiltræden. Midt på året var 20. juni hundredårsdag for stavnsbåndsløsningen. Og denne fejredes stort ved den Nordiske industri-, landbrugs- og kunst-udstilling i København, som vidnede fordelagtig om en social fremgang, der havde sine dybe rødder i bondestandens frigørelse for 100 år siden. Da den aldrende lensgreve Krag-Juel-Vind-Frijs holdt åbningstalen, tændtes der måske et håb om, at den grundlov, han havde fået gennemført i 1866, atter vilde komme til at virke normalt: at »folket enigt vilde skønne på sin lykke,« som C. Ploug skrev. Det skete nu ikke, men kampens heftighed tog vistnok noget af. For dem, der oplevede året, kom det i hvert fald til at stå med glansen af et jubelår. Også de forenede statsarkiver havde grund til at glæde sig. I februar henlede gehejmearkivaren ministeriets opmærksomhed på det ønskelige i at genoptage forsøget fra 1881 på at få gennemført en arkivlov. Den 5. oktober fremsattes forslag om oprettelse af et rigsarkiv nu tillige omfattende forslag om oprettelse af tre stiftsarkiver (således betegnet efter norsk mønster). Forslaget mødte ikke vanskelighed; loven, der stadfæstedes 30. marts 1889, anvendte betegnelsen provinsarkiv nu landsarkiv.

Historikerne var gået igang med at fremdrage stavnsbåndsløsningen og dens betydning. Arkiverne gjorde det samme på en fremtrædende måde ved at offentliggøre »Fremstillinger og akter om Regeringsskiftet 1784 til minde om den regering, som løste bondens stavnsbånd,« 319 sider med indledning på 19 sider (A. D. Jørgensen); hertil en Efterslæt i Historisk Tidsskrift 6. r. I, 4 sider. Man kunde ikke på en mere oplysende måde have ladet et historisk interesseret publikum kaste et blik indenfor arkivhvelvingerne end ved fremlæggelsen af det meget fyldige materiale omkring den historiske dag, 14. april 1784, da den 16-årige kronprins Frederik satte nye mænd og en ny statsskik i stedet for det Guldberg'ske forfald. Først bringes der ni samtidige beretninger om forberedelserne og selve udførelsen, der nåede toppunktet i de sekunder, da den kongelige patient efterkom sønnens anmodning om at sætte sit Christian R under det lille skriftstykke, der ses i faksimile. Dermed var det sket: magten over Danmark—Norge med hertugdømmer var nu ovre i andre hænder, og stavnsbåndet kunde løses fire år senere. Man tror at have oplevet et drama. Hertil slutter sig en mængde aktstykker, der belyser dels samme begivenhed dels det Guldbergske styre fra forskellige sider, deriblandt flere interessante breve fra Frederik II af Preussen til sin svigerinde dronning Juliane Marie. Udgifveren lader Guldberg få det sidste ord, da han bagefter

sad som stiftamtmand i Århus og resigneret skrev: staten er det blivende, vi andre, hvem vi end ere, ere kun trækfugle.

Iøvrigt fremkom han med tre bidrag om dette hundredårsminde: først artiklen Regeringsskiftet 1784 i Tidens Strøm for 6. juli 1888 (Afhandlinger III), 11 sider, dernæst tale ved stavnsbåndsfesten i Odense 20. juni 1888, trykt i Tilskueren s. å. (Afhandlinger III), 19 sider, endelig en litteraturanmeldelse under titlen Den danske bondes stavnsbånd i Nordisk Tidsskrift (Afhandlinger III), 7 sider. På en fortrinlig klar måde leveres der i højskoleorganet en oversigt over den dramatiske begivenhed med dens forudsætninger og følger. Frederik VI's ungdomsbedrift kaster efter denne sin glans over ham, til han døde efterladende »en rig livsgerning og et velsignet minde«. Festen i Odense var aldeles upolitisk og beregnet på hele Fyn, Breve nr. 178. Talen var historisk men uden at fremlægge ret mange kendsgerninger og årstal. Den betragtning gennemførtes, at bonden havde måttet betale med tilbagegang, når de andre stænder havde fremgang. Som indledning dvælede han ved frihedsstøtten på Vesterbro i København, »det skønneste og største minde vi har i riget«. Rent personligt havde han haft det for øje to gange hver arbejdsdag i arkivet, når han kom forbi, sikkert altid med åbne øjne for indtrykket. Han fortalte om vornedskabet på Sjælland, manglen af stavnsbånd i Sønderjylland og livegenskab i Holsten, om de vigtigste foregangsmænd men intet om den øvrige landbolovgivning. Disse reformer var enevældens sidste store opgave med at skabe lighed, hvis løsning, når den ledsagedes af oplysning, måtte betyde enevældens ophør. For nutiden undlod han ikke at mane til politisk enighed, han priste fremgangen, som den store udstilling udviste, og endte med et »Danmark! dig følge held og hæder!«¹⁾). Festligholdelsen af stavsbåndsløsningen understøttet af udstillingsindtryk og et udmærket sommervejrbredte sig i otte dage over hele landet som noget alment udenfor det partipolitiske. Man søgte i virkeligheden noget samlende på samme måde som man i marts 1941 ved at fejre syvhundredåret for Jyske Lov vilde skyde bevidstheden om tyskernes nærværelse til side. Med humoristisk beklagelse (»at gemme til natten er at gemme til katten«) siges det i Nordisk Tidsskrift, at det oprindelige tilsagn om selv at skrive om emnet måtte forvandles til at anmelde den uventet fyldige litteratur, der fremkom og tog stoffet fra forfatteren. Otte

¹⁾ Til Tilskuerens redaktør skrev han om talen: Det hele er temmelig flovt og trivielt; men måske kan det senere igen få nogen interesse, når overmættelsen fra de sidste dage har sat sig. De vil ikke i mindste måde støde mig ved at lade det ligge, Breve nr. 179.

skrifter opregnes deriblandt af professorerne E. Holm, V. Falbe-Hansen og Johs. Steenstrup samt dr. J. A. Fridericia. Det vilde ikke ligne ham at glatte ud med tomme ord over alle modsætninger. Med hensyn til de to sidstnævnte forfattere tilbageholder han heller ikke, at de hver for sig som hovedstadsmennesker står bonden fjærnt og savner fortrolighed med denne stands virkelige natur og egne idealer, så at man hos dem kunde tale om en tendens, men heller ikke mere, henholdsvis til et forsvar for og en anklage mod samfundet i dets forhold overfor bonden. Dette sker dog med stor forsigtighed og ledsaget af megen anerkendelse.

Det sidste værk, der skal omtales under dette år, tillod ham fortsat at bevæge sig indenfor den senere enevældes tidshistoriske ramme og at betragte denne statsform fra en tiltalende side. Det angik åndslivets digteriske udfoldelse hos en af dets foregangsmænd, en udvikling, der kunde opfattes som en parallel til den frigørelse og fornyelse i sine livsforhold, som bondestanden lidt efter oplevede.

Allerede som 17-årig i Flensborg havde han læst Johannes Ewald, og senere havde han hørt Hauchs forelæsninger om ham. I 1861 fordybede han sig stærkt i hans værker, som for ham var indgangen til vor nyere litteratur i national og poetisk forstand, medens han fængsledes af hans prosas personlige tone og af hans lidelsesfulde levnedsløb. I et morsomt brev til Monrad, Breve nr. 4 af 25. januar 1863, hvori han inden sin tilbagevenden til Flensborg forbereder denne på, at han »til tider er nederdrægtig doven« og f. eks. nu siden nytår kun har vegeteret, fortæller han dog at være blevet færdig med udkast til en monografi af Ewald og giver ham en udsigt over indholdet. Dette var gået i forvejen, da han i efteråret 1888 efter 25 års forløb udsendte sin biografi: Johannes Evald, 263 sider, trykt i 1000 ekspl., ifølge Redegørelsen s. 159 væsentlig forfattet i 1885, slutningsafsnittet om hans digtning dog i 1888, hvilket giver en del af forklaringen på hans ringe produktion i 1885. Han var da, skriver han, kommen til en helt anden opfattelse af digteren end den, der hidtil havde rådet, og som han selv i det væsentlige havde hyldet; kærligheden til hans tankevægtige digtning var dog uforandret den samme. Efter biografierne af Brorson, Zoega og Stensen var dette den fjerde levnedsskildring fra hans hånd af en af åndslivets store. Som de andre var den fremgået af beundring for disse mænds livsværk; deres egenskab af danske — Ewald søn af en slesviger — var betonet, og der havde været noget nyt at fremdrage. Om Ewald var der oftere skrevet; monografisk havde senest M. Hammerich i 1860 på sin formfuldendte måde skil-

dret hans levned »mest efter hans egne meddelelser«, som der stod på titelbladet.

Deri lå der en afgørende forskel fra den behandling af emnet, der nu så dagens lys. Ligesom ved hans tidligere biografiske arbejder var der nemlig overalt, hvor det var muligt, gået metodisk kildekritisk frem og tilstræbt fuldstændighed. Digterens egen stemningsbårne selvschildring var blevet kontrolleret og suppleret, og hans domme om forhold og personer var ikke — som det endnu var sket i N. M. Petersens litteraturhistorie fra 1861 — uden videre blevet gentaget. På anden måde kunde Jørgensen ikke skrive historie, og han kunde heller ikke holde sin moralske dom tilbage. I bogen om Zoega havde han forbløffet ved at skrive om den unge Thorvaldsen i Rom, at han var en dårlig søn overfor sine trængende forældre og dadelværdig i sit forhold til kvinder. Ewalds drikkeri og udskjelser lægges der derfor ikke skjul på. Jeg tager tre samtidige anmeldelser: Ida Falbe Hansen (der selv leverede et bidrag til Ewalds historie) i *Tidens Strøm*, marts 1889, A. Jantzen i *Historisk Tidsskrift* 6. r. II (1889—90) og P. Hansen i *Nordisk Tidsskrift* 1889. De er alle enige om dette væsentlig nye i den litteraturhistoriske behandling, førstnævnte fremhæver det som et fortrin fremfor Georg Brandes' æstetiske skrivemåde, der først kommer til forfatterens liv som et tillæg. For den menneskeschildring, hvorpå der ofres så meget arbejde, var de antydede svagheder, som digteren bødede så hårdt for, naturligvis ikke det væsentlige. Dette lå i hans menneskelig vindende egenskaber, hans livsmod trods alt, hans egen erkendelse af svagheden og hans digteriske kraft og entusiasme. Når forfatteren under bogens udarbejdelse var kommen til en anden opfattelse af digteren end i ungdommen, betød det derfor ikke, at han nu nærrede mindre sympati for ham. Kærligheden til hans digtning var uforandret, og det var den kun, fordi han uforandret var overbevist om stemningernes ægthed, der kom til udtryk i digtningen — denne »tankevægtige« digtning, som han skriver, og hvis tanker han også gerne fulgte.

Anmelderne anerkender i princippet, at der er bragt realisme ind i gennemgangen af Ewalds bugtede livsgang. Men det er jo et område, hvor man bevæger sig frem gennem slutninger, og de giver selv eksempler på, at der kan sluttes forskelligt. A. Jantzen opholder sig desuden over undertiden forekommende »særheder i de valgte sprogformer«, således det »temmelig hyppige yndlingsudtryk« selvfølgelig, uden at tvivl, utvivlsomt, hvor et måske eller muligvis vilde være bedre på plads. Jeg er tilbøjelig til at finde berettigelsen heraf utvivlsom. Hvad der er utvivlsomt, er i de givne tilfælde i virkeligheden kun, at der kan opstilles en formodning. En senere

Ewald-forsker (L. Bobé) anker iøvrigt over, at bogen opstiller formodninger uden at give grunde derfor. Mere indgående er litteraturhistorikeren P. Hansens meget interesserede betragtninger. Han rejste bl. a. indvending mod det s. 46 anførte om en katastrofal virkning af Arense Hulegaards giftermål og om det s. 218 omtalte digt som rettet til moderen. Navnlig med hensyn til det sidste så ejendommelige digt synes der ikke at være grund til at foreslå bogens opfattelse ændret. Men den satte altså tanker i bevægelse. I sit udkast fra 1863 vilde han ikke særlig omtale Ewalds lyrik, da den ikke burde anatomeres men nydes, og han ikke selv var æstetiker. Han gør det dog i slutningsafsnittet, hvor der iøvrigt gøres sammenstilling af Ewald og Bellman som nordiske digtere, Klopstock og Wieland som tyske samt med Holberg og Oehlenschlæger samt Grundtvig. Den sidste ligner Ewald ved at ivre for almuens oplysning. At Ewalds produktion kun delvis er egnet for nutiden, er han helt klar over.

Året 1889 bragte altså bestemmelsen om den nye arkivordning, derunder om opførelsen af provinsarkiver, der tænkte iværksat i rækkefølgen Viborg, København, Odense. Efter Breve nr. 183 af 16. oktober 1888 til Birkeland var der for Jørgensen tale om et spring ud i mørket med hensyn til arkivmassens størrelse, organisationen, forholdet til embedsmændene osv. Hvor underligt det end lyder, skriver han, synes han allerede at være bleven mindre dristig end for 6 år siden ved organisationen af hovedarkiverne. I nogen grad skyldes det, at han nu vil være alene om det, dog forhåbentlig også uden modstand, og han er heldigvis ikke tilbøjelig til at ængste sig med altfor mange skruper. I sit brev nr. 193 af 24. januar 1889 imødeser han en udsættelse til næste år, hvad han beklager, da han måske eller rimeligvis er minddre rørig og mindre oplagt til det store arbejde med de nye arkiver: »jeg synes alt at kunne spore mindre tilbøjelighed til reformer og omfattende foretagender hos mig end før. Dog, det går jo ikke altid efter smag og behag.« I sommerens løb foretog han en studierejse til Christiania og Trondhjem, hvorom en lille tryksag Oplysninger om de norske stiftsarkiver, 8 sider (anonym og trykt som manuskript), bærer vidne. Om den politiske situation udtalte han i Breve nr. 200 af 21. marts til Monrad, at han ikke er så ilde tilfreds med den. Det var vistnok nødvendigt at gøre springet ud i mørket for at få vort forsvor ordnet og få Venstre bragt til besindelse, men vi har for bestandig tabt den oprindelige respekt for grundlovens ubrødelighed. Han mener stadig, at afhjælpning måtte ske ved de påtænkte grundlovsforandringer, som dog aldrig kom. Ondet lå efter min mening

dybere: den grove misligholdelse af grundlovmæssige pligter, der måtte betyde tab af forfatningsmæssig ret, så at der ikke reelt gjordes brud på forfatningen fra den anden side.

I første bind af det for højskolekredse bestemte tidsskrift *Danske* meddelte han Et højskoleskrift af N. F. S. Grundtvig. Det var et i Christian VIIIs papirer fundet forslag af 9. februar 1843 fra Grundtvig. Om indretningen af Sorø Akademi til en folkelig højskole. I *Sønderjydske Årbøger* åbnede han første bind med Gråstens ældre historie (Afhandlinger IV), 29 sider. Denne skildring af fødebyen er skrevet *con amore*, og under Ahlefeldternes berømtelige slægt, der gik over i Augustenborgernes, kunde der berettes om herresædets betydningsfulde historie både for Sønderjylland og for kongeriget. Skildringen af den lille by op mod 1848, hvormed der sluttes, genfandtes senere i indledningen til *Redegørelsen*. I samme bind af *Årbøgerne* havde han Den ældste lutherske kirkeordinans i den danske kirkeprovins (Haderslev 1528), 27 sider. Det drejede sig om et af ham gjort fund, hvis plattyske tekst meddeles med oversættelse samt med kommentar om indledningen i Sønderjylland til den nordiske reformation under Christian III. I 1879—80 havde Jørgensen som nævnt under mærket »en nordslesviger« skrevet om Den nationale stilling i Nordslesvig i anledning af Østrigs opgivelse af § 5s gennemførelse. I 1889 holdt han flere gange et foredrag på steder, hvor der søgtes oprettet foreninger til støtte af den sønderjyske sag. Under titlen *Om kampen for den danske nationalitets bevarelse i Nordslesvig*, et foredrag, tryktes det nu under navn men »som manuskript«, altså undtaget fra pressecomtale, 29 sider, i 1890 i nyt oplag ialt i 20 000 eksp. Det var 25. året efter 1864, og foredraget åbnes med et tilbageblik på fremgangen her i landet i disse år; det foregående jubilæumsår havde ført opmærksomheden i samme retning. Sammenlignet dermed står Nordslesvig tilbage. Teknisk kan der være fremskridt i lovgivningen, men lovene administreres til skade for den danske befolkning. For domstole og øvrighed er sproget tysk, og i skolen er der af dansk kun religionstimerne. Med det offentlige livs udvikling forøgedes trykket. Dette har fremkaldt modstand i befolkningen, der kort efter 1878 dannede Sprogforeningen og i 1888 Vælgerforeningen. Så spørges der: kan det nytte at føre denne kamp, må ikke hellere overgangen søges overstået? Først henvises der til, at et håb om en forandring ikke er ugrundet. Derpå henvises til de stærke følelser ved det nationale, og den kongerigske befolkning gøres opmærksom på, at Nordslesvig er et bolværk mod tysk fremtrængen. S. 13 er betegnelsen »hele hertugdømmet« sluppet ind som en historisk reminiscens. Men talen var om nutidsforhold, og derom var han vel un-

derrettet. Ordene var indtrængende og pålidelige, uden højtravenhed men vækkende. I Arkivmeddelelser fra 1886—88 skrev han fortalen og afsnittet Medlemmer af kongens råd af Den civile centraladministrations embedsetat 1660—1848, i det hele et vigtigt hjælpemiddel for arkivstudiet.

Med året 1890 skiftede han for sidste gang tiårsbetegnelsen i sine optegnelser, og den 11. juni nåede han sin runde 50-års fødselsdag. I Redegørelsen opfører han dette år som det sidste vendepunkt i sit levnedsløb. Når man ud fra det nysnævnte foredrag tænkte på de 25 år efter 1864 og de 20 år efter 1870 (der havde været følt som en gentagelse af vort nederlag) virkede det befriende, at den unge tyske kejser gav afsked til rigets grundlægger Bismarck, det var dog for første gang en forandring¹⁾. Set med eftertidens erfaringer kunde dette nok opfattes som et tegn på, at biskop Martensens spådom 7 år forinden i fru Heibergs dagligstue om Tysklands fald vilde komme til at slå til. Man kendte ordet, at efter en samler kommer der en spreder, og der følte en lettelse, men indtil videre var der ingen forbedring i tilstanden, se Breve nr. 231 i slutn. For tredje Gang i løbet af to år var han med til at kreere det første bind af et nyt tidsskrift — et tegn på liv i læseverdenen! — ved i Museum, tidsskrift for historie og geografi, at offentliggøre Brevveksling fra J. L. Heibergs rejse til Sverige i efteråret 1812. Det skete på fru Heibergs vegne, hvem han havde rådgivet om udgivelsen, som han besøgede. Tidligere, se Dagbogen for 22. maj 1885, havde fru Heiberg vist ham den tillid, der rørte ham, at bede ham efter hendes død at modtage hendes breve fra Krieger til gennemsyn og benyttelse. Hendes egne frembringelser, fortalen i 1866 til fru Gyllembourgs værker og den på breve støttede beretning om P. A. Heiberg og Thomasine Gyllembourg, som hun udgav i 1882 — begge modtagne med megen anerkendelse —, havde han ikke haft med at gøre. Ved det sidste værk havde hun forhandlet med digtersønnen A. G. Hauch. Det brev fra ham af 19. november 1882, som hun modtog til tak for tilsendelsen af dette værk, Breve nr. 86 (Breve fra og til Johanne Luise Heiberg (1955) II), kunde nok overbevise hende om hos ham at ville finde en forstående tillidsmand. Brevvekslingen er mellem Heiberg, forældrene og komponisten Weise. Artiklen En berømt svensk slægt fra Nordslesvig (Rudbæk) i Sønderjydske Årbøger (Afhandlinger III), 7 sider, grunder sig på interessen ved at vise forbindelsen mellem sønderjyske familier og personligheder og sådanne nordpå i kongeriget eller her Sverige. Em-

¹⁾ »Efter Bismarcks fald blæste der en mildere luftning fra Berlin«, H. P. Hanssen: Et Tilbageblik II (1930) s. 107.

nevalget for hans historiske skildringer havde i stor udstrækning været bygget over dette forhold. I Historisk Tidsskrift 6. r. II (Afhandling II), 8 sider, anstiller han en undersøgelse over Sognetallet i Jylland i middelalderen, fremkaldt ved en undersøgelse af nationaløkonomen, prof. W. Scharling. Emnet havde forbindelse med hans nordiske kirkehistorie. Noget afbrydende i den emnekreds, hvori han i de senere år havde bevæget sig, var afhandlingen i Historisk Tidsskrift 6. r. II og III (Afhandling II), 24 sider: Kampen mellem kongerne Sven og Valdemar. Den faldt i to afsnit, det andet i 1891, hvilket foranledigedes af Johs. Steenstrups kritik i en bog om folkeviserne. Svar fra denne fremkom i 3. b. Betegnelsen slaget på Græthede i 1157, vil han hævde, kan passe på stedet, hvor kong Sven dræbtes eller jordedes, men selve slaget må efter rigtig tydning af Saxo henlægges til et andet landskab nærmere Randers. Han havde fået denne tanke i 1860'erne under et ophold i Randers, og hans topografiske interesse var levende. Steenstrups kritik ærgrede ham, og han gik over til at skrive i Sønderjydske Årbøger, Redegørelsen s. 161. En kort bemærkning i Historisk Tidsskrift 6. r. II er udslag af det samme: Steenstrup forkastede i Biografisk Leksikon formen Menvæt (utyske) uden at forklare eller give grunde for sin form Menved, se Breve nr. 219. Jørgensen fremsætter sine grunde og opfordrer forgæves til en forhandling. Klavs Lembeks frafald 1421 var meddelelse til Danske Magazin 5. r. II af en række aktstykker vedrørende hans fejde med Erik af Pommern, afskrevne for en del år siden i det kgl. bibliotek, nu i tilslutning til anden publikation. Den 21. december 1890 døde Johanne Luise Heiberg, og dermed var der lagt en stor litterær byrde på Jørgensens skuldre. Det gik tilbage til februar 1886, at hendes tidligere rådgiver Hauch fratrådte, og hun derpå indhentede hans skøn over hendes nedskrevne selvbiografi: Et liv genoplevet i erindringen, som den kom til at hedde. Hans første tanke var at skride til udgivelse af et større brudstykke af det teaterhistoriske og at lade en udgiver — hvilket hverv han ikke vilde påtage sig — supplere det med nogle personlige oplysninger. Der fæstnede sig dog snart den anskuelse, at udgivelsen skulde vente til efter døden. Imidlertid fremkom der i festskriftet til Krieger i okt. 1887 nogle brudstykker på 28 sider, der tildrog sig megen opmærksomhed, og det erfares derpå, at der fra januar 1888 i to ugentlige møder foregik en gennemgang af hele manuskriptet ved hans oplæsning for hende og Krieger. Det vil sige, at man havde indstillet sig på en senere udgivelse principielt fuldstændigt. Senere gennemgik man på lignende måde den ved årets begyndelse trykte brevveksling med Heiberg. Han havde også indstillet sig på at besøge udgivelsen, og han fuldførte nu gen-

nemsynet sammen med Krieger, hvorved han naturligvis var den aktive. Tre års arbejde med manuskriptet havde han allerede bag sig.

Når C. F. Bricka i sin litteraturfortegnelse også har medtaget en anonym humoristisk sølvbryllupssang fra Sønderjysk Samfund, må det være for at vise, at Jørgensen også kunde le, hvad nogen (L. Bobé) har betvivlet. Det kunde han; melodien var: vor gamle Karo. Reformationen i Sønderjylland indtil foråret 1526 fremkom 1891 i Kirkehistoriske Samlinger 4. r. I (Afhandlinger III), 17 sider, i tilknytning til den af ham i 1889 fremdragne kirkeordinans og nogle andre aktstykker. Overfor ældre forfattere antoges det her ved oplyst, at reformationen var opkommet i hertugdømmet før omvæltningen i Danmark 1523. Ullerup sogns ældre historie optoges i Sønderjydske Årbøger (Afhandlinger IV), 43 sider. Påny samler han sig om dette at være sønderjysk historieskriver og det ikke blot om de politisk skelsættende begivenheder, som der var så mange af. Der berettes om de forskellige herregårde og det dér udfoldede liv, om landsbyer og bøndergods. Ullerup var et hovedsogn i Sundeved, og om denne landsdel fandtes en ældre fyldig beskrivelse. Idet han fordyber sig i denne specielle viden, nærer han sin hjemstavnsfølelse, så meget mere som Avnbølgård, hvor han i sin tid selv øvede landbrug, spiller med ind i sammenhængen. I Historisk Tidsskrift 6. r. III (Afhandlinger I) fik han optaget en afhandling på 31 sider med titlen De historiske folkeviser og Nils Ebbesen. Den var helt igennem af videnskabelig-polemisk indhold og havde således været ham et ukært arbejde uden den vante tilfredsstillelse ved at bringe læserne noget berigende. Men den videnskabelige værnepligt unddrog han sig ikke. Siden han i 1869, 1871 og 1875 skrev om folkeviserne, havde han ladet emnet ligge og bevæget sig i andre tidsrum. Nu kom der bidrag fra genealogen A. Thiset og især i Johs. Steenstrups bog Vore Folkeviser, der kaldte ham frem til forsvar for tidligere udviklede synspunkter, der forekom ham overset. Han tager overfor Steenstrup afstand fra i digterens samtidighed med visen at finde en garanti for, at han har fortalt rigtigt, han fremhæver, at f. eks. en fra 1600 overleveret viseform kan skjule en ældre, og at der med hensyn til vurderingen af det historiske må skelnes mellem rigtighed i skildring af karakterer eller situation og rigtighed i beskrevet handling eller begivenhed. Han vilde have ladet alt dette ligge, hvis ikke visen om Nils Ebbesen, om hvem han nylig havde skrevet i Biografisk Leksikon, var akcepteret af Steenstrup som historisk rigtig med sin fremstilling af grevens drab som enkeltmandsbedrift i stedet for som efter de historiske kilder og sandsynligheden som en samlet bedrift af

jysk adel under Ebbesens ledelse. Denne vise var den første han havde skrevet om, og han så den som parallel med Marsk Stigvisen, der besynger en enkeltmandsbedrift men historisk angår en bedrift af flere. Steenstrup svarede ikke. Som tegn på et i årets løb gjort studium fremkom 20. november i Videnskaberne Selskabs møde En fremstilling af Griffenfelds virksomhed for enevældens befæstelse. Og dette studium gik længere tilbage, idet han 1. november 1889 havde holdt foredrag i Selskabet om Opfattelsen af Griffenfelds domfældelse. Der udgaves en Samling af de for det danske rigsarkiv gældende bestemmelser, 32 sider.

Årets største litterære foretagende var forberedelsen af erindringsværkets udgivelse. Det drejede sig om den endelige afslutning, og formelt var Krieger deltager heri. Han var efter fru Heibergs død modløs og stadig stemt for at stryge alt, hvad der mulig kunde vække anstød, se Breve nr. 239 og 255. Fra en lidt senere tid, da røret rejste sig mod bogen, har Dagbogen skarpe udtalelser om svaghed og fejghed hos ham. Disse udtalelser beror på den irriterede stemning, udgiveren bragtes i ved en kortsynet eller ilde-sindet kritik af nye læsere. Overhovedet må man for ikke at gøre Krieger uret se på, hvad dødsfaldet betød for hver af dem. For den yngre hjælper var det signalet til en forceret, med ansvar og ærgrelser forbundet udgivelse af et værk på 1650 sider uden nogen art af medhjælp. Han kunde ønske lidt anerkendelse for denne venne-tjeneste. Den gamle livsledsager var personlig ramt, dødens store virkelighed var stillet ham for øje, og det vilde ikke være mærkeligt, om livets dramatik og strid var blevet ham hjertelig ligegyldig. Dagbogen for 4. januar 1893 gengiver en samtale mellem Krieger og den ældste af døtrene, der bebrejder ham ikke at have takket Jørgensen for den afsluttede udgave, noget Krieger synes at ville unddrage sig. Privatarkivet indeholder her et lidt senere brev fra ham af 11. februar 1893, der udtaler en sådan tak (forbundet med lykønskning til en bog). Det fortjener derfor at meddeles:

»Kjære Rigsarkivar. Jeg kan ikke sige Dem, hvor glad jeg blev ved idag at erfare, at et nyt Bind af Deres historiske Fortællinger er udkommet. Jeg har i den lange Tid, hvori De har været sysselsat med Udgivelsen af Fru Heibergs Erindringer og den dertil sig sluttende polemiske Virksomhed, saa ofte tænkt paa det store Offer, De her bragte, at det var en sand Overraskelse nu at høre, at De samtidigt med Afslutningen af den Dem af vor Veninde betroede Gjerning — tager jeg ikke fejl, er Polemiken i alt Fald foreløbigt standset — har kunnet udsende en Del af de nordiske Fortællinger.

Ja, De er et lykkeligt Menneske! Jeg beder Dem venlig modtage mine bedste Lykønskninger.

Deres hengivne F. Krieger.«

Måtte disse smukke linier bidrage til at genoprette en ligevægt i bedømmelsen, der var sat i fare af den yngre.

Det var en anden virksomhed for ham end den sædvanlige nu at være udgiver. Overfor fru Heiberg og vi kan med det samme sige overfor Krieger indtog han fra først af stillingen som oplæsende sekretær — overfor hende tillige som rådgiver — og han havde i årenes løb hertil anvendt talrige aftentimer, der altså gik bort for hans egne arbejder. Udgivelsen af festskriftet til Krieger og nylig af brevvekslingen med den unge Heiberg havde været påskønnet, men her var der ikke blot et meget større arbejde, der kom også så megen opposition frem, at man kunde tale om genvordigheder, da sekretærhvervet gik over i udgiverhvervet. Sikkert er det, at han ydede den skrivende kunstnerinde en uundværlig hjælp ved manuskriptets gennemgang, en hjælp hun påskønnede ved nogle opfindsomme gaver, men nogen forpligtelse dertil havde han ikke pådraget sig. Dette kunde snarere siges at være tilfældet overfor Krieger, der havde haft ham til sekretær i sin Bygningskommission, havde gennemgået slutningen af 40 fortællinger med ham og foræret ham bøger. Der var imidlertid ikke nogen tvivl om, at den yngre historikers forelæsning af dagbøger og breve ledsaget af Kriegers kommentar også måtte være af stor oplysningsværdi for ham selv, så at kundskabsudbyttet svarede regning for den medgæede tid. Dertil kunde komme interessant samkvem med betydelige mænd i det gæstfrie hus i Rosenvænget. Det politiske liv her i landet, således som Krieger havde oplevet det, hørte jo afgjort med til hans studiefelter. Tjenesten for fru Heiberg havde udviklet sig af tjenesten for Krieger, og i virkeligheden var forholdet her et lignende, at han selv havde interesse i arbejdet. Ved sin opvækst i Slesvig, den nu fraskilte del af Danmark, havde han for en del været tvesproget. Det tyske var for ham ikke som for de kongerigske et egentlig fremmed sprog, det var omend mindre vigtigt dog ligeartet med det danske. Efter hans endelige indvandring hertil i 1864 måtte dette høre op. Ligesom det gjaldt om at fjerne al slesvigsk ordføjning og betoning af talen, gjaldt det om af al magt at tilegne sig dansk åndsliv. Dette fik en høj stjerne hos ham, højere end hos blaserte københavnere. Og hvorledes kunde der bedre nås under nutidsoverfladen end ved hendes hjælp, hvis kunstnerliv gik langt tilbage og havde sat hende i forbindelse med så mange af

åndslivets store? Som fagmand måtte det være ham magtpåliggende, at foretagendet ikke gik tabt for litteraturen. Forfatterindens personlige liv i samfundet havde været fængslende som en roman. Og var han end ikke romanforfatter, var han overalt fængslet af de usædvanlige personligheder. En dyb hengivenhed havde efterhånden knyttet ham til begge disse »mærkelige mennesker«, hvis tillid til ham var hans stolthed. Han arvede i 1893 Kriegers dagbøger, men nåede ikke selv at udgive dem. Først mange år senere lykkedes det at få udgivelsen i stand. Hans arbejde med dem i Kriegers tid havde været forudsætningen for, at de havde undgået tilintetgørelse ved Kriegers egen hånd. Udgivelsen af fru Heibergs bog i fire bind fremmedes således, at rækken kunde åbnes 14. december 1891, hundredårsdagen for Johan Ludvig Heibergs fødsel og dermed vies mindet om ham.

To bind kom i 1891, to i 1892, 508, 349, 279 og 359 sider store med Tillæg af udgiverens noter på 20, 9, 33 og 63 sider samt hans efterskrift på 18 sider. Honoraret for teksten tilfaldt arvingerne ubeskåret; noterne honorerede forlaget. Der tryktes 2500 eksemplarer, og der udkom senere 3 oplag, det sidste i 1944 (ved Aage Friis m. fl.) ledsaget af noter og varianter. Forsåvidt opfyldtes alle forventninger, og bogens indhold skal naturligvis hverken refereres eller vurderes, men udgiverens virksomhed udover at supplere teksten ved oplysninger kan ikke lades uomtalt. Efterskriften skitserer forfatterindens psykologiske holdning overfor de forskellige afsnit af erindringerne, der var begyndt i 1855 under den oprivende teaterstrid mellem hendes mand J. L. Heiberg som direktør og dele af personalet, og der gives oplysninger om arbejdet med manuskriptet derunder hans egen medvirken. Det præciseres, af hvilket omfang hans personlige indgriben har været. Krieger omtales ikke som aktiv efter hendes død. Det antydes, at der har været en forbavsende opposition mod fremstillingen men gives ikke nogen oversigt over denne; der udtales kun en forsikring om, at fru Heiberg ikke skulde ligge venneløs i sin grav.

Han optog altså en polemik men gik ikke videre end til en påstand om forfatterindens subjektive sandfærdighed ikke om hendes fritagelse for fejltagelser eller stærke stemninger. Han følte sig ikke udelukket fra at forklare hendes adfærd på en fordelagtig måde, hvis hun blev angrebet, især naturligvis når breve eller andre data kunde fremlægges. Hans indstilling overfor hende anslås træffende i det tidligere nævnte Brev nr. 52 af 6. november 1878 kort efter deres første møde: »Fruen imponerede mig så temmelig, da jeg var der for at træffe aftale [om at læse historie med døtrene], hun er utvivlsomt et ualmindeligt kvindemenneske.« Han har ikke

været uden kritik men også haft et indtryk af karakter. Under deres 12-årige bekendtskab har det antagelig altid været således. Den 4. reviderede udgave af værket, hvis 4 udgivere ikke kan mistænkes for forudindtagethed for hende, udtaler s. 59: »Hun vilde utvivlsomt, så vidt meneskelig muligt, tale sandhed, hvad der ikke udelukker, at hun kan have fortiet ømtålelige problemer, særlig indenfor familielivets ramme.« I sin Litteraturhistorie IV (1925) 321 skriver Vilh. Andersen: »A. D. Jørgensen har, mer end det sømmer sig en historiker med »den ædruelige sans for virkelighed«, han tillægger sig, villet ridderværne fru Heiberg.« Nogle påvisninger havde her været ønskelige og sikkert »sømmelige« for en litterær dommer, da anken lyder alvorlig. Den er ikke gentaget af udgiverne i 1944. Andersens omtale af hende III 577—80 er koldt analyserende, næppe uden bornerthed og ialtfald uden baggrund af bekendtskab. Med denne baggrund fulgte interessen i at skabe klarhed over oplevelserne, men også kun klarhed.

Sine bemærkninger fik han frem dels i Tillægene til 3. og 4. bind, dels som svar i avisindlæg, dels i pjecen. Professor Phisters og fru Sørdrings kritik af fru Heibergs erindringer (1893), 23 sider, 1250 ekspl. »Historikerens ædruelige virkelighedssans« hævder sig heri overfor de to nævnte kunstnere, og æstetikerens ord ovenfor kan ikke skabe noget andet indtryk her eller andetsteds. Herhen hører Breve nr. 252 af 10. december 1892 til L. Phister og nr. 260.

Korrekturlæsningen og gennemsyn af en uhyre korrespondance for polemikkens skyld var beslaglæggende, Breve nr. 246 og 257. I Berlingske Tidende for 9. december 1892 besvarede han en »protest« fra Oluf Hall, i Dannebrog for 29. december 1892 svarede han M. F. Södring, og i Nationaltidende for 6. december 1892 svarede han A. C. Larsen. Tildels fremlagde han her oplysende dokumenter; det samme var tilfældet i Tillæg til 3. del angående et angreb på Heiberg i Margrethe Fibigers bog Clara Raphael (1891) og i Tillæg til 4. del (Niels Møller angående forholdet til Hvid). I Tillæg til 3. del havde han bemærkninger til en i 1890 udkommen bog af Christensen om teatret i årene 1852—59, da Heiberg var direktør; heri omtales det uregelmæssige i, at Hall som minister administrerede teatret udenom departementschefen med nævnte Christensen i kontoret. I Nationaltidende for 23. til 25. januar 1893 havde Dagbladets daværende redaktør C. St. A. Bille, nu amtmand i Holbæk, en længere fremstilling om Teaterdirektøren J. L. Heiberg og skuespillerinden fru Heiberg, der foranledigede Jørgensen til 26. januar at spørge, hvor han, som af Bille anført, om artikler havde brugt udtrykket »skamløse angreb«, hvilket udtryk Bille havde »sendt tilbage«. Nu talte Jørgensen om »det gamle åndshovmod« i om-

talen af fru Heiberg («fruentimmerlogik»). Den 31. januar indrømmede Bille, at udtrykket ikke var brugt, istedet derfor nævnte han udtrykket »hadefuld« og »sendte det tilbage«.

Derved fremkaldte han fra »fru Heibergs ridder« — der ikke havde haft i sinde at røre ved Billes teaterhistoriske udviklinger — et avisindlæg af 2. februar, der satte teaterstriden ind i sin historiske ramme som et led i brydningen efter 1854 mellem liberale og helstatsfolk. Det var i tilslutning til, hvad han i Tillæg til 3. del havde skrevet mod Christensen. Han vedkendte sig at have brugt udtrykket et »hadefuldt felttog« og dokumenterede det nu ved at citere systematisk nedrakkende omtale sammenholdt med bladets forgudende udtalelser, da hun trak sig tilbage. Hun havde ved siden af at ytre personlig sympati rettet skarpe anker mod Halls administration af teatret. Billes stærke forbitrelse herover imødegås af Jørgensen, der af det hele ægges videre til at fremsætte en bedømmelse af Hall som statsmand, som han ellers ikke vilde være fremkommen med på dette tidspunkt, og som var ny for historikerne. »Det er min overbevisning,« skrev han, »at teaterstriden har sin største almenhistoriske betydning ved den smalle, men intensive lysstrime, den kaster over Halls karakter som minister. Og jeg tror endvidere, at fru Heibergs omtale af ham, hendes sympatetiske forståelse af hans gode sider og hendes skarpe angreb på ham vil have sit varige værd.« »Vi trængte til at høre et djærvt, et uforbeholdent ord om denne statsmand, og det skader ikke, at det blev så skarpt, som det er blevet.« »Jeg for mit vedkommende har syslet meget og længe med hin tids historie, og jeg har set på den nationale eller nationalliberale politik med større sympati end de fleste af mine samtidige; men jo mere fortrolig jeg er bleven med den, jo mere jeg har fordybet mig i alle hin tids vilkår og bestræbelser, des mere må jeg forbavses, ja forfærdes over Halls og hans partis sorgløse færd hen over alle farer, hen imod alle de uoverstigelige vanskeligheder, uden at noget blev alvorlig forberedt, enten krigen, der måtte komme, eller den fred, som en gang burde efterstræbes. Det var »det dannede flertals politik«, således omtrent lød senere forsvaret, en statsmands forsvar for ni års styrelse gennem en række af de mest udviklede, for udenforstående fuldstændig dunkle evolutioner.« »Det være langt fra mig at påstå, at Hall savnede alvor eller den varmeste patriotisme, at han blev drevet frem af ærgerrighed eller nogen anden bevæggrund, som ikke fuldt ud var til ære for ham; men jeg tvivler ikke om, at historien vil frakende ham det moralske mod og den i alvor optugtede personlighed, som er nødvendig for statsmanden under så vanskelige forhold.« Udgivervirksomheden havde aflokket ham udtalelser, der var åndsbe-

slægtede med fruens, og som havde deres plads i hans originale produktion. De blev ikke overset eller glemte og optoges i Afhandlinger IV. Bille svarede ikke.

Dagbogen for 3. marts 1893 beretter om en pikant episode i tilslutning hertil: Efter taflet 22. februar udtalte kongen overfor rigsarkivaren sin anerkendelse af den måde, hvorpå han havde ført forsvaret for fru Heiberg. Om Bille sagde han »akkurat som i Dagbladet, den samme tone. — Men han havde rigtig godt af Deres svar. — Der måtte han stikke piben i sækken — det er han ikke vant til.« »Han er forresten jo en meget dygtig mand.« Samtalen endte med, at man blev enig om at kunne betegne den tidligere redaktør som grossgeschnossen eller grossgeschnäuzt [storsnudet]. Foran s. 23 har jeg givet oplysning om den nationalliberale bedrift, som Bille udførte i 1864 ved sine artikler om, at kongen ved landetabet mistede sin juridiske ret til tronen. Skønt hoffet vistnok senere helst ønskede, at retssagen desangående skulde forløbe uden domfældelse, har artiklerne naturligvis voldet bekymringer og ikke kunnet glemmes. Eftertiden har ingen grund til at glemme dette træk i et regeringsparti.

Året 1892 bragte ikke større arbejder. To bidrag viste som tidligere, at han syslede med Griffenfelds historie. Det var Reformforslag fra kong Kristian Vs første tid, et håndskrift der tryktes i Danske Magazin 5. r. II. Han oplyser, at det var indkommet i Rigsarkivet i 1885 og må antages forfattet af Villum Lange, professor i matematik og landsdommer i Viborg. Endvidere afhandlingen De danske regaler i Tidsskrift for Kunstindustri (Afhandlinger III), 5 sider, der fremdrager et skrift fra 1671. I Jubilæums-Album, Mindeblade ved Christian IX og dronning Louises guldbryllup 26. maj 1892 meddelte han i velvalgte ord biografiske notitser om kongeparret (se Breve nr. 277, note 2). I Nationaltidende for 17. august findes han som indsender med en protest mod udtalelser fra bladets norsk-svenske korrespondent, og det følges af udtalelser 21. og 24. s. m. Det var på to punkter, han mente at måtte berigtige, først den påstand, at huset Gottorp (den russiske kejser) vilde være nærmeste arvtager til Norge, hvis Bernadotterne frasagde sig kronen, dernæst at det stilles i udsigt, at nordmændene kunde bryde ud af unionen, når det var svenskerne ubelejligt. Det norske Venstre og Udlandet var overskriften. Man har indtryk af, at han er kommen godt i vane med avispolemikens form. Modparten opgav sine standpunkter. Selv skriver han udtrykkelig ikke at have konfereret med nogen om at skrive; man vilde ellers uvilkårlig tænke på Krieger. Med kong Kristian II på Sønderborg (Afhandlinger III),

29 sider, vendte han i Sønderjydske Årbøger tilbage til det i 1887 fremdragne emne, der behandles mere udførligt end første gang. Indledende med barndomsindtrykket af Frederik VII's modtagelse i Sønderborg i efteråret 1848 kunde han påny i fantasien dvæle i hjemlandet og skaffe historien nyt stof. Iøvrigt er der kun at nævne udsendelsen af nogle arbejder fra Rigsarkivet: Publikationen af Kronens Skøder, Meddelelser og Vejledende Arkivregistraturer.

Da udgivelsen af fru Heibergs fire bind var tilbagelagt, kunde der i 1893 blive lejlighed til at fremføre to større originale arbejder, hvis påbegyndelse imidlertid rakte flere år tilbage i tiden. Det var Fortællinger af Nordens historie og Peter Schumacher Griffenfeld. Griffenfeld-bogen var påny en levnedsskildring af enkeltmand på hans samtids baggrund, denne gang ikke hentet fra åndslivet men fra statslivet i ènevældens dragt. De nordiske fortællinger hang sammen med 40 fortællinger af fædrelandets historie fra 1882. Bag disse to emner, der altså nu nåede frem, hvilede endnu som uforløst den store opgave om 1864 i Sønderjyllands historie. Når denne opgaves besvarelse skulde være livsmålet for ham som historiker, kunde det synes, at han ikke på denne måde burde have holdt den i baggrunden. Resultatet blev ved hans livs korthed, at han ikke fik den litterært udtømt. Men der var allerede på langt sigt planer i så henseende. Herom oplyser Redegørelsen s. 162, at en plan til fremstilling ved ham af Danmarks historie i årene 1814—64 var kommen frem fra boghandler Philipsen og hans venner, historikerne Fridericia og Erslev. Det var det, der senere blev til virkelighed som Danmarks Riges Historie under medvirken af ialt otte forfattere, afsluttet i 6 bind af Gyldendals Boghandel, Nordisk Forlag i 1907. Jørgensen ønskede egentlig ikke at deltage i dette helhedsværk men gik med, fordi han ikke kunde undværes for realisationen. Dette lå helt tilbage til foråret 1889, men alle forfatterne havde forbeholdt sig først at afslutte påbegyndte arbejder, og til disse hørte begge de to forannævnte. Han selv var kun 53 år. Ved denne plan var den nødvendige ydre ramme for Sønderjyllandsproblemet altså sikret, og på begge de to områder havde han vigtige ting på hjertet. Han kunde håbe at øve en gavnlig påvirkning på sit publikum.

Det var ved udgivelsen i 1886 af 2. oplag af de 40 fortællinger, at bestemmelse blev truffet om at udgive en supplerende række af nordiske fortællinger. Jørgensen tog straks fat derpå, og som han skriver i Breve nr. 125 af 20. marts 1886 til H. V. Vodskov havde det »den glædelige side, at jeg så længe glemmer vore ulykker, de forbigangne, de nuværende og de mulig kommende.« Han befandt

sig jo i den politiske »mørketid«. Nærmere siger han, at det er forholdet nordpå, der særlig er fremdraget, og der er lagt an på at rette blikket lidt ud over større forhold og en afvejelse af den indre værdi i vore udviklingsfaser. Medens den »første række«, de 40 fortællinger, var blevet til i løbet af et fjerdingår, forløb dette arbejde mere stødvis, og først i 1890 afleveredes det til Folkeoplysningsudvalget. Antallet af fortællinger var 30, delt i to dele; den første, der bærer årstallet 1892, udkom ikke før end i februar 1893. Udstyret var som forgængerens med billeder, kort og stamtavler, størrelsen 727 sider mod dennes 483 sider, oplagets størrelse 5000 ekspl. Det, der var givet løfte om i debutbogen af 1871 Bidrag til Nordens historie i middelalderen, var nu indfriet og ikke indskrænket til middelalderen, og den linie, der var anlagt i Den nordiske kirkes grundlæggelse og første udvikling i 1874—78, var ført op til nutiden. Fra hans dage i Flensborg skole havde det nordiske været feltet helt nordpå for ham, ligesom det sønderjyske siden 1864 sydpå havde været hans uundværlige arbejdsfelt. Bosiddende i hovedstaden var han blevet nationalliberal, og dette parti havde fortjeningen af at holde fast ved den skandinaviske tanke i dens skiftende udformning. Fra Krieger og hans venner var der sikkert hentet impulser til bogen vedrørende nordisk liv op mod nutiden. Vi så Krieger udtale sin lykønskning til første del. Lidt efter skrev han 28. februar: »Kjære Rigsarkivar. Tak for Bog og Brev! Jeg har faaet hele Deres Bog [1. del] forelæst. Den er over min Ros. Skal jeg særligt nævne et Fortrin, saa vil jeg fremhæve den Maade, hvorpaa De har anskueliggjort den indre Udvikling i sin Hovedsammenhæng. Deres Brev [Breve nr. 263 af 24. februar] bragte nye glædelige Overraskelser. Ja, De er et lykkeligt Menneske! Jeg havde ikke troet, at De saa hurtigt vilde være istand til at skjænke os den anden Afdeling af de nordiske Fortællinger, endsig da, at Griffenfeld kunde følge saa hurtigt efter Fortællingerne . . .« Breve nr. 275 af 17. oktober 1893 oplyser yderligere, at Jørgensen en otte dage før Kriegers død, der indtraf 3. oktober, besøgte ham og bragte ham bogens anden del, der interesserede ham meget og blev læst for ham og omtalt af ham for andre; mere affældig var han ikke.

I forordet havde Jørgensen ytret sin betænkelighed ved den ham som forfatter pålagte opgave at skulle fortælle historie på anden og tredje hånd, når han var vant til at skrive efter selve de historiske akter, men han stoler på den glæde, han selv har følt ved at sysselsætte sig med det store emne og udforme hver enkelt fortælling. Dette kunde han med tryghed gøre. Hans øjensynlige fortælleglæde virker smittende og ansporer hans egen færdighed som

fortæller. For hans samfølelse er der tale om »vi« og »vore folk«, ikke om fremmede studieobjekter. Han regner med »lærde kaldsfællers« udsættelser men har heldigvis ikke ladet sig holde tilbage deraf overfor den tilstedeværende trang til oplysning. Bogens saglige nøjagtighed støttes af 6 slægttavler; dens indhold kan her kun skitseres. Straks den første fortælling om Nordens oldtid forstår at samle en række glimt fra hele området og at få fælles træk ud deraf. I tiden frem til 1134 havde hans kirkehistorie allerede indeholdt væsentlige dele af stoffet. Under nr. 9 støder vi på det smukt fortalte stykke fra 1878 om Sæmund Frode og den hellige biskop Jon, der viser hvor højt den islandske kultur var nået i det 11.—12. århundrede. De følgende tre fortællinger er parallelle ved at behandle indre fejder i hvert af rigerne. Danske brydninger indenfor kongeslægten eller mellem stormændene udfylder tiden fra Knud Lavards mord til Valdemar Sejrs død. Norge havde kongsemnernes oprivende kampe og Sverres stærke kongemagt. På Island svækkes retstilstanden ved et stormandsvælde. Indordning under den norske erkebiskop fremmer norsk indflydelse, og Island bliver norsk skatteland som Færøerne og Grønland. I Sverige karakteriseres udviklingen af et stormandsvælde, der er fremgangsrigt under Magnus Ladelås men plettet af misgerninger i kongeslægten. Der indskydes her et kapitel om de første fem hundredårs historiske overleveringer med redegørelse for de ældste krøniker, for Sakse og sagalitteraturen i deres modsætning, og i højskolens ånd forbinder forfatteren det med forestillingen om Odins ravne, idet han river læserne med ved at tale om historien som jættesangen om fortidens bedrifter. De nordtyske Hansestæders fremgang, der hæmmede alle Nordens lande, bekæmpes virksomt fra dansk side af Valdemar Atterdag og Margrete. Kalmarforeningen fik efter 1397 kun en halvhundredårig beståen overfor Karl Knutson. Oldenborgerne holder deres indtog i 1448, og vi følger dem foreløbig til 1536. Opløsningen af Kalmarforeningen ved, at Danmark og Norge som de to svagere riger gik sammen anses for i alle måder det lykkeligste, idet Norge ellers vilde være blevet for stærkt påvirket af Sverige. Af de 76 år inden ophøret i 1524 havde de danske konger kun i en halv snes år siddet på Sveriges trone. Grevefejden med sine ødelæggelser bragte som værdifuldt udbytte af danske anstrængelser, at de vendiske stæder trængtes tilbage. Med en oversigt over åndslivets genopvækkelse og kirkens reformation slutter bogens første del. I Sverige fremhæves den hellige Birgitte og Rimkrøniken, i Danmark reformationens forfattere, i Norge og Island var der intet selvstændigt. Stærkest gennemførtes reformationen i Danmark, dansk og svensk sprog var nu adskilt.

Fortællingernes anden del åbnes med nr. 18: Den nordiske syv-årskrig mellem den ungdommelige Frederik II og den efterhånden sindssyge Erik XIV, der havde afløst grundlæggeren Gustav Vasa, en krig med mange bedrifter men uden noget helt overbevisende formål. De følgende 55 år efter 1570 er i Danmark under Frederik II og Kristian IV fredelige men forbereder et dybt fald samtidig med en sjælden heltealder i Sverige. Åndsvidenskaberne havde fremgang i Danmark. Stoffets sontring bliver i det følgende mellem på den ene side krigsførelsen som udslag af det politiske liv, på den anden side åndslivet. Derpå følger Danske statsmænd 1660—1807 og Svenske statsmænd 1719—1808 og påny en fortælling om Det nordiske åndsliv i den store fredsperiode. Tredivetårskrigen udfald var som allerede sagt for Danmark en tilbagegang, for Sverige en fremgang. Karl Gustavs indledende kamp mod Polen i 1655 fører over til krigen mod Danmark med dets store landetab, der atter bliver forudsætningen for enevældens indførelse. En lignende regeringsforandring foregår i Sverige efter den skånske krig under Kristian V. Så kom Karl XII's krigerbane, der udmattede hans land, medens Frederik IV genvandt Slesvig. Åndslivet var hæmmet af krigsforholdene men fremviser dog en række for deres tid fremstående mænd. Ortodoksien har et fortrin men også humanistiske studier gør sig gældende i historie, sagalitteratur, arkæologi samt tillige naturvidenskab. Nogen tid efter enevælden indtræder hos os en standsning, i Sverige ses en stærk opblomstring men mindre rodfast. Når der s. 153 tales om, »af hvor stor og velgørende betydning Struensees styrelse kunde være bleven, dersom han var gået frem med nogen varsomhed og derved kunde have holdt sig ved magten i længere tid«: han kunde have omdannet hele vort samfund og have forberedt udviklingen af folkets selvregering, så er det et tankeeksperiment, der er anstillet med bortseen fra anklagepunkternes beklagelige virkelighed¹⁾ og også fra den reaktion, der kunde have gjort sig gældende efter hans afgang. Dramatisk artede forholdene sig i Sverige med dets skifte fra enevælde til frihedstid med kampene mellem huer og hatte og tilbage til Gustav III's enevælde, der kostede ham livet. Det nordiske åndsliv i den store fredsperiode er mere end et historisk emne nemlig en bestanddel af det nutidige. Holberg fører an og i Sverige Olof Dalin. Akademier oprettes i alle landene. Skuespillets betydning kan fremhæves på dansk side, veltalenhed på den svenske. Historie og naturhistorie

¹⁾ Juristen N. K. Lassens behandling af retssagen i T. f. Retsvidenskab 1891—92 skyldtes Jørgensens opfordring til ham. Uden kendskab til det juridiske islæt er kendskabet til den historiske vævning ofte ufuldstændigt.

blomstrer. Ewald og Bellmann, Baggesen og Thorild modstilles, Oehlenschläger genføder den fælles oldtid.

De sidste fem fortællinger indledes med kampene om Finland og Norge. Derefter behandles først Sverige 1809—72 så Norge 1814—72 politisk og fra åndslivets side. Fortællingen om Forfatningslivets Grundlæggelse i Danmark 1831—66 indskrænker sig til det politiske. Afsluttende fortælles endelig om Tilmæmelserne mellem de nordiske folk og riger i vort århundrede. Temmelig indgående redegøres der for dets parallelle begivenheder, at Finland fraskilles Sverige og Norge Danmark. Den svenske forfatning fastsættes i 1809 og senere i 1866 med to kamre begge bygget på censusvalg. Karl XIV Johan foretrækker forening med Norge for generhvervelse af Finland. Udenrigspolitisk holder Sverige-Norge sig isoleret. Åndslivet er frugtbringende. Den norske spænding overfor Karl Johan lettes efterhånden. Der arbejdes med forfatningsændringer som statholderembedets ophør og statsråders adgang til Stortinget. Den stærke selvstændighedsfølelse giver sig udslag i åndslivet. Medens 40 fortællinger sluttede ved 1864, er som anført Norge og Sverige omtalt til 1872, og for Danmark er fortællingen ført de to år længere frem, der muliggør at præsentere den gennemsete grundlov af 1866, der ses som afslutningen af en 35-årig forfatningsmæssig udvikling. Sin vurdering af denne udviklings resultat giver han s. 333 i følgende ord: »Ved grundlovsforandringen 1866 var der skabt en rigsdag, som kunne siges i højere grad end nogen tidligere repræsentation at svare til vor historiske udvikling og vort samfunds hele sammensætning. Ved siden af folketinget, som fremdeles var dannet ved almindelige valg, således som det bedst stemmede med vor demokratiske udvikling i det sidste århundrede, stod et landsting, der vilde være i stand til kraftig at hævde de interesser i samfundet, der hver for sig bæres af mindretal, men ikke des mindre kan kræve til enhver tid at gøres gældende overfor flertallet.« I beretningen om tilblivelsen har han naturligvis nævnt, at rigsdagens oprindelige standpunkt var at få junigrundlovens censusfrie valgregler for landstinget tilbage for det forhen under det monarkiske fællesskab hørende område. Overfor dette anfører han, hvad der fra »mere konservativ side« gjordes gældende om udvist smålighed i folketinget og snæverhjertet tænkemåde i lovgivningen. Idet derefter forliget mellem »små og store bønder« refereres, berøres det ikke, dels at dette forlig havde skabt forventninger i landbostanden, der ikke indfriedes, dels og navnlig at rigsrådets aristokratiske landsting ved nødvendigheden af at nå til et positivt resultat sad inde med nejrettens fordel under forhandlingen og kunde diktere vilkårene, der ved de nationalliberales tilslutning fik flertal. Som

en skæbnesvanger ulempe anføres det, at der ikke var skabt en udvej til afgørelse af finanslovsconflikter. Derfor blev der ikke undgået bitre stridigheder men »sådanne undgår jo imidlertid intet begyndende frihedsliv«. Breve nr. 270 af 1. august 1893 til Folkeoplysningsudvalgets leder M. Steenstrup viser, at han havde måttet kæmpe for at få sin bedømmelse frem. I brev nr. 279 til Ploug taler han om det store fremskridt ved forfatningsrevisionen af 1865—66, skønt han ingeniunde har billiget den måde, hvorpå dens ophavsmænd har ført den ud i livet. Han glæder sig over, »at så lidt ondt og så meget godt er kommet ud af bruddet på en retstilstand, som manglede betingelserne for at kunne rumme det virkelige liv.« Det var året før det politiske forlig af 1894, endnu udkom finansloven som provisorisk; det voldte ham ikke længere uro. Den afsluttende fortælling om de nordiske tilnærmelser giver fyldig oplysning og er skrevet med tillid til disse tilnærmelsers fremtid. Her gjorde det sønderjyske sig gældende, som han udtalte i Breve nr. 273 af 25. september 1893 til den svenske professor Harald Hjärne: »Nordens fælleshistorie og interesse har ingen varmere venner end den danske befolkning i Nordslesvig, og dens venskab er uegennyttigt, da den jo intet venter af gode resultater. Det er ligesom en fornødenhed for den at tænke sig et rigere og fyldigere fædreland i modsætning til det store Tyskland.« Han kunde have påberåbt sig sin egen ungdoms begejstring for Runeberg og anden svensk digtning. I senere år havde Krieger styrket hans kendskab både til norske og svenske offentlige forhold og bragt ham i forbindelse med personligheder fra disse lande; blandt brevsamlingens adressater er flere sådanne. Men besøg på deres hjemsteder kom det ikke til, fordi han var meget lidt rejsende; fra hjemmet erindrer jeg abonnement på svensk Aftonbladet.

Et eksemplar af bogen har foruden nogle rettelser en hel del bemærkninger om tilføjelser, der eventuelt burde gøres. Desuden hedder det på en vedlagt seddel: »Der kunde gives en fremstilling af Nordboere udenfor de nordiske riger sammen med en Nordens geografi altså S. J., Finland (de svenske og deres stilling) Grønland, Færøerne, menigheder i Nordamerika, foreninger i stæder på [?] ... Kunde det ikke være en »fortælling« i Nordens hist.? — derunder kunde Finlands og S. J. hist. efter adskillelsen optegnes.« I denne ide ved tilbageblikket på sin bog — og meget hyppig ses han i form af noter at være vendt tilbage til sine udgivne arbejder — tager man næppe fejl ved at finde inspirationen netop i det nys anførte om sønderjydernes interesse for det nordiske fællesskab og tillige i det formål at vække de rigsdanskes interesse for sønderjyderne. Her nævner han dem altså ved siden af finnerne, der den-

gang sukkede under russisk åg. Med disse følte han — også ved ligheden med hans særlige landsmænd — den almindelige deltagelse. Men når der ud fra alment retshensyn blev slået til lyd for sympati med finnerne (Ivar Berendsen), var det ham magtpåliggende i omtale at understrege at danskes følelse overfor sønderjydernes stilling måtte være af en helt anden art. Jeg har ovenfor vist bogens inddelinger og antydet det omfangsrige indhold, der er sammentrængt i den. Sondringen mellem politiske tildragelser og åndslivets vækst er gennemgående ligesom i 40 fortællinger. En forfatter (P. Læssøe Müller i Vor tids konversationsleksikon) har for 1. dels vedkommende fundet bogen hans mest helstøbte. Med ti års mellemrum havde han nu talt til det nationale sindelag ad de to veje — det sønderjyske og det nordiske — hvor han skønnede, at der var trang dertil. Spredte udtalelser, Breve nr. 255, 260, 273, viser, at han ikke ventede nogen anmeldelsessukces på bogen og var klar over ufuldkommenheder i det fremmede historiske stof, men sligt kunde han se stort på.

Inden vi kommer til årets anden anselige litterære ydelse, bogen om Griffenfeld betrædes Sønderjyllands grund i den lille afhandling i Sønderjydske Årbøger To gamle herregårde på Haderslev Nes (Afhandlinger IV), 7 sider. Dens indledende ord har almindelig anvendelse på den art efterhånden hyppige bidrag fra hans hånd: »En i det enkelte gående granskning af et sogns, en bys eller en gårds historie kan ofte for den udenfor stående synes at være af ringe betydning eller så godt som uden værd. Anderledes for den, som kender stedet, som er knyttet til det eller har sine barndoms-minder derfra; for ham kan det have en forunderlig fængslende interesse at dvæle ved disse minder, hvoraf brudstykker eller forvanskede overleveringer smelter sammen med hans tidligste erindringer. Dertil kommer, at landets og folkets fælles historie i mange retninger må bygges op nedefra, ud af de talløse spredte efterretninger fra alle egne. Et kan få betydning her, et andet hist; snart er det en personlighed, snart en tildragelse, snart et kulturhistorisk forhold, eller vel endog kun et navn, der kan være af værdi til oplysning på andre områder eller i en større sammenhæng.

Det vil derfor ikke være uden betydning om Sønderjydske årbøger efterhånden kunde samle og opbevare sådanne stedlige minder; det vil straks ved sin fremkomst kunne glæde adskillige og senere i årenes løb komme mange tilgode. Thi som man gennem sin nærmere slægt knyttes til det folk, man tilhører, således knyttes man gennem sit fødested eller ved den plet, man særlig har lært at elske, til hele sit fædreland.« Jeg erindrer, at han i tidligere år

havde omtalt sin ven dr. Oluf Niensens bøger om Skodborg-Vandfuld herreder, hvorfra han stammede, om ikke med overlegenhed så med en vis fremmedhed som udslag af den helt primitive oplysningstrang, og meget mulig har han ikke kunnet afvinde disse herreders fortid nogen interesse. Nu var han selv kommen godt ind derpå ganske vist kun ved siden af det sammenfattende historiske studium. Men for ham var det tillige den udestængtes hjemve, der gjorde sig gældende. Som Henrik Ibsen foretog sit natlige drømmerridt fra Tyskland til Norge, hensatte han sig ved hjælp af gamle kort og bøger til sit rette hjemlands grund. Der følger derefter uden nærmere kildeangivelser en mængde oplysninger vedrørende Bårdskov (Keldstrup) og Vandlinggård (Grågård, Gramgård) fra det 16.—17. århundrede.

En anden tilbagevenden til det sønderjyske foretog han ved i Sønderjydske Årbøger at lade trykke sit samtidige digt Ved kongens ligfærd igennem Flensborg 30. november 1863. Det var kun 30 år, siden hin begivenhed indenfor det gamle danske monarki — og kun 4 år før han egen død. Han lod foran sætte følgende ord: »Disse vers, der blev skrevne af en deltager i kongens ligfærd, kom dengang ikke offentlig frem, fordi man antog deres historiske hentydninger til Sven Estridsen og Margrete for uforståelige. De meddeles nu som et samtidigt vidnesbyrd om de stemninger og den opfattelse af forhold og personer, der dengang rådede blandt danske sønderjyder. De ældre vil ved dem måske kunne forny et tungt men dyrebart minde, de yngre vil kunne få et omend svagt indtryk af hin aftens store sorg og dens mange krydsende følelser og tanker.« Hans vejleder kollaborator C.F. Monrad havde frarådet trykning i et blad på grund af de historiske hentydningers uforståelighed. At Sven Estridsen var død dernede og samtidig med ham biskop Vilhelm, kunde dette passe på men vel neppe på Margretes død på Flensborg fjord. Måske Monrad tillige har været betænkelig ved følgende vers.

Men som Sven sig avled et heltekuld,
så stander vi kvær, når du lægges i muld,
en helteyngel med kampens [ikke kongens] mod,
thi alle oprandt vi af kongeblood!

Digtet er 18 toliniede strofer, og som det begynder:

Hil være dig Frederik Folkekære,
vi sønderjyder til graven dig bære.
Som Skjold vi føre dit lig af land,
du var os en frelsens konge for sand!

minder det noget om Ewalds Hold tåre op at trille og du, vor cither, stille — nu bæres kongen bort til graven. Efter at have omtalt kong Sven på Danmarks vegne omtales Margrete på Nordens.

Digtet slutter:

Du hvile i fred nu, du folkekære,
de danske bølger til graven dig bære:
Som Skjold vi førte dit lig af land
du var os en frelsens konge for sand!

Ved det sidste er tænkt på danskhedens fremme og den nye grundlov. På ingen måde kan det siges, at Sønderjylland er gjort til det hele, idet både det samlede Danmark og Norden føres frem, men at tre af kronens bærere havde lukket deres øjne dernede og derfor bares til graven af denne befolkning, er følt som en særlig ære for den. Den sønderjyske interesse for det nordiske bekræftes. Som det ses vedkendte han sig endnu ikke forfatterskabet, det skete først i Redegørelsen s. 102, hvor han fordybte sig i erindringer om ligfærden. Dette 30-års minde måtte nok for ham selv lyde som et memento med hensyn til fuldførelse af det sønderjyske problems behandling. Nu kunde bogen om Griffenfeld udkomme, og den ferie, han havde forbeholdt sig til andre arbejder, var udløbet.

I sommeren 1889 havde hans arkivrejse ført ham til Trondhjem, hvor fæstningen Munkholm ude i fjorden gemmer mindet om Griffenfelds strafudståelse. Han havde i 1882 skrevet i sine 40 fortællinger om denne statsmand uden at gå dybere ind i en undersøgelse af den strænge dom over ham og havde sluttet sin fremstilling med ordene: »For Danmark var hans sjældne snille og hans ærlige vilje til at tjene kongen og fædrelandet tabt.« Da Jørgensen var uden turistens trang til at få alle seværdighederne med, havde han ikke nået at besøge Munkholmen men fordybte sig i domkirken, og at lede i stiftsarkivet efter mulige oplysninger om fængslingens forløb faldt ham slet ikke ind, se Breve nr. 208. I brev nr. 206 af 4. oktober 1889 ligeledes til Birkeland fortæller han, at en undersøgelse af Griffenfelds virksomhed som arkivar efter hjemkomsten fra rejsen havde ført ham videre til at sysle med hans private forhold og hans domfældelse. Denne var dårligt behandlet i litteraturen, og hans indtryk var, at der måtte regnes med større skyld hos Griffenfeld end tidligere antaget og til gengæld med ingen skyld hos hans dommere. Dette uddybes nærmere i brev nr. 208. I brev nr. 263 af 24. januar 1893 til Krieger skriver han, at han nu er færdig med denne bog, der har beskæftiget ham i 3¹/₂ år med et inten-

sivt stadigt arbejde på ialt 80 uger, kun kirkehistorien havde beskæftiget ham længere. Idet han ved brev nr. 289 af 10. maj 1894 takker Frederik Barfod for hans venlige ord om bogen, skriver han: »Det er fire(!) års strængt arbejde under de heldigst mulige vilkår; der må da vel altså være kommet noget ud af det, som kan bruges også af andre. Så meget des bedre; for mig har den været et såre fornøjeligt arbejde, også fordi den efter min opfattelse udsletter en sort plet i vor historie.« Denne sorte plet kan ikke være andet end den urigtige tradition om, at domfældelsen var en justitsforbrydelse. Det indtryk, der var hans første, har altså holdt sig under hans arbejde,¹⁾ og den sympati og beundring, den højtbegavede statsmand fra begyndelsen har indgydt ham, har ikke fritaget ham for en fældende bedømmelse. I sin bog fra 1884 om Nils Stensen, der havde en velynder i Griffenfeld, havde han allerede bragt sig på en fortrolig fod med den unge enevældes tidsrum og det tiltalte ham som en opgangstid. Allerede i efteråret 1871 samlede han stof til Frederik III's historie. I denne monografiske skildring af forgrundfiguren Griffenfeld, der styrtedes ved en retsforfølgning, måtte imidlertid alt stille mod at veje ankernes berettigelse; i granskningen af hans personlighed fik da emnet sin store interesse. Jørgensen kunde overfor sin højtagede kaldsfælle Barfod bruge vendingen om et såre fornøjeligt arbejde om det rent fagmæssige. Selve opgaven at føle alle vedkommende på pulsen og forme et skøn om ansvar ud fra tidens forudsætninger kunde kun opfattes som en meget alvorlig saglig opgave.

Peter Schumacher Griffenfeld lød hans titel på bogen, der kom hos Gyldendal med en første del på 502 sider i 1893 og en anden del på 564 sider i 1894, trykt i 1250 eksemplarer i smuk form og illustreret bl. a. med 20 portrætter. I sideantal var det hans største bog, og ligesom hans næststørste bog den nordiske kirkehistorie i det væsentlige havde afsluttet hans middelalderlige forfatterskab, var bogen om Griffenfeld (bortset fra den posthume afhandling om Ambrosius Stub) en afslutning på biografierne: Zoega, Stensen, Brorson og Ewald alle tilhørende enevældens tidsrum. Til de 15 år mellem 1878 og 1893, der adskiller disse to hovedværker, henhører 40 fortællinger fra 1882 og Nordiske fortællinger, der afsluttedes 1890. Han var gennem dem blevet dansk og nordisk historiskriver for alle disse folks historiske tidsrum helt fra sagnene til de gældende forfatninger. For Griffenfeld-bogens vedkommende

¹⁾ I de nordiske fortællinger, der angives færdigskrevne i 1890 men udkom kort før bogen om Griffenfeld, hedder det II 135 med hensyn til sigtelsen for landsforræderi, at mistanken var uretfærdig men fremkaldt ved hans forhold.

er det værd at minde om, i hvor stort omfang han allerede som ansat i rentekammerarkivet havde gjort sig bekendt med enevældens arkivstof. Men når den sammenstilles med de andre biografier, bemærkes det, at der her ikke var tale om nogen af åndslivets mænd. Det var ikke interessen for åndslivet, der havde bragt ham til at stille sig opgaven, men, som hans videnskabelige fordrag af 1. november 1889 viser, fra først af åbenbart retfærdighedstrangen til at skille rigtig mellem Griffenfeld og hans forfølgere og dommere. Allerede dette måtte kræve en fyldig undersøgelse af hele hans virksomhed i statens tjeneste. To år senere, 20. november 1891, kommer hans andet foredrag om Griffenfelds virksomhed for enevældens befæstelse altså hans indenrigspolitiske virksomhed. Skridtet var da ikke langt til den fulde biografiske skildring. Hertil kommer nu den interessante oplysning, han giver i Redegørelsen s. 162, at han »havde opdaget det mærkelige slægtskab mellem denne statsmands virksomhed og de nationalliberale, særlig hans lighed med Krieger i begavelsens retning og omfang. Det blev på en vis måde en forstudie til den nyere tids historie og bidrog ikke lidet til at emancipere mig fra de synsmåder, Krieger i årenes løb havde vænnet mig til. Bogen udkom i to bind, meget kort efter hans død, — heldigvis, kan jeg tilføje«. Vurderingen af de nationalliberales politik var jo et stof, han stadig havde in mente, og gennem Krieger havde han en personlig føling dermed. Denne tilknytning har altså bidraget til at levendegøre dette historiske stof for ham. Når Griffenfeld til valgsprog havde: *chi va piano, va sano* (den der går småt, går sikkert) og C. C. Hall: *gør ikke i dag, hvad uden skade kan udsættes til imorgen*, rejser det utvivlsomt formodning om et vist slægtskab. Iøvrigt fandt han hos den unge Schumacher en idealitet, der måtte tiltale. Som han skrev i Breve nr. 104 af 22. oktober 1884 med henblik på bogen om en i de unge år afdød mand: »For mig er det altid overordentlig gribende at se dette kære friske ungdomsmod bryde frem.« Her blev man vidne til Schumachers vidtfaavnende studietrang i København og i udlandet foruden en digterisk åre, og det placerer ham højt i forfatterens omdømme, selvom han må gøre opmærksom på hans manglende evne til at give det boglig form og i dette receptive anlæg ser en lighed med Krieger. Det kan vistnok antages, at han oprindelig ikke har tænkt sig at bogen vilde få det store omfang, den fik. Han skriver, at han så at sige måtte begynde på bar bund, og når man ser omfanget af Anmærkninger og henvisninger, 58 + 53 sider, forstår man, at der havde været trukket store vekslers på hans udholdende arbejdskraft.

Den gennemførte enevælde lod hele styrelsen, der var forplig-

tende for undersåtterne, udgå fra kongen personlig, og den forudsætter, at han personlig kan magte denne opgave på betryggende måde. Dermed er muligheden imidlertid skabt for, at en rådgivende tjener trænger sig ind og psykologisk overvælder kongen, hvis styrelse fra en virkelighed synker ned til navnetegningen på aktstykket. Forfatningens form er stadig overholdt, men reelt er den det ikke, og dette må ses som en mangel både fra kongens og undersåtternes side. Dette forhold behandler kongelovens art. 26, der henviser til erfaringerne om, at kongernes magt undertiden af deres højst betroede tjenere dem fast usynligen beskæres ,hvorved det gemene bedste såvel som kongerne selv lider største forfang og afbræk; det pålægges derfor kongen at holde over sin absolutte suverænitæt, og er der opnået noget ad den vej, er det ugyldigt og fremkaldelsen straffes. Det blev 100 år senere Struensees statsretlige brøde at styre kongens undersåtter ved at fremkalde hans viljeløse navntegning. Det vilde også være kongelovstridigt at gøre den sjælsunde konge til en nikkedukke ved at dominere ham psykologisk, argumentere falsk overfor ham eller holde afvigende meninger borte fra ham og således »usynligen beskære« hans valgfrie magt, navnlig hvis rådgiveren heri kun fulgte sit eget hoved og ikke havde søgt betryggende orientering til anden side. Ytringer af ringeagt for kongens evne til at skønne blev derved farlige indici for en dermed stemmende optræden. At statsmanden har anbefalet det rette, kan enevælden og dens dommere ikke lade være afgørende, thi kongen regerer efter sit tykke, og statsmandens hverv må kræve resignation.

Fortællingen strømmer som en bred flod med fyldige oplysninger om forhold og mødende personligheder. Schumacher var næsten 28 år, da han af Frederik III ved kammerskriver Christoffer Gabel udnævntes til kongens bibliotekar og arkivar på Københavns slot; arkivarstillingen vedblev han at beholde. Det kan være et spørgsmål, hvad han har udrettet som sådan. »Og dog,« hedder det, »kan det ikke være andet, end at sysselsættelsen med disse gamle breve og aktstykker må have gjort et mægtigt indtryk på ham. Ingen mand med åben sans for åndelige formål i livet, lærd eller læg, kan stilles overfor denne rigets dyrebare skat, uden at betages af det umiddelbare indtryk fra svundne dage, som her træder ham imøde. Og i endnu højere grad vil det være tilfældet med den, der som Schumacher har set meget og tænkt meget, den som har læst og tilegnet sig, hvad stort og mægtigt der er frembragt af menneskeånden i hensvundne tider. Disse breve og disse segl bærer bud fra fortiden, så håndgribeligt og så vederhæftigt som intet andet.

Lad være, at det kun er lidet og ringe, uanseligt i sig selv og et minde fra langt ringere forhold end dem, vi kender fra andre tider og steder, så har det dog dette ene forud, dette uforlignelige: det tilhører vor egen slægt, det er arvegods fra vore fædre!« I disse ord tolker forfatteren i hvert fald sin egen romantiske stemning overfor de gamle aktstykker; den var bygget op på hans evne og trang til indleven i det fortidige liv i dets sammenhæng med det nutidige. Selv om der kunde regnes med noget lignende hos Schumacher, beklages det dog, at han ikke påvirkedes noget i retning af tidligere tiders forskellige magtfordeling, men deri var han som Gabel helt på kongesuveranitetens side; dansk viste han sig imidlertid senere ved at fremdrage danebroges navn og mærker i ordenen. Den nærmeste tid bragte Ulfeldt-sagen og forskellig gæring mod det nye system. Om Højesterets domfældelse af Ulfeldt uden sædvanlige rettergangsformer siges det, at sagens ekstraordinære art gjorde en slags selvtægt berettiget, og Eleonore Kristine, forfatterinden af det beundringsværdige forsvarsskrift, ses som mandens medskyldige. Her kunde han gøre den erfaring, at enevælden ramte hårdt, når den følte sig truet. I 1665 bliver han kongens kammersekretær og i 1668 kancelliråd i Danske Kancelli, derpå oversekretær og i 1669 assessor i Højesteret og Statskollegiet. Han var allerede af kongen gennem Gabel blevet advaret mod at betinge sig gaver for embedshandlinger. Kongeloven med dens nøje udformede regler særlig om arvefølgen antages underskrevet den 14. november 1668 med datering tilbage til 1665. Tilvejebringelsen af denne overfor påvirkninger i frisindet retning og dens formelle udarbejdelse i en latinsk og dansk skikkelse, hvilket sidste var Schumachers ydelse, havde været hovedforetagendet under hans 7-årige tjeneste for Frederik III. For en ikke del havde han været optaget af at gå kongen tilhånde i hans mange private interesser. De afgørende politiske begivenheder havde endnu ikke vist sig. Skildringen har alligevel lighed med en roman ved redegørelsen for de mange egoistiske interesser, der under den nye statsretlige situation stak hovedet frem. Kongens gunst var målet for alles stræben, og Schumacher, hvis stilling er sikker, formår at dirigere gunstens retninger. Han viser sig herved modtagelig for kvinder, og et tillæg med en snes breve fra adelige damer tildels dog af senere dato godtgør i hvert fald tvetydige samvær med en baggrund af supplikation. Der dvæles ved hans intime forhold til Ulrik Frederik Gyldenløve, kongens lidt yngre udenfor ægteskab fødte søn, der blændede ved sine egenskaber som officer og kavaller og viste stor evne til praktisk regeren. Desuden kunde han gå ind i den andens æstetiske ideverden betegnende ham som Sokrates

sig selv som Alkibiades: »Disse to mænds venskab er et af de skønneste sammentræf, et af de rigeste løfter i tidens historie,« udbryder forfatteren I 254 og udmaler sig, hvad godt for dem selv og fædrelandet en fortsat samvirken mellem dem kunde have bragt. Overgangen til Christian Vs regering forløb gunstigt for ham, hvorimod Gabel, der var blevet statholder i København, fik afsked. Så giftede han sig med den rige 14-årige Karen Nansen, sønedatter af borgernes fører i 1660 Hans Nansen og indrettede sig herskabeligt på Købmagergade (nuværende posthus). Allerede to år senere blev han enkemand efter en datters fødsel. Han stod som eksempel på, hvor langt en borgerlig kunde nå frem i staten, selv om han ikke havde været med i 1660, men at han skulde have tanker om i forening med adelsstanden nu at få opfyldt for sin stand, hvad der da en overgang kunde have været forventninger om, måtte anses for helt udelukket.

Kapitel XI om Sønderjylland og forliget med Pløn bliver ved forfatterens refleksioner af vigtighed både indenfor biografien og for forfatterskabet i det hele. Det sidste bliver det ved den indledende udtalelse om, at synspunkterne i vor historie oftere på en skæbnesvanger måde har været betegnet ved manglende historisk sans hos de førende i andre retninger udmærkede mænd. Han sammenstiller i så henseende Griffenfeld med mændene fra 1848. Disse skabte en ordening »uden blik for det beståendes ret og den naturlige udviklings krav.« At det vidtgående demokrati af 1849 ikke blev den bestående ordening indenfor riget og skadede ved at mishage fremmede magter, viste sig snart. På samme måde, udvikles det, gik Griffenfeld radikalt op i enevældens ide, der førte ham til at gå ind for et stedsevarende diktators folkelige selvopgivelse. Det uddybes s. 358 nærmere, hvilken ærefrygt Schumacher nærrede overfor enevælden: »Han troede på den nye statsordnings ubetingede ret overfor enhver anden, dens udsigt til at blive uforandret i al fremtid og dens overensstemmelse med menneskenatures krav. Men dermed tabte den historiske ret sit værd.« Ligesom Nils Stensen slog sin lid til paven, fik Schumachers »stærke forsynstro et håndgribeligt holdepunkt i kongen, så han synes at have levet i og på forvisningen om, at denne aldrig vilde kunne misforstå hans troskab, aldrig vilde kunne vildledes i sin dom om ham.« Disse synspunkter gøres der senere anvendelse af ved omtalen af hans fald.

Man kan herved komme til at tænke på hans foredrag i 1884 om Magtens tyngdepunkt, der jo netop drejede sig om, hvorledes vendepunkterne i vor historie er forløbet. Når Vilh. Andersen i sin Litteraturhistorie IV (1925) 321 finder modstrid mellem udtalelser-

ne de to steder, skyldes det hans overseen af, at der i foredraget var tale om at påvise, at vendepunkterne i 1848 og 1860 var frugt af en længere tids udvikling, hvorfor også stemningen derfor var så stærk, at kamp blev undgået, men i biografien er der tale om noget helt andet. Hverken Griffenfeld eller mændene fra 1848 fremkaldte jo selve vendepunktet. De trådte til som redskaber for reformens tekniske gennemførelse, hvilket historisk set var dens andet relativt selvstændige led. At det Monrad-Lehmanske grundlovsudkast kunde have holdt noget igen til fordel for samfundsklasser, der hidtil havde haft kongens og stænderforsamlingernes værn, kan vel nok antages. At Schumacher overfor Frederik III kunde have udrettet noget ved forestillinger om at indføre rådgivende eller besluttende myndigheder, forekommer mig overvejende tvivlsomt. Vilh. Andersen har i det hele på en altfor letkøbt måde ment at kunne underkende helstøbtheden i standpunkter og tanker, som Jørgensen fremkom med. Blandt disse indtager tanken om det nationale en fremskudt plads, og respekten for det historisk givne ligger tæt op ad det nationale. Om Schumachers virksomhed for Pløn-forliget fremføres meget stærkt den klage, at det var unationalt, når det gik ud på at skaffe Christian V erhvervelsen af grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst på bekostning af besiddelsen af hovedparten af Als og med en forringelse af kongens stilling på fastlandet i hertugdømmet, og det så meget mere som der af Gabel menes at være anlagt en national politik ved erhvervelse af rådheden over Als, en særskilt slesvigsk generalsuperintendent og slesvigske sagers henlæggelse til Danske Kancelli. Pløn var et lille hertugdømme i Holsten. Selve problemet, der er omtvistet, kan ikke tages op her. Jørgensens harme over denne formentlige nationale svigten er så kraftigt udtalt, at professor J.A. Fridericia i sin udførlige og stærkt anerkendende anmeldelse af bogen i Nordisk Tidsskrift 1894 udtaler den mening at denne harme for en væsentlig del har været bestemmende for hans hele syn på statsmanden Griffenfeld. Dette tager Jørgensen dog afstand fra i Breve nr. 296 af 5. november 1894, hvori han takker for anmeldelsen, og han påberåber sig, at han i sit foredrag 1. november 1889, hvori han kom ind på hele »synderegistret« også det udenrigspolitiske, ikke omtalte Pløn-forliget, som han først senere blev nærmere bekendt med. En betragtning, der ikke ses fremhævet af historikerne, er denne, at den enevældige konges indflydelse ikke altid lader sig erkende. For stammelandet Oldenborgs erhvervelse til riget kunde kongen tænkes at have haft særlig interesse, og når han krævede den fremmet, stod hans minister ikke som sin moderne kollega, der ved sin nægtelse af medvirken enten bevæger til, at ønsket op-

gives, eller at han selv går tilbage i sin tidligere position. I forbindelse med kongens salving indførtes nye rangklasser og dannebrogordenen, og 1671 stod han fremskudt som ekscellence, adelig godsejer og ridder med anselige indtægter som gehejmekammersekretær. Skildringen går over til udenrigsstyrelsen, der fra marts 1673 kan regnes at være i hans hænder. Det er overvejelser om den rette stilling overfor Frankrig-England modsat Holland, idet begge parter søger forbundsfæller. Et krigerisk sammenstød med Sverige forberedes men søges undgået af ham. Forsåvidt han derved søger at vinde Sverige, advares der mod at anse ham for skandinavisk sindet, han følte næppe denne politik mere berettiget end enhver anden. Der mindes om, at han af Gyldenløve lod sig kalde Sokrates som udtryk for alsidigheden og den ligelige sikkerhed hos denne vismand. »Af hans politik får man det indtryk, at han i urokkelig hengivenhed for sin konge og sit fædreland følte sig frit stillet overfor alle muligheder, beredt til hvad øjeblik det skulde være at slå ind på nye veje, for da at smykke dem med skæret af sine skønne ord og sine vindende tanker.« Sikkert var Griffenfeld en ordenes kunstner, og denne kunst er farlig som vinen. Her kunde forfatteren have fundet anvendelse for sin sammenstilling mellem Griffenfeld og visse nationalliberale. Og også historikerne må tage sig i vare. Jeg tænker på de mange gange omtalte bogstavværker, der ses vedføjet hans udtalelser f. eks. i skrivekalenderen. Tydningen kan være: »Kongens hjerte er i guds hånd, han bøjer det efter sin vilje; jeg håbede på dig, herre, og skal ikke beskæmmes i evighed« eller en lignende anrørelse. Det siges II 158 at fremgå af hans hemmelige optegnelser, at han var en gudhengiven, fromt troende mand. Men disse tegn er ikke anbragt på steder, hvor de kunde tages som udtryk for en andægtig stemning, som han følte trang til at ytre. De kommer frem, når han er i bekneb overfor kongen eller føler risiko for, at noget ikke vil lykkes for ham. De må derfor snarere ses som en slags besværgelse af fru Fortuna i lighed med overtroiske fagter eller formularer, nogen anvender i spænding som en beroligelse for nerverne. Efter afsnit, hvis detaillerede redegørelse for et diplomatisk frem- og tilbage-spil har stillet krav til læserens tålmodighed, følger et lettere tilgængeligt kapitel om hans personlige forhold 1672—75. Der oplyses om hans som et »hof« pompøst udstyrede ejendom, der også var indrettet på ekspedition af statssager. Han træder i stigende grad i forhold til adelen og aftale gøres om ægteskab mellem hans 4 måneder gamle datter og den otteårige søn af Mogens Frijs, der tiltrådte sit grevskab Frijsenborg. Påny dvæles der veltalende ved det varme venskab med Gyldenløve, hvorom så mange på fransk skrevne breve vidner. 26. november 1673 bliver han

rigskansler, greve og elefantridder og havde foruden Gyldenløve kun to mænd foran sig i rangen. Kort efter erhverver han Samsø. Han fejredes i digt og tale og med medailleslagning og søgtes gjort til tysk rigsgreve. Her omtales nærmere hans forbindelser med adelige damer; hvor intime de har været, er ikke godt at vide. Efter at have fået afslag på frieri til hofdamen den franskfødte reformerte prinsesse La Tremouille aftalte han ægteskab med den unge prinsesse Louise Charlotte af Augustenburg uden dog at opgive håbet om den første forbindelse altså et dobbeltspil mage til hans diplomatiske kunststykker.

Krigen ved Brandenburgs side mod Sverige begyndte 12. august 1675 med indrykning i Nordtyskland, hvor Wismar faldt. Under forberedelsen af næste års felttog skred kongen 17. marts 1676 ind med retsforfølgning mod Griffenfeld; dommen, der er bekendt, faldt i maj.

Som jurist må jeg komme noget nærmere ind på denne retsforfølgning, der havde det i hin tid almindelige forløb, at lovens strafretusel først bekræftedes i en stræng dom til skræk og advarsel for ligesindede, og at kongen derefter viste sin mildhed i en benådning. I dette tilfælde gaves benådningen uden andragende men først, da bøddelen stod med sværdet hævet; denne form var, såvidt vides, ikke enestående. Fængslet, der trådte i stedet for livsstraffen, varede til et par måneder, før døden indtraf 12. marts 1699 som følge af sygdom. Det kan dog ikke overses, at frihedsberøvelsen her til lige havde karakteren af, hvad der i moderne tid betegnes som in-ternering for at forebygge skadelig politisk virksomhed. Ulfeldt var i erindring som et adskrækkende eksempel på sådan virksomhed, og en løsladelse kunde måske også volde uro i landet. Det var før fremkomsten af Danske Lov, og enevælden havde endnu ikke sat sit stempel på straffelovgivningen. Dette skete straks efter med hensyn til at yde og at modtage skænk og gave ved et den 20. marts 1676 udstedt forbud herimod, når det skete til rettens forkrænkelse eller for at erhverve gejstlige, civile eller militære bestillinger. Den ydende skulde da erlægge gavens dobbelte beløb, modtageren miste ære, liv og gods. Allerede recessen af 1643 satte embedstab for dette forhold med hensyn til præstekald og recessen af 1558 embedsfortabelse og tab af boslod for dommeres gavemodtagelse. Eden som oversekretær indeholdt, at der ikke måtte tages skænk og gave for cancelliekspeditioner. Strafanvendelsen betjente sig af analogier og som foran oplyst havde allerede Frederik III ladet Schumacher indskærpe, at han måtte afholde sig fra at betinge sig gaver. Det gældende forbud ramte da vidt nok, og med hensyn til at straffen

nu var blevet sat så kraftig i vejret, tvivler jeg på, at man som i bogen II 390 antaget vilde anse sig for afskåret fra at give det tilbagevirkende kraft, idet dette vel netop havde været hensigten med nu at udstede forbudet. Enevældens skærpede respektkrav overfor kongen gjorde det naturligt at give tilbagevirkning i hvert fald til kongeloven for denne forseelse, der særlig krænker kongen. Overtrædelser af de nævnte arter (det mistænkelige forhold i Højesteret gik man ikke nærmere ind på) var oplyst i stort omfang bl. a. ved medhjælperes tilståelser, og det kunde ikke nytte at antyde, at de selv havde beholdt beløbene. S. 394—400 gennemgås en lang række obligationer på 1—5000 rdl., der angaves at være udstedt til ham for pengelån men sandsynligvis var for ydede eller lovede administrative tjenester. De nævnes ikke i dommen som straffegrundlag måske af hensyn til medkontrahenterne. Hvis denne, der ikke nævner straffehjemmelen, anvender forbudet af 20. marts 1676, hjemlede allerede det anførte dens konklusion.

Uden at specificere det nærmere nævner dommen som en første beviste anklagepost, at Griffenfeld ikke stemmende med sin ed havde bevaret embedshemmeligheden og havde overtrådt kongens pålæg om at brænde noget men urigtig angivet, at det var sket. Det sidste sigtede til et kongeligt testamente, hvoraf han havde bevaret en afskrift, det første til indiskretioner om de kongelige i skrivekalendere, hvor der om kongen var en udtalelse om, at han havde udtalt sig som et barn. Dette kunde ved uforsigtighed komme til andre, og der var tegn på indiskretion i videre omfang. En moderne forfatter (I. A. Fridericia) har betegnet dette punkt som ringe, retsanskuelser i 1676 har dog antagelig været en anden, og dommen fremhæver kongens allerstørste mishag.

Et interessant punkt er det næste, beskyldningen for at han i mange måder forsætlig har handlet mod den kgl. »admonition til Rendsborg«, hvorom der henvises til akterne. Under deres ophold i Rendsborg havde kongen 21. august 1675 leveret Griffenfeld en af ham skrevet liste i 16 punkter over ting, der mishagede ham i dennes adfærd; tre punkter er udeladt i vedkommende afskrift formodentlig som angående fyrstelige personer. Formen i skriftstykket er at advare eller udtale en vilje. Det tilføjes, at han kun har kunnet få det frem på denne måde og ikke vil tale om det, II 289. Han bebrejder deri Griffenfeld, at han ledte ham på vildspor ved sin vidtløftige tale, skjulte den politiske brevveksling for ham og forsømte hærvesenet, han forlanger at han holder sig indenfor sit embedes rammer og advarer ham mod smiger, der plejer at være i egen interesse, han æstimerer ikke selv militære affærer og søger at gøre kongen ked af dem og få ham til at forlade hæren, over-

hovedet tiltog han sig hele direktionen og reputationen og lod kun kongen navnet tilbage. Endelig sigtede han ham for bestikkelighed og for at gøre embedsstanden afhængig af sig ved at fylde den med slægtninge og venner. Vi er hermed tildels inde på det foran s. 155 omtalte område for kongelovens art. 26, som Griffenfeld særdeles vel kendte. Dommerne måtte holde sig til sagens natur angående ansvarets omfang ligesom den foregående anklage. Bevismæssigt måtte selve advarselen have vægt og dette, at kongen stillede sig bag tiltalen. Der nævnes iøvrigt også en fremlagt attest, hvilken form brugtes for vidneforklaring. Så uspecificeret som det hele er, kan der ikke fremkomme noget klart billede.

Ved at gennemlæse generalfiskalens klagemål — jeg indskyder at Otto Vaupell har fortjenesten af i sin bog Rigskansler grev Griffenfeld (1882) II at have meddelt afskrift af processkrifterne og dommen — bemærker man, at ikke alle poster genfindes som godkendt i dommen; dette gælder således erhvervelse af rigsgrevetitlen og modtagelse af øen Wollin i forlening af Brandenburg samt af 10 000 rdl. af Hamburg. Da disse kendsgerninger faktisk forelå, er det tegn på, at kommissionen ikke har været opsat på at få alt med uden interesse for frifindelsesmomenterne. Af de tilbagestående tre forhold i aktionen er der først dette: at have villet bortbytte grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst mod Tønder amt for ved dette bytte at få i skænk amtet Steinhorst, hvilket forhold ligesom de nysnævnte er betegnet som udsugelse eller optrækkeri. Dommen henfører det ikke under *crimen læsæ majestatis*, på dansk landsforræderi, den siger, at han har handlet meget groveligt ved den forehafte højskadelige permutation alene for at erholde Steinhorst. I sit forsvar bestrider Griffenfeld ikke løftet om Steinhorst men udvikler, at der ikke behøvedes andres mellemkomst for at hindre forhandlingernes fremme, da de slet ikke var alvorlig ment. Dette har dommen altså forkastet og har ud fra forholdets natur fundet modtagelsen af et sådant tilbud fra statens medkontrahent til dennes forhandlende minister utilbørligt, hvilket sikkert kunde påregne tilslutning. Griffenfelds fremstillinger under sagen savnede troværdighed.

For *crimen læsæ majestatis*, for hvilken straffen formentlig altid var tab af ære, liv og gods, dømmes han 1) for brevbefordring mellem landets åbenbare og hemmelige fjender, 2) for usømmelig og farlig korrespondance med dem. Bogen stiller s. 406 det spørgsmål, om Griffenfeld var skyldig i forræderi i de grove former, hvorom rygterne gik, og besvarer det med nej, fordi han ikke var bestukket af Ludvig XIV, og Sverige ikke havde nogen del i ham. Han havde sikkert aldrig tænkt på at tjene nogen anden end sin konge

og sit fædreland eller tage ophold udenfor dets grænser. Når det drejer sig om at granske dommens rigtighed, må spørgsmålet alene stilles på, om det i denne nævnte forhold er pågældende crimen, og om der er bevis for begåelsen. Det første forhold er nærmere beskrevet som uden kongens vidende og vilje at have ladet de nævnte breve gå til og fra Sverige under sin egen kuvert og konvolut efter eget udtryk fungerende som deres postmester. Med Sverige kom der krig, med Frankrig var der et spændt forhold. Ifølge vort politiske modsætningsforhold til de to magter, der drev korrespondancen, var det antagelig, at det, der var til disses politiske fordel, kunde rumme ulemper for os, og at arrangementet rummede en fordel for dem, må man gå ud fra. Det udsatte altså danske politiske interesser for fare, og at holde kongen udenfor var en krænkelse af ham. Dommen arbejder ikke med formodning om et eller andet forræderisk anslag; den i Fridericias tidligere nævnte anmeldelse s. 458 omtalte mening af C. Paludan-Müller, at dommen romerretlig har lagt bevisbyrden over på den anklagede, bliver der altså ikke anvendelse for. Spørgeres der om et motiv til at skaffe den franske gesandt i Stockholm denne fordel, kan det findes i Griffenfelds ønske om hos Ludvig XIV at opnå det ord til prinsesse La Tremouille, der ophævede hendes afvisende holdning overfor ham. Jeg kan ikke se, at man kan forkaste betegnelsen cr. l. m. på det beskrevne forhold som altfor ubetydeligt. Ifølge bogen s. 403 ligger det nu klart for dagen, at der er gået aldeles utilladelige efterretninger under den danske rigskanslers kuvert. Ved det andet forhold sigtes særlig til den herværende franske gesandt Terlon. Samkvem og brevveksling med ham var oplyst men ifølge bogen s. 403 først nu, at statshemmeligheder var røbet. Nu skulde man altså kunne være beroliget forsåvidt. Iøvrigt bemærkes, at i en straffesag med flere poster kan et tyndt bevis i en enkelt post vinde styrke ved sammenstilling med fuldt bevis i andre (højesteretsdom i Ugeskrift f. R. 1921 A 520). Det er også muligt, at medlemmer af kommissionen har siddet inde med oplysninger, der så er blevet behandlet som retsnotoriske kendsgerninger.

Der medvirkedes ikke af sagførere; efter en mundtlig afhøring blev der to gange fra hver side afgivet skriftlige indlæg, der oplæstes; oplysninger fremlagdes som attester; det faktiske fremstilles summarisk. Efter stoffets righoldighed er der næppe grund til at antage, at disse mangler har indvirket på udfaldet.

Mit resultat bliver, at der ikke kan rejses realitetsindvendinger mod dommen, hvilket, når spørgsmålet om landsforræderi begrænses som anført, falder sammen med bogens. Der anstilles i denne sluttelig betragtninger over det »gådefulde« i Griffenfelds optræ-

den, når han således kom til at stå som forbryder; det gådefulde ligger i hans utrolige sorgløshed bl. a. ved hans åbenlyse bestikkelighed. Man kan vel, siges der, forestille sig ham i det sidste årstid som betagen af en rus, der lod ham tabe den rette målestok. Men den fulde forklaring må gå dybere i hans hele livs- og samfundsopfattelse. Det afgørende kan i korthed udtrykkes således, at han har tænkt sig, at kongen altid vilde forstå hans værd og altså aldrig vilde lade ham falde, og det ses derfor som tragisk for ham, at det værk, han havde grundlagt i god tro, ikke blev, hvad han havde tænkt. Absolutismens filosofi, den egentlige hemmelighed i statsstyrelsen, siges det nærmere, bestod nemlig i, at den bårne og salvede konge altid menes at forstå at vælge den rette mand, så at styrelsen bliver god. Ud fra realistisk, jeg kunde sige kriminalistisk betragtning tror jeg, at omtrent det samme må udtrykkes noget anderledes: Griffenfeld, der i vidt omfang handlede ulovligt, var en spillertype, der fatalistisk stolede på heldet, der havde fulgt ham på en solbeskinnet bane, også takket være en fremragende arbejdsevne. Han var sig sine uregelmæssigheder bevidst, men stolede på, at de vilde give »bonus«. Han stolede endelig på sin ånds-overlegne evne til at påvirke kongen, der altid måtte have tillid til hans evne og hans troskab. I denne, den personlige interessens ånd markerer han med bogstaver sentensen Kongens hjerte er i Guds hånd! for at berolige sine nerver i vanskelige situationer. Dette udelukker ikke, at han »når det gode er oppe i ham«, virkelig ser konken i religiøs sammenhæng.

Derefter følger de oplysninger, der haves om den forrige rigskanslers fangeliv og navnlig om de få ytringer af hans tankeliv. Overordentlig smukt har bogens sidste halvanden side udtrykt en personlighedsvurdering, der ikke standser ved dommen som slutpunkt for hans historie i snævrere forstand, men tager fængselsårene med. »Efter døden,« hedder det, »blev Peter Schumacher atter Griffenfeld og som et instrument, der har været knust, får en renere klang således samler hans sønderknuste skjold sig og stråler med dobbelt glans om hans historiske navn, medens de to kongesønner [Christian V og Gyldenløve] er halvvejs glemte.« Fridericia, anf. st., slutter sig dertil »fuldt om end lidt overrasket,« og overraskelsen ligger åbenbart i, at bogen i forvejen havde fundet og påtalt så megen skyld. Men synspunktet er, at han gennem straffen havde fuldbyrdet en soning. Den selviske og åndshovmodige lykkeridder havde resigneret og bøjet sig under sin Guds hånd. Derved kunde opmærksomheden atter vendes mod det værdifulde i hans stræben, og derved kan slutningsordene forsvares: »Griffenfeld har sin plads i rækken af de udvalgte, blandt de fribårne na-

turer, hvis personlighed er sammenhængende med deres historiske gerning og hvis gerning står i lønlig sammenhæng med deres skæbne.« Enevælden, som han havde været med til at skabe, blev hans skæbne med dennes stærke stigning og dybe fald. I 1921, 200 år efter at Ministerialbygningen på Slotsholmen i København toges i brug, ønskede centraladministrationens tjenestemænd at fejre administrationen ved at forny mindet om Griffenfeld som dens repræsentant. En stående statue af ham rejstes også omend på et lidet anseligt sted bag rigsarkivet. I min bog 18 år af Højesterets historie (1947) s. 18 har jeg oplyst, at rettens præsident R. S. Gram tog afstand fra dette foretagende, og det forekommer mig med rette. I hvert fald kunde A. D. Jørgensen ikke tages til indtægt herfor. Bogens skønne ord tegner hans ideale skikkelse, som han så ufuldkomment virkeliggjorde i den borgerlige skikkelse, som statuen fremstiller.

Jeg kan ikke antage, at det, som forfatteren i det foran s. 154 omtalte sted i Redegørelsen går ud fra, vilde have smertet Krieger at stifte bekendtskab med bogen om Griffenfeld på grund af nærghæenhed mod de nationalliberale. Tanken, at de nationalliberale havde været for hastige i 1849 på grund af manglende sans for sammenhængen i den historiske udvikling — som iøvrigt også var kommen frem i Nordiske fortællinger — havde Krieger selv vedkendt sig ved i 1866 at stemme for de højstbeskattedes organ landstinget med 12 kongeudnævnte medlemmer. National sans, hvis mangel på det politiske område også forekastes denne partiets historiske forgænger, havde Ejderpolitikkerne dog ikke manglet. Der var lighed deri, at partiet var bypræget og intelligensbetonet men ikke bredt folkeligt. Og der var lighed i henseende til de nationalliberales overlegne måde at betragte kongerne på ud fra deres skolemæssige lærdom: dette gjaldt både Frederik VII og Christian IX. I Dagbogen for 1. december er der opbevaret et sådant træk. Da Christian IX opfordrede herremanden Carlsen til ved nytår 1864 at træde ind i Monrads ministerium, udtalte denne, at kongen burde have beholdt Hall. »Kongen sagde, idet han blev helt rød: »Jeg kunde ikke forstå ham.« Han fattede ligefrem ikke hans vidtløftige udviklinger.« Christian Vs Rendsborg-formaning af 1675 gik igen i denne beklagelse.

På Danmarks Lærerforenings 4. almindelige i København (Tivoli) i 1893 afholdte skolemøde holdt han et foredrag om Historieundervisningens forhold til den videnskabelige granskning (Beretningen og Afhandlinger IV), 12 sider. Det har været en oplevelse for ham at blive stillet overfor landets lærere i folkeskolen for at befæste

broen mellem granskningen og den umiddelbare undervisning. Kun interessen for at øve en højnende påvirkning på landsmænd havde i sin tid bragt ham til at underkaste sig den videnskabelige skoleuddannelses besvær. Det var håbet om at kunne forny det historiske billede og troen på værdien af dette billedes sandhed, der gang på gang havde sat ham i bevægelse og endnu ikke gjort ham træt, skønt han godt mærkede en modstræben mod at antage historiske nyopfattelser. Talen er et forsvar for granskningen, der er nødvendig også for at holde den på danske hænder. Med sædvanlig overlegenhed lader han de forskellige slægtaldre gå forbi erindringerne med deres skiftende opfattelser. Det understreges, at det nye ikke vil fortrænge det væsentlige i det historiske billede, som det er lærerens kald at holde levende som det folkeligt sammenknyttende.

Jørgensen havde i 1868 debuteret som historisk forfatter med en afhandling om de sønderjyske strandfrisers foregivne selvstændighed. I 1893 skrev han i Sønderjydske Årbøger afhandlingen Friserens indvandring i Sønderjylland (Afhandlinger II), 10 sider. Det drejer sig om en del spredte bemærkninger til en undersøgelse om dette emne af P. Lauridsen i Historisk Tidsskrift 6. r. 4. b.

Fra Rigsarkivet fremkom der i dette år De danske provinsarkivers bygninger, det er tegninger og afbildninger med en kort tekst.

I 1894 lod han som manuskript og uden forfatternavn trykke sin og hustrus slægtetog med datoen 24. marts 1894, der var sølvbryllupsdagen. Det var en udvidelse af den 10 år før udgivne slægtetog for hans forældre. Tildelingen af graden som filosofisk æresdoktor ved Københavns Universitet fremkaldte hans kortfattede selvbiografi.

Mårkær kloster i Angel, afhandling i Sønderjydske Årbøger (Afhandlinger IV), 9 sider, gav stof til at vise, at hele Jyllands enhed fra Skagen til Slien på reformationstiden lå i den offentlige bevidsthed.

Kong Christian IV og hans arbejdere er titlen på en artikel i Berlingske Tidende 6. juli 1894, hvori forfatteren Fernando Linderberg oplyses om nogle misforståelser beroende på forveksling af frie arbejdere med arbejdende fanger.

Jeg kommer nu til hans tre sidste arbejdsår. De var særlig viet hans arbejde med at oplyse om Christian VIII's holdning overfor Nordslesvig og med den sammenhængende Danmarks historie fra 1814 til 1864, der afbrødes ved år 1852. Desuden skrev han i 1896 den Redegørelse for min udvikling og mit forfatterskab, der udgaves 1901. Ligesom Brevudgaven af 1939 og Dagbogen for 1884—96,

der kom i 1950, har den været omtalt i det foregående. Politisk faldt disse år i perioden 1894—1901, da provisorierne kunde regnes at være overstået men regeringerne alligevel ikke hentedes fra folketingets flertal. For dette flertal var tilstanden vel beroligende men ingenlunde tilfredsstillende, og en vis utilfredshed i den politiske stemning må vistnok tages i betragtning ved offentlighedens holdning overfor den nye historiske lære. Estrupiatets endnu rugende skyer bragte til at se tilbage på nationalliberalismens genembrud som en guldalder, og dertil hørte fordømmelsen af Christian VIII som en ringe personlighed. Skulde man i den historiske sandheds navn opgive også dette, fandt man, at det hele var for trist.

Afhandlingerne om Christian VIII er 5 i tallet i årene 1894—95 (Afhandlinger III), tilsammen 147 sider. De indledes med Kong Kristian VIII og den danske sag i Nordslesvig, et foredrag holdt ved det danske højskolejubilæum i Skibelund 8. september 1894 og oprindeligt trykt i Sønderjydske Årbøger efter at være nedskrevet i en noget fyldigere form samt ledsaget af en Efterskrift, dateret 29. oktober. Man har med rette fremhævet som karakteristisk for forfatterens forbindelse af det faglig historiske med det folkelige, at han på dette friluftsmøde af højskolefolk vælger at kaste nyt historisk lys over Nordslesvig. Det blev forsåvidt også en historisk dag for ham selv, som den nødte ham til at gå videre i sit oplysningsarbejde og tage brydetag med en offentlig mening, der holdt fast ved den traditionelle fordømmelse af denne konge. Det er derfor meget smukt, at hans træk sammen med digteren Edv. Lembkes nu kan ses på mindesmærket for Modersmålet i Skibelund Krat.

Jubilæets genstand var den i 1844 åbnede Rødding Højskole, der havde til opgave at støtte danskheden i Nordslesvig. For en historiker lå det lige for at undersøge den daværende konges forhold til denne sag, og derpå går foredraget altså ud. Efter sin tilbagekomst fra Norge var den danske tronfølger prins Christian Frederik først i 1831 kommet ind i Statsrådet, hvor han havde haft vanskelighed med at hævde sine danske synspunkter om Slesvigs særstilling. Sprogreskriptet af 14. maj 1840 om rets- og øvrighedssproget gennemførte han med fast hånd som konge. Der redegøres for de saglige grunde til at gøre prinsen af Nør til statholder og for ordningen af sprogproblemet i Slesvig stænderforsamling, ligeledes for kongens iver for at offentliggøre det åbne brev af 1846 og den påfølgende afskedigelse af prinsen af Nør. Kongen kontrollerede personlig overholdelsen af sprogreskriptet og gjorde skridt til dets udvidelse, han traf bestemmelse om Haderslev latinskole, semina-

riet i Vonsbæk og Sorø højskole. Efterskriften imødegår fremkomne indvendinger mod foredraget og tager enkelte nye punkter op. Det bestrides, at kongen var vaklende og manglede mod; det modsatte fremgår af hans holdning i Norge; men han havde erfaringens frygt for det politiske hastværk, som martsministeriet gav eksempel på. Dansk bevidsthed kom i Slesvig først efterhånden til udvikling i 40'erne. Udnævnelsen af prinsen af Nør var ikke noget omslag i kongens holdning; denne stilling var uden reel betydning men udnævnelsen kunde berolige sydpå. Værdien af den danske opposition anerkendes.

Under samme overskrift skrev han året efter i Højskolebladet 24. maj 1895 en 11 sider stor artikel til nærmere belysning af sprogpatentet af 1844, hvorom pastor Nissen havde udtalt sig i bladet. Efter Hjort Lorenzens demonstration i 1842 med at tale dansk uden forsamlingens tilladelse til denne afvigelse fra det tyske forretningssprog ønskedes en erklæring om, hvorledes en adgang til at tale dansk kunde retlig sikres, hvad den ikke før havde været. Resultatet blev i 1844 ved en foreløbig lov, sprogpatentet af 29. marts, at en sådan ret tilkom den, der erklærede ikke at tiltro sig at kunne holde foredraget på tysk, hvilket var foreslået af et dansk medlem. Den retlige ligestilling måtte stå som et fremtidsmål. Pastor Nissen havde ment at have et godt argument deri, at Jørgensen tidligere havde bedømt Christian VIII strængere, noget der iøvrigt kunde diskuteres. Det fremkaldte denne ytring: »Hvad vedkommer »40 fortællinger« og deres forfatters opfattelse mig, når jeg får tid og lejlighed til på første hånd at fordybe mig i Kristian VIIIs historie? Skriver jeg fortællinger eller historie for min egen æres skyld, og skulde jeg lade et vigtigt emne ligge for ikke at åbenbare manglerne ved mine arbejder?« Han miskendte ikke den personlige følelse overfor historiske skikkelser men henviste til sin advarsel på det nylige skolemøde mod at lade det følelsesmæssige overskygge det historisk retfærdige. Han stoler på, at opfattelsen af kongen som en mand med både evne og vilje til det rette efterhånden vil indfinde sig.

Da pastor Nissen vedblivende ikke kunde forstå andet, end at kongen havde skiftet standpunkt mellem sin henvendelse til forsamlingen og sin afgørelse, skrev Jørgensen 14. juni i bladet en kort gentagelse under titlen 2. december 1842 og 29. marts 1844. Han bemærker samtidig, at hele protestbevægelsen mod afgørelsen var kongerigsk; i forsamlingen toges den foreløbige lov i brug, og ændring i den foresloges ikke.

Sønderjydske Arbøger 1895 bragte artiklen Kristian VIII og Nordslesvig, af størrelse som en bog. I de indledende bemærknin-

ger siges det, at den slesvig-holstenske bevægelse må erkendes at have haft en vis historisk ret. A. S. Ørsteds skrifter kunde have fået betydning, hvis han ikke havde været så upopulær, ikke havde skrevet så bredt og trættende og haft overdreven iver for at vise tyske modstandere retfærdighed. Jørgensen tager nu det parti med nogle kommentarer at fremlægge hele det fra kongens dagbøger, fra breve og officielle dokumenter hentede materiale, som han havde bygget sin nu erhvervede opfattelse på¹⁾. Det havde ikke foreligget for ham, da han i 1882 som ansat i Kongerigets arkiv udsendte sine 40 fortællinger. Nu lod han publikum få lejlighed til at overbevise sig om, hvor vanskelig opgaven havde været og hvor trofast der var blevet arbejdet på den. Det blev på den måde kongen selv, der kom til at føre sit forsvar gennem sine modne og kyndige udtalelser. Læseverdenen blev der skaffet et i allerhøjeste grad interessant og oplysende stof til overvejelse. Det er inddelt i følgende afsnit: Prins Kristian før tronbestigelsen 1839, Sprogreskriptet af 14. maj 1840, Udnævnelserne i marts 1842, Sprogpatentet af 29. marts 1844, Sammenstødet 1844, Kongens virksomhed for danskheden i Nordslesvig 1844—47. Sluttelig omtales den sprogordning, hvortil hans mænd efter hans død 20. januar 1848 gjorde udkast, og som i hvert fald havde ledsaget den forfatning, han påtænkte. Det hedder tilsidst: »Men Kristian VIIIs død betegnede foreløbig en reaktion i national henseende; med ham var den eneste danske statsmand gået bort, som indtil da havde haft en klar forståelse af den danske nationalitets ret i Sønderjylland og dens politiske betydning for riget; måske den eneste danske statsmand, som overhoved har haft fuld tillid til dens egen indre kraft og selvhjælp, blik for nødvendigheden af dens gradvise emancipation og mod til at gennemføre den — mod overfor fjender og venner.«

Den sidste af artiklerne kom i Berlingske Tidende for 15. november 1895 under titlen Kristian VIII og Otto Moltke; den var fremkaldt af en artikel i Nationaltidende for 8. s. m. af overlærer M. Rosing i Sorø, der førte ordet for en datter af Moltke. Denne, der sad i Statsrådet i 1842, skulde have fået det løfte af kongen ikke at optage prinsen af Nør i dette, og ved en skriftlig meddelelse undveg kongen derfor den mundtlige meddelelse om optagelsen; kongen lod overfor andre, som om årsagen til M.s afskedsbegæ-

¹⁾ Brevsamlingen s. 370 oplyser om den antagelige årsag dertil (unge historikers skepsis med hensyn til hans kildematerialers værdi). Brev nr. 304 af 11. februar 1895 omtaler et foredrag af ham i Studenterforeningen 10. november 1894 om Christian VIIIs nationale politik i Slesvig, hvorom han siger, at hans troværdighed i diskussionen blev sat under debat. (Personlig husker jeg den senere politiker P. Munchs udæskende optræden).

ring ikke var løftebruddet men svagelighed. Overfor dette oplyses — foruden løftets usandsynlighed — at kongen allerede 5 uger før i et brev havde talt om M.s afskedigelse på grund af svagelighed, hans skriftlige meddelelse til M. skyldtes dennes fraværelse i mødet, hvor optagelsen omtaltes. Det var også urigtigt, at M. nogen tid endnu sad som præsident i Tyske Kancelli, idet kongen forlangte hans afgang, da han søgte ud af statsrådet. Ansøgningen oplyser intet. Ægget ved angrebet på kongen — og på ham selv — og ved overlærerens tale om glansen om M.s navn tilføjedes der næst anerkendelse af M.s senere danske sindelag oplysninger om tidligere skæbnesvangre udslag af slesvig-holstensk tænkemåde hos ham, så at han betegnes som en tragisk skikkelse. Dagbogen for 24. december 1895 oplyser, at »kultusministeren [V. Bardenfleth] skulde meddele«, at Christian IX var misfornøjet med artiklen om Otto Moltke af hensyn til datteren; det kunde jo være ridderligt, men hun var den angribende. Under 29. februar s. å. oplyses, at prins Hans overfor ham påtalte, at han satte Christian VIII for højt. Her og andre steder, 20. og 22. marts 1896, 2. juli 1888, er der skarpe udtalelser om, at Christian IX og hans broder prins Hans var forankrede i slesvig-holstenske anskuelser.

I anledning af en diskussion i Højskolebladet mellem højskolemændene G. Himmelstrup og U. Birkedal skrev han på redaktørens opfordring i bladet artiklen Hvorledes krige og krigshelte bør bedømmes (Afhandling IV), 3 sider. Den løber ud i det råd til fredsvenerne at holde sig til fremtiden. Krigen lader sig ikke tænke borte fra historien, og krigshelte kan ikke gøres til genstand for ensartet bedømmelse.

Artiklen Rensborg 24. marts 1848 er også et bladindlæg nemlig af 15. december 1895 i Vort Forsvar (Afhandling IV), 5 sider. Kaptajn Meidell havde i bladet fremsat indsigelse mod, at Jørgensen i sin artikel i Biografisk Leksikon (1891) om prins Frederik af Nør havde betegnet det som en plet på den danske hær, at fæstningen Rensborgs indtagelse kunde lykkes, uden at han kom til at ligge på sine gerninger. Han forsvarer denne opfattelse bl. a. med henvisning til, at prinsen selv i sine optegnelser har udtalt sin forbavselse over denne kendsgerning. Nogle strejfbemærkninger om militære æresbegreber minder noget om hans sammenstød med officerer efter Christiansborgs brand.

Til dette år hører et forarbejde til Danmarkshistorien: Forhandlingerne om forfatningsspørgsmålet i det danske monarkis lande 1814 til 1848. Det var gengivelse af et foredrag af 5. april 1895 i Videnskabernes Selskab (Selskabets oversigt og Afhandling III),

35 sider. Det indeholder en detaljeret gennemgang af det forfatningsmæssige arbejde, der havde været udført heri landet, inden D. G. Monrad i martsministeriet afleverede sit Materiale til en forfatning d.v.s. det første grundlovsudkast. Dette var ganske upåvirket af det forfatningsudkast, som i marts 1848 var udarbejdet af Ørsted, Moltke og Bang, og forfatteren beklager dette spring i udviklingen. Begge disse aktstykker var fra Kriegers hænder gået over i A. D. Jørgensens. Der havde 1816—26 været arbejdet på at tilvejebringe sådanne bestemmelser for Holsten som medlem af det tyske forbund, og derefter havde der været det årelange arbejde med udarbejdelsen af stænderforfatningen, der trådte i virksomhed 1835. Alt dette havde for de fleste på dette tidspunkt nyhedens interesse. Det afsluttes med den tidligere omtalte påpejning af radikalismen ved gennemførelsen af statsforandringen i 1660 og 1848, hvorved det ganske vist må siges at stå hen, om Griffenfeld, til hvem der hentydes, her har været bestemmende. Det interessante i denne iagttagelse beror vel iøvrigt ikke på, om en »højt begavet men uerfaren mand« gjorde sig gældende, men at et radikalt sindelag fik magten, fordi der var oparbejdet så stor utålmodighed efter en reform.

Til det lille i København udkommende månedsskrift Sønderjylland skrev han i første nummer i august 1895 en indledningsartikel på 3 sider. Den var anonym, fordi han kommer ind på at tolke genforeningshåbet som knyttet til politiske forandringer i Europa. Som embedsmand måtte han være forsigtig hermed, og han kunde også risikere vanskeligheder ved at besøge Sønderjylland.

I Berlingske Tidende og Nationaltidende for 23. august 1895 findes hans navn med 11 andre mænds under en indsigelse, affattet af ham, mod en i disse blade optaget protest fra en del læger mod tanken om at rejse et offentligt mindesmærke for den nylig afdøde ørelæge Wilh. Meyer, internationalt kendt som opdager af »adenoide vegetationer«. I 1848 havde han, der iøvrigt var født og havde praktiseret i København, assisteret sin i oprørshæren ansatte far som militærlæge, et forhold der i 1855 havde hindret ham i ansættelse ved Universitetet. Motiveringen var denne patriotiske, og man satte tillige spørgsmålstegn ved opdagelsens betydning. Dette stemples som en sammenblanding af fædrelandskærlighed og gammelt nag og som misgreb overfor den yngre slægt. Mindsmærket rejstes i 1898 på Strandboulevarden ved en international indsamling.

Vore nationale opgaver er navnet på et foredrag trykt i Højskolebladet 31. juli 1896 under det private nordiske skolemøde i Askov, hvori Jørgensen ikke deltog, Breve nr. 327. Det er bygget

op over den tidligere formede sentens: Et folk kan blive gammelt, men det ældes ikke, så længe det hævder sin plads i verdens udvikling, og det kan ikke dø, så længe det bliver sig selv tro. Opgaverne der stilles op er at løfte det store menige folk op til deltagelse i åndslivet og samfundslivet, at arbejde for forståelsen mellem alle Nordens folk og at hævde den nationale grænse mod syd for at opnå endelig forståelse med fastlandets beboere.

Afhandlingen Grundtvigs Nyårmorgen fremkom i Højskolebladet 1896 for 28. august og 4. september (Afhandlinger III), 31 sider. Det var den eneste gang, Jørgensen gik nærmere ind på denne digters frembringelser. Han nævner til indledning en behandling deraf ved den grundtvigske sognepræst J. H. Monrad¹⁾, idet han betoner at stå friere overfor digteren. Han foretager en tredeling af de 10 sange i I Himmellysene, II Morgendrømme og III Efterslæt. I det første tolkes glæden over lyset, og et tilbageblik gives over digterens udvikling hidtil; det opfattes som en helhed. Det andet menes at være fremkaldt ved modtagelsen af Ingemanns Valdemar den store, der vakte blandede følelser hos digteren. Modersmålet er hovedemnet og derefter skildres fædrelandets fremtid. Sidste afsnit formenes helst at burde være udeladt ved offentliggørelsen af det fra 1824 stammende digt, hvis poetiske kraft fremhæves; nærmere omtale kan ikke her gives.

I Sprogforeningens Almanak for 1897 fremkom en nekrolog om Tømmermester H. Kayser (Afhandlinger IV), 4 sider. De varmtføjte mindeord om denne fremragende københavnske borger, til hvem Jørgensen havde stået i nært forhold, fremhævede hans sønderjyske ydelser: »hans navn skal bestandig nævnes blandt dem, der i trange tider aldrig mistvivlede om fædrelandets fremtid!«

Danmarks Riges Historie, 6. del 1814—64, dog afbrudt på grund af forfatterens død ved år 1852, udkom hos Gyldendal i 1896—98 i hefter, de sidste udgivne af C. F. Bricka. Som allerede meddelt lå planen om de mange historikeres samvirken tilbage til foråret 1889. Ved afslutningen af bogen om Griffenfeld skriver Jørgensen i Breve nr. 263 af 24. februar 1893 til Krieger: »Desværre skal jeg så have fat i det triste arbejde for Philipsen, vor historie 1814—63. Det glæder jeg mig slet ikke til.« I Breve nr. 297 af 23. november 1894 til Birkeland, hvor han betegner slutningsåret som 1864, siger han at have været fuldstændig optaget af dette tidsrum siden forrige forår. Det er ingenlunde nogen let opgave, skriver han videre,

¹⁾ Studier over grundtvigske digte (1896). Emnet var af interesse for åndslivets historie 1814—30, Breve nr. 310.

her at stille sig upartisk. (Dette var formodentlig vedtaget som princip af forfatterne og kunde altså betyde nogen kritik, der kunde føles hæmmende). Han mener dog at have visse forudsætninger derfor i sit tidlige kendskab til partiforholdene i hertugdømmerne. Han omtaler forargelsen for tiden over, at han taler Christian VIIIs sag, og siger, at i nationale spørgsmål vil »vore antinationale forfattere (Fridericia, Erslev)« gerne fremstille ham som partisk. Det var det eneste af sine arbejder, han efterlod i ufærdig stand, og det var beklageligt, da hans skribentvirksomhed fra sin begyndelse i 1860erne netop havde været anlagt på efterhånden at arbejde sig frem til at behandle årsagerne til vor ulykke i 1864 og den dermed forbundne brøde. Om det, der i så henseende kunde henføres til årene 1852—64, havde han dog nået at danne sig sin opfattelse og havde også i korte træk udtalt den. I sine 40 fortællinger og Fortællinger af Nordens historie havde han allerede været inde på tidsrummet. Ved affattelsen af Redegørelsen i marts 1896 var han efter to års arbejde nået til 1842, medens tiden til 1848 var grundig forberedt. Som han skriver s. 163 måtte han så at sige begynde på bar bund, da Rubins bog om det økonomiske under Frederik VI først kom senere. Jeg gengiver hans bemærkninger om, hvorledes bogen efter hans gjorte erfaringer måtte antages at ville virke i publikum: »Min opfattelse af tidsrummet fra 1814 til 1848 var tidligere i alt væsentligt den traditionelle, dog med en del afvigelser. Således havde jeg alt i 40 fortællinger ydet kong Kristian VIII større retfærdighed end man i almindelighed plejede og min biografi af hertugen af Augustenborg og hans broder i biografisk leksikon havde vakt opsigt ved det ulige mildere billed af de to mænd, end man var vant til at se. Men først den fuldstændige fordybelse i emnet og særlig i Kristian VIIIs egne optegnelser og breve gav mig det rette blik for, i hvilken grad man havde forvansket historien på dette punkt, eller rettere i hvilken grad tidens strid og lidenskabelighed havde fordunklet al historisk opfattelse. Også overfor Slesvigholstenerne havde jeg jo i mine »fortællinger« og lejlighedsvis i »Vort forsvar« (10. juli 1887) udtalt bestemt afvigende anskuelser, som jeg nu fik uddybede og yderligere retfærdiggjorte... Men ogse på det konstitutionelle område kom jeg til resultater, der var meget afvigende fra de i mange tider justerede og ganske særlig af Krieger forfægtede. Ligeså i hovedspørgsmålet, ansvaret for 1864, hvor min umiddelbare følelse af, at det nationalliberale parti havde en stor brøde, mere og mere stadfæstedes.

Det blev mig klart, at dette arbejde efter sin natur måtte vække stor opsigt og bringe mig i en ejendommelig krigstilstand så at sige med hele samtiden. Den retfærdigere bedømmelse af Slesvig-

holstenerne var endda ikke det værste, hertugens biografi blev læst uden indsigelser; man var ligesom resigneret overfor dette spørgsmål. Men da jeg til den ene side angreb Hall (i en replik mod Bille, febr. 1893) og forsvarede Kristian VIIIs nationale politik i Sønderjylland i modsætning til den senere halsbrækkende fordanskning, som jeg alt 1883 havde taget afstand fra, til den anden fremstillede forfatningsforandringen 1848 som en beklagelig overilelse og ophavsmændene som politikere uden dybere historisk sans (i Griffenfeld og senere i et foredrag i Videnskabernes Selskab), brød jeg til begge sider i vort politiske samfund. Hele den gamle national-liberale lejr, hvis ideer endnu råder i de videste kredse, skreg op imod det første, den frisindede ungdom mod det sidste.« Han tilføjer, at det vilde have været flovt både for ham selv og for samtiden, om hans nye meninger ikke havde kunnet vække forargelse. Som historiker har han det rolige overblik over, hvorledes nye synsmåder møder modstand.

Værkets inddeling følger ikke regenterne, men falder i en første bog 1814—38 og en anden 1838—52. Den første deles i tre afsnit, hvoraf de to første omfatter samme åremål 1814—30, det tredje 1830—38. Første afsnit leverer den almindelige skildring af monarkiets politiske, økonomiske og sociale forhold, således som Kielerfreden og fraskillelsen af Norge havde virket bestemmende ind. Straks på de første sider møder man forfatterens fængslende evne som fortæller om 1814s skæbnesvangre begivenheder. Der bliver lejlighed til at tegne et billede af den senere Christian VIII som norsk regent og konge. Når det ved omtale af embedsmændene s. 53 siges om A. S. Ørsted, at han i 1826 »var svag nok til at ofre sin selvstændighed for stillingen«, har man lyst til at indvende, at han som lovforfatter og stænderkommissarius m. v. sikkert kom til at yde mere end en større litterær produktion end den, der tilstoddes ham, vilde have betydet. »Statens og samfundets trængsler« må der jo redegøres for men ikke med samme udførlighed som i Rubins bog om denne tid. Derefter skildres »lyssiderne og arbejdet for en bedre fremtid«. Der var trods alt en lykkefølelse over samfundet, efter at freden var opnået, og da de tarvelige kår var fælles. Kong Frederik samlede alle og forholdet til holstenerne var godt. Der påpeges en række nybegyndelser og fremskridt på økonomisk og humant område, i undervisning og kirkeliv og det fastslås, at årene 1814—30, der er bleven så hårdt medtagne i senere tiders omtale som en indholdsløs og åndsforladt tid, fortjener et bedre eftermæle. Trods enevælden var der dog i 1814—30 et forfatningsmæssigt anliggende i monarkiet bestående i de resultatløse bestræbelser for at skaffe Holsten som tysk forbundsstat en stæn-

derforfatning. Oplysende er skildringen af ridderskabet og professorerne i Kiel. Gennemførelsen dengang af den nye ordning for Holsten vilde, fremhæves det, på en gavnlig måde have fastslået dets forskel fra Sønderjylland.

Videre frem i det andet afsnit kommer en fyldig skildring af åndslivet. Overlegent og originalt gennemgås den litterære femårsfejde i København 1814—19 med fremhævelse af Baggese og Grundtvig som personlighedsprægede deltagere, Oehlenschläger, H. C. Ørsted o. a. på den anden side. Set i historisk sammenhæng har »hele vort moderne offentlige liv sin rod i den, dets alvorlige drøftelser, dets vid og satire, ikke mindre end dets grovheder, fordrejelser og fortielser.« Så berøres digtning, skuespil, musik og kunst endvidere videnskab og fædrelandets historie, overalt er der navne, der endnu har klang i vore dage. Ved siden af dette kan noteres liberale tidsvarsler, blandt hvilke Bredahls Dramatiske scener fremhæves. Efter en mathedsperiode på et par år strømmede digtningen efter 1824 atter frem tildels ved nye udøvere; en litterær fejde mellem Oehlenschläger og Heiberg endte 1830 ved Hertz' Gengangerbreve. Interessen for oldkyndighed, museer og kunstsamlinger, for læreanstalter og litterær behandling af det offentlige livs emner gør sig gældende.

I tredje afsnit 1830—38 om Stænderforfatningen og dens nærmeste virkninger gennemgås det kendte stof om den europæiske bevægelse i 1830, der ved lovene af 1831 og 1834 fører til stænderordningen, hvis blot rådgivende og andragende kompetence gjorde den formelt forenelig med enevælden. Det fremhæves, at prins Christian delte frisindede anskuelser med Ørsted, og det beklages, at en administrativ myndighed og den øverste domsmyndighed forbandt de to hertugdømmer. Kongen er svækket af sygdom; ophævelsen af ægteskabet mellem hans datter Vilhelmine og prins Christians søn Frederik kølner forholdet mellem de to fædre. Stændermøderne forløber harmonisk og frugtbart. For åndslivet gælder det, at »i kunsten, på skuepladsen, for historiegranskningen og i skønlitteraturen er det samtidens liv eller den ædruelige opfattelse af fortidens minder, som træder i forgrunden og sætter sit præg på det bedste, der ydes.« Forfatteren formår overalt i sammentrængte karakteristiker at berøre de mange træk i udviklingen. Der er jo heller ingen tvivl om, at han, efterhånden som arbejdet kommer igang, har følt den vante varme for det. Det var værdifuldt, at der endnu inden det 19. århundrede gik til ende, kom dette samlende forholdsvis fyldige overblik, der iøvrigt var ledsaget af et udsøgt illustrationsmateriale. Trods roen var der dog spænding mellem konservative og liberale og anskuelserne om hertugen af Augusten-

borgs arveret til hertugdømmerne eller endog monarkiet var fremsat.

Anden bog omhandler altså 1838—52, men da nogle indledende ord omfatter hele det påtænkte åremål for værket altså til 1864, skal disse linier anføres som udtryk for, hvorledes fremstillingen deraf vilde have formet sig: »Tiden fra 1852 til 1864 er tilsyneladende end mere glimrende [end 1838—52], den bringer os en hel omdannelse af samfundet, frihedens virkninger i småt og stort og en hædret plads blandt Europas nationer. Men dens skyggeside er en sygelig overvurdering af vor betydning og vor ret; dens ledende mænd mangler ved siden af deres fremragende evner og varme fædrelandskærlighed det rette blik for kendsgerningernes betydning, forholdenes magt og den naturlige udviklings ret. Det er vor del af ansvaret for den skæbne, som ydre vold og en hensynsløs retskrænkelse beredte os.« Efter sagens natur bliver der nærmest kun spørgsmål om at referere indholdet, hvor forfatteren har gjort særlige synspunkter gældende. Prins Christian, der på en rejse i 1838 havde haft forbindelse med fremmede suveræner, var nu i tilslutning til forfatterne Sibbern og Hertz mere konservativt stemt i forfatningsspørgsmålet. Den nyskildring af denne konge, som forfatteren havde vakt opmærksomhed for og modsigelse mod ved at gøre sig til talsmand for det værdifulde i hans bestræbelser for danskheden i Sønderjylland, fik han nu en forønsket lejlighed til at gentage og uddybe med hele hans kongegerning for øje som den sidste, der regerede med enevældigt kongeansvar og med underordnelse af monarkiets tysktalende dele. Det rolige og kyndige overblik uden ensidighed, hvormed skildringen leveres, burde ikke kunne miskendes af nogen (dog f. eks. Vilh. Andersen tidligere anf. st.). Intet var naturligere end stemningsudbruddene mod Hjort-Lorenzen, da han i strid med stænderforsamlingens vedtægt talte dansk for at udæske sine tidligere meningsfæller, og at kongen alligevel nøjedes med indtil videre at give ret til dansk tale, når der var personligt behov derfor på grund af sprogvanskelighed. At den jyske stænderforsamling tog affære, kunde også betegnes som naturligt om end ud over dens kompetence, men på den blivende bedømmelse bør disse stemninger ikke have indflydelse. Og således med andet, hvor utålmodigheden ikke blev tilfredsstillet. Selv om utålmodigheden i historiens lys synes berettiget, er begrænsningerne i en iøvrigt så positiv regentpersolighed ikke dermed blevet til fejl endside til grove forsyndelser. Om det liberale parti hedder det s. 284: »Det var alt fra første færd en mangel ved dette parti, at det i tillid til sin åndelige overlegenhed og med sin lidet udviklede virkelighedssans bestandigt undervurderede den modstand, det vil-

de finde.« Det var således, kunde der være tilføjet, da det begyndte at opponere, og senere under den næste konge, da det havde sejret. Man forstod ikke fastheden i den enevældige konges modstand (ligesom Venstre ikke forstod Estrups forbliven) og i 1848 var der samlet en lavine af utålmodighed. De foran i bogen anførte træk af overlegenhed overfor glyksborgeren bringes i erindring.

Efter et første afsnit: maj 1838 til december 1842 om forfatnings-sagen og de nationale spørgsmål følger det andet om tiden til januar 1848, hvori de nationale modsætninger træder i forgrunden. Det danske og det slesvigholstenske standpunkt, der naturnødvendigt måtte føres frem til kamp, trækkes op, og der tilføjes s. 317, at der ingen grund er til nu at følge hin tid i dens lidenskabelige forkætring af de modstående meninger og bestræbelser. Kongens stilling vanskeliggøres ved forskellige tendenser i statsrådet; søstersønnen prins Frederik af Hessens giftermål med en russisk storfyrstinde skabte en tid mulighed for en fremtidig ordning af monarkiets arveforhold. Udviklingen er af forfatteren sammenlignet med et vel anlagt skuespil, hvis scener fører frem til katastrofen, og med overlegen kyndighed i det ofte forviklede politiske og juridiske emne føres det frem for læseren. Slutpunktet for Christian VIII blev det efter hans ordre af P. G. Bang udarbejdede forfatningsudkast. Hermed havde enevælden selv leveret forslag til sin afvikling. Det blev folket, ledet af den nationalliberale intelligens, der rejste bygningen. Der følger en skildring af samfundslivet i 1838—48 under den økonomiske opgang og en højt vurderende omtale af åndslivets samtidige frembringelser. Der sluttes med en karakteristik af de politiske partier. De nationalliberales, centrums ringe vurdering af Christian VIII, for hvilken professor H. N. Clausen ved tronskiftet gjorde sig til tolt, beklages som udslag af mangel på dybere politisk sans.

Kun enkelte punkter kan berøres af begivenhedernes dramatiske forløb, da oprøret blev imødegået og en ny forfatning vedtoges. Det billiges s. 419, at fredsforhandlingerne efter det første felttog i 1848 ikke gik ind på en deling af Sønderjylland, men at Ejdergrænsen blev fastholdt, da tiden dertil endnu ikke var inde. Der tages afstand fra de af Tillisch og Regenburg administrerede sprogreskripter, der efter krigen sattes i værk uden rådførelse med befolkningen. I slutningen af 1850 blev dansk gjort til hovedsprog i Haderslev, Åbenrå, Sønderborg og Gråsten. Næste år indførtes dansk skolesprog i Tønder og 39 landsogne, hvorved man på vestkysten nærmede sig Husum. Regenburgs forslag om mod øst at gå til Slien begrænsedes af Tillisch til at nøjes med 9 landsogne, medens 15 beholdt tysk. Der gaves 4 timers ugentlig undervisning i

tysk, men tysk privatundervisning blev senere forbudt. I de 48 sogne var der skiftevis dansk og tysk gudstjeneste og valgfrit sprog til kirkelige handlinger. Befolkningen var gennemgående mod de påbudte forandringer. Afgrænsningen af et areal for et dansk nordslesvigsk bispedømme, der kunde have betydning i fremtiden, var derved vanskeliggjort. En på de virkelige sprogforhold bygget bispedømmegrænse kunde i 1864 med held have været foreslået som rigsgrænse. Skæbnesvangert var det også, at udenrigsminister Bluhme overfor stormagterne måtte gå ind på ikke at stille Holsten ringere end Slesvig og ikke at oprette særlig konstitutionel forbindelse mellem dette og Danmark. Afsluttende gøres bemærkninger om reformer på landbovæsens, kirkes og skoles område samt i det kunstneriske og videnskabelige liv. Til værdien af den krigerske udfoldelse bringer forfatteren sin hyldest.

Jørgensen regnede sig som ung for nationalliberal, og et tegn derpå var hans indignation mod redaktionen af For Ide og Virkelighed, da dennes medlem Bjørnstjerne Bjørnson anbefalede ungdommen ikke at følge Carl Ploug, om hvem man iøvrigt i Brevsamlingen vil finde både skarp kritik og varm anerkendelse. Tilknytningen til Krieger kunde ikke andet end at befæste ham i denne retning, men i stigende grad fik han blik for partiets mangler. Almindelige udtalelser i denne retning er foran meddelt, og under teaterstriden udtalte han sig, s. 142, mere i enkelthed om Halls politik. Den bestemteste udtalelse om det, han betegnede som »brøden« i forholdet til Nordslesvig — når der tænkes på Frederik VII's tid — indeholdes i Dagbogen for 21. juli 1895 ved referat af en ytring af Regenburg, »der viser opfattelsen i de ultranationale kredse.« I Jørgensens påhør ytrede Regenburg overfor en tredjemand dybfølt forargelse over, at den offentlige mening i Danmark nu, o. i 1868, var tilfreds med at få det danske Nordslesvig og således fejgt havde opgivet vor ret til Ejderen. Man henviste fra denne side til, at Bismarck ved Frederik VII's død om Slesvig udtalte sit *Dat möt wir hebben*, men hertil bemærker Dagbogen, at det er en kummerlig talemåde, at så kunde vi jo gøre, hvad vi vilde, han fik det alligevel. »Tværtimod: dette var jo netop det politiske spil. Vi havde al retten på vor side d. v. s. papirretten; overfor os en modstander, som havde en stor magt og en moralsk ret i den tyske befolknings notoriske misfornøjelse med en dansk regeringsmåde, der ikke magtede de nationale forhold. At han vilde benytte dette måtte jo være soleklart for enhver og var i virkeligheden notorisk for alle. Netop dette krævede jo til det yderste den statsmandskløgt at undgå faren, at forberede det uundgåelige offer. Det blev forberedt ved Holstens udskillelse, men ikke ved en forlods deling

af Slesvig. Hvorfor? fordi man ikke *vilde*. Regenburg sammenfil-trede det danske og tyske Slesvig i stedet for at adskille det og forberede bruddet. Dette er fejlen i dette, den store *brøde*.«

Året 1897 var A. D. Jørgensen sidste, han døde 5. oktober. Det indeholder nogle mindre arbejder dels om ældre dels om nye emner. Først kommer en afhandling i Historisk Tidsskrift, 6. r., 6. l.: Forliget af 11. februar 1340 (Afhandlinger II), 8 sider. I en anmeldelse i 1883 i Nordisk Tidsskrift af nogle bøger af Reinhardt og Erslev havde Jørgensen i populær form fremsat nogle Synspunkter for opfattelsen af Valdemar Atterdags og dronning Margretes historie. Et enkelt punkt heri havde Erslev vendt sig kritisk imod i Historisk Tidsskrift 6. r., 6 b. og den foreliggende afhandling var en af kildemateriale ledsaget antikritik, hertil Breve nr. 333. I det norske tidsskrift Trondhjem i Fortid og Nutid ved H. G. Heggveit skrev han en artikel om Griffenfeld på Munkholmen. I Sønderjyske Årbøger afsluttede han sine efterhånden ikke få stedbeskrivelser med Herregårdene på Als i det 16. århundrede (Afhandlinger IV), 31 sider. Indledningsvis oplyses det, at de hertugelige hoffer i Sønderborg og Nørborg (Nordborg) i århundredets slutning ved den af dem krævede ændrede driftsmåde med forpagtergårde og hoveripligtige bønder medførte nedlæggelse af de fleste ældre herregårde. Ved hjælp af en efterladt slægtbog fra ejeren af Rønhave, den fra trediveårskrigen kendte feltmarskal Henrik Holk kan der opbygges et overblik over slægter og ejendomme, inden den anførte tilbagegang havde fundet sted. Endnu en gang, den 17. juni 1897 ved et folkemøde på Testrup højskole fængslede han en forsamling som foredragsholder. Emnet var Femhundredårsmindet om Kalmarunionen, og dagen var 500 år efter den 6-årige Eriks kroning til de tre rigers konge (Vort Forsvar 3. oktober 1897, Afhandlinger IV), 9 s. Først optrækkes unionens forhistorie, og det søges at fremdrage, hvad der kan begrunde fællesskab ikke i styrelse men i kulturudvikling. Øjnene lukkes ikke for vanskelighederne, men resultatet kan kun være håb og forvisning om stigende kulturel union.

Fra dette centrale emne kommer vi til et ikke mindre centralt i afhandlingen Det slevighostenske spørgsmål, der var hans første og eneste henvendelse til et udenlandsk publikum (Afhandlinger IV), 10 sider. Den engelske sprogforsker professor F. Max Müller havde i tidsskriftet *The nineteenth Century* XLI i samarbejde med afdøde professor Karl Jansen i Kiel haft en artikel trykt om nævnte emne. Initiativtageren til en imødegåelse af denne har formentlig været professor, dr. med. E. H. Grut, der forsynede Jørgensens afhandling med en indledning og en slutning ved optagelsen i det følgende bind af tidsskriftet. Den fik der overskriften *The Danish*

view of the Slesvig-Holstein question; det danske manuskript var betegnet Contra Max Müller. Artiklen gengaves på dansk i Flensborg Avis 9.—11. december 1897 og i Nationaltidende 30.—31. s. m., på engelsk i Dannevirke (Iowa) 2., 9. og 16. marts 1898, på russisk i Moskau 1898 ved Thor Lange. Max Müller havde fremsat påstanden om de to hertugdømmers sammenhør og fælles arvefølge og Augustenborgernes krav. Dette imødegås med fynd og klem og med anførelse af de afgørende historiske udtalelser, idet han ender med at pege på preuserregeringens løftebrud og voldsfærd og den danske befolknings genforeningsønske. Der var gået 33 år efter tabet men var endnu 17 års afstand fra det historiske vendepunkt i 1914, som skulde åbne herfor. Hans sidste ord havde gjaldt livs-sagen og havde været rettet til de store befolkninger, der virkelig-gjorde håbet.

Der er dog endnu et skrift at omtale, der også kan minde om, at han havde andre strenge på sin bue end det sønderjysk historiske. Det er afhandlingen om Ambrosius Stub, som han senest arbejdede med, Breve nr. 344 af 3. august 1897, og som ikke fik hans sidste gennemsyn. Den tryktes 1898 i Dansk Tidsskrift (Afhandlinger III), 46 sider. Der er ingen oplysninger om, hvad der særlig kunde bevæge ham til at studere denne digter, om hvem der var skrevet af mange, og hvis livsomstændigheder Frederik Barfod havde nedlagt et stort arbejde på at bringe på det rene. Han har åbenbart efter sin sædvane trængt til at beskæftige sig afløsende med et andet lettere emne end hovedopgaven Danmarkshistoriens tilendebringelse. Det første afsnit »Levned« har krævet en hel række historiske undersøgelser af familieforhold og andet; i det andet »Digtning« værdsættes en række prøver på Stubs produktion, der uden at blive overgivet til trykken i sin tid havde opnået stort ry på fødeøen Fyn. Den tiltaler ved sin naturlige tone og har glimtvis mere interesse end den rent litteraturhistoriske.

Hermed har jeg gået rækken af skrifter og foredrag igennem, og jeg har ved ethvert af dem søgt at give læseren et begreb både om indhold og anledning. Udenfor rækken er der endnu En redegørelse for min udvikling og mit forfatterskab, som han skrev i marts 1896 og som udgaves i 1901. Den har idelig været citeret i det foregående, og i det samlede tilbageblik over forfatterskabet, der nu skal foretages, må den påny tages frem. I al almindelighed kan det siges om denne 30-årige produktion, at den bortset fra embedsmæssige ting var frivillig, når man ikke regner med den videnskabelige statsunderstøttelse, han modtog i omtrent hele sin tid, og hvis forudsætning han rundelig opfyldte, og i hvert fald var dens emner frit-

valgt. I kraft af dette frie emnevalg har han bevæget sig over alle tidsrum, men altid dog indenfor en nordisk emnekreds. I sit doktorvita, Reformationsfestskriftet 1894, har han selv givet den oversigt over sin videnskabelige løbebane, at han efter krigen fattede beslutning om at samle sine studier om en kritisk prøvelse af fædrelandets historie. Hans i slutningen af 60-erne begyndte og med den nordiske kirkehistorie fortsatte sysselsættelse med den ældre middelalder blev, som han skriver, afbrudt uden at være ført til nogen afslutning. Iøvrigt har hans virksomhed haft en spredt karakter og kan henføres til tre grupper: 1) som stående i forbindelse med arkivembedet, 2) almindelig historisk oplysning med særlig redegørelse for forholdet til vore nærmeste stammefrænder i syd og nord, 3) biografier af personer med fremragende åndelig begavelse. Hvad der endnu var uskrevet på dette tidspunkt, kunde let indordnes herunder. Som det ses, har han nok peget på den sønderjyske side men ikke stærkt fremhævet den. Udenforstående vil være tilbøjelige til at gøre det i højere grad. Således giver P. Lauritsen sin biografi af ham undertitlen »Sønderjyllands historiker«. Og hans ungdomsven, sognepræst Ludvig Hertel har forsynet biografien af sin far Hans Wilhelm Hertel, »Bidrag til den sønderjydske Folkevækkelses Historie«, med en varmt motiveret tilegnelse til ham som Sønderjydernes Historieskriver. Hertels meddelelse herom fremkaldte Brev nr. 340 af 5. juni 1897, der siger så meget om ham, at jeg gengiver det: »Deres tanke at tilegne mig bogen, kan De nok vide, har glædet og rørt mig. »Sønderjydernes Historieskriver,« det bliver dog til rest, når alt andet tages fra mig. Jeg har jo ved min sidste bog (1814—38) brudt så at sige med alle: de radikale raser, de gamle national-liberale sørger og larmer. I »ortodoks«-nordslesvigske er misfornøjede, selv »altissimus« [kongen] er vred. Alt dette kan jo være i sin orden, men foruroliger mig ikke, da jeg er vis på at have fremtidens retfærdighedsfølelse på min side. Men i øjeblikket gør det somme tider ondt. Dog skal ingen tage det fra mig, at jeg har været »Sønderjydernes Historieskriver«, og De skal have tak for, at De har villet aflægge vidnesbyrd derom.« Hvis man efter titlerne vil pille ud, hvad der alene har angået Sønderjylland, vil der af bøger kun være at nævne Sønderjyderne i den danske hær (1876) men ikke få tidsskriftbidrag deriblandt en anelig række stedbeskrivelser og biografier af sønderjyske personligheder¹⁾. Men det sønderjyske er indvævet i den almindelige historie på en måde, der falder

¹⁾ I Historisk læsning til skolebrug findes A. D. Jørgensen: Sønderjysk Historieskrivning i Udvalg med en kommenterende oversigt ved statskolekonsulent F. C. Kaalund-Jørgensen og min svigersøn, seminarielektor P. Mikelsen (1940), 95 sider.

i øjnene og vidner både om en særlig kyndighed og om en særlig interesse, som læserne ikke tager fejl af.

Et overblik over forfatterskabet må tage udgangspunkt fra det sønderjyske. Jørgensens beslutning efter krigen om at studere Danmarks historie fra bunden begyndende ved år 800 blev fattet som afløsning af et tilløb til at skrive om grunden til Danmarks ulykke som modstykke til Orla Lehmanns skrift om årsagerne dertil. Det havde rummet en skjult anklage for misgreb overfor Sønderjylland, der var gledet ud i det tyske mørke, endnu forbundet med uklarhed over, hvor fejlene måtte være at finde. Han lægger forsåvidt ud med et praktisk formål, og selv om hans studiefelt er hele Danmarks historie, må den efter det bærende formål i væsentlig grad blive Sønderjyllands. En anden ting er, at hans egenskab af til hovedstaden indvandret sønderjyde gav ham en særlig sagkundskab, da han personlig og gennem slægtninge havde indtryk og erfaringer fra de militære og parlamentariske brydninger samt sprogforholdene i forbindelse med lokalkendskab. Her medførte han en specialviden, som han vedligeholdte. Man kunde spørge, om han så havde fundet nogle »grunde til Danmarks ulykke«, naturligvis at forstå om fejl, hvis undladelse sandsynligvis havde bragt en bedre tilstand. For ældre tiders vedkommende har han påpeget alle tilfældene — senest i Frederik VI's tid — af de to hertugdømmers sammenknytning, hvorved Sønderjylland fortyskedes og det slesvigholstenske sindelag udvikledes. Fra den senere tid rejste han kritik af hastværket med det store spring i grundlovsagen (tiltrådt af Povl Engelstoft i Festskrift til K. Erslev 1927 s. 561), af den overdrevne fordanskning i Mellemslesvig efter treårskrigen, af manglende krigsforberedelse til den anden sønderjyske krig og af undladt forberedelse af en deling, medens han omvendt anerkendte Christian VIII's nationale bestræbelser i Nordslesvig. Novembergrundloven anså han for en udæskning i strid med aftaler. Bag det hele lå en omvurdering af det herskende nationalliberale parti. Det var ikke simpelthen den yngre generations meningsskifte overfor de ældre. Kun modstræbende og efterhånden bredte kritiken sig hos ham, og det var ham en positiv lettelse, at mænd som Krieger og Regenbug var gået til deres fædre, da han i Danmarkshistorien skulde til at forelægge den brede offentlighed sine nye anskuelser. Deres patriotisme og danske stræben havde han altid erkendt. Den yngre politiske retning var nu inde på at idealisere grundlovens morgengry og i modsætning dertil sværte Christian VIII, der ikke vilde forny forfatningen. Denne kongeopposition, som partiet før grundloven var kommet til verden på, var i det sidste tidsrum for dets magtfulde, da det stod overfor Christian IX med hans nye dynasti, vok-

set til en betydelig højde. Jeg antager, at Jørgensen vilde have haft blik derfor og givet det udtryk, om han i fremstillingen var nået til de foran i bogen berørte episoder: behandlingen i 1864 af kongen og de Meza, det græske kongevalg og redaktør Billes artikler om bortfaldet af kongens ret til tronen. Lehmanns skrift fra 1864, der naturligvis er både forsvar og anklage, falder godt i tråd med Billes udviklinger. De indledende ord: »Så er da al den ulykke, der siden kong Christian IXs tronbestigelse er styrtet ind over Danmark, foreløbigt afsluttet ved en forsmædelig fred« synes at hæfte ulykkerne ved kongens person, og slutningsordene om Frederik VII: »Havde han levet, da vilde al den vederstyggelighed, som nu hånende og grinende har løftet sit hoved, sikkert ikke være kommet tilsyne, og den danske soldat vilde ikke have været i tvivl om, hvad han kæmpede for,« synes at gøre den regerende konge til et nul. Af al magt hævder Lehmann, at den egentlige krigsårsag ikke var novemberforfatningen, dette var kun »et påskud, som ikke har kunnet skuffe noget forstandigt menneske.« Men det var Christian IXs tronbestigelse! Han vender sig imod, at Kongelovens kvindelige linier blev skudt ud som mulige efterfølgere af Christian IXs dynasti. Så »kunde man også have skudt de cessioner tilside, hvorpå tronfølgeordenen byggede, og når Londontraktaten sønderreves, var der ingen ret for Christian IX.« I Kriegers anmeldelse i Dansk Månedsskrift 1865 I 215, hvor han opstiller spørgsmålet Kan Danmark i sit nuværende omfang bestå som selvstændig stat? finder han anledning til at anstille en sammenligning i dygtighed mellem svenske konger fra Gustav Vasa med samtidige danske, der alle falder igennem. Om Christian IX iagttages der en på denne baggrund talende tavshed.

Vil man spørge, hvilken interesse der har knyttet sig til gennem et livs forfatterskab at have påvist grundene til Danmarks ulykke i 1864, vilde han, Redegørelsen 165, svare: det skulde virke som en besk lægedrik, der kunde bidrage til slægtens sundhed, efter at den var kommen på afveje i sin selvovervurdering. Deri ligger, at hans arbejde med dansk historie havde et praktisk moralsk formål. Det skulde øve en påvirkning på sindelaget. Endvidere medførte det, at han selv måtte træde frem og stå inde for sine anskuelser, og han måtte være forberedt på modstand og kontraangreb. Der er altså tale om en særlig holdning og en særlig stilling som historiker i sammenhæng med det sønderjyske udgangspunkt. I et foredrag om Året 1864 og dansk historieskrivning (Fyns Venstreblad, juli 1922) udtalte professor Aage Friis: »Fra 1864 til århundredets slutning har dansk historieskrivning oplevet en blomstring, som er uden sidestykke i noget andet land af tilsvarende størrelse.« Han

nævner forfatterne til Danmarks Riges Historie, dette store værk der kunde udkomme i 10000 eksemplarer. Hertil tilskriver han krigen 1864 en overordentlig indflydelse, og at denne for Jørgensens vedkommende var betydelig, er sikkert, selv om den ikke kunde siges at have skabt hans historiske interesse, se Knud Fabricius: Gennembruddet i dansk historieforskning og historieskrivning i 1870-erne og 1880-erne. Historisk Tidsskrift 10 r. 5. b. (1940). Disse historikere arbejdede ansvarsbevidst og videnskabeligt med iagttagelse af kildekritikens metode, og K. Erslev som denne metodes særlige talsmand erkendte Jørgensen som en første udøver, se Fabricius s. 399 der tiltræder dette. At han var ueksamineret, havde ingen indflydelse på vurderingen af hans arbejde, og dette vilde også have været ejendommeligt, ikke blot fordi hans skoleundervisning havde omfattet både latin og græsk, fordi han i mange år havde været Universitets-tilhører og skrevet besvarelser af prisopgaver, der krævede kendskab til latin og græsk, men også fordi kravet om historisk faguddannelse var af ret sen dato. Af historiske professorer var således Allen, N. M. Petersen og C. Paludan-Müller teologiske kandidater, Holm filologisk, Schiern og Steenstrup juridiske kandidater. At omvendt han selv skulde være fortrydelig over ikke at være akcepteret som historisk professor (K. Fabricius, Ellen Jørgensen) har jeg i det foregående berigtiget.

Om min far personlig har jeg skrevet første gang kortfattet i en kronik i Berlingske Tidende 11. Juni 1940, hans hundredeårsdag, dernæst i Sønderjyske Årbøger 1953: A. D. Jørgensen skildret af en søn, 29 sider, og endelig i første afsnit af min erindringsbog I Justitias tjeneste (1954) s. 44—61 omfattende årene 1890—97. Jeg har i årbøgerne taget afstand fra en del bemærkninger, som dr. Ellen Jørgensen i Biografisk Leksikon havde fremsat efter andenhånds indtryk. Dertil kommer jeg ikke tilbage, men jeg må gå ind på de Spredte bemærkninger om mit forfatterskab, dateret 24. april og 3. maj 1888, der er vedføjet Redegørelsen. Han nævner at have gjort notitser og skrevet en fremstilling af sin udvikling og skriver: »Den som med virkelig forståelse vil læse disse optegnelser, — det kunde jo måske ventes af en af mine nærmeste [herved tænker han formentlig på mig 14-årige] — vil uden vanskelighed kunne samle billedet af mit arbejde, således som dette kan siges at tilhøre offentligheden.« Han savner alligevel noget af mere individuelle træk. En sygdomsperiode forrige år havde bragt ham til at reflektere over spørgsmålet: Hvorledes er jeg blevet historiker og videre Er jeg overhovedet historiker eller hvad er jeg egentlig? Hans virksomhed forekommer ham spredt, han synes ikke at være fuldt udrustet

i noget enkelt. Historisk er han klar over svaret: det var, fordi han oplevede 1864 og vilde foretage en revision af vort folk. Også uden 1864 vilde han vel efter sin interesse for menneskelivet, og da hans ædruelige sans for virkeligheden måtte bringe ham til at foretrække historie for filosofi og anden digtning og da overhovedet åndslivet for ham stod over naturstudiet, være ført til dette fag. Så spørger han: Hvorledes er jeg blevet historiker? og han betoner de ganske få forbilleder han har dyrket. Med tilknytning til S.Kierkegaard lader han derefter — med højt humør! — som ved en helgenkåring to advokater disputere om hans adkomst til at kaldes historiker. Den »begavede mand« som han håber »engang vil skænke hans afsluttede forfatterskab et øjeblikks samlede opmærksomhed,« vil da oven på alt dette pro og contra høre hans egen stemme, der frafalder alle de høje aspirationer tilfreds med at vise lydighed overfor de opgaver, livet gav ham. »I denne lydighed tror jeg bestandig at være gået frem til større resignation. Hvad der har gjort mig det let, var en lykkelig livsførelse og megen ligevægt i sindet, og min utrættelige drivfjer var den lidenskabelige kærlighed til folk og fædreland, som jeg fik i arv fra mit hjem, — ikke den kærlighed, som er en ild, men den, som er et instinkt, en længsel og en dyb lykke.« Han ender det første stykke med disse ord: »Det er mig derfor »såre lidet« at vejes eller vrages som »historiker«, når jeg kun tør gøre regning på, at danske mænd og kvinder vil genkende mig som en af deres egne, at jeg af og til vil blive nævnt blandt dem, som i tunge tider aldrig mistvivlede om vor frelse.« Det må ikke overses, at der her ikke — i første række — er tale om henvendelse til et publikum, kun til de nærmeste. Ingen havde nogensinde bestridt hans adkomst til at betegnes som historiker. I den dialog, som han oftere tænkte sig anvendt til belysning af et emne, har advokaterne talt om det uopnåelige ideal.

Det andet lidt senere daterede stykke beskriver hans arbejdsmåde. I Brev nr. 4 af 25. januar 1863 til Monrad havde han været inde på det samme, det han nu meget udførligt udvikler som sine »dovneperioder« mellem arbejdsperioderne. I modsætning til det, han først har udviklet om lydighed i arbejdet, dvæler han her ved sin kunstneriske frihed i valget af litterære opgaver. Han ynder i det hele i fantasien at sysle med de forskellige muligheder i retning af beskæftigelser, han kunde slå ind på. Her er en side, der kan hænge sammen med, at han ikke som ung har måttet se hen til en eksamensport, der nødvendigvis skulde passeres, inden man kom til livet. Stykket er også oplysende ved at gøre opmærksom på, at han for at overkomme arbejdet måtte pålægge sig begrænsninger og lægge sin livsførelse tilrette derefter.

Under datoen 21. juni 1895 bringer Redegørelsen endnu et kort stykke: Også en bemærkning om mit forfatterskab. Hjemkommen fra J.A.Regenburgs jordefærd i Skanderborg gennemgår han de blandede stemninger, denne havde bragt ham. Regenburg, der var ven med kollaborator Monrad, havde været hans gode støtte i ungdommen, og begge havde stået som forbilleder på danskhed. Men nu stod han for at skulle bryde staven over den sønderjyske sprogpolitik, der havde været Regenburgs livsværk, og han vidste, at forvarslerne derom havde virket rystende på ham. Forholdet var et lignende som overfor Krieger. Det var så langt fra, at det var ham en glæde at fremholde det forfejlede i denne side af de nationalliberales styre. Men det måtte gøres, fordi det var blevet hans kald. Og som en bestyrkelse heri anfører han en ytring han på rejsen havde hørt om sig, at han bedre end andre historikere kunde fremføre sligt »uden at blive flået«. Den stemning af arbejdsmod, der dermed hævede sig af vemodighedens bølgedal, får for ham udtryk i Tovelilles ord i folkevisen når hun i sin lykkekfølelse »slår silken for sin fod.« Man har fundet dette overmodigt, men han fortsætter med at tale om den krone, der bæres af enhver fribåren mand, der i alvor vil noget stort, om end hans rige er nok så lille. »Stråler kronen af det røde guld, da vidner det om sejrens lykke og glæde, men funkler der ædle stene på dens ring, da minder de om tunge tårer.« Disse tårer har han kendt.

Jørgensen skrev historie indtil sit sidste sygeleje, men vilde han have fortsat dermed, hvis han havde fået flere år til sin rådighed? I forordet af 4. marts 1896 til sin Redegørelse, der afsluttedes 26. s. m., siger han udtrykkelig: »Jeg er mæt af dansk historie,« og han mindes 20 år tilbage, da han på samme måde var mæt af at sysle med den gamle tid selv om endnu et par år behøvedes til afviklingen. Han havde endnu tilbage at fremlægge sit bidrag til Danmarks-historien. I bogens slutning s. 159 skitserer han årsagerne dertil: at opgaven fra 1864 da var løst, og at en ret omfattende modstand trættede ham. Endelig dette, at han længtes tilbage til sin ungdoms sorgløse sysler. »Sokrates o Sokrates at sidde ved din side og ældes¹⁾, det går som et længsels suk gennem hele denne slægtalders gerning her ved mit skrivebord.« Pennen vil han ikke nedlægge. Han stoler på, at andre opgaver vil frembyde sig af sig selv, »med større krav til personligheden, men tillige med større udbytte for

¹⁾ Disse ord retter statsmanden Alkibiades i Platons Symposion til filosofen Sokrates. Citatet var tidligere benyttet i det interessante Brev nr. 176 af 5. februar 1885 til H. S. Vodskov, der førte en landlig eneboertilværelse i Småland optaget af træfældning og mytologi, Jørgensens ungdomsidealer af beskæftigelse. Han har »lagt sig det således til rette«, skriver han, at praktisk

den.« Ganske overensstemmende dermed er hans udtalelser i Breve nr. 328 af 29. november 1896 til højskoleforstander Bågø. Når jeg har fuldført denne bestemte historiske opgave, siger han, »da jager jeg til vilden stod min gode ganger grå, den hest, som mig har båret, skal ingen ride på.«

Det vilde stod er ungdomssyslerne, han længes tilbage til. Hvis folkevisens riddersmand har villet give udtryk for sin selvfølelse som gangerens enerådende ejer — hvad en uvelvillig læser kunde hæfte sig ved som Jørgensens indstilling — så er meningen efter brevet indhold en anden nemlig, at de særlige betingelser, som oplevelsen af 1864 m. v. gav Jørgensen for opgavens løsning, ikke kommer igen, selv om betingelserne i andre retninger kan blive bedre. Han vil ikke på dette område kunne stifte skole.

Med de anførte ord i folkevisens toneart vil vi lade ham selv afslutte omtalen af forfatterskabet.

IV

A. D. JØRGENSEN SOM BROBYGGER OVERFOR SØNDERJYLLAND

I det foregående er gennemgået Jørgensens mangeårige virken som forfatter og historisk foredragsholder samt som arkivmand. Det er påpeget, at ligesom denne virken altid træder frem i hans i nogen grad særprægede form, har den altid bag sig det samme formål nemlig det fædrelandske. Den udtalelse til kollegaen i Norge, der som motto for denne bog er sat på dens titelblad, at han daglig følte den sønderjyske smerte, må tages som en simpel psykologisk oplysning uden krav på medlidenhed eller anerkendelse. Han fremsætter den, Breve nr. 94, som en forklaring på, at han har opfattet det som en »uundgåelig skæbne eller jeg vil hellere sige en kær pligt« at skulle skrive Sønderjyllands historie, hvilket, som vi så, førte til Danmarks historie. Men impulsen kaldte ham også til praktisk tjeneste for danskheden i Sønderjylland, og derom handler dette afsnit.

I Breve nr. 85 af 16. november 1882 til den danske rigsdagsmand i Berlin Gustav Johannsen, hvori han besvarer dennes tak for 40 arbejde og oplevelse er et middel, meditationen det egentlige liv. Men holder dette stik, fortrænger det første ikke det sidste? Han trøster sig med i ungdommen at have været helt optaget af sokratiske overvejelser, at han af og til river sig løs fra alt andet for atter at hengive sig til dem, og at han »håber vist engang igen at kunne sige farvel til andet end dette«.

fortællinger, udtaler han sig i almindelighed om de mange opgaver, arbejdet for danskheden stod overfor. Endnu var hans praktiske arbejde ikke kommen i gang, og det stedlige arbejde satte han i hvert fald i første række: »De ved nok, kære Johannsen, at intet bifald kan være mig betydningsfuldere og mere kærkomment end Deres. Da jeg sad her i København i 1864 med knækkede forhåbninger og med følelsen af, at vi nu måtte begynde forfra i vor nationale kamp, da besluttede jeg for mit vedkommende at kaste alle mine andre studier overbord og samle mig på fædrelandets historie for ad denne vej at give mit bidrag til det nye Dannevirke. Dette mål har jeg aldrig tabt af syne [...] Men jeg ved jo godt, at denne virksomhed kun er en ringe del af, hvad der kræves. Når De er bleven på vor naturlige valplads og har taget kampen op der, da har De selvfølgelig gjort langt mere. Men lad os ikke tvistes derom; der er nok at gøre på alle ledder og »ännu er stunden vår, och nu er skördens tid«.« Dette var altså 18 år efter krigen. Straks efter denne havde han som allerede omtalt, på sin vinterrejse i Mellem-slesvig i januar-februar 1865 sammen med kandidat H. C. Steffensen deltaget i den opgave at indsamle underskrifter på en sønderjysk henvendelse til kejser Napoleon om at virke for folkeafstemning om genforening. Tilskyndelsen dertil var udgået fra fransk side og adressen nåede frem til Paris med over 4000 underskrifter. Jørgensen for sin del undgik det tyske politi. Og efter Napoleons initiativ ved fredslutningen i Prag har man jo lov til at tro, at den har haft sin betydning. Året efter var han i færd med et parallelt foretagende overfor kong Wilhelm. Departementschef Regenburt havde fået nys om fredspræliminærene, der skulde føre til § 5 om afstemningen, og han fik Jørgensen afsted for i Nordslesvig at virke for en folkelig henvendelse om iværksættelse af §en. Tilfældig fik han på vejen ligesom sidst Steffensen med, og i Haderslev og Flensborg vedtoges hans udkast til adressen¹⁾, som man gik over til at lade en deputation på 47 sønderjyder overbringe i Berlin. Først efter at Jørgensen var vendt tilbage til sin skole, fik Steffensen Krügers modstand overvundet, så deputationen kunde afrejse med N. Ahlmann som fører, men den modtoges ikke, Redegørelsen s. 122.

Han er altså i den korte overgangstid med den preusisk-østrigske fællesregering, hvori alt endnu var usikkert, ingenlunde opslugt af bøgerne. Han drøftede også med Monrad muligheden for en tilbagevenden i lighed med denne, der havde fået tilladelse til at holde en pigeskole i Flensborg. Udvortes set kunde udsigterne være gunstige, men han mente at kunne udrette mere for sagen i København.

¹⁾ H. P. Hanssen i D. d. folks historie VII (1926—27) s. 258.

Han mener at ville have følt den opslidende kamp som et kraftspild. For Monrad lykkedes det ikke at komme i et umiddelbart tillidsforhold til befolkningen. I julen 1866 var han hjemme for at kunne optere ved en formel udvandring; i København var han sessionsbehandlet med et nummer, der fritog for udskrivning, Redegørelsen s. 123. Stillingen, han befandt sig i, var jo »et fælles skibbrud«, og derfor opstod der fælles bestræbelser for at begrænse ulykken og ialtfald holde modet oppe. Den 28. marts 1866 samledes på Borchs Kollegium en del sønderjyder og stiftede et Sønderjysk Samfund med godt 50 medlemmer, der i selskabelige ugentlige møder vilde søge at vedligeholde og styrke forbindelsen med Sønderjylland. Adgang havde indfødte sønderjyder med bopæl i eller ved København, men optagelse kunde nægtes; kontingentet, som der kunde gives afkald på, var 24 skilling månedlig. Torsdagen var mødedag og Håndværkerforeningens lokale Læderstræde 26 mødested. Ifølge Redegørelsen s. 120 var der studenter, håndværkssvende, gårdskarle og ældre borgere. Æresmedlem var Rødding højskoles tidligere leder Chr. Flor, og der var den tidligere redaktør i Haderslev af Dannevirke nu fotograf P. Chr. Koch. Man får den tanke, at det store andet besøg i København 1865 med 2200 deltagere hvoraf 700 kvinder med det af ham 1884 i Illustreret Tidende beskrevne stemningsfyldte møde ved mindestenen i Dyrehaven om slesvigerbesøget i 1861 har været inspirerende for at skabe dette Samfund af sønderjyske landsmænd. Herom oplyser han dog intet men antyder nogle forgæves tilløb til stiftelsen. To protokoller findes i rigsarkivet med detaljerede oplysninger, for tiden indtil 11. oktober 1866 dog kun i et sammentrængt notat, hvorefter der var holdt 27 møder med oplæsning af breve eller foredrag og 35 i et udvalg om tilvejebringelse af en sangbog; heri var han medlem. Bogen, »200 sange«, fik mod at afgive 1000 eksemplarer tilskud af Dansk Folkeforening (Orla Lehmann) og godt 1000 eksemplarer sendtes til Sønderjylland. Teologen Lohmann, der havde haft hovedarbejdet, fik senere overladt et andet oplag. En skovtur foretoges og af og til holdtes punchegilde med sange og taler. Underholdningen kunde være oplæsninger undertiden af skuespiller Mantzius. Frederik Barfod talte om Sønderjyllands skæbne og Danmarks forhold til Sønderjylland, pastor Fr. Helweg om den nordslesvigske særlig til Haderslev amt knyttede nationale vækkelse fra 1836, gårdejer Peder Skau, Bukshave om tiden efter 1864 således om Laurids Skaus begravelse og om de 47 repræsentanters besøg i Berlin 1866, hvor man kunde glæde sig ved at have vakt opmærksomhed, da man kørte frem i 23 vogne. Lucianus Kofod talte om Danmarks sygdomme, hvorved han forstod materialisme og hang til det fremme-

de, undtagelsesvis med diskussion, hvorpå Steffensen fortolkede fredstraktatens § 19 med hensyn til værnepligten. Den 7. februar 1867 holdt »Jørgensen fra Gråsten« foredrag om Christian VI og hans tid, hvilket refereres udførligt over 7 sider. Han havde ifølge sit notat allerede i september 1866 holdt foredrag om vendepunkterne i 1439 og 1460. Efter hans samtidige middelalderstudier kunde man have ventet et emne derfra, og med enevældens arkivalier havde han endnu ikke gjort bekendtskab. Valget beroede åbenbart på tyskhedsproblemet. Barfods tidligere foredrag har nok forekommet ham at trænge til lidt modvægt. Tyskheden indrømmes men overbærende, kongens arbejdsiver roses og de mange fremskridt i hans tid fremhæves. Han formener, at teatrets tilbagegang måske skyldes andre årsager end kongens uvilje. Han nævner de mænd, han senere stillede sammen som ledende i åndslivet: Enevold Ewald, digterfaderen, Andreas Hojer og H. A. Brorson. »En sund og sand betragtning af fortiden med dens bitre og med dens store minder giver os oprejsning uden at gøre os overmodige, ydmyge uden at knuse og svække,« udtalte han, og han sluttede med billedet af Ygdrasil-træet, hvis krone grønnes, selvom der gnaves på roden. Den 26-årige sønderjyde har sikkert virket allerede nu, som han skulde gøre det i en menneskealder. Efter et foredrag af Vilh. Birkedal om forrige tiders brøst og trøst var der punchegilde. 28. februar sendtes en hilsen og tak til de to tyske rigsdagsmænd Krüger og Ahlmann, der nu begyndte deres gerning. Der oplæstes et skrift af pastor Mørk-Hansen, og på stiftelsesdagen 28. marts 1867 talte lærer Nissen om sprogforhold i Angel med efterfølgende gilde. 4. april 1867 blev Jørgensen og Asmussen medlemmer af bestyrelsen; medlemstallet var 107 betalende. I maj mødte der c. 30 indbudte slesvigske flygtninge, og der gaves oplysninger af dem. Det vedtoges at sende en henvendelse til kejser Napoleon med anmodning om hjælp i vanskelighederne, underskrevet af to dertil valgte medlemmer. 30. maj og senere var der oplæsning af Bjørnstjerne Bjørnsons værker. I september blev Jørgensen sekretær.

25. september 1867 måtte man fra Læderstræde flytte til et mindre godt lokale i Vimmelskafte 38. Lærer Nissen holdt foredrag om foreningens virksomhed, og der gaves oplysning om Sønderjyske Samfund oprettet andetsteds efter forbillede af det københavnske i love og med sangbogen således i Odense, Middelfart, Fredericia, Kolding, Horsens og måske flere steder. Dr. Rosenberg talte om unionsforholdet mellem Norge og Sverige og udtrykte håbet om tilslutning til dem af Danmark med Slesvig, student Hertel talte om oldtidens betydning for nutiden gennem minderne, og Skau indledede et ordskifte, hvori Jørgensen deltog, om Garibaldi, Lucianus

Kofod talte om Grundtvigs virksomhed og liv og Fr. Bajer om de første praktiske bestræbelser hos os til skandinavismens fremme. 28. november gav Bjørnstjerne Bjørnson møde og oplæste og foredrog af sine værker, hvorpå stort gilde holdtes fra kl. 10 til 1½ med alle foredragsholdere og damer indbudt, Høgsbro og Koch tilstede. Bjørnson tog ordet for en kraftig norsk folkeopdragelse. Jørgensen refererer en del af de næsten uafbrudte taler, dog ikke sin egen for Bjørnson, hvor han ifølge Redegørelsen gik istå. P. C. Koch, hedder det, holdt lange taler om Norge og Flor, som ved deres fuldstændige mangel på sammenhæng vakte megen munterhed. Ved den fortrinlige stemning, slutter han, og den sjældne forsamling af mænd, som i højeste grad har gjort sig fortjent af Sønderjylland, må festen anses for et glanspunkt i Samfundets tilværelse. I de følgende møder talte student Petersen om beviserne for Sønderjyllands ældgamle danskhed og pastor Helweg i et udførlig refereret foredrag, der overværedes af Bjørnson, om Danmarks og Norges mellemværende. Koch holdt sit længe bebudede foredrag om kaligrafi, ortografi og stenografi, hvori han tilbød vejledning; tilhørernes interesse og munterhed bekræftes. 23. og 30. januar 1868 holdt Jørgensen et kort refereret foredrag om Absalon. Der var 98 betalende medlemmer. Lærer Madsen talte om nutidens forhold til fortiden og Frederik Barfod om et billede af Nordens oldtid. Et medlem rejste et ordskifte om Samfundets mål og midler. Der blev talt om en tilbagegang siden stiftelsen. Jørgensen påpegede de skiftende historiske forhold, der nu gav stor grund til alvor, medlems-tallet var dog stadig steget. Han foreslog nyt møde, hvor der viste sig stemning for formandsvalg. Formanden, købmand Ketelsen ønskede ikke genvalg; 16. april 1868 valgtes Jørgensen til formand.

P. C. Koch gav oplysninger om forholdene i Slesvig 1836—48. Der anlægges for opsparede midler en bogsamling for medlemmerne og drøftes fortsat gratis uddeling af sangbøger i Sønderjylland, hvad Jørgensen var imod. 7. juni foretoges en skovtur af 20 medlemmer, udførligt beskrevet af den humoristiske sekretær Nielssen. 17. september holdt Jørgensen foredrag om Frisernes forhold til Danmark. Med 10 rdl. deltog man i en indsamling til Fr. Barfod. Lucianus Kofod talte med damer indbudt 19. oktober om modersmålets kår i fremtid og nutid. 14. januar holdt man juleløjer med bortlodning. 28. s. m. talte L. Kofod igen om sand og falsk folkelighed; det udførlige referat viser den store interesse for emnet. Koch havde 4. februar til emne de afdødes ånder og spiritismen. Som sædvanlig, når han optrådte, var Flor mødt. 11. februar talte Fr. Bajer om det danske helstatsvåben og 4. marts 1869 talte Jørgensen med udførligt referat om Niels Ebbesen. Derefter findes der under 11. marts

følgende notat: Formanden meddelte, at han snart agter at indtræde i ægttestanden, og for at han kunde nyde hvedebrødsdagene i ro i det fjerne Vesten (Amerikas mølle) [ved Vesterbro, Sorte Hest] vilde han fratræde sin plads. Også sekretæren gik af. 1. april holdtes gilde med oplæsning af Mantzius. I maj var der skovtur. Bestyrelsen drøftede bedre deltagelse i møderne. Den nye formand P. L. Skau holdt foredrag om Bellmann, hvortil Mantzius sang. 30. september mødte justitsråd Mangor og berettede om den sønderjyske bogkomites virksomhed, der efter 1864 havde omfattet uddeling af over 7000 bøger til danske bogsamlinger i Sønderjylland. Koch talte 21. oktober om nodesystemet og de musikalske betegnelser. Så kom mødet 18. novbr. 1869, hvor efter Skaus forslag Samfundet på grund af medlemsnedgangen og konkurrence med Nordisk Samfund vedtoges ophævet i april 1870. Endnu et foredrag eller rettere en oplæsning af justitsråd Mangor om Fredericiaslaget 4. december er noteret med bemærkning, at det sandt at sige ikke var overordentlig morsomt. Over en del af bøgerne holdtes auktion, resten gik til Sønderjylland med overskuddet. 17. marts 1870 var der afskedsfest med overflod af taler.

Sønderjysk Samfund havde altså i henved 4 år været tilflugtssted for sønderjyder i København. Direkte gennem sine 200 Sange og bøger af dansk litteratur havde man gjort noget for den hjemlige befolkning, indirekte mere ved at styrke medlemmernes danskhed. Det er ikke undgået opmærksomheden, og lejlighedsvis blev det også berørt i bestyrelsen, at foredragene gennemgående havde et grundtvigsk anstrøg. Om man i højere grad kunde have fået akademikerbistand, vides ikke, men man ønskede det vistnok ikke. Håbets strenge blev bedst anslået fra den anden side. I sin sekretær- og formandstid havde Jørgensen nedlagt meget arbejde i at skaffe noget samlende til torsdagene. I Breve nr. 9 af 8. november 1867 til Monrad erklærer han at finde en nydelse i den slags for ham nye arbejder, der ægger hans organisationsdrift og kritiske sans, og tilbageblikket glædede ham. Han havde her oplevet ungdomstidens kammeratskab og var blevet grundigt rystet sammen med sønderjyske landsmænd blot som sådanne uden forskel på alder og levevej, tæt forenede som de var i den nationale bevidsthed og omfattet af en fælles skæbne. Det blev for ham også en forskole til at træde op som foredragsholder for højskoleungdommen og derefter i stadig større kredse. I afsnittet Arbejdet i Danmark for den sønderjyske sag efter 1864 (samlingsværket Sønderjylland ved Svend Dahl og Axel Linvald (1919) II) skriver H. L. Møller s. 181, at Samfundet væsentlig blot havde haft betydning ved at give Jørgensen den første lejlighed til at optræde som foredragsholder. En

så ringe vurdering af, hvad der fra anden side blev ydet i Samfundet, hvad det betød som forbillede, og i det hele taget hvad det netop i overgangsårene havde at sige, at den sønderjyske danskhed gav sig udtryk i hovedstaden, har han ikke selv gjort sig skyldig i. Han kom i besiddelse af protokollerne, og foruden de før-omtalte notater har han tilføjet oplysning om et tilløb til en ny-stiftelse af Samfundet i 1870, der var uden resultat og lyder noget eventyrligt: »Efter et ved Samfundets opløsning almindelig udtalt ønske om under visse politiske forhold atter at træde sammen,« skriver han, »indbød Fallesen, jeg, Ketelsen og Lohmann til et møde Vingaardsstræde nr. 6 den 2. aug. 70. Den nærmeste foranledning var adskillige forhandlinger, der var førte om at få en offentlig udtalelse af de herværende sønderjyder, en slags adresse til det danske folk« med opfordring til at tage aktiv del i krigen. Dette var foreløbig udsat i et møde med dr. Rosenberg den 28. juli og fuldstændig opgivet under de nærværende tidsforhold efter en sam-tale med C. Ploug d. 30.

1. møde d. 2. aug. 70.

Jeg motiverede på indbydernes vegne mødets sammenkaldelse, udtalte almindelige betragtninger om vor personlige stilling og søgte på forskellig måde at foranledige en diskussion. Der opstod da også noget ordskifte, som med en kaptajn Petersen fra Flensborg, der fremstillede sig som særlig godt underrettet, havde haft adgang til kongen o.s.v. Resultatet blev, at man besluttede at genoprette Samfundet (til hvilket et par og tredive meldte sig), at betale 1 mk. 8 sk. månedlig og at holde møde hver tirsdag og lørdag samme-steds. Indbyderne overtog foreløbig bestyrelsen.« Yderligere notes 2. møde den 6., 3. møde den 9. og 4. møde den 13., møderne ud-satte af mangel på deltagelse. Derhos oplyses, at kaptajn Petersen havde indkaldt til møde på Vodrofgårdsvej men det endte med, at han blev fremstillet som spion i forskellige dagblade af 4. august.

Han var ikke uden tilknytning til den sønderjyske befolkning i disse år; foruden med slægtninge stod han i forbindelse med C. F. Monrad i Flensborg, og i København sattes han i forhold til den gennem T. J. A. Regenbug og tømmermester H. H. Kayser, den fremstående nationalliberale og kommunalmand, der var i bestyrelsen for foreningen Danebrog. Denne forening var stiftet 1865 af pastor J. Johansen i Svanninge, der var dens formand til 1902. Dens opgave var med forsigtig hemmeligholdelse at indsamle midler i kongeriget til støtte for danskheden i Nordslesvig, og der indsam-ledes betydelige beløb særlig til skolevæsenet. Et virksomt med-

lem af bestyrelsen var Kayser. Men det er en misforståelse af H. L. Møller anf. st. s. 178, at brygger Jacobsens bestilling hos Jørgensen af 40 fortællinger foregik gennem Danebrog. I Redegørelsen s. 143 og Dagbogen s. 42 oplyses det, at Kayser på et årsmøde i foreningen overfor Jacobsen fremsatte tanken om at få en Danmarks-historie udbredt i Sønderjylland uden at få ham til at udtale sig. Men da det senere på mødet gentoges af et andet bestyrelsesmedlem, meddelte Jacobsen, at han allerede havde iværksat denne plan, der optog ham overordentlig. Efter Breve nr. 84 af 4. oktober 1882 til dr. M. Steenstrup vil man anse det for rimeligt, at denne har været den mellemmand, der bragte bryggeren i forbindelse med forfatteren.

I februar 1867 foretoges der i Sønderjylland med stor dansk deltagelse valg til det nordtyske forbunds grundlovgivende rigsdag og Ahlmann og Krüger kunde give møde i Berlin, hvor de mod Bismarck hævdede en traktatmæssig ret til folkeafstemning. I den preussiske landdag, hvortil de også valgtes, nægtede de at aflægge troskabsed og kunde således ikke deltage. Folkelig-politisk var man, lige til Østrig i 1878 gav afkald på Preussens opfyldelse af Prag-fredens § 5, inde i en nedgangsperiode. Frankrigs nederlag i 1870 havde virket forstemmende, og masseudvandringen for at undgå militærtjeneste havde svækket befolkningen. Jørgensens nordslesvigske produktion i disse år omfattede først kun de to små by-beskrivelser af Flensborg og Åbenrå, nøgterne og videnskabelige dog bårne af varm interesse, i Flensborg Almanakken for 1875 og Ny Almanak for Nordslesvig for 1876 (udkom årene før). Hertil kom i 1876 bogen Sønderjyderne i den danske hær, særlig beregnet på sønderjysk læsning og støttet af Kayser (Danebrog). Men i 1878—79 træder han som før omtalt frem som »En Nordslesviger« (en embedsmand måtte være forsigtig) og slår til lyd for sagen i højskolekredsens Dansk Folkeblad og det på en måde, der landet over ikke lod sig overhøre. Han gør den nordslesvigske befolknings stilling op, således sm preusserne levner den, viser den dødelige fare for dansk nationalitet, hvis modstandskraft ikke kan være ubegrænset, og viser den herboende befolknings interesse i, at den tyske påvirkning trænges tilbage. Virkes der i denne ånd, er der også håb om en national fremtid. Hermed var han blevet Danmark—Nordslesvigs talsmand fremfor andre. Hans ord faldt kyndige og uden at tilsløre, de faldt manende og advarende, beherskede overfor den tyske modpart, som der dog stoles på vil komme til at vige engang. Allerede da han som 26-årig satte skriftlig op, hvad de 47 sønderjyder i Berlin skulde sige kong Wilhelm, udtalte han kækt, at den af dem ønskede afstemning vilde være

på en gang »højhjetet og statsklog«. (D. d. Folks Hist. VII 1926—27 s. 259).

Det passer hermed, at han fik lejlighed til samtidig og sammedsteds påny som 10 år før at fastslå, at den politiske grænse ikke skal fastsættes historisk men efter folkeligheden, hvor det så nærmere kan blive.

Allerede i foråret 1878 havde han iøvrigt i foreningen Danebrog (Kayser) efter opfordring talt om nordslesvigernes stilling, men hans realistiske skildringer, der afveg fra C. F. Monrads »lysbilleder«, havde ifølge Redegørelsen s. 137 ikke tiltalt denne, og værre blev det, da man på et møde næste aften med danske forfattere efter Plougs forslag overdrog Jørgensen at søge forfattere til Monrads foretagende Nordslesvigs Søndagsblad. Uden at afbryde personlig forbindelse gik Monrad udenom fremtidigt samarbejde og lod afhandlingen om H. A. Brorson ligge utrykt i årevis. Jørgensen blev afskåret fra at få noget frem på stedet. Både Kayser og Monrad var gammel-nationalliberale mænd uden folkelig tilknytning. Den senere rigsdagsmand, redaktør af Flensborg Avis Gustav Johannsen blev sammen med skolekammeraten murmester Carl Kruse, nu i København, hans nærmeste fortrolige overfor sønderjysk arbejde.

Så går det videre frem til 1882, da han udgiver 40 fortællinger af fædrelandets historie, hvis egenskab af at være et sønderjysk foretagende understreges af brygger Jacobsens gave til Nordslesvig af 10000 eksemplarer og som kom igen i nye oplag. Han var i ger-ning gået foran med at skaffe befolkningen hinsides grænsen den tiltrængte belæring og nationale oplivelse.

Da Jørgensen påny kom ind i foreningsmæssig sønderjysk virksomhed, var det atter i hovedstaden, men han trådte dog ikke ind i den i 1879 i København stiftede Sønderjyske forening med dels selskabeligt dels filantropisk formål. Af denne udviklede sig senere Sønderjysk centralforening og De samvirkende sønderjyske foreninger, hvori Ax. Carstens har været den ledende. Bevægelsen blev efterhånden landsomfattende. Også den i 1870erne i Jylland stiftede forening S. S., der virkede for hjælp til ophold på højskole og efterskole, må nævnes i denne henseende. Breve nr. 66 af 13. februar 1880 og 74 af 6. maj 1881 viser, at han lejlighedsvis var aktiv for bogforsendelser.

H. L. Møller bevidner anf. st. s. 183, at Jørgensens foredrag 8. maj 1883 på et af Studenterforeningen foranstaltet almindeligt studentermøde, omhandlede den danske regerings politik i Slesvig under Frederik VII, vakte en ualmindelig opmærksomhed både ved hans og mange andres bidrag til diskussionen, der væsentlig drejede sig

om Slesvigs deling. Allerede næste år holdt han atter foredrag i denne forening om Magtens tyngdepunkt. Han faldt godt til og blev gjort til ekstraordinært medlem, hvad der senere var meget heldigt.

Så var tiden også blevet moden til at danne en sønderjysk forening i København. Det blev ikke som Sønderjysk Samfund af 1866—70 en forening af fødte sønderjyder men mænd og kvinder, der havde følelse for sagen. Redegørelsen s. 151 siger om stiftelsen af det nye Sønderjyske Samfund af 1884, der endnu består, kun dette, at opfordringen udgik fra frøken Thalbitzer, og at første møde holdtes 26. januar 1884. Den nærmere tradition går ud på, at hun med Carl Kruse gik til Jørgensen og fik ham til at gå med (Medlemsbladet Sønderjylland for januar 1934 s. 7). Efter indbydelse mødte c. 170 personer i Industriforeningen, der beholdtes som mødested, og på 3 nær sluttede man sig til tanken. At vedligeholde deltagelsen for den sønderjyske sag ved hjælp af møder, at vedligeholde den stadige forbindelse med Sønderjylland og at støtte sagen med råd og dåd, blev sat som formålet. Medlemsbidraget var 2, senere 3 kr. årlig, og man havde tænkt sig at mødes en gang i hver af vintermånederne. Gehejmearkivar A. D. Jørgensen havde lovet indtil videre at holde foredrag om Sønderjyllands historie ved hvert møde, underforstået naturligvis at ingen anden foredragsholder optrådte. Det korte navn skulde være SJS, og bestyrelsen blev for første år formand Carl Kruse, direktør Philip Schou (den kgl. Porcelænsfabrik), malermester Schmiegelow, bogholder Johannes Schrøder og frøken Anna Thalbitzer. Det vedtoges årlig at give Jørgen Johansen (Fink) ved Bøffelkobbøl i Sundeved 200 kr. til at vedligeholde krigergraven i hans have. I februarmødet blev Schmiegelow formand, Kruse (Jørgensens ungdomskammerat fra Flensborg) kasserer, medens Schou stillede lokale og belysning til rådighed. Det vedtoges at fremstille et sanghefte til brug ved møderne, og Jørgensen talte om adelen i Sønderjylland og befolkningens derved betingede vilkår. Det lå da fast, hvorledes denne forening agtede at virke: ikke i første række ved at skaffe penge, skønt man gerne modtog tilbud, men navnlig ved at skaffe sine medlemmer kyndig oplysning under selskabeligt samvær, og der var forsåvidt regnet stærkt med Jørgensens bidrag. Og således begyndes der. Om møderne i marts og april noteres blot, at Jørgensen »talte«. Man vilde søge privat støtte til en del frieksemplarer af Flensborg Avis til uddeling i egnene syd for Flensborg, og Nordslesvigs Søndagsblad anbefalede medlemmerne. Efter foredraget i april omtalte Kruse »det forventede besøg af sønderjyske piger«, og dermed stod man overfor årets store begivenhed.

I dagene 7.—10. juni 1884 besøgte over 2000 sønderjyder, mænd og kvinder, Vestjylland med Varde og Ringkøbing. Det var en fortsættelse af sådanne besøg, først det i København 1861 med stenen i Dyrehaven, i 1863 på Fyn, i 1865 i København, 1866 på Fyn og 1868 i Århus og Randers. Nu var der tale om et besøg af sønderjyske piger, hvori det nydannede Samfund skulde spille en rolle. Da hovedstaden nødvendigvis måtte få tildelt et repræsentativt hverv ved denne lejlighed, var det meget belejligt, at stiftelsen var kommen i stand. Jeg ved ikke, om spørgsmålet kan belyses fra andre sider, men jeg vil være tilbøjelig til at regne med, at frøken Thalbitzers initiativ netop har været ansporet af denne plan, der efter sit omfang har behøvet nogen tid til sin realisation. Samfundets protokol begrænser sig til dettes egen rolle, men heldigvis suppleres den med Nationaltidendes fyldige referater. Holger Drachmanns bog fra 1877 Derovre fra grænsen havde skabt begrebet De sønderjyske piger og havde gjort det i digtet om dem, der begravede faldne danske i deres have:

De vog dem, vi grov dem
En Grav i vor Have,
Lagde dem ved Siden af den alfar Vej:
Alle vore Blomster skal smykke deres Grave;
Sønderjyske Piger, I forglemme det ej!

Hvem gemmer vi vel ellers vore Kranse till!
Søster, hvad er det Du siger?
Lad Fjenden plukke Blomster derude, hvor han vil:
Nælder hos de sønderjyske Piger.

På bogens sidste sider skildrer digteren besøget hos folkene i Bøffelkobbøl, der vogter graven på deres grund: den ældre halvblinde kone og den unge pige »med dette noget i øjet, som ingen dansk bondepige ovre fra øerne skulde kunne fremvise«. Det havde været frøken Thalbitzer en hjertesag igennem Samfundet at sikre krigergraven i Bøffelkobbøl, og med den var digterordet om de sønderjyske piger uløseligt forbundet. Når den tanke kom frem at ordne fællesrejsen som et besøg af de unge kvinder, havde digtets enke-stemning vejet pladsen for en alvorlig-glad rejseforventning, og der lå megen klogskab bag. Thi hvem skulde ønske at skride ind overfor dette harmløse foretagende? Der vides intet om udenrigsministerielle betænkeligheder, og alligevel udløstes der de stærkeste nationale stemninger. Nationaltidende refererer ubesværet om taler af amtmænd og borgmestre, om skål for kongen, om sange

der tolker genforeningshåbet, deraf to af Holger Drachmann. Overalt hvor flokken af de unge landsmandinder tonede frem bærende et lille dannebrogselement, vakte den sympati og folk strømmede til. Det viste sig, at det sønderjyske var noget, der optog. Bidraget hertil havde foruden Drachmanns bog det i tusinder af eksemplarer udbredte billede af de to sønderjyske piger i nationaldragt, ledsaget af vers af V. Bergsøe (Ernst Bojesen).

Stephan Nyeland på havebrugsskolen Vilvorde i Ordrup var formand i komiteen, der foranstaltede afrejse fra Fredericia lørdag 21. juni til Bellevue og tilbagerejse samme vej 28. juni med indkvartering dels der dels i kaptajn J. la Cours landbrugsskole i Lyngby og muligvis i andre hjem. I løbet af lørdagen var deltagerne, hvis antal opgaves til 301 og som ledsagedes af P. Skau, Bukshave, redaktør Mathiesen, Haderslev, og møller Jakobsen, Brønds, blevet samlet i Fredericia, der modtog dem festligt med tale af by- og herredsfoged Becker, en opdækning på banegårdens perron for 6—700 personer, omvisning til krigsminderne og festlig afsejling under fyrværkeri. Vejret var gunstigt men blæste noget op om morgenen. Ved middag om søndagen nåede de to flagsmykkede dampere Bellevue, hvor Københavns roklub og lystfartøjer var mødt op. Nyeland tog imod og deltagerne førtes i køretøjer til hjemmene for denne dag. Om mandagen 23. juni hedder det i protokollen, at de sønderjyske piger besøgte København. »De blev fra den lille og den store jernbanestation [ført] til Tivoli, hvor de blev fordelt til deres københavnske værter, som førte dem til Rosenborg slot gennem fjerkræudstillingen i Rosenborg have, viste dem Tøjhuset, Zoologisk museum og efterat have givet dem middagsmad i hjemmene, til Tivoli, hvor der var samlet c. 24000 mennesker til fest i denne anledning.« Avisen supplerer det med, at kapelmesteren Balduin Dahl i Koncertsalen modtog dem med Kong Christian. Schmiegelow bød velkommen, og efter fordelingen spiste man frokost derinde. Om aftenen var der illumination og mægtig trængsel. En sang af Martin Kok til melodi af Kalhauge fremførtes i Koncertsalen dels af N. J. Simonsen dels af et 100 mands kor. En af Carl Kruse udarbejdet liste over værter og gæster den 23. og 24. juni rummer navne på 107 værter og 288 gæster gennemgående mindst 2 på et sted. Jørgensen er tegnet for 6, hvoriblandt en søster til redaktør Jessen, Flensborg. Rinkenæs, Haderslev, Avnbøl og Åbenrå var ellers for hans vedkommende hjemstederne, som værterne nok har haft indflydelse på. Tirsdag den 24. var ligeledes viet København og protokollen beretter følgende: »Denne dag modtog deres københavnske værter dem ved banegårdene og fulgtes med dem i et tog gennem Ørstedparken til Regensen, hvor studen-

terne beværte med chokolade. Her blev talt af Regensprovsten, en sønderjysk pige og fremsagt en rimet tale. Derfra gik man i samlet tog ad Købmagergade, omkring Frederik den syvendes rytterstatue på Slotspladsen og derefter til Thorvaldsens museum gennem dets hovedport lige ind i gården omkring Thorvaldsens grav, hvor kand. Weibach på museumsbestyrelsens vegne bød velkommen, hvorefter Johannes Schrøder talte om, hvorledes håbet fulgte Thorvaldsen på hans kunstnerbane. Et ved bestyrelsens foranstaltning udført mindeblad med billeder af Jason og Thorvaldsen støttet til Håbet blev her uddelt til gæsterne. Museet, malerisamlingen og museerne i Prinsens palæ blev nu taget i øjesyn. Efter middagsmåltid omkring hos familierne blev Zoologisk have besøgt og kl. 7 $\frac{1}{2}$ samledes man til Sexa i Sommerlysts koncertsal. Malermester Schmiegelow bød velkommen. Chr. Hostrup holdt festtalen til sønderjyderne, hvori han særlig lagde dem på hjerte at frede om modersmålet i hjemmene. Derefter talte provst Koch (Brøndby), murmester Carl Kruse, redaktør Mathiesen, fru Elise Bay, møller Jakobsen, Marie Fischer (Åbenrå), handskemager H. Chr. Larsen, gårdejer P. Skau, en sønderjysk pige og Johanne Schrøder, som havde været ordstyrer, hvorefter hr. Schmiegelow sluttede. Af sange var afsunget: Modersmål er en hellig lyd, en sang af en sønderjysk pige, Fædreland! fra den hjemlige strand, verset: Om Danebrog jeg ved, Altid frejlig hvor du går, Kong Christian stod ved højen mast og til slutning Alt står i Gud Faders hånd.« Mange mennesker var samlet om den dekorerede sal og der ytredes megen sympati, således også om aftenen på Lyngby station, hvor redaktør Carl Herdahl talte kort og en sang blev sunget.

Onsdag 25. juni festedes der på Skodsborg, hvor omtrent 250 medlemmer af Studenterforeningen havde givet møde, og med mange andre kom deltagernes antal op på 1500. Stiftamtmand baron Bille-Brahe bød velkommen, birkedommer Schou udbragte kongens skål. Der var en sang af Vilh. Bergsøe og blev talt af ham. P. Skau fremførte et digt af en sønderjysk pige, og der var en sang af H. Drachmann. Der blev danset til henad midnat. Torsdagen anvendtes på udflugt til Roskilde. Pigerne kom om morgenen ind til København, hvor en del københavnske værter med damer stødte til, så at ialt c. 600 med ekstratog kom til Roskilde. På stationer, der passeredes uden standsning, stod folk opstillet med flag, og i Roskilde blæstes foran banegården »de sønderjyske pigers sang«, medens fordelingen til værter fandt sted. I domkirken var der orgelspil af organisten Matthison-Hansen og sang af kantor Jæhnigen, hvorpå kirken blev beset af dem fordelt i 5 hold. Efter ophold hos værterne var der kl. 4 afgang til Ledreborg og Herthadalen. Her

taltes af flere, bl. a. redaktør Hjort-Lorenzen, en sang af H. Drachmann blev sunget og et festmåltid for 920 var anrettet. Fredagen brugtes til en som alt det øvrige vellykket udflugt til Fredensborg og Frederiksborg; mellem disse steder befordredes deltagerne i 166 vogne. På pavillonen i Slotshaven talte amtmand baron Wedel og naturligvis mange flere med sange af deltagerne og Frederiksborg korforening. Så oprandt afrejsens dag lørdag den 28. fra Bellevue med damperen Zampa, hvorom protokollen har antegnet: »Her udtalte P. Skau deres tak. Sognerådsformand Lund bragte dem en afskedshilsen fra deres værter, højskoleforstander kaptajn J. la Cour fortalte dem, at det var idag den sønderjyske pige, afdøde enke-dronning Caroline Amalies fødselsdag, og Johannes Schrøder bragte dem den sidste afskedshilsen fra København. Farvel så længe!«

Dermed var denne virkelig storstilede demonstration af landsmandsskab sluttet. Den havde været imponerende ved de mange kræfter, der villigt og gerne havde stillet sig til rådighed for formålet. Den geniale tanke at lade den dansksindede befolkning repræsentere ved et par hundrede fordringsløse unge kvinder — som dog også nok kunde fremføre deres tak for gæstfriheden — havde vist sig at besidde en vækkende kraft, så det kunde være vanskeligt at sige, hvem af de to parter der nationalt havde modtaget mest.

De tre sidste måneder af 1884 omtales der foredrag af pastor Appel fra Rødning om vilkårene bl. a. om forskellen mellem det danske regimente i Mellem- og Sydslesvig og det tyske i Mellem- og Nordslesvig, af redaktør J. Jessen, Flensborg, om sprogforhold og stemninger i Mellemslesvig og af pastor Brun fra Levring om hans morfar general Bülow's liv. Til Gustav Johannsen, Flensborg Avis betales 300 kr., der var 426 betalende medlemmer, 1 frikort. I 1885 talte Jørgensen i januar om Sønderjyllands indlemmelse under den danske krone i 1721 og i februar om Erik af Pommerns kamp for Sønderjylland, medens P. Skau i marts talte om sin bror Laurits Skau og overlærer Monrad, Flensborg, om Sprogforeningens virksomhed i Sønderjylland m. m. I december holdt Jørgensen foredrag om den nationale bevægelse i Bøhmen. Medlemstallet var uforandret; til Flensborg Avis 200 kr. I 1886 talte kammerherre Bille i januar om patrioterne Laurits Skau og Hans Krüger og i februar gårdejer Skumsager, Københoved, om stemninger og tilstande i Sønderjylland efter 1864. Det noteres at A. Windings melodi til Lillebælts Bølger bruse første gang blev sungen. I marts blev der talt af lærer, løjtnant P. Lauridsen om sprogomdannelserne i Angel, i april af Jørgensen om Sønderjyllands særegne plads i vor historiske udvikling, i december af pastor Birkedal om at være med

til at »digte sit folk« som skjald, historiker, frihedsmand og kriger. Der næres ikke tvivl om, at der sigtes til N. F. S. Grundtvig. Det vedtoges at erhverve 200 eksemplarer til rådighed for Sprogforeningen af litograf Harald Jensens prydkort over Danmark med Slesvig med tekst af Fr. Barfod (25 øre pr. stk.). Til sønderjysk presse og politik var anvendt 650 kr., medlemstal 459. I 1887 talte i februar redaktør Jessen, Flensborg, om denne bys betydning for nationaliteten i Sønderjylland navnlig om presseforholdene, Bibliotekar Boyes marts-foredrag om de sønderjyske mosefund og runestenene ved Danevirke måtte på grund af snefog udsættes til november. Landstingsmand Ludvig Schrøder talte i marts om, hvorledes Preussen blev en stormagt. I oktober talte højskoleforstander, dr. phil. Jens Nørregaard om Danmarks håb. I november bragte P. Skau, Bukshave, efter Boyes foredrag en hilsen til Sønderjylland. I januar 1888 talte Jørgensen om Christian II i fængsel, og i februar talte frøken H. Skram om frøken Taubers 25 års jubilæum som skolebestyrerinde i Haderslev og samlede underskrifter på en adresse til hende. Påny i marts talte Jørgensen om Stavnsbåndsløsningen. I oktober fortalte pastor Brun fra Levring en vendelbos saga og talte om grundlaget for genforeningshåbet og i november talte seminarist Thomsen fra Broager om »håbets grundfæstelse og bevarelse«.

Hermed var samfundets første 5 år forløbet. På ialt 26 møder havde Jørgensen 9 gange holdt foredrag medens 15 andre havde holdt 17 foredrag. Ellers er Jørgensen ikke noteret som taler således ikke under besøget i 1884. Virksomheden i hjemlandet har han sikkert taget aktiv del i. Med Carl Kruse i bestyrelsen, måske også med frøken Thalbitzer var hans forbindelse så nøje at han vilde kunne virke gennem dem uden at savne mandat i bestyrelsen. Af 459 medlemmer var 224 damer. Samfundets medlemsstab hørte til den ret velstillede hovedstadsbefolkning, der sympatiserede med højskolebevægelsen. Vinhandler Schrøder var bror til Ludvig Schrøder, Askov; man finder dog også andre i medlemslisten som J. N. Madvig, Henning Matzen og H. C. Steffensen.

Interessen for det sønderjyske spørgsmål, som i 1884 havde sat blomst i de sønderjyske pigers besøg på Sjælland, og som siden i Sønderjysk Samfund syslede med stilfærdige arbejdsopgaver, havde imidlertid på dette tidspunkt skudt nye kraftige skud indenfor de akademiske kredse og her måtte man naturligt tilstræbe egne organisationer. Ligesom da Samfundet dannedes, var Jørgensens bidrag til igangsætningen af ganske afgørende betydning. Det er højest ubetydeligt, hvad der hidtil, som hos P. Lauritsen s. 198, er

kommet frem om foreningernes stiftelse og hele virksomhed. Jeg agter som allerede begyndt at redegøre i grundtræk for Jørgensens hele andel i det sønderjyske arbejde i hans tid. Herved henvises til to i min biografi af A. D. Jørgensen i Sønderjydske Årbøger 1953 s. 139—42 indskudte stykker af Redegørelsen, der ved udgivelsen i 1901 var udeladt (iøvrigt på foranledning af Johan Ottosen, der var konsulent for Nordisk Forlag). Det radikale Studentersamfundet, der i maj 1882 havde udskilt sig fra Studenterforeningen, kom først med denne nydannelse, der foregik i september 1887. Den 7. september er oplyst at være dagen for et af Aage Friis, Niels Neergaard og Johan Ottosen sammenkaldt møde indenfor Samfundet, hvor 39 medlemmer vedtog at danne en sønderjysk forening. Dagen efter holdtes det tidligere omtalte almindelige studentermøde i Føniks med Ottosen som indleder om vor fremtid som nation. Det prægedes i væsentlig grad af Jørgensens udtalelser, der må antages at have været anledningen til den i Redegørelsen omtalte sammenkomst på St. Thomas i Frederiksberg allé 16. september. Et antal medlemmer — der nævnes Ottosen, Høffding, Neergaard, Rubin, Philipsen, Herman Trier, H. Bing, Erik Skram, Kr. Erslev, Clausen, Hanssen-Nørremølle o. a. — ønskede nærmere med Jørgensen og Gustav Johannsen at drøfte dette emne og det varede til langt ud på natten. Sagen var, at det umiddelbare genforeningshåb, der besjælede de to indbudte gæster, var svagere eller måske helt manglede hos de fleste af indbyderne. Det var tilsat med en politisk anskuelse om, at den udbredelse af dansk litteratur, som man tænkte sig som foreningsopgave, skulde tilsigte at »demokratisere« Nord-slesvig. Efter Jørgensens påstand var befolkningen fuldt demokratisk. Endvidere var man under indtrykket af, at Tyskland var førende i den højere kultur, modstander af den tanke, at landsdelens tilbagevenden skulde foregå på grundlag af et militært nederlag for Tyskland. Der fremkom som bekendt senere i tiden udtalelser i den retning, der måtte virke ret forstemmende. I fortalen s. 7 til »Sønderjylland« skrev H. Høffding i 1919 meget ærligt om forskelligheder mellem dem, der herhjemme arbejdede for den sønderjyske sag. Der kunde være forskellige stadier: »Man kunde jo meget godt arbejde for befæstelsen af dansk sprog og dansk åndsliv i Slesvig uden at nære nogen bestemt forventning om, at Slesvig nogensinde blev dansk igen i politisk henseende. Man kunde deltage i dette arbejde dels for de danske slesvigeres egen skyld — at de ikke skulde mangle den åndelige næring, de ønskede og som vi var istand til at skaffe dem, — dels også for Danmarks skyld, for at det kunde have en stødpude dernede, der kunde hindre tyskhedens oprænglen mod nord. Man kunde under dette arbejde holde

håbet fast om en genforening uden at have nogen egentlig tro derpå. Der kan være en bestandighed i håbet, som dog ikke er et med egentlig tro. Der har vist nok været mange overgangsformer mellem håb og tro, og hvad de troende angår, har der været mange grader i troens begrundethed og i dens vederhæftighed.« Det kunde sikkert ikke falde Jørgensen ind at optage dispyter herom eller at afvise samarbejde med de meget kølige. Resultatet blev, at den påtænkte forening hævdede sig. Jørgensen foreslog navnet 4 S (Studerter-Samfundets Sønderjyske Samfund) og i den første bestyrelse indtrådte Behrens, Clausen, Herold, Høffding (formand) Ottosen, Skram, Svejstrup. (Urigtigt siges det af rektor H. P. Hansen i bladet Sønderjylland, se foran, s. 9, at også han var i bestyrelsen af 4 S; han var ikke medlem af Studenteramfundet).

Året efter kom turen til den konservative Studenterforening, og navnet på den derfra udgåede forening »To Løver«, der også var foreslået af Jørgensen, naturligvis som hentydning til de hertugelige blå slesvigske våbenløver, har unægtelig fået mere klang end det billedløse 4 S (denne forening blev ophævet 1921, akter i rigsarkivet). Stiftelsen var dramatisk. Det hedder i Redegørelsen, at den unge tyske kejsers besøg i udstillingen gav anledning til en række tyskvenlige artikler i Politiken, og det klarede anskuelserne, så at de fleste af de nysnævnte mænd var rede til at deltage i et offentligt møde, hvor der skulde nedlægges indsigelse herimod og udtrykkes deltagelse og taknemlighed overfor den danske befolkning i Nordslesvig. Dette blev dog forhindret ved kongens personlige indgriben, men stemningen gav sig så udslag i foreningsdannelsen. Breve nr. 182 af 16. oktober 1888 oplyser, at to studenter H. P. Hansen (senere rektor) fra Studenterforeningen og Asger Højmark (senere valgmenighedspræst) fra Studenteramfundet stod for planen om mødet og også havde været i forbindelse med Jørgensen, der tilrådede forsigtighed med forberedelserne. Et københavnsk blad og derpå Flensborg Avis kom imidlertid med efterretningen, og gennem Udenrigsministeriet, der herved brugte Carl Ploug, blev der lagt tryk på studenterne. De i brevet brugte skarpe ord mod Ploug skal ifølge noten i Breve bero på fejlagtig underretning. Bevægelsen går nu som sagt videre gennem Studenterforeningen, hvorfra følgende medlemmer 24. oktober mødtes på Regensen og vedtog en forening dannet: studd. teol. H. P. Hansen og Anders Høy (senere forstander på Jægerspris), stud. jur. Aug. Hornemann (herredsfoged) og O. T. Krarup (overretssagfører), studd. med. Johs. Hornemann (læge) og Severin Thomsen (Nordentoft, læge), candd. teol. I. M. Hertz (rektor) og Laust Moltesen (minister). Den 26. oktober holdtes det stiftende møde i Studenterforeningen, som navn

tænkte man sig »§ 5«. I Jørgensens senere forslag om løvenavnet ligger der et program: ikke et formelt retskrav men den historiske bevidsthed skal være det bærende. Bestyrelsen blev (fra nytår) Hansen, Hertz, J. Hornemann, Krarup, Moltesen samt efter imødekommende besvaret henvendelse af 26. oktober følgende tre ældre: højsteretsadvokat S. Nellemann, der havde skullet dirigere det påtænkte fællesmøde, Jørgensen og skoleforstander H. L. Møller. Navneforandringen vedtoges dagen efter. Den 31. oktober holdtes i Studenterforeningen et agitationsmøde, hvorved ca. 60 medlemmer optaltes. Som tilstedeværende nævnes bl. a. Jørgensen, Asger Højmark, H. O. G. Ellinger, Axel Olrik, Ottosen, cand. polyt., senere ingeniør Rump, H. V. Clausen. Nellemann blev formand, Hertz kasserer, Hertz, Hansen og Hornemann forretningsudvalg. Formålet bestemtes i lovene som dette at virke for bevarelsen og udviklingen af den åndelige forbindelse med Sønderjylland ved dels at støtte bestræbelsen for at fremme dansk åndsliv blandt sønderjyderne og dels herhjemme at udbrede interesse for og kendskab til sønderjydernes nationale kamp. Den oprindelige fordring om akademisk borgerskab for at blive medlem blev snart opgivet. Et praktisk greb på tingene lægger sig straks for dagen ved at nedsætte forskellige udvalg til særlige opgaver, navnlig et stående forretningsudvalg sammen med 4 S på 2 gange 4 medlemmer, fra 2 Løver Nellemann, Jørgensen, Møller og Hansen. Indkøb af bøger til læsekredsene af billeder og af H. V. Clausens sprogekort var de første emner samt fordeling af overladte tryksager, 14. november holdtes møde i hotel Fønix, hvor P. Skrumsager, Københoved i et foredrag gav oplysninger om Sønderjylland med efterfølgende diskussion Lørdag 1. december var bestyrelsen gæster i Studentersamfundet. Jørgensen skriver, at han var blevet »opfordret til at indtræde i bestyrelsen som forbindende mellemed med 4 S,« og han havde også i længere tid haft sønderjyske tilknytninger til Johan Ottosen og H. V. Clausen i Samfundet foruden til sønderjyden H. P. Hanssen-Nørremølle, som kom der, men ligeså meget måtte den autoritet gælde, som han ved sin person tilførte 2 Løvers bestyrelse. Ægte patriot var den alvorlige Sophus Nellemann, bror til helten under Dybbølstormen Rasmus Nellemann, men med det sønderjyske arbejde havde han hidtil ikke gjort sig bekendt, og det samme gjaldt H. L. Møller. Han skriver også, at de radikale mænd så småt var begyndt at kedes ved den evindelige tale mod provisoriet, men den bitre Højre-Venstre modsætning stod i fuldt flor i foreningslivet. Et af de sønderjysk betonedede formål var at bekæmpe denne modsætning, fordi den overfor sønderjyderne virkede forstemmende. I 1884 havde det dog set ud til, at de sønderjyske piger havde haft magt til at bringe

modsætningen i forglemmelse. Samarbejdet mellem de to politisk skarpt sondrede akademiske sammenslutninger, der straks blev indledet — ligesom det påtænkte protestmøde skulde have været et fællesforetagende — og som fast gennemførtes, var et skridt i den rigtige retning. Jørgensen fortæller, hvorledes han i den følgende tid udfoldede bestræbelser udenfor København i denne retning. 14. juni 1889 lykkedes det godsejer Villars Lunn, Knabstrup, på et fællesmøde i Holbæk at få dannet en sådan forening med mænd af begge partier i bestyrelsen. Hans i to oplag i 20000 eksemplarer trykte foredrag om nationalitetskampen i Nordslesvig, der tidligere er omtalt, anvendtes til agitation for foreningers oprettelse.

Med år 1889 begyndte en ny tid for det sønderjyske arbejde i København kendetegnet ved, at så mange nye kræfter havde stillet sig til rådighed for arbejdet, alle rede til samarbejde. Kredsen var vokset af dem, der var begærlige efter at spørge nyt fra nationalitetskampen og modtage første hånds indtryk af de mænd, der førte an i den. Og med den større fylde virksomheden nu kunde få, fremstillede opgaven sig også i en dobbelt skikkelse, forsåvidt angår den stedlige befolkning. Dels måtte der stadig tænkes på påvirkningen i dens brede lag, dels måtte man være opmærksom på, at oplysningen i teoretisk og praktisk retning kom til at indtage et tilstrækkeligt højt stade. På Sønderjysk Samfunds januarmøde, hvor sønderjyden Hansen fra Nordborg havde fortalt træk af kampen mod tyskeriet, tog Jørgensen ordet for, som det hedder, at fremstille meningen med sammenslutningen mellem de tre foreninger 4 S, 2 Løver og S-J S med tilslutning af Danebrog, nemlig arbejdets udvidelse til at omfatte en højeregående dannelse blandt danske i Sønderjylland med foreløbigt udslag i et sønderjysk tidskrift Sønderjyske Årbøger, en videnskabelig bogsamling o. m. Medens bestyrelsen som sædvanlig blev fornyet, blev Jørgensen, da formanden Schmiegelow var død i 1888, valgt til hans efterfølger. I februar talte H. V. Clausen om gamle danske kirkebygninger, og Morten Eskesen sang viser i sønderjysk mundart. Endnu kan nævnes, at Jørgensen i maj talte om vore arkiver. Ser vi dernæst på 2 Løver, meddeles der ved nytår om 328 medlemmer og filiatere i Ribe og Birkerød. Møderne holdtes i Studenterforeningen, og her holdt Jørgensen 16. februar med indbydelse til andre sønderjyske foreninger sit nys omtalte Holbækforedrag om den nationale stilling i Nordslesvig; derefter var der lørdagssold. Redaktør Jessen sendte en agitationsartikel i 200 eksemplarer, der overgaves til by- og sogneråd. Om sommeren var der arrangeret en 9 dages rejse til Sønderjylland for c. 50 deltagere fra de to akademiske forenin-

ger. Den 14. september talte den danske rigsdagsmand i Berlin Gustav Johannsen for første gang og med stor virkning ved et festligt af Nellemann dirigeret fællesmøde, der afholdtes i Casinos store sal dog naturligvis ikke som offentligt. Hans emne var i almindelighed den sønderjyske sag, der gav ham lejlighed til at udfolde sine sjældne evner som taler. Johan Ottosen anbefalede tilslutning til foreningerne af indbudte endnu ikke deltagende, og C. Kruse gjorde opmærksom på ved dørene opstillede bøsser. Derefter var der fællesspisning. 31 oktober holdtes der generalforsamling i To Løver. Her kunde der gives meddelelse om den begyndte udgivelse af Sønderjydske Årbøger, der siden år for år med afbrydelse af enkelte årgange under kritiske forhold har virket for at holde landsdelens kulturelle liv i et højt plan. I det foregående er det oplyst, i hvor stort omfang han selv kom til at skrive i Årbøgerne. Det var ikke blot med resultaterne af hans hjemstavnsforskning men også almindelige historiske undersøgelser som den om Christian VIII og Nordslesvig. Planen til foretagendet havde han haft længe, og allerede i 1886 havde han foreslået redaktør Jessen at lede redaktionen, men det strandede på dennes manglende samarbejdsvilje overfor Hanssen-Nørremølle, Årbøgerne 1953 s. 141. Breve nr. 186, 188 og 190 oplyser om den besværlige ordning af redaktionen. Som udgivere kom til at stå H. P. Hanssen-Nørremølle, Gustav Johannsen og P. Skau. Jørgensen og P. Lauridsen skulde virke herovre. Det egentlige redaktionsarbejde måtte komme til at falde på Hanssen, hvem foreningerne måtte få honoreret. Af andre emner var der støtte til H. V. Clausens Rejsehåndbog og abonnement på sønderjyske blade. Medlemstallet var vokset til 651 og to nye filialer dannet. 16. november var der møde i Sønderjysk Samfund, hvor Gustav Johannsen var tilstede og bragte en hilsen derovre fra Jørgensen imødegik de indvendinger, der kan gøres mod arbejdet på modersmålets bevarelse i Sønderjylland (nærmere oplysninger havde været ønskelige). Kontingentet blev i lighed med de andre foreningers sat til 3 kr. årlig. 2 Løver foranstaltede 2. november i Folketeatret en teaterforestilling med komedie, (H. O. G. Ellinger og Uffe Wöldike) sang (kammersanger N. J. Simonsen: Danmark skal stå mens bølgene ruller (Fr. Barfod)) og ballet (Emil Hansen og fru Tychsen); overskuddet var 1004 kr.

Året 1890 havde i februar et møde i S-J-S med foredrag af Jørgensen om historiske forhold i Christian VII's tid. Fra To Løver kom der en betydningsfuld fornyelse af forretningsgangen ved indførelse af de såkaldte forårsmøder til de samlede foreningers drøftelse af opgaverne med mænd af befolkningen. I Breve nr. 214 af 25. februar 1890 til H. P. Hanssen skriver Jørgensen, at frk. Thalbitzer et helt

år havde agiteret for planen og talt derom med forskellige derovre. Det måtte ske med forsigtighed gennem formændene for vælger- og sprogforeningerne. Den 3. marts finder man en liste over følgende mænd: slagtermester Reimers, Sønderborg, frimenighedspræst Poulsen, Bovlund, dr. Madvig, Haderslev, gårdejerne Skrumsager, Københoved, P. Skau, Bukshave, Laust Arnum, Bovlund, Wulff, Gammelgab og godsejer Knudsen, Trøjborg. Herovre skulde der møde: for foreningen Danebrog tømmermester Kayser, for S-J S: Jørgensen, Kruse og Schrøder, for Sønderjysk centralforening: tandlæge A. Carstens, for 4 S: Høffding, Ottosen, Clausen, højskoleforstander Falkenstjerne og protokolsekretær Svejstrup, for 2 Løver: Nellemann, Jørgensen, Hertz, Hansen og Moltesen; desuden var indbudt sønderjyden, generalauditør H. C. Steffensen. Således fremkom det fuldstændige forårsmøde, der afgav betingelserne for en frugtbar saglig rundbordskonference. Da Nellemann i 1898 åbnede dette års forårsmøde, hyldede han Jørgensen som ophavsmanden til denne skik. Til denne forhandling afgav rigsarkivet lokale og referatet viser, at de fremmødte sønderjyder var flinke til at udtale sig. Jørgensen gennemgik forskellige emner, således spørgsmålet om rette sted til anbringelsen af det videnskabelige bibliotek, Arbøgerne, og børnebøgerne. Indgående taltes der om pressen. Der var enighed om, at det gjaldt at holde de kongerigske partistandpunkter udenfor. Arbejderne skulde søges holdt klar af socialdemokratisk påvirkning, der var ensbetydende med tysk. Det kunde ske, når de fik opfattelsen af, at de sociale tilstande var gunstigere i Danmark. Man havde henvendt sig til redaktør Jessen om at forholde sig neutralt refererende i det politiske. Hans tyske udgave Flensburger Zeitung var man imod. Endelig drøftedes de unges stilling. Dagen efter indfandt sønderjyderne sig påny i rigsarkivet, hvor Jørgensen og Ottosen var tilstede, senere også Kruse og Schrøder, og man drøftede fortsat emnerne. Særlig talte man om Søndagsbladet og en læsebog for ældre, 40 fortællinger skulde genoptrykkes. S-J Ss protokol beretter under 24. marts om møde sammen med 2 Løver og 4 S i Wittmacks lokale, hvor der blev talt af frimenighedspræst L. Povlsen, Bovlund, om åndelige forhold og af gårdejer Wulff, Gammelgab, om landboforhold i Sønderjylland, hvorhos slagtermester Reimers, Sønderborg, bragte en hilsen. For 2 Løver er der som forhandlingsgenstande noteret: deltagelse i indsamling af hædersgave til redaktør Jessen efter løsladelse fra en afsoning, udbredelse i udlandet af sprogkortet og udbredelse af en artikel af Ottosen om sønderjyske valgresultater. Departementschef Dybdal gik ind i bestyrelsen. I S-J S afløste professor Camillus Nyrop etatsråd Philip Schou, der ønskede at udtræde. I Industri-

foreningens lille sal har Samfundet for 11. oktober noteret foredrag af Gustav Johannsen. Hos 2 Løver er der ligeledes efter generalforsamlingen noteret foredrag af denne.

For året 1891 må oplysningerne om den første del hentes hos S-J S. I januar var der sammen med 2 Løver og 4 S møde hos Wittmack, hvor redaktør Jessen talte om sprogsagens udvikling i forskellige egne i Sønderjylland; derefter var der fællesspisning og punchegilde. I februar var der sammesteds og med 2 Løver (4 S savnede formentlig interesse for det kirkelige emne) et møde med foredrag af pastor Bruhn fra Rørby om kirkelige og sprogforhold navnlig i de sogne, hvor han i en årrække indtil 1889 havde været præst. 16. marts talte forstander Ludvig Schrøder, Askov, i anledning af hundredåret for P.Hjort-Lorenzens fødsel om denne. 4. april var der møde hos Wittmack med 2 Løver, 4 S med taler af sønderjyder (Mikkelsen, H.P.Hanssen, Thyssen Hansen) fællesspisning og sold. Dagen efter holdtes der i rigsarkivet forårsmøde i lighed med året før. Det meddeles, at biblioteket havde fået sin plads i Flensborg i Gustav Johannsen's hjem omfattende c. 3000 bind og med trykt katalog; udlånet, der lededes af Johannsens datter Alexandra, skete væsentlig gennem sognebibliotekerne. Denne sag havde ved siden af Årbøgerne optaget Jørgensen stærkt, og han havde foretrukket anbringelsen i Flensborg fremfor i det mindre centrale Åbenrå (Flensborg Avis for 1. juni 1962). Der taltes om Børnebladets omdeling, allerede i 1889 var 10000 børnebøger sendt derned. Sprogforeningens sangbog skulde optrykkes. Andre emner var optantsagen og vandrelærerne. Nellemann lagde på sinde at finde folk frem, der var egnet til dyrlæger og sagførere. Forhandlingen var livlig; ikke mindre end 36 gange tager de forskellige talere ordet. Hanssen-Nørremøllens småskrifter om »vore rettigheder« støttes. Jørgensen foreslår udgivet en samling af den afdøde rigsdagsmand Junggreens artikler, hvortil 800 kr. bevilges, senere optoges de i stedet for i Årbøgerne. Der var fremskaffet 1000 danske billeder; på Jørgensens fortællinger af Nordens historie kunde få prisnedsættelse ved forudbestilling; gamle årgange af Fædrelandet og Dannevirke købes. Der gives nogle personlige understøttelser til folk, der kan ventes at ville virke for sagen. Der holdtes generalforsamling i Studenterforeningen med foredrag af Gustav Johannsen om hans oplevelser i Berlin og derefter sold. Fælles bestyrelsesmøde for de to foreninger. I S-J S er endnu noteret: 29. oktober Jørgensen foredrag om vore nationale opgaver som den sønderjyske sag, den skandinaviske og bondestandens nationale vækkelse (trykt 1896) og 12. december foredrag af kaptajn Axel Larsen om Olaf Ryes minde.

I 1892 var der i januar møde i S-J S, hvor Sprogforeningens sekretær Andresen fra Åbenrå gav nogle meddelelser derovre fra og Jørgensen holdt mindetale for Chr. Flor i hans hundredår. 20. marts var der på et fællesmøde tilrettelagt blandet forårsmøde og i forvejen oprettet forskellige udvalg til forhandling om særlige emner som kunstudstilling og optanter. Efter forslag fra 4 S udvides samarbejdet med 2 Løver til fælles møde hver anden måned med 5 medlemmer fra 4 S¹⁾. 3. april foregik forhandlingen i rigsarkivet. Årbøgerne skulde fremtidig udgå i 4 hefter årlig. Store oplag af danske læsebøger med forældet retskrivning opkøbtes til uddeling. Børnebladet udgik nu til 82 postkontorer. Der gaves meddelelse om nordslesvigsk kunstforening og malerisamling med billeduddeling. Der taltes om at få en læsestue for arbejdere i Sønderborg. H. P. Hanssen-Nørremølle fremstillede optantsagen og sekretær Andresen hjemmeundervisningen med stileopgaver, der stilledes og besvarede, samt anvendelsen af vandrelærere. Mødet i rigsarkivet fortsattes dagen efter. Medlemstallet udgjorde i 2 Løver 1050 abonnenter og 5—600 gratister. 4. april holdt de tre foreninger stort møde i Wittmacks lokaler med sønderjyske talere: H. P. Hanssen, Andresen, Gustav Johannsen og Reimers med fællesspisning og sold. 12. november var der i S-J S foredrag af norsk generalstabskaptajn Angell om personlige oplevelser i Sønderjylland 1887.

I 1893 holdt Jørgensen den 4. marts i S-J S foredrag om Griffenfeld med særligt hensyn til hans statsstyrelse i Sønderjylland, og 14 s. m. talte højesteretsadvokat Hindenburg om tysk nationalkarakter. På fællesmøde i marts drøftedes et sønderjysk besøg i København. Jørgensen bemærkede, at der kunde falde ubesindige udtalelser, der skadede udadtil og vakte modvilje her. Han var derfor noget betænkelig. Nelleman var stemt for besøget, i det han overhovedet var stemt for større offentlighed over møderne for at øge tilgangen og skaffe flere midler. Det blev henskudt til senere afgørelse. 8. april var der forårsmøde i rigsarkivet. H. P. Hanssen gav meddelelser om optanter, om læsekredse og Årbøgerne. Der var c. 4000 optanter, der ikke havde fået tysk borgerret, og 700 abonnenter på Årbøgerne. Af Junggreens artikler var taget 10000 særtryk. Gustav Johannsen meddelte om biblioteket. Jørgensen talte om et sønderjysk besøg. Han mente det helst måtte ske på landet ialtfald udenfor hovedstaden. Reimers, Skau, Gustav Johannsen og Madvig fremhævede vanskelighederne derved, særlig det tyske

¹⁾ Ifølge P. Lauritsen var s. 199 f. »Timandsrådet« et udvalg med Jørgensen som formand på 2 medlemmer fra hver af 5 sønderjyske sammenslutninger. [?]

rigsdagsvalg og en fest på Skamlingsbanken 18. maj. Et stort besøg bortfaldt da, men såvidt huskes var der et mindre i København. 25. november 1893 talte H. P. Hanssen i S-J S om forhold i Sønderjylland og Jørgensen udtalte sig i tilslutning dertil.

I 1894 talte i februar højskoleforstander Rosendal, Lyngby, om de nationale bevægelser for 50 år siden navnlig om spændingen mellem de sønderjyske førere og deres venner overfor kong Kristian d. 8. Jørgensen føjede dertil nogle bemærkninger ,hvorved et andet og mere fordelagtigt lys kastes på den nævnte konges hensigter og adfærd. Dette var i S-J S, hvor den 3. marts Jessen talte om, hvorvidt det er sandhed, som dr. G. Brandes nylig har villet gøre gældende, at Danmark er i tilbagegang. Forårsmøde holdtes den 19. og 20. maj. Af mødte sønderjyder kan nævnes H. P. Hanssen, Gustav Johannsen, Lassen (Lysabild), Reimers, Muusmann, Madvig, Callesen, Hans Nissen (Viby), Jürgensen, (Gråsten, bror til Jørgensen), Thomsen (Roost), Wulff, Andresen, Hansen (Løjdertoft), Nis Nissen (Nordborg) Lørdag den 19. mødes der på St. Thomas, Frederiksberg; drøftelse om Dybbøl Mølle, foredrag af Hanssen om optanterne, Årbøgerne, vandrelerere og biblioteket, taler af fru Holm til damerne, Muusmann og Johannsen; derefter fællesspisning og sold. Om søndagen var man gæster hos forstander for Grundtvigs Højskole la Cour, Lyngby, hvor der også var stort forhandlingsmøde om emnerne. Årbøgerne havde 6—700 holdere, deraf 250 i Sønderjylland. Skuespiller Zangenberg, der skulde lede en tourne fra det kgl. teater til Sønderjylland, var tilstede, og planen drøftedes. I efteråret udtrådte H. L. Møller af 2 Løvers bestyrelse. I S-J S. fortalte Gustav Johannsen 11. oktober om sin rigsdagsvirksomhed og med indbydelse af 2 Løver Jørgensen om Christian VIIIs nationale politik i Sønderjylland.

1895 måtte notere skuffelse for det kunstneriske fremstød året før, i det Zangenberg-tourneen straks ved ankomsten til tysk politiområde mødte en udvisningsordre. Herhjemme tog man det standpunkt dette år at udelade det samlede forårsmøde da der ikke var særlige sager på dagsordenen; i motiveringen, at apparatet så kunde virke trivielt, genkender man Jørgensens frygt for ved overflødige gentagelser at svække ordenes vægt. I S-J S meddelte H. P. Hanssen 17. marts indtryk fra Berlin i foråret 1895. Et vist forbehold synes at ligge i den tilføjede udtalelse af Jørgensen: H. P. Hanssen må gerne have et lyst håb og vi kan imødesee et godt forhold til Tyskland under forudsætning: at de gør hvad ret er mod os. Noget nyt var foranstaltning af et sønderjysk kirkeligt møde i Bethesda's festsal. Den 14. maj om aftenen indledes der af pastor Jungersen foredrag af frimenighedspræsterne Thomsen, Lykke og

Povlsen, afsluttet af pastor Johansen. Næste dag var der udflugt til Hillerød (Frederiksborg slotspavillon), om aftenen fællesspisning hos Wittmack. 11. juni drøftedes i 2 Løver støtte til et litterært organ af cand. mag. P. Munch og stud. mag. Aage Friis, hvorfor der dog med undtagelse af J. Ottosen ikke var stemning, da H. P. Hansen i Hejmdal påtænkte en lignende ugeudgave, og der ikke burde konkurreres herfra mod denne. Til H. V. Clausen gaves støtte. Nellemann fremhævede nødvendigheden af på grund af de mange unge medlemmer at arrangere de festlige sammenkomster på billigst mulige måde. Fra anden side gjordes derimod gældende, at en stor del af vore medlemmer foruden alle S-J Ss satte megen pris på den nuværende form (min egen erindring slår ikke til på dette punkt; ved fællesspisningen 15. maj 1895 er noteret en pris af kr. 2,50). Der var nedsat pris på eksemplarer af Ottosens Historie for småbørn, var anskaffet 4000 eksemplarer af Bredsdorfs ABC og 2500 eksemplarer af sammes ABC og Læsebog. Udvalget for ferierejser meddelte, at der til disposition for turister i juli og august var c. 850 senge for 1 nat. I flere år havde man under dækningsnavnet dr. Steenstrups konto kunnet råde over 5000 kr. stammende fra en konto for oplysning på finansloven. Fra de samvirkende sønderjyske foreninger (A. Carstens) modtog 2 Løver i efteråret henstilling om at deltage i at opfordre til opsætning af et minde for pastor Mørk Hansen, hvortil man stillede sig således, at flertallet af bestyrelsens medlemmer kunde gå med men som enkeltpersoner, forudsat at de samvirkende stillede sig på samme måde. Fra Carstens' side ønskede man dog at optræde som forening. Der havde været forhandlet med Carstens ved et udvalg bestående af Høffding, Kruse, Hansen, Moltesen og Styhr. I S-J S udtalte Jørgensen 14. oktober mindeord om H. Kayser. Gustav Johannsen udtalte om retfærdighedsfølelsen hos tyskerne, at den mærkes enkeltvis men ikke i flok. Lasker og det nationale parti var i Krügers tid én gang rede til at tilbagegive Nord-slesvig eksklusive Sønderborg. Demokraternes parti vilde standse krigen, da Napoleon III var fanget. Jørgensen bemærkede: »tyskerne gør ikke ret, før de får prygl, men vi må ikke ønske dem knust.« 9. december talte sammesteds P. Lauridsen om sprogforholdene i Mellemslesvig i 1850—64 og rettede et stærkt angreb på Regenburs embedsførelse og sprogreskript. Jørgensen søgte at godtgøre Regenburs gode vilje men indrømmede, at han var absolutist. Medlems-tallet i 2 Løver 1004, i 4 S 168.

1896 gaves i januar beretning om den med tandlæge A. Carstens for De samvirkende sønderjyske foreninger også med et mere almindeligt sigte førte forhandling. Den var forløbet i venskabelighed og gik ud på at afholde en årlig bestyrelseskonference engang i for-

sommeren for at hindre ubevidst spænden ben for hinanden. Det vedtoges at tilskrive H. P. Hanssen om at komme og holde foredrag, ved samme lejlighed skulde så forslag gives om en heldigere ordning af hans hele stilling. 17. februar talte H. P. Hanssen i S-J S om nordboernes åndelige fremgang, som bøder på misforholdet i tal overfor tyskerne, samt at de ringere kræfter kommer til rigets yderkanter; sammenligning mellem den danske bevidsthed 1840 og nu. Næste dag generalforsamling i 2 L. og foredrag af ham i Studenterforeningen, hvis medlemmer indbødes. C. Kruse anmodedes om at deltage i 2 Løvers møder på S-J Ss vegne. I denne forening talte Jørgensen 19. marts om Danmarks statsforfatnings udvikling fra trediverne. 31. marts fremkom der fra la Cour, Lyngby, forslag om et større sønderjysk møde i Nordsjælland i dagene 3.—7. juli. Dette drøftedes 14. april sammen med S-J S og Carstens og fandt sted 20. juni. Sønderjyske gæster og deres værter var samlet til fællesmåltidet i Arenateatret i København. Flere af bestyrelsens medlemmer havde deltaget i Nordsjælland og et besøg i Skåne. Med Sorterup, Munch m. fl. aftales en virksomhed som korrespondenter om sønderjyske forhold. Efter generalforsamlingen 20. november i 2 Løver foredrag af Jørgensen, emne ikke oplyst. Retsformand Agathon Madvig havde foranlediget et ekstramøde i 2 Løver 17. december for at foreslå en samlet protest mod koncerter af berlinske musikere i julen som en påkrævet reaktion overfor tysk optræden. Jørgensen »frygtede for et nederlag.« Nellemann så faren for, at det nationale spørgsmål glemmes, men han kom dog mere og mere i tvivl om hensigtsmæssigheden af Madvigs forslag. Høffding var imod, Styhr for protest. Forslaget tiltrådtes ikke. På grund af tysk retssag om Årbøgenes navn udkom ikke årgang 1896; man tænkte sig eventuelt at fortsætte som Nordslesvigske Årbøger, benævnelsen blev dog den gamle. Til et nydannet sønderjysk studenteragitations-udvalg med navnet Hejmdal bevilgedes 50 kr. til løbende udgifter. H. V. Clausen meddelte, at udvalget gennem ham vilde modtage c. 800 stileopgaver til rettelse, hvilket arbejde M. Andresen, Åbenrå vanskelig selv kunde overkomme. På Danmarks Riges Historie var prisnedsættelse for medlemmer. Cand. teol. Høy optoges i bestyrelsen.

For året 1897 omtaltes først i S-J S 2. februar et foredrag af Jørgensen om den nationale bevægelses første frembrud i 1838 og dernæst samme forenings møde 24. s. m. i Wittmacks lokale med deltagelse af foreningen Dannebrog, 2 Løver og 4 S, hvor redaktør Jessen holdt »en ædruelig men underholdende tale om stillingen i øjeblikket.« I To Løvers forhandlinger oplyses om H. P. Hanssens forhold, at han modtog 500 kr. til kontorhjælp og som forenings

konsulent, 500 kr. som redaktør af Årbøgerne, 300 kr. af S-J S og 5—600 kr. af Dannebrog. Skolebladet Sønderjylland, der udkom siden august 1895, skal anvendes som en slags medlemsblad for elevernes fritider. 15. marts var der i Wittmacks lokale i S-J S for indbudte også af gejstlige foredrag af frimenighedspræst L. B. Povlsen, Bovlund om bevarelsen af det danske kirkeliv. »Vort arbejde er et løb med forhindringer, men kan vi ikke komme over, søger vi udenom,« sagde han. Den 22.—23. maj (i S-J S protokol står marts) holdtes sædvanligt stort forårsmøde; blandt indbudte var Morten Eskesen, sangeren. Jørgensen indledede. Jordspørgsmålet, der opstod ved overgang af jord på tyske hænder, drøftedes indgående, og var allerede forberedt dagen før hos Nellesmann, der udtalte sig udførligt; et udvalg på 14 medlemmer blev nedsat. En ny tanke var at ordne landbrugsmæssige husmandsrejser fra Sønderjylland. Den drøftedes ivrigt og ligeså en anden ny tanke at etablere forbindelse på sønderjysk grundlag med landsmænd i fremmede lande. Beretning gaves om biblioteket, Årbøgerne og de unges uddannelse. Jørgensen betonedede vigtigheden af specialuddannelse for de dertil egnede. Han bemærkede, at modtagere af blade gerne kunde komme ind på at betale. Der antydedes af H. P. Hanssen en plan om en forening for bevaring af historiske fortidsminder, der måtte blive fremdragne.

Når beretningen om det sønderjyske foreningsarbejde af en tilfældig grund må stoppe her, kan det da siges, at det stod i fuld grøde. Samme indtryk efterlader S-J Ss samtidige protokol, der som talere nævner: ved mødet: Nis Callesen (Lerskov), Thyssen-Hansen (Randrup), Peter Grau (Pøl), Reimers (Sønderborg) og ved bordet: Schrøder ordstyrer for konge og fædreland, prof. Nyrop for sønderjyderne, Skrumsager for skåningerne, Nellesmann for L. Skau og fl.[?], P. Skau for kvinden, prof. Weibull, Andreas Poulsen (Sattrup), cand. Thorsen, H. P. Hanssen, fysikus Madvig, Thomsen (Roost), Jessen (Flensborg), C. Kruse.

Et sygeleje i hjemmet på et par måneder, hvis årsag betegnedes som lungebetændelse og hjertesvaghed, var 5. oktober endt med A. D. Jørgensens død. En fuld menneskealder, 33 år, var da forløbet siden skæbneåret 1864, der havde anvist ham opgaverne. Den året før fremkomne Redegørelse, som han havde liggende uomtalt, havde været en slags regnskabsaflæggelse for det hidtil udførte, optrukken med energiske streger men ikke tegn på arbejdsstræthed, og han stod midt i den praktiske nordslesvigske brobygning. En biograf (Ellen Jørgensen) har påpeget, at han ikke i den sønderjyske sag træder frem som fører, og hertil må siges, at han sikkert ikke havde

nogen lyst til at optræde som sådan, rent bortset fra at hans embedsstilling påbød ham forsigtighed. Arbejdet var jo også foreningsmæssigt. Men når han ikke syntes at være føreren, var han det til gengæld, og dette var hans kunst. Det sås nu, da fraværelsen i nogen tid havde bragt til at savne ham, og det uventede dødsfald pludselig var blevet dagens begivenhed. Man huskede, at han havde været slesvigeren midt i hovedstaden, den kyndige og altid årvågne i det uopgjorte sønderjyske mellemværende. Hjerterne følte trang til at ytre taknemmelighed for det ydede og sorg over førerens tidlige bortgang. Indenfor den københavnske hovedforening 2 Løver, for hvilken han selv havde fundet det historisk og frejdig klingende navn, ytrede den tanke at gives stemningen udtryk i en mindefest for ham, og den fandt almindelig tilslutning i foreningerne til afholdelse 13. december. Det nærmere om festens forberedelse er ikke oplyst, men betydelige kunstneriske kræfter havde stillet sig til rådighed som ramme omkring et talerprogram af Harald Høffding, Ludvig Schrøder og H. P. Hanssen. Digteren L. C. Nielsen havde skrevet en beåndet og kraftig kantate, sat i toner af komponisten Johan Bartholdy, der sad ved flygelet, og sunget af operasanger Helge Nissen med dr. Vilhelm Andersen som forelæser og studenterangere som kor. Enken og børnene undtagen min ældste i Amerika fraværende bror¹⁾ var tilstede. Lokalet var Universitetets af en festklædt forsamling fyldte sal, og sammenkomsten var som foreningsmæssig at opfatte som lukket for offentligheden; Sophus Nellesmann dirigerede den. Høffdings tema var at karakterisere A. D. Jørgensen som grænseboen, og der taltes gode ord, men med særlig gribende kraft virkede det genskabte billede af Dannevirke-natten, denne nat der historisk havde vækket ham, hvis minde man samlede om, og som også for alle de samlede betød det forpligtende problem om Generhvervelsen:

En Vinternat, da slog det ned
 som Isslag over unge Haab, —
 da gik der mellem Danmarks Øer
 saa dump og smertefuldt et Raab,
 at hvert et dyr, i Skoven var, blev skræmmed i sit Krat:
 Danmarks Dannevirke — Thyras Vold forladt!

¹⁾ Adolf Jørgensen, ingeniør (1870—1963). Mine øvrige søskende var Erik Erstad-Jørgensen, havearkitekt (1872—1945), Olav E. Jørgensen, ingeniør (1875—1949) og oversætterinden Elise gift Koppel, født 1880. Min mor Ida Marie født Pedersen (1847—1937) modtog en forhøjet pension. Et norsk næstsøskendebarn af min far Agnete Jürgensen (1883—1963), gift Schweder, havde midlertidig ophold i hjemmet.

En Vinternat, da bankedes
der lønligt paa hver Hjertedør:
vaagn op og se, hvordan dit Land
ser svagt og svækket ud mod før,
og glem din Storhedsdrøm og tag med vaagne Hænder fat:
Danmarks Dannevirke — Thyras Vold forladt!

En Vinternat, da stod han dér
og lytted paa sin Fædregrund;
og Isslag paa hans Hoved faldt
og sved ham til hans Hjertebund,
saa hver udygtig Urt deri den visned samme Nat:
Danmarks Dannevirke — Thyras Vold forladt!

En Vinternat, da sprang det frem
til klar Bevidsthed i hans Sind:
det gjaldt at være seende! —
og Danmark havde været blind
og drømt sig Kraft og Storhed til men vaagned svag og mat:
Danmarks Dannevirke — Thyras Vold forladt!

Digteren tolker folkesorgen over Dannevirkes rømning, men bebrejder ikke nogen selve denne rømning. Senere i kantaten lød den stærke solo igen i tre strofer, hvoraf jeg anfører den sidste:

En Grænsesten, som knejser der,
hvor Landets sande Grænse gaar,
hvor endnu Hjerteslagene
i Takt med vore egne slaar —
saa skal han staa og minde os, mens Tiden rinder hen:
Danmarks Dannevirke — det er Danmarks Mænd!

Den hyldest, mindefesten havde bragt, var så fyldig, at det kunde forudses, at en mere landsomfattende vilde følge efter, og dette viste sig, som foran nævnt, i følgende år at blive tilfældet forskellige steder i landet. Kun for de indviede var den hyldest vitterlig, der ved oprettelsen året efter hans død af en fond til værn mod tysk opkøb af jord i Nordslesvig lod foreningen få navnet »Foreningen af 5. oktober 1898«, den dag, da den stiftedes — årsdagen for hans død — og, som papirerne i rigsarkivet viser, i valget af dato mindedes han.

Som et historisk vidnesbyrd om, hvorledes dette dødsfald virkede i sønderjysk interesserede kredse her i landet og derovre,

hidsætter jeg en nordslesvigskers samtidige udtalelse, der findes i privatarkivet. Den skyldes gårdejer Peter Grau, Pøl på Als, dengang 31 år gammel, der indtil sin død i 1953 havde været den ildfulde taler for danskheden¹⁾:

Efter A. D. Jørgensens Død.

Onsdag den 6te Oktbr. 1897 om Morgenen gik jeg til en Ven for at høre hans Ærinde. Han havde Aftenen forud spurgt efter mig i mit Logi og jeg traadte ind til ham med en spøgefuld Bemærkning paa Læben. »Har du hørt, at A. D. Jørgensen er død?« var hans Spørgsmaal til mig og han tilføjede: »Det er skrækkeligt for os.« Ogsaa mig ramte Slaget helt og uforberedt.

Mit sidste Minde om A. D. Jørgensen var fra Askov Højskole, hvor han den 12te Juni 1897 holdt Foredrag om »Danskheden i Sønderjylland« for en Del unge slesvigske Landmænd. Samme Aften ved en lille Fest i Højskolens Have var han saa fornøjet og sprudlende aandfuld som altid, naar han var sammen med Landsmænd syd for Grænsen. Og ligesaa Dagen efter ved Fest i Vejle. Hans Ord til os lød varmt og samlende og dog jævnt og ligefrem uden store Bevægelser, uden Stemmens Hævning eller Sænkning, det var ikke ved ydre Midler, han rev Folk med.

Straks efter min Ankomst til Kjøbenhavn var jeg gaaet hen for at faa Vished om hans Tilstand — Beretningerne i Bladene lød op og ned — og jeg var gaaet derfra med en rolig Følelse af virkelig Bedring. Endnu samme Nat var han død, min Ven havde faaet Bud fra en af den Afdødes nærmeste [murmester Kruse]. »Hvem faar vi nu i Stedet, hvem fylder hans Plads? Han var kun menig Medlem af vor sønderjydske Forenings Bestyrelse, men ham var det, der holdt alle Traadene i sin Haand. Han talte det afgjørende Ord hvor det trængtes, var Autoriteten, for hvem alle bøjede sig. Imellem os, Mennesker af saa forskjellig politisk Farve, lød aldrig Mislyd, han forstod at holde alt ude. Han var Enhedsmærket, Bannerføreren for vor Sag. Hans Opfattelse af Spørgsmaalene var raa-

¹⁾ En fra Graus dødsbo stammende udfærdigelse, der har datoen 10. oktober 1897, er offentliggjort af P. Mikkelsen i Fyns Tidendes kronik 13. januar 1963. Den har nogle uvæsentlige afvigelser fra den her meddelte, der ligeledes er original og er forsynet med en påtegning til Hjemdals redaktion med henstilling om dens optagelse i bladet, der ikke fandt sted (derfor overskriften og som underskrift er sat P. G.). H. P. Hanssen formodedes at være fraværende til begravelsen. Da Hanssens breve afgaves til Jørgensens privatarkiv, se nedenfor, er den antagelig medfulgt. Formen og leddelingen er her bedre, i »sønderjysk« er de to første stavelser undgået (vel af politimæssige hensyn). Navnene Clausen og Nellemann har Grau senere indsat i sit eksemplar.

dende baade her og syd for Grænsen. Hvem fuldfører de Arbejder, han har begyndt eller staar midt i, som skulde kaste nyt og klarere Lys over Slesvigs Historie til vore Dage? Hvem tager hans Plads i alt dette?» og min Ven nævnede og forkastede dem alle igjen.

Vi gik samtalende ned ad Gammel Kongevej, og inden vi vidste deraf stod vi ud for Rigsarkivarens Villa paa Lindevej [nr. 10]. Ubevidst var vi drejede bort fra Vejen vi skulde, min Ven til sin Skole, jeg til Banegaarden. Villaen saa ud som da jeg 2 Dage tilforn havde været der. Paa 1ste Sal stod et Vindue aabent, for ingen var der nedrullede Gardiner. Intet tydede paa, at her laa vor bedste Mand paa Baare. Vi hilste paa den Afdødes Hustru; hvor var hun nedbøjet. Hendes smukke og milde Ansigt var som overskyttet af Sorgen. »Aa, egentlig var det ikke uventet,« svarede hun paa vore deltagende Ord, »Lægen havde alt for nogen Tid siden ladet ane det værste. Men vi haabede jo stadig, syntes der var virkelig Bedring.«

Jeg gik til en af Rigsarkivarens nære Venner, Formanden for en af de sønderjyske Foreninger. Den varmhjertede Mand talte om den Afdøde med Graaden dirrende i hvert Ord med Øjne, der glinsede af Taarer, om Døden der var kommen let og smertefrit uden Kamp og uden Vildelse: »Rigsarkivaren fandt Luften i Stuen trykkende, bad sin Hustru aabne et Vindue i Værelset ved Siden af og da Fruen vendte tilbage til Sengen, var han død.« — —

Om Aftenen samledes vi en Del unge Mennesker alle Venner af vor Sag og der lød fra dem alle den samme Klage. »Det er ikke alene Sorgen for den enkelte, sagde én, »det er en virkelig Ulykke for vor Sag.« Og atter nævnedes Navne og forkastedes.

Dagen derpaa var jeg indbudt til Fællesbestyrelsesmøde for de 4 store sønderjyske Foreninger. Det var et underligt gribende Møde. Her sad alle disse fremragende, begavede Mænd, der hver for sig eller i Fællesskab havde ofret Tid og Kræfter for vor Sag, vare rede til at gjøre det i Fremtiden, fra graahaarede Mænd til ganske unge Studenter sad de der og alle i lige høj Grad grebne af Sorgen for den Afdøde. Dæmpet og med vemodig Klang lød Dirigentens Mindeord for den Afdøde. »—Og jeg har kaldt Dem sammen for at æske Deres Mening om: hvem sætter vi paa den ledigblevne Plads? Alle indser vi vel, at ingen enkelt Mand kan fylde den som han gjorde. Var den Mand til, maatte vi vel kjende ham, jeg vil spørge Dem alle, om De har nogen at foreslaa.« »A. D. Jørgensens Død er en større Ulykke for Sagen end om hele vor Bestyrelse var gaaet bort,« sagde en af de 4 Foreningers Bestyrelsesmedlemmer. »Selve Arbejdet kan vi andre maaske gjøre — men

en Mand paa Førstepladsen hvor faar vi ham?» sagde en anden — og saaledes talte man videre. Aldrig har jeg følt mig grebet af Øjeblikkets eller Stillingens Alvor som her. Men frem af Smerten over det vi havde mistet, brød for mig en Straale af Fortrøstning, og skulde jeg forme den i Ord, maatte de vel lyde: »Held os hermed, at vi i Arbejdet for vor Sag har Venner saa varmtfølende som disse Mænd, der her er nærværende. Og Held os, at dette Arbejde er et saadant, at dets Ve og Vel saa mægtigt kan gribe og bevæge. A. D. Jørgensen er død midt i sit skjønneste Arbejde men hans Aand vil være over dem, han har virket sammen med og de vil fortsætte, som han har lagt til rette.«

Da jeg om Aftenen den 8de paa Banegaarden tog Afsked med den Ven der havde bragt mig Dødsbudskabet, nynnede han paa en Strofe af Lembckes Sang »hel trang er nu Tiden« — den Strofe

Er Egen end fældet, der knejste prud,
se Stubben staar,
og frodig den skyder de friske Skud,
mens Tiden gaar.

»Vennen og »dirigenten«, som Grau sigter til, er H. V. Clausen som lærer i Hjort og Otterstrøms skole på Nyvej og Sophus Nellemann som formand i 2 Løver.

Også jordefærden fra Frederiksberg kirke, hvortil der gaves møde mange steder fra bl. a. af hans tidligere ministerchef Jacob Scavenius, havde været stemningsfuld. Talerne af præsten ved Marmorkirken J. H. Monrad og Ludvig Schrøder findes trykt. Når den sidstnævnte således to gange kom til at føre ordet om ham, var det rigtigt, at Jørgensens opdagelse af højskolebevægelsen og hans fordomsfrie vurdering af den havde betydet noget væsentligt for hans virksomhed. Det gjaldt både tilegnelsen i bredere lag af hans historiske fremstillinger, som han formede folkeligt og med fædrelandsk betoning, det gjaldt tillige modtageligheden for den sønderjyske interesse. Og dog havde han ikke været nogen tilhænger af det særlige grundtvigske kirkesyn eller overhovedet kirkeligt syn i formel forstand. Det samme gjaldt tilslutningen til disse kredses politiske anskuelser. Her som i sønderjysk samarbejde bevægede han sig tvangsfrit mellem mennesker af forskellig anskuelse, og hans eget standpunkt indgød respekt.

Helhedsbilledet af ham er i denne bog anlagt over hans møde med året 1864 og hans kamp, kunde man sige, mod 1864, ført gennem skrift og tale som gennem praktisk virksomhed. Hans almindelige virksomhed som historiker kan betragtes herfra og som en

udløber deraf arkivargerningen. For at få særlig disse sider taget i betragtning fremkom der fra den jævnaldrende historiker Troels-Lund 15. september 1901 åbenbart under indtrykket af den lige udkomne Redegørelse en interessant karakteristik (Illustreret Tiden, Historiske Fortællinger (1912) IV 265), der tegner billedet af ham, som han færdedes i hovedstaden og blandt dens mennesker. Efter et blik på hans omfattende evner og virksomhed udtaler Troels-Lund, at A. D. Jørgensen tidligt overfor den yngre slægt og snart overfor den hele offentlighed blev til noget andet end, hvad han var. Han ophørte at være menneske. Han blev til blot sindbilled, symbol: sønderjyden, historikeren, rigsarkivaren. Hans egen måde at være på bidrog hertil. Altid afmålt, behersket, fuldt optaget af det, der var for, fandt han ikke lejlighed til at vise sig selv som nogen anden. Fornam man i hans nærværelse en tredje, var dette ikke mennesket, der fristede til at sprænge formen, men den usynlige, guden, der var tilstede og uformærkt indgød ærefrygt og sky. Mod sin vilje men ifølge forholdenes natur, blev da A. D. Jørgensen — udenfor sine allernærmestes kreds — længe før sin død for hele offentligheden et blot billed, en statue af sig selv. Han savnede evnen til f. eks. ved humor at sprænge forsteningen. Forsteningen var om ikke selve formen, så betingelsen derfor, harmoniens grundtegning. Var denne harmoni sprængt, vilde i samme nu de utallige former for virksomhed have sønderlidt og sprængt ham selv. Som gammel Sokrates-dyrker — iøvrigt i lighed med Jørgensen — bevæger Troels-Lund sig i klassisk billedtale. Hans fremhævelse af det beherskede og afmålte er særdeles træffende, og det er troligt, at det har kunnet dække over en overanstængelse f. eks. ved udgivelsen af Fru Heibergs bog. Men i modsætning hertil stilles nu Redegørelsen, der »i levende og humoristisk form nedlægger en indsigelse mod sindbilledet og statuen. På næsten alle afgørende punkter gør den sokratiske formelig løjer med den sikre folkemening. Heraf den almindelige uvilje, som den har vakt. Om alt taler han åbent og frimodigt, dogmerne kappes, de religiøse og de, der angår mennesker, fra Grundtvig til ham selv. Ikke mindst den måde, hvorpå han omtaler — A. D. Jørgensen, har vakt anstød. Man har ikke kunnet forstå dens blanding af stærk selvfølelse og næsten prisgiven af sig selv som en blot uvidende og doven person.«

Sikkert er det, at pressen ikke havde været påskønnende for familiens udgivelse af Redegørelsen, skønt der havde været anvendt beskæringer. Da historikeren Hans Olrik nogen tid senere ønskede at udgive indsamlede breve fra ham, sagde hans enke derfor nej: hun havde fået nok af den fornærmede tone. Da brevsamlingen i 1939 kom, viste det sig dog, at Olrik med rette havde talt om en

lysere tone over denne bog. Troels-Lunds fordomsfrie bedømmelse af Redegørelsen var da en god modvægt. Han indtog selv en særstilling mellem historikerne, og han kommer ikke ind på den til det sidste hos akademikere herskende misforståelse om skuffelse overfor en ansættelse ved Universitetet. Med Jørgensens for en stor del forskellige holdning overfor sønderjyder og højskolefolk var han ikke bekendt, og det rummer overdrivelse, endda megen, når Troels-Lunds åndrige udvikling om »hans hemmelighed, hans væsens gåde, der for ham selv uforståelig og uudgrundelig drev ham fremad«, fører til det dystre udsagn, at han »betalte prisen derfor ved at være og forblive en ensom mand uden venner og fortrolige i almindelig forstand.«

Når vi samler de mange beskæftigelser, ser vi ham først som arkivmand udfolde praktisk sans og organisatorisk evne. Vanskeligheder i samarbejdet med en provinsarkivar (dr. V. A. Secher) var i maj 1897 endt med dennes udtræden af arkivetaten. Hans omfattende historieskrivning var arbejde på løsning af visse opgaver med nationalt sigte, og hans lærdom begrænsede sig til den herfor fornødne litteratur. For Nordslesvigs genforeningssag slog han til lyd i 1879—80 i afhandlingen om den nationale stilling og 1889 i foredrag om kampen for nationaliteten, i 1897 suppleret med den engelske afhandling om det slesvig-holstenske spørgsmål. 40 fortællinger af fædrelandets historic og bidragene i Sønderjydske Årbøger gav det særlig sønderjyske. At han blev igangsat for det sønderjyske foreningsarbejde, fulgte af sig selv, og hans resultater som talsmand for 2 Løver voldte ham særlig glæde. Genforeningen lå forude for ham, det var ikke blot et håb men grundet på hans historiske opfattelse en bestemt forvisning. Lyssyn og virketrang må da betegnes som hans kendemærker.

Afsluttende på omtalen af det sønderjyske »samfundsarbejde«, hvor han sad sammen med flere andre og vel som oftest bar sit officielle noget tilknyttede udseende, må endnu meddeles nogle træk af hans samvirken på tomandshånd med fællerne i arbejdet. Forrest at nævne blandt disse mænd er H. P. Hanssen, der på begyndelsen af sin bane som folkefører førte navnet Nørremølle efter faderens gård i Sundeved. Hans bane havde i 1896 ført ham til sæde i den preussiske landdag. »Hans Peter«, som han kaldtes mellem de ældre sønderjyder, var en særlig hyppig gæst i villacen på Lindevej, hvor til tider det sønderjyske mål lød samlet fra mange munde, også fra værtens, der da har kunnet mindes sin far i Gråsten, der under treårskrigen fra sit farveri organiserede danskheden i Sundeved. Hanssen var født 2 år før 1864 og havde været på tysk session. Efter gentagne ophold på Askov Højskole indenfor årene

1881—86, hvor han allerede skrev jævnlige artikler i Højskolebladet og andetsteds og begyndte som foredragsholder, brød han op fra fædre hjemmet og havde studieophold i Tyskland til maj 1888, ind imellem også et ophold i København fra april 1887 til januar 1888. Hans bekendtskab med cand. mag. H. V. Clausen og gennem ham med cand. mag. Johan Ottosen gav ham tilknytning til Studentersamfundet og han var med ved stiftelsen af foreningen 4 S. Hans beretning herom i Et Tilbageblik I, 3. oplag (1948) s. 157 må suppleres efter min foranstående. (Urigtigt henlægger han samme steds s. 164 stiftelsen af 2 Løver til kort efter nytår 1888 i stedet for til efteråret). Jørgensen kendte ham gennem hans artikler i Højskolebladet, og det var efter hans eget ønske, at Hanssen efter sit komme til København opsøgte ham. Da Hanssen fra maj 1888 som gift og bosiddende i Sønderborg arbejdede ved Dybbøl-Posten og andre blade samt fra juli s. å. som sekretær for Vælgerforeningen, blev der indledet et nært samarbejde mellem dem. I privatarkivet er der fra Hanssens privatarkiv henlagt 75 breve fra ham til Jørgensen fra årene 1888—96, og i Et Tilbageblik II (1930) er der s. 212—34 meddelt uddrag deraf, hvorved der redegøres for det væsentlige, bortset naturligvis fra det meget, der behandlede mundtligt i København eller ved Jørgensens sammerbesøg i hjemstavnen. Supplerende vil der dog være ting at tilføje, bl. a. fordi Brevsamlingen er yngre end Tilbageblik.

Iscenesættelsen af Sønderjydske Årbøger, der var et så betydningsfuldt foretagende for dansk-sønderjysk kulturarbejde, og hvis redaktion kom til at bestå af Hanssen, Gustav Johannsen og P. Skau, beslaglægger de første 10 breve. Som meddelt i min artikel i Årbøgerne 1953 s. 141 skrev Jørgensen i sin Redegørelse om redaktør J. Jessens »tåbelige fjendskab mod Hanssen, hvis navn han ikke vilde tåle ved siden af sit eget«, hvorfor han, der tilskreves om sagen allerede i 1886, havde afvist tilbudet om at blive redaktør, og det tilføjes, at det førte til et brud, som ikke senere heledes. Dette er nok således at forstå, at der først ikke har været tale om noget engagement, og at dette, da det fremkom i forbindelse med Hanssens navn, af den grund mødte afslag. Et Tilbageblik I s. 104 f. oplyser, at Hanssen under Askovopholdet 1885—86 kom i anonym polemik i Højskolebladet med Jessens Flensborg Avis for de sønderjyske blades højrepolitiske udtalelser under provisoriestriden. I Askov hyldede man dem, der opponerede mod regeringen. I 1887 sluttede han sig dernæst til Studentersamfundet, hvorfra den sønderjyske sag ganske vist havde fået sit første akademiske tilhold, men som også blev arnested for forsvarsnihilismen; anf. v. s. 152 anfører Hanssen iøvrigt, at han sympatiserede med Bojsens mode-

rate politik. Ved Hanssens valg til sekretær i Vælgerforeningen betegnede Jessen ham i bladet som »en ung mand, der har været medarbejder ved Politiken, Morgenbladet og andre oppositionsblade i kongeriget«. Dette har været begrundelsen for ikke at ville samvirke med ham i Årbøgerne. Når der blev lagt vægt på, at sønderjyske blade afholdt sig fra højrepolitiske udtalelser, se også Breve nr. 110, måtte det tilsvarende gælde venstrepolitiske. Måske senere indtryk af Jessens væsen har virket med, se Breve nr. 230 af 31. marts 1891. Brev nr. 147 af 22. februar 1887 til Monrad bedømmer ham sympatisk. På sin videre løbebane lagde Hanssen sig ikke efter at udvise samme politiske neutralitet som sin læremester Jørgensen. Naturligvis var der stadig samarbejde med Jessen men et venskabeligt forhold som overfor de andre førere kunde ikke komme istand.

Brev nr. 226 af 3. februar 1891 besvarer et brev af 29. januar, hvori Hanssen bl. a. havde udbedt sig råd om et ham gjort tilbud om at købe bladet Hejmdal i Åbenrå for 26—30 000 mark. Valget faldt ham vanskeligt, fordi han så måtte ophøre som sekretær i Vælgerforeningen og indskrænke sin virksomhed som foredragsholder. På den anden side havde Åbenrå den bedste beliggenhed for journalistisk virksomhed og byen selv trængte til at få tilført liv, han selv trængte til større indtægt. Svaret tager ikke indgående standpunkt til det anførte udover at sige, at der vel fra København kunde sørges for en større indtægt for ham. Men det interesserer ved at stille det spørgsmål, om Hanssen egner sig til redaktør. Derved sigtes ikke til evnen til at skrive men til kravet til en redaktør om at vise den selvbeherskelse at forstå sin stilling som organ for befolkningen. Jørgensen skriver: »jeg er ikke ganske sikker på, at De har denne egenskab, selvom De nok så meget overgår Jessen. Deres optræden ved at hævde nulliteten af § 5 forekom mig således ilde betænkt og en væsentlig blottelse overfor modstandere. — De vil jo forstå, at når jeg skriver dette så ligefrem til Dem, er det fordi jeg så pokkers nødig vilde have Deres stilling svækket, ikke fordi jeg ellers vilde have anset mig for berettiget til at blande mig i denne strid.« Nærmere siger han, at Åbenrå jo er udpræget højresindet, og at Hanssen måske kunde komme i konflikt med anskuelse, »som De måske anser for bornerte eller fordomsfulde, men som nu engang har rod i en alvorlig overbevisning,« og han gentager: »ingen tanke om at bryde vej for en partistilling til de kongeriske kampe; thi dermed vil De forbitre Deres egen stilling og gøre sagen en dårlig tjeneste.« Der sigtes til en langvarig polemik mellem Jessen m. fl. og Hanssen som Vælgerforeningens sekretær angående den af Jessen hævdede forståelse af § 5

som fortsat gældende¹⁾). Jørgensen viser sig som en myndig vejleder, der dog ikke vil optræde som skolemester. Om en flytning til Åbenrå, der først fandt sted to år senere, udtaler han sig iøvrigt forhåbningsfuldt. Breve nr. 291 af 5. juni 1894 til Gustav Johannsen udtaler angående en ikke nærmere oplyst sag »Jessen-Dannevirke contra Hejmdal«, at sagen ikke ser godt ud, og at han vilde have ønsket, at Hanssen aldrig var blevet redaktør. Jørgensen har altid gjort gældende, at det var et misbrug af hans tid og kræfter. Hvis sagen ikke fås bilagt, vil den kunne skade ham meget, skriver han.

Til det hverv, som han omfattede med særlig personlig interesse nemlig som hovedredaktør af Sønderjydske Årbøger, havde han fortrukket Hanssen for Jessen, og han satte sikkert megen pris på Hanssens populære småskrifter om befolkningens rettigheder efter de politimæssige bestemmelser, i det hele hans grundige kundskaber om det tyske retsvæsen. Hermed var jo forbundet den praktiske brug deraf i en ufortrøden kamp ført for lave og høje instanser, hjemme eller i Berlin. Intet satte humøret i vejret som de sejre, han kunde bære hjem fra retskampen, eller når hans andragender f. eks. for optanter gav resultater. Han udfyldte rundelig rammen i den nyskabte stilling som Vælgerforeningens sekretær med indsamling af statistiske oplysninger om optanter, skole- eller økonomiske spørgsmål og endvidere en vidtdreven konsulentvirksomhed f. eks. i skattesager. Hertil kom hans utallige foredrag, der med det øvrige gav ham det enestående lokalkendskab i Nordslesvig. Disse to mænd den yngre og den noget ældre sønderjyde fra det frodige Sundeved arbejdede fortroligt sammen, hver på sit område som centrale i arbejdet. De regelmæssige rapporter om alt forefaldende på danskhedens område, der kunde behøve støtte, vejledning eller påvirkning fra hovedstaden, indgik fra befolkningens tillidsmand til forgrundsskikkelsen i den københavnske virksomhed for eventuelt at føres frem af denne. Herom afgiver brevene vidnesbyrd, og der var ingen tvivl om, at Hanssens fremtidige stilling skulde være som parlamentarisk repræsentant for sine landsmænd. Hvor begrænset af forholdene Jørgensens egen fremtræden måtte være, fremgår af Breve nr. 290 af 1. juni 1894 til ungdomsvennen Ludvig

¹⁾ Se M. Mackeprang: Nordslesvig 1864—1909 (1910) s. 185 f. Jessens opfattelse var vel egentlig, at afstemningspligten ikke først skabtes i 1866 men var tilstede allerede ved afståelsen til Preussen-Østrig ifølge deres indbyrdes forståelse, og at erhvervelsen overfor Danmark derfor overhovedet kun havde haft denne betingede karakter, der ikke bagefter kunde tages tilbage. Det var uden tvivl et klenodie i agitationen. Se også Et Tilbageblik II s. 73 Et sammenstod.

Hertel, hvori han beklager ikke at kunne mødes med ham ved en Skamlingsfest på grund af sin embedsstilling.

Hanssen var optimistisk med hensyn til foreningernes formering. Den 29. december 1892 skriver han: »Den nordslesvigske Landboforening har fra 1887—92 en tilgang af 190 nye medlemmer, d.v.s. næsten fordoblet, uagtet der i disse 5 år er oprettet 3 store foredragsforeninger med tilsammen 500 medlemmer og indmeldt 6—700 medlemmer i Vælgerforeningen for det distrikt, foreningerne omfatter. Dette tyder ikke på, at foreningerne indbyrdes skader hverandre [Jessen]. Sprogforeningen har ingensinde haft større fremgang end i de sidste år, efterat Vælgerforeningen har bejlet til medlemmer. Skoleforeningen har nu afholdt sit første bestyrelsesmøde. Der nedsattes et procesudvalg for alle skolesager.« Den 20. marts 1893 skriver han: »Vi gør så at sige daglig fremskridt i denne tid og det overalt. At tænke sig, at en afsides liggende landsby på Als betaler 136 mark i medlemsbidrag til Skoleforeningen! eller at vi næsten overalt i Nordslesvig, hvor vi vil sammenkalde et møde, kan få fuldt hus og stærk tilslutning! — eller at den ene gamle gårdmand efter den anden siger, at han nu under ingen omstændigheder vil sælge sin grund til en tysker, fordi han så ikke kan være bekendt at vise sig blandt folk! — det vil kun være at kende lidt til den tankegang, som nu mere og mere bliver herskende herovre.«

I denne forbindelse kan anføres H. P. Hanssens udtalelse i Et Tilbageblik II s. 211 om den sønderjyske lokalkundskab, Jørgensen på sit københavnske opholdssted var i besiddelse af: »Det er næppe en overdrivelse, når jeg siger, at der på dette tidspunkt, hvor jeg som sekretær for Vælgerforeningen havde vidtstrakte forbindelser over hele Nordslesvig, endvidere var medlem af Sprogforeningens og Skoleforeningens bestyrelser og gennemkrydsede landet på foredragsrejser, næppe var nogen sønderjyde, der havde bedre overblik over stillingen i sin helhed.«

Emne for megen brevveksling var ordningen af Dybbøl Møllens gældsforhold. Den danske presses interesse for møllen som nationalt symbol bragte fare for en konkurrerende tysk interesse. 25. februar 1895 skriver Hanssen, at møllens sikring mest skulde være af hensyn til folk i kongeriget, og at de derfor burde bære ofrene. Der er overmåde meget andet for os at gøre herovre. Jeg tror, der kan rejses penge også på denne sag hernede, men de vil så savnes andre steder og fremfor alt: det sker kun gennem en ihærdig agitation, som man i så fald vil læsse på mig. Det nytter imidlertid ikke, at jeg påtager mig mere, da jeg allerede nu er så overlæsset, at mangt og meget bliver forsømt og da særlig Vælgerforeningen lider stærkt derunder. Hanssens beskrivelse af et tilfælde af over-

anstrængelse foranledigede i Breve nr. 320 af 11. marts 1896 en indtrængende formaning om at tage reb i sejlene og indføre systematiske hvilepauser.

Den 1. oktober 1893 overtog Hanssen redaktionen af Hejmdal i Åbenrå. I Breve nr. 282 af 11. januar 1894 skrev Jørgensen til ham: »Clausen har bragt mig hilsen fra Dem; han er ikke rigtig fornøjet med forholdene hos Dem, men De ser vel nok selv manglerne. Jeg er vel fornøjet med bladet, om jeg end kunde ønske Dem noget af Jessens særlige talent; men dog foretrækker jeg Hejmdal for Flensborg Avis.« Af brevsamlingen To Ungdomsvenner, H. P. Hanssen, H. V. Clausen ved Harald Jørgensen (1962) fremgår det, at Clausen havde megen kritik at rette mod Hanssens sprog og skrivemåde såvelsom mod hans medhjælpere. I brev af 16. januar 1894 svarer han Jørgensen, at han godt selv ser manglerne og tænker, at han skal få bugt med dem efterhånden. Hans foreløbige mål er at skaffe en økonomisk basis gennem annonceindtægten, og den er i fremgang.

Både Hanssen og Clausen regnede sig for Jørgensens elever med hensyn til, at en flytning af statsgrænsen mod syd måtte ske efter folkegrænsen. Det faldt i deres lod at virke for gennemførelsen deraf, da dagen kom.

Med skildringen af brobygningsarbejdet har jeg efter evne tegnet helhedsbilledet af A. D. Jørgensens livsværk, som det var blevet sat igang af begivenhederne i 1864.

Indenfor det biografiske giver jeg endnu plads for nogle brudstykker af Hanssens Et Tilbageblik II s. 235, der taler højt ikke blot om den rolle, Jørgensen havde spillet i arbejdet for danskheden men også om ham som vennen — den rolle Troels-Lund mente, at han måtte give afkald på at spille; det havde netop været hans styrke at kunne slutte sig til andre. H. P. Hanssen fik efterretningen om dødsfaldet på en foredragsrejse i Jylland, som han straks afbrød for at rejse hjem. I en nekrolog skrev han: »Vi har i A. D. Jørgensen mistet en prøvet ven, en utrættelig stridsmand for den gode sag, en stor høvding, en våbensmed, som i rastløst arbejde fyldte vort rustkammer med blanke våben. Vor sag kunde for tiden ikke have lidt et tungere tab ved nogen enkelt mands død.« Han skrev den 11. oktober i København efter begravelsen: »Jeg ved ikke, jeg har haft så let til tårer i disse dage, selv hvor det ikke har været A. D. Jørgensen, der har stået i forgrunden.

I morges kl. 4 $\frac{1}{2}$ rejste jeg fra Vallekilde hertil sammen med Povl Hansen. Hele vejen talte vi fortroligt om A. D. Jørgensen. Povl Hansen er jo også hans elev og har i andre retninger stået i et ligeså fortroligt forhold til ham som jeg. I morgen vil han holde

et foredrag om ham. Jeg har besluttet at tale om A. D. Jørgensen i Rødding i næste uge. Foredraget gror i mig.

I formiddags traf jeg nordslesvigerne. Landstingsmand Villars Lunn indbød os til frokost, murmester Kruse til middag. Stakkels Kruse, sjælden har jeg set en stærk mand så gennemrystet, men hvor træder hele hans godhed og hjælpsomhed klart frem i disse dage. I lørdags havde jeg forhandlinger med Høffding og Clausen. Idag har jeg fortsat først med Ottosen og en del sønderjyder. På kirkegården blev jeg derefter indbudt af Nellemann, Høffding og Kruse til at følge med dem til Kruses hjem for at tale i fortrolighed om stillingen.«

Fra det stille Frederiksberg spandtes så påny trådene over til landsmændene syd for Kongeåen.

NAVNE-REGISTER

- Allen, C. (1811—71), prof., 34, 59
 Andersen, V. (1864—1953), prof., 141, 157f, 176, 214
 Andresen, M. (1858—1916), sekretær, 209, 212
 Andræ, C. (1812—93), politiker, 27
 Angell, H. (1861—1922), n. officer, 209
 Ankjær, S. (1820—92), direktør, 15
 Appel, C. (1821—1901), præst, 200
 d'Arrest, astronom, 62
 Asmussen, A. (1840—1914), dep.chef, 50, 98, 190
 Barfod, F. (1811—96), forf., 54, 89, 189
 Bartholdy, J. (1853—1904), komponist, 214
 Behrens, C. (1867—1946), forf., 203
 Bille, C. (1828—98), redaktør, 13, 23, 80, 141f, 200
 Bille, T. (1819—83), gesandt, 24
 Bing, H. (1845—96), bladudgiver, 202
 Birkedal, V. (1809—92), præst, 190, 200f
 Birket-Smith, S. (1838—1919), bibliotekar, 46
 Bismarck, O. (1815—98), t.statsmand, 9
 Bissen, V. (1836—1913), billedhugger, 10
 Bjørnson, B. (1832—1910), n. digter, 51f, 56f, 191
 Bojsen, F. (1841—1926), politiker, 113
 Boye, V. (1837—96), arkæolog, 201
 Brandes, G. (1842—1927), forf., 44
 Bricka, C. (1845—1903), rigsarkivar, 46, 121
 Bruhn, præst i Rørby, 208
 Brun, præst i Levring, 200f
 Bruun, C. (1831—1906), bibliotekar, 61
 Bröchner, H. (1820—75), prof., 34, 45
 Carlsen, H. (1810—87), politiker, 165
 Carstens, A., foreningsfmd., 195, 207, 211f
 Christian IX (1818—1906), 11, 12, 15f, 18, 23, 143, 165, 170, 203
 Clausen, H. V. (1861—1937), historiker, 202ff, 206f, 211f, 218
 Dahl, H. (1830—1921), sprogmand, 122
 Dybdal, A. (1852—1915), dep.chef, 207
 Ellinger, H. (1857—1947), fysiker, 204, 206
 Engelhardt, H. (1825—81), arkæolog, 46
 Erslev, K. (1852—1930), prof., 202
 Eskesen, M. (1826—1913), sj. sanger, 205, 213
 Ewaldsen, C. (1819—93), præst, 35
 Falkenstjerne, F. (1854—96), politiker, 120, 207
 Frederik VII (1808—63), 23, 36, 151
 Friis, A. (1870—1949), prof., 202
 Gerlach, G. (1798—1865), general, 13, 16, 17
 Grau, P. (1866—1953), gdjr., 216
 Grundtvig, J. (1822—1907), arkivar, 96
 Grundtvig, S. (1824—83), prof., 61
 Grut, E. (1831—1907), øjenlæge, 178f
 Gundorph, bibliotekar, 46
 Hage, C. (1848—1930), politiker, 115
 Hall, C. (1812—88), politiker, 23, 60f, 165

- Hammerich, F. (1809—77), prof., 61, 66
- Hammerich, G. (f. 1893), billedhugger, 10
- Hansen (Nordborg), 205
- Hansen, H. (1867—1942), rektor, 202f, 207, 211
- Hansen, R. (1836—1901), højskoleforst., 80
- Hansen-Jacobsen, N. (1861—1941), billedhugger, 10
- Hanssen (Nørremølle) H. (1862—1936), 202, 206, 208f, 212f, 214, 220—26
- Hauch, C. (1790—1872), digter, 33
- Hegel, F. (1817—87), boghandler, 54
- Hegermann-Lindencrone, C. (1807—93), generaladjutant, 14
- Heiberg, fru J. L. (1812—90), skuespillerinde, 33, 82, 89, 121, 135f
- Herold, overretssagfører, 203
- Hertz, J. (1863—1954), rektor, 201ff
- Hindenburg, A. (1832—1913), 209
- Holm, E. (1833—1915), prof., 52, 61
- Hornemann, A., herredsfoged, 203
- Hornemann, J., læge, 203f
- Hostrup, J. (1812—92), digter, 199
- Høffding, H. (1843—1931), prof., 202f, 207, 211f, 214
- Høgsbro, S. (1822—1902), politiker, 78, 95, 114
- Højmark, A., valgmenighedspræst, 203f
- Høy, A. (1864—1949), forstander, 203
- Jacobsen, C. (1842—1914), brygger, 86, 194
- Jacobsen, J. (1811—87), brygger, 90
- Jessen, E., skolekammerat, 31, 33
- Jessen, J. (1854—1906), redaktør, 200f, 205ff, 208, 212, 221f
- Johannsen, G. (1840—1901), sj. politiker, 188, 195, 202, 206ff, 209
- Johansen, J. (1827—1902), præst, 193, 211
- Jungersen, F. (1836—1912), præst, 210
- Jørgensen, A. D. Hans slægt, fædrene og mødrene, 28f, 67f, hustru Ida Marie f. Pedersen (1847—1937), hans børn 214
- Kaufmann, H. (1819—1905), officer, 12f
- Kayser, H. (1817—95), tømmermester, 71f, 193ff, 207
- Koch, P. (1832—1907), assessor, 105
- Kok, M., digter, 198
- Krarup, O. (1861—1938), overretssagfører, 203f
- Krieger, A. F. (1817—93), politiker, 14, 17, 24f, 39, 52, 61, 82, 90, 94ff 97, 101, 111, 113, 115, 138, 145, 154, 183
- Kruse, C., muremester, 95f, 199, 206, 211f
- la Cour, J. (1838—98), forstander, 210, 212
- Larsen, A. (1848—1915), kaptajn, 208
- Lauridsen, P. (1848—1923), forf., 200, 206
- Lauritsen, P., forfatter, 41, 181
- Lefolii, J. H. (1819—1908), rektor, 79
- Lehmann, O. (1810—70), politiker, 39
- Lembcke, E. (1815—97), digter, 10
- Listov (1821—93), rektor, 60
- Lundbye, C. (1812—73), minister, 14—21
- Lunn, V. (1845—1921), godsejer, 205
- Lüth, skolekammerat, 32f
- Lüttichau, M. (1795—1870), general, 12, 14f
- Madvig, A. (1833—1919), retsmd., 212
- Madvig, J. (1804—86), prof., 61, 105, 201
- Marstrand, J. (1848—1935), bager, 120
- Martensen, H. (1808—84), biskop, 93, 126
- Matzen, H. (1840—1910), prof., 31f, 201
- Matzen, M. (1830—1907), skolemand, 34
- Meyer, W. (1824—95), ørelæge, 171
- Meza, C. de (1792—1865), general, 12ff, 17—22
- Moltesen, L. (1865—1950), minister, 203f, 207, 211
- Monrad, D. (1811—87), minister, 12, 14, 17—22, 24, 60
- Monrads ministerium, 21f
- Monrad, J. (1848—1903), præst, 218

- Monrad, K. (1815—89), kollaborator, 31, 33, 35f, 46, 50, 112, 151, 188, 195, 200
- Munch, P. (1870—1948), politiker, 212
- Müller, Max (1823—1900), e. sprogmand, 179f
- Möller, H. (1861—1928), forstander, 204, 210
- Napoleon III (1808—73), fr. kejser, 38, 188, 190
- Neergaard, N. (1854—1936), historiker, 14, 202
- Nellemann, J. (1831—1906), minister, 119
- Nellemann, S. (1833—1915), HRadv., 204, 206f, 209, 212, 214, 218
- Nielsen, L. C. (1871—1930), digter, 214
- Nielsen, R. (1809—84), prof., 51
- Nissen, H. (1871—1926), sanger, 214
- Nyrop, C. (1843—1918), prof., 201
- Nørregaard, J. (1838—1913), forstander, 201
- Olrik, A. (1864—1917), historiker, 204
- Oppermann, L. (1817—83), prof., 34
- Ottosen, J. (1859—1904), historiker, 123f, 202ff, 206f
- Paludan-Müller, C. (1805—82), prof., 59ff
- Petersen, C. (1834—1918), kritiker, 51
- Petersen, N. (1791—1862), prof., 33f, 48
- Philipsen, G. (1853—1925), boghandler, 202
- Ploug, C. (1813—94), redaktør, 57, 70, 114, 193, 195
- Povlsen, L., frimenighedspræst, 211, 213
- Quaade, G. (1813—89), minister, 24
- Regenburg, T. (1815—95), dep.chef, 35, 46, 178, 186, 188
- Rimestad, C. (1830—94), politiker, 113
- Rosenberg, C. (1829—85), forf., 57f, 190, 193
- Rubin, M. (1854—1923), nationaløkonom, 202
- Rump, J. (1861—1932), ingeniør, 204
- Rørdam, H. (1830—1913), historiker, 63, 68
- Scavenius, J. (1828—1915), minister, 98, 122
- Schmidt, R. (1836—99), forf., 51f, 56f
- Schiern, F. (1816—82), prof., 34, 62
- Schmiegelow, fmd. i SJS, 196, 198f, 205
- Schneekloth, H. (1812—82), skolebest. 33
- Schou, Ph. (1838—1922), fabrikant, 196, 207
- Schrøder, J., i best. for SJS, 196, 199f, 207
- Schrøder, L. (1836—1908), forstander, 78, 201, 208, 214, 218
- Skau, P. (1825—1917), gdjr., 199f, 206, 209
- Skram, E. (1847—1923), forf., 202f
- Skram, Henriette (1841—1929), pædagog, 201
- Skrumsager, P., gdjr., 204
- Steenstrup, Jap. (1813—97), prof., 62
- Steenstrup, J. (1844—1934), prof., 61, 97, 121
- Steenstrup, M. (1822—1904), forf., 90, 149, 194, 211
- Steffensen, H. (1837—1912), generalauditor, 38, 188, 190, 201, 207
- Svejstrup, P. (1848—1911), politiker, 203, 207
- Sønderjysk Samfund 1866—70, æresmedlem prof. C. Flor (1792—1875), diverse foredragsholdere bla. pastor L. Helweg (1816—1901), gdjr. P. Skau, kaptajn Lucianus Kofod (1825—1904), politikeren F. Bajer (1837—1922), redaktør P. Chr. Koch (1807—80), L. Hertel, senere præst, 189—93.
- Sønderjyske pigers besøg 1884, 197—200. Herved bla. forstander S. Nyeland (1845—1922), forstander J. la Cour, redaktør C. Herdahl, redaktør Hiort-Lorenzen (1832—1917), organist H. Mathison-Hansen (1807—90), digterne H. Drach-

- mann (1846—1908), V. Bergsøe (1835—1911), Martin Kok.
- Sønderjyder ved forårsmøde 1890: slagter Reimers, pastor Povlsen, dr. Madvig, gdjr. Skrumsager, Skau, Arnum, Wulff, godsejer Knudsen, 207
- Sønderjyder ved forårsmøde 1894: H. P. Hanssen, G. Johannsen, Lassen, Reimers, Muusmann, Madvig, Callesen, Hans Nissen, A. Jürgensen, Thomsen, Wulff, Andresen, Hansen Løjdertoft, Nis Nissen, 210
- Termansen, N. (1824—92), politiker, 78
- Thalbitzer, Anna, stifter af SJS 1884, 196
- Thomsen (Nordentoft), S. (1866—1922), 203
- Thorsen, P. (1811—83), bibliotekar, 60f
- Trap, J. (1810—85), kabinetssekretær, 14
- Trier, E. (1837—93), forstander, 69f, 78
- Trier, H. (1845—1925), pædagog, 80, 114
- Ussing, J. (1820—1905), prof., 62
- Wegener, C. (1802—93), gehejmearkivar, 90, 96, 100
- Velschow, H. (1796—1862), prof., 34
- Verdelin, urtekræmmer, 36
- Werlauff, E. (1781—1871), prof., 34
- Westergaard, N. (1815—78), prof., 61
- Vilhelm, prins (kong Georg I) (1845—1913), 22f
- Vodskov, H. (1846—1910), mytolog, 43, 109
- Worsaae, J. (1821—85), arkæolog, 61
- Wøldike, U. (1856—1926), skoleinsp., 206

